

REGIONALNE OBSERWATORIUM
RYNKU PRACY W ŁÓDZI

PRACA NIEREJESTROWANA - CHARAKTERYSTYKA ZJAWISKA W WOJEWÓDZTWIE ŁÓDZKIM

na zlecenie Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Łodzi

w ramach projektu *Regionalne Obserwatorium Rynku Pracy w Łodzi – kontynuacja 2014-2015*

Konsorcjum podmiotów:

IBC GROUP Central Europe Holding S.A.
Instytut Pracy i Spraw Socjalnych

Opracowanie:

Elżbieta Kryńska (redakcja)
Łukasz Arendt, Iwona Kukulak-Dolata, Iwona Poliwczak

Recenzja:

prof. dr hab. Walentyna Kwiatkowska
dr hab. Bogusława Urbaniak prof. nadzw. UŁ

Publikacja bezpłatna

Łódź, 2015

Wojewódzki Urząd
Pracy w Łodzi

Projekt współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

Copyright © Wojewódzki Urząd Pracy w Łodzi, Łódź 2015

ISBN: 978 – 83 – 62527 – 02 – 1.

Nakład: 350 egz.

Wydawca: Wojewódzki Urząd Pracy w Łodzi
Regionalne Obserwatorium Rynku Pracy w Łodzi
ul. Wólczańska 49, Bud. A, pok. 112
www.wup.lodz.pl; www.obserwatorium.wup.lodz.pl

Kopiowanie i rozpowszechnianie tylko z podaniem źródła.

Druk: **Agencja Reklamowa TOP A. Łuczak, ul. Toruńska 148, 87-800 Włocławek**

Spis treści

Streszczenie	7
Wstęp	11
Część I. Metody badawcze i przebieg realizacji badań	15
1. Badania niereaktywne desk research	17
2. Badania field research	18
2.1. Respondenci	18
2.2. Dobór próby	19
2.3. Przebieg realizacji badań	19
Część II. Uczestnictwo Polaków w szarej strefie rynku pracy	21
1. Praca nierejestrowana – pojęcie, rodzaje, metody pomiaru.	23
2. Podaż pracy nierejestrowanej	27
2.1 Skala zjawiska pracy nierejestrowanej	27
2.2 Charakterystyka społeczno-demograficzna osób wykonujących pracę nierejestrowaną	30
2.3 Rodzaje prac wykonywanych w ramach zatrudnienia nierejestrowanego	34
2.4 Dochody z pracy nierejestrowanej	37
2.5. Przesłanki podejmowania pracy nierejestrowanej	39
3. Popyt na pracę nierejestrowaną	40
3.1 Struktura popytu na pracę nierejestrowaną	40
3.2 Postawy pracodawców wobec zatrudnienia nierejestrowanego	41
3.3 Gospodarstwa domowe jako podmioty korzystający z pracy nierejestrowanej	43
4. Skutki zatrudnienia nierejestrowanego	47
5. Najważniejsze wnioski i rekomendacje wynikające z dotychczasowych badań	50
5.1. Wnioski syntetyczne	50
5.1.2. Podejmujący zatrudnienie nierejestrowane czyli podażowa strona szarej strefy rynku pracy	51
5.1.2. Oferujący zatrudnienie nierejestrowane czyli popytowa strona szarej strefy rynku pracy	52
5.2. Rekomendacje - synteza	53
6. Podsumowanie	55
Część III. Lokalne rynki pracy województwa łódzkiego jako miejsce zatrudnienia nierejestrowanego	59
1. Przestrzenne zróżnicowanie rozwoju gospodarczego województwa łódzkiego.	61
2. Przestrzenne zróżnicowanie popytu na pracę w województwie łódzkim	64
2.1 Podmioty gospodarcze	65
2.2. Pracujący	71

3. Przestrzenne zróżnicowanie bezrobocia i wynagrodzeń w województwie łódzkim	75
3.1. Bezrobocie	75
3.2. Wynagrodzenia	81
4. Praca nierejestrowana w dokumentach strategicznych województwa łódzkiego.	84
5. Podsumowanie	87

Część IV. Praca nierejestrowana w świetle danych z Okręgowego Inspektoratu Państwowej Inspekcji Pracy w Łodzi 91

1. Przeprowadzone kontrole.	94
2. Wyniki przeprowadzonych kontroli.	102
3. Podsumowanie	107

Część V. Praca nierejestrowana w województwie łódzkim – wyniki badań ilościowych 111

1. Podaż pracy nierejestrowanej	113
1.1. Świadczenie pracy nierejestrowanej przez respondentów (głowy gospodarstw domowych) .113	
1.1.1. Charakterystyka badanych gospodarstw domowych i respondentów (głów gospodarstw domowych)	113
1.1.2. Uwarunkowania pracy nierejestrowanej – perspektywa gospodarstw domowych . .116	
1.1.3. Skala pracy nierejestrowanej w województwie łódzkim w przekroju jej form i podregionów	118
1.1.4. Charakterystyka socjodemograficzna osób wykonujących pracę nierejestrowaną będących głowami gospodarstw domowych.	121
1.1.5. Biografia osób (głów gospodarstw domowych) wykonujących pracę nierejestrowaną 125	
1.1.6. Determinanty podejmowania i niewykonywania pracy nierejestrowanej.	132
1.1.7. Skutki pracy nierejestrowanej – perspektywa głowy gospodarstwa domowego . . .135	
1.1.8. Potencjalna skłonność respondentów (głów gospodarstwa domowego) do podejmowania pracy nierejestrowanej.	136
1.1.9. Podsumowanie.	140
1.2 Świadczenie pracy nierejestrowanej przez członków gospodarstw domowych	142
1.2.1. Charakterystyka członków gospodarstw domowych	142
1.2.2. Charakterystyka pracy nierejestrowanej	143
1.2.3. Charakterystyka członka gospodarstwa domowego świadczącego pracę nierejestrowaną	148
1.2.4. Skala pracy nierejestrowanej	151
1.2.5. Podsumowanie.	153
1.3. Gospodarstwa domowe tworzące podaż pracy nierejestrowanej w województwie łódzkim. .154	
1.4. Postawy wobec pracy nierejestrowanej.	158
1.4.1. Postawy wobec działalności nierejestrowanej	158
1.4.2. Korzyści i koszty pracy nierejestrowanej	161
1.4.3. Podsumowanie.	165
2. Popyt na pracę nierejestrowaną	166
2.1. Popyt gospodarstw domowych na pracę nierejestrowaną	166
2.1.1. Skala popytu na pracę nierejestrowaną zgłaszanego przez gospodarstwa domowe . .166	
2.1.2. Charakterystyka popytu gospodarstw domowych na pracę nierejestrowaną	169

2.1.3. Determinanty popytu gospodarstw domowych na pracę nierejestrowaną	174
2.1.4. Negatywne skutki korzystania z pracy nierejestrowanej – perspektywa gospodarstw domowych.	175
2.1.5. Potencjalna skłonność gospodarstw domowych do korzystania z pracy nierejestrowanej	176
2.2. Popyt pracodawców na pracę nierejestrowaną	184
2.2.1. Charakterystyka osób prowadzących działalność gospodarczą	184
2.2.2. Dotychczasowa skłonność do oferowania miejsc pracy nierejestrowanej	185
2.2.3. Potencjalna skłonność do oferowania miejsc pracy nierejestrowanej	192
2.2.4. Znajomość konsekwencji zatrudniania pracowników nierejestrowanych	198

Część VI. Wyniki i wnioski syntetyczne

1. Uwarunkowania świadczenia i oferowania pracy nierejestrowanej w województwie łódzkim.	203
2. Skala pracy nierejestrowanej w województwie łódzkim i jej charakterystyka	204
2.1. Mieszkańcy.	204
2.2. Gospodarstwa domowe.	205
3. Wykorzystanie pracy nierejestrowanej.	207
3.1. Zapotrzebowanie gospodarstw domowych	207
3.2. Zapotrzebowanie podmiotów gospodarczych	208
4. Segmentacja szarej strefy rynku pracy.	209
5. Weryfikacja hipotez badawczych	210

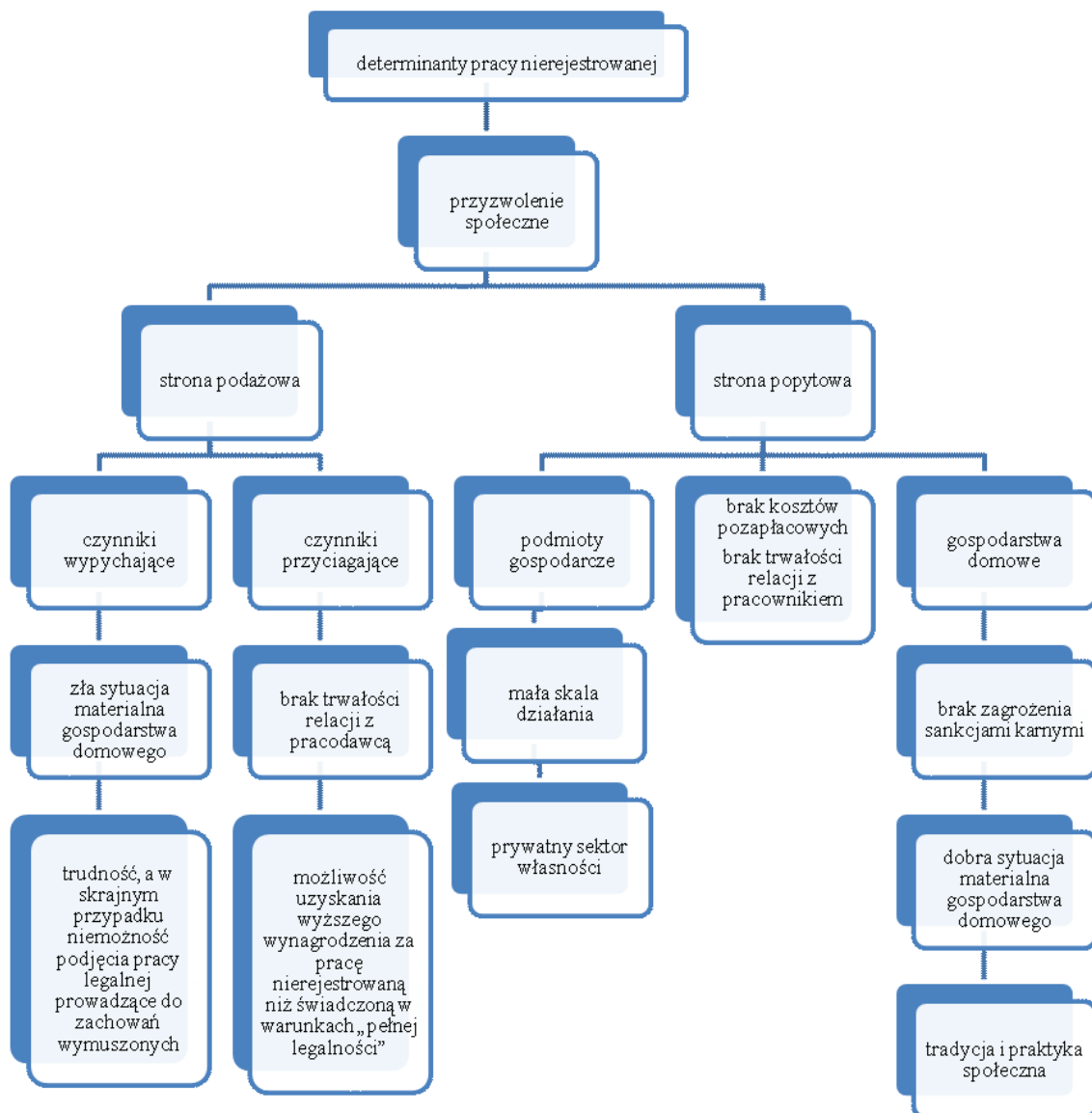
Bibliografia	211
Literatura przedmiotu.	211
Akty prawne.	211
Źródła statystyczne i inne	212
Netografia	212

Spis tabel	213
-----------------------------	------------

Spis wykresów	215
--------------------------------	------------

Streszczenie

1. Badanie „**Praca nierejestrowana – charakterystyka zjawiska w województwie łódzkim**” przeprowadzili: IBC GROUP Central Europe Holding S.A. i Instytut Pracy i Spraw Socjalnych. Zrealizowano je na zlecenie Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Łodzi, w ramach projektu „**Regionalne Obserwatorium Rynku Pracy w Łodzi – kontynuacja**”. Projekt ten dofinansowany był ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Poddziałania 6.1.1 Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki. Celem głównym badania była **identyfikacja skali zjawiska pracy nierejestrowanej w województwie łódzkim**. Jego realizacja wymagała przeprowadzenia dwóch rodzajów badań: opartych na danych wtórnych pochodzących ze źródeł zastanych (*desk research*) i badań własnych (*field research*). Badania własne przeprowadzono za pomocą jednej z metod ilościowych – wywiadu kwestionariuszowego, **Pen and Paper Interview** (PAPI). Objęto nim 2200 aktywnych zawodowo, pełnoletnich mieszkańców województwa łódzkiego, pełniących rolę głowy gospodarstwa domowego.
2. Wyniki dotychczasowych badań szarej strefy rynku pracy nie pozwalają na diagnozowanie tego zjawiska na poziomie regionalnym. Umożliwiają natomiast jego rozpoznanie w skali całego kraju. Prowadzone do tej pory badania wskazują, że liczba osób podejmujących pracę nierejestrowaną w Polsce spada, a czas jej wykonywania się wydłuża. Coraz częściej staje się ona głównym źródłem dochodu. Praca nierejestrowana najczęściej występuje na słabo rozwiniętych rynkach pracy, w regionach nieatrakcyjnych pod względem ekonomicznym i na obszarach wiejskich. Częściej podejmują ją mężczyźni i osoby legitymujące się niskim poziomem wykształcenia. Wiek nie jest czynnikiem determinującym wykonywanie pracy nierejestrowanej, choć w ostatnim okresie zwiększają się udziały osób w tzw. wieku niemobilnym. Podejmowana jest najczęściej przez osoby bezrobotne i te, których wynagrodzenia są niskie. W szarej strefie wykonywane są głównie prace budowlano-instalacyjne, remontowe i ogrodniczo-rolne. Ponieważ duża ich część ma charakter sezonowy, natężenie ich zwiększa się w okresie wiosenno-jesiennym. Pracownicy nierejestrowani zatrudniani są częściej przez gospodarstwa domowe niż zinstytucjonalizowanych pracodawców. Polskie gospodarstwa domowe najczęściej zatrudniają w ten sposób pracowników do wykonania prac budowlanych, instalacyjnych i ogrodniczych. Zwiększa się jednak ich zainteresowanie usługami fryzjersko-kosmetycznymi i sprzątnięciem. Wynagrodzenie otrzymywane za pracę nierejestrowaną jest niższe, niż występujące na oficjalnym rynku pracy. Ta różnica jest często pochodną mniejszej liczby godzin, przeznaczanych na świadczenie pracy nierejestrowanej.
3. Z dotychczasowych badań wynika, że skłonność do pracy nierejestrowanej z popytowej i podażowej strony determinują odmienne czynniki. Jedynie przyzwolenie społeczne jest elementem wspólnym dla obu tych stron. Wspólnymi dla gospodarstw domowych i podmiotów gospodarczych determinantami są: brak kosztów pozapłacowych zatrudniania pracowników nierejestrowanych oraz nietrwałość relacji z pracownikiem. Czynniki podstawowe prezentuje schemat 1.

Schemat S.1. Determinanty podstawowe pracy nierejestrowanej na podażowej i popytowej stronie rynku pracy

- Wnioski wynikające z prowadzonych badań szarej strefy rynku pracy wskazują, że praca świadczona w ramach przysług wzajemnych udzielanych np. między sąsiadami, w rodzinie czy w ramach lokalnej społeczności (np. drobne naprawy) itp., za którą nie otrzymują zapłaty pieniężnej, nie powinna być piętnowana. Wykonywana w ten sposób praca oparta jest na zaufaniu i lojalności i dlatego powinna podlegać ochronie. Rekomendacje dotyczące ograniczania jej rozmiarów opracowane na podstawie wyników prowadzonych do tej pory badań, najczęściej dotyczą działań podejmowanych na szczeblu krajowym. Zwraca się uwagę na: poprawę sytuacji na rynku pracy, obniżenie pozapłacowych kosztów pracy, uproszczenie procedur administracyjnych związanych z zatrudnianiem pracowników, pobudzenie przedsiębiorczości, wprowadzenie zmian legislacyjnych zniechęcających do zatrudniania pracowników nierejestrowanych, organizowanie kampanii społecznych informujących o rzeczywistych konsekwencjach pracy nierejestrowanej.

5. Analiza wybranych danych opisujących sytuację gospodarczą w Łódzkiem i na rynku pracy tego regionu wykazała, że jest to obszar silnie zróżnicowany wewnątrz. Najlepiej rozwiniętym pod względem gospodarczym obszarem w tym regionie jest stolica województwa. Również większość podmiotów gospodarczych działających na terenie województwa łódzkiego zlokalizowana jest w tym mieście (38,2%; 2013). Najwyższy w województwie jest udział sektora usługowego (79,5%; 2013). Przy tak dużym potencjale gospodarczym większość pracujących, to mieszkańcy stolicy województwa (40,5%; 2013). We wszystkich podregionach województwa łódzkiego dominują mikro-podmioty (od 94,8% w podregionie sieradzkim do 95,3% w Łodzi; 2013). Sytuacja na regionalnym rynku pracy stwarza okoliczności sprzyjające rozwojowi szarej strefy: bezrobocie jest nadal wysokie, rośnie również udział bezrobocia długotrwałego, a poziom wynagrodzeń jest stosunkowo niski.
6. Analizie poddane zostały dane uzyskane z OIP w Łodzi dotyczące przeprowadzanych kontroli legalności zatrudnienia i ich wyników. Ich analiza wykazała, że liczba wykrywanych przypadków nieprawidłowości w latach 2010-2013 wzrosła. W każdym roku analizowanego okresu rósł również udział liczby kontroli, podczas których wykrywano nieprawidłowości. W 2010 co druga (49,4%) przeprowadzana kontrola wykazywała naruszenia przepisów dotyczących legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej. W 2011 r. stanowiły one 62,5%, a w 2013 r. aż 66,6%. Co druga wykrywana podczas kontroli legalności zatrudnienia nieprawidłowość dotyczyła naruszeń przepisów w zakresie zgłaszania osób wykonujących pracę do ubezpieczenia społecznego, a co piąta nieterminowego płacenia składek na Fundusz Pracy. Wzrosła liczba kontroli, podczas których wykrywano przypadki zatrudniania pracowników bez podpisania pisemnej umowy o pracę oraz niepowiadomienia lub nieterminowego powiadomienia właściwego PUP o podjęciu zatrudnienia.
7. Wyniki badań ilościowych przeprowadzonych w projekcie wskazują, że pracę nierejestrowaną wykonywano w ciągu ostatnich pięciu lat w **18,3%** badanych gospodarstwach domowych. Najczęściej pracę nierejestrowaną wykonywali mieszkańcy podregionów łódzkiego i sieradzkiego. Najniższe natężenie pracy nierejestrowanej występowało w Łodzi. W ciągu najbliższego roku pracę nierejestrowaną podejmować będą najczęściej mieszkańcy podregionu sieradzkiego i skierniewickiego, czyli obszarów, na terenie których najlepiej rozwinięty jest w Łódzkiem sektor rolny. Najniższą skłonnością w ciągu najbliższego roku do podejmowania pracy nierejestrowanej charakteryzować się będą mieszkańcy Łodzi.
8. Najczęściej praca nierejestrowana wykonywana była na podstawie umowy ustnej. Pozostałe formy zatrudnienia nierejestrowanego występują w znacznie mniejszej skali. Postawy osób świadczących pracę w ten sposób cechuje trwałość. Podejmowanie jej nie ma charakteru incydentalnego.
9. Najczęściej powody podejmowania zatrudnienia nierejestrowanego mają charakter ekonomiczny. Powodem najważniejszym jest brak możliwości podjęcia pracy legalnej. Drugim powodem są zbyt niskie dochody uzyskiwane z pracy legalnej lub świadczeń emerytalno-rentowych. Środki uzyskiwane z pracy nierejestrowanej przeznaczone są głównie na podstawowe potrzeby członków rodziny. Badania wykazały, że najczęściej stanowiła ona główne źródło dochodu.
10. W województwie łódzkim najczęściej w ramach pracy nierejestrowanej wykonywano usługi budowlano-instalacyjne, nieco rzadziej handlowe.
11. Wpływ na aktywność mieszkańców województwa łódzkiego do podejmowania pracy nierejestrowanej mają czynniki społeczno-demograficzne takie, jak wiek, płeć i wykształcenie. Praca nierejestrowana jest częściej wykonywana przez mężczyzn. Na jej świadczenie najczęściej decydowały się osoby między 25 a 43 rokiem życia. W najmniejszym stopniu skłonne były do świadczenia pracy w ten sposób osoby młode między 15 a 24 rokiem życia. Oferty pracy nierejestrowanej kierowano najczęściej do osób z wykształceniem zasadniczym zawodowym, najrzadziej do osób legitymujących się najniższym poziomem wykształcenia.
12. Wymiar wykonywanej pracy nierejestrowanej zależy od zadań zawodowych. Praca organizowana jest w elastyczny sposób i najczęściej świadczona jest systematycznie, codziennie przez kilka godzin.

13. Stawki za godzinę wykonywanej w ten sposób pracy najczęściej wahały się od 6 do 10 zł. Najniższe stawki za godzinę pracy otrzymywali mieszkańcy podregionu sieradzkiego, najwyższe podregionu skierniewickiego.
14. Pracownicy nierejestrowani rzadko próbują dochodzić swoich praw w sytuacjach, gdy zostaną oszukani przez pracodawcę. Najczęściej efektem konfliktu jest rezygnacja z wykonywanej w ten sposób pracy. Wyjątek stanowi praca wykonywana na podstawie pisemnej umowy o pracę, od której pracodawca nie odprowadza składek do ZUS. Jedyne w takich sytuacjach podejmowane są działania mające na celu zmuszenie pracodawcy do wpłacenia zaległych składek.
15. Na skłonność do podejmowania pracy nierejestrowanej wpływają nie tylko czynniki o charakterze ekonomicznym. Znaczenie ma również przyzwolenie społeczne na działania „nieformalne”. Z badań wynika, że skala przyzwolenia społecznego w województwie łódzkim na zakup towarów i usług niewiadomego pochodzenia jest wysoka. Poziom tego przyzwolenia rośnie, jeśli do transakcji tego rodzaju dochodzi w gronie znajomych.
16. Praca nierejestrowana przynosi nie tylko straty, ale również korzyści zarówno dla pracowników, jak i pracodawców. W dokonywanych bilansach strat i korzyści związanych z pracą nierejestrowaną na pierwszy plan wysuwały się czynniki o charakterze ekonomicznym. Mieszkańcy województwa łódzkiego są przekonani, że praca nierejestrowana przede wszystkim daje możliwość uzyskania wyższego wynagrodzenia. Pozostałe korzyści dla pracobiorców miały mniejsze znaczenie. Mieszkańcy województwa łódzkiego są natomiast świadomi tego, że świadczenie pracy nierejestrowanej w dłuższym okresie może prowadzić do obniżenia wypłacanego w przyszłości świadczenia emerytalnego z powodu niezaliczania takich okresów do stażu pracy i nieodprowadzania składek emerytalnych. Największy problem stanowi jednak ograniczony dostęp do publicznej opieki zdrowotnej. Niewielkie znaczenie ma natomiast ryzyko związane z nałożeniem kary w przypadku wykrycia wykonywania pracy w sposób nierejestrowany. W bilansie zysków i strat związanych z szarą strefą rynku pracy rozpatrywanych z punktu widzenia pracodawcy za największą zaletę uznana została możliwość obniżenia kosztów pracy poprzez zatrudnienie pracowników nierejestrowanych. Do strat zaliczone zostało przede wszystkim ryzyko odejścia pracownika z dnia na dzień i nałożenia kary finansowej w przypadku wykrycia pracowników nierejestrowanych.
17. Popyt na pracę nierejestrowaną w ciągu ostatniego roku zgłosiło 13,3% gospodarstw domowych. Praca nierejestrowana wykonywana była najczęściej na rzecz gospodarstw domowych w podregionie skierniewickim, najrzadziej w podregionie sieradzkim. Popyt na poszczególne usługi nie ma charakteru trwałego. W sposób nierejestrowany wykonywane były przede wszystkim usługi budowlano-instalacyjne oraz naprawy samochodów. Popyt ten jest również zróżnicowany przestrzennie. Rodzaje zlecanych usług zależą od charakteru poszczególnych podregionów i ich sytuacji gospodarczej. Na obszarach, gdzie jest rozbudowany sektor rolniczy zlecane są stosunkowo często prace ogrodniczo-rolne, a na terenach zurbanizowanych naprawy samochodów. Głównym powodem korzystania gospodarstw domowych z pracy nierejestrowanej jest brak umiejętności pozwalających na ich samodzielne wykonanie przez domowników. Drugą, choć o znacznie mniejszym znaczeniu, przyczyną zapotrzebowania jest brak czasu na ich wykonanie.
18. W badanej zbiorowości znalazła się grupa osób, które prowadziły rolniczą lub pozarolniczą działalność gospodarczą. Nie była ona jednak na tyle liczna, aby można było na podstawie uzyskanych odpowiedzi oszacować skalę popytu na pracowników nierejestrowanych zgłaszanego przez podmioty gospodarcze. Uzyskane wyniki pozwoliły jedynie na scharakteryzowanie tej grupy respondentów ze względu na poruszaną w badaniach problematykę. Pracodawcy rzadko deklarowali zatrudnianie pracowników nierejestrowanych. Najczęściej powodem niepodejmowania takich działań był brak potrzeby zatrudniania pracowników w ogóle. Ci, którzy ich zatrudniali, wskazywali na zmienność potrzeb na rynku. Większość badanych pracodawców to osoby prowadzące jednoosobową działalność gospodarczą. Zatrudniają więc pracowników tylko wówczas, gdy pojawia się chwilowy wzrost zainteresowania oferowanymi przez nich usługami czy produktami. Dlatego też uważali zatrudnianie pracowników na umowę pisemną za bezcelowe.

Wstęp

Niniejsze opracowanie jest raportem końcowym z badania przeprowadzonego w projekcie „**Praca nie-rejestrowana - charakterystyka zjawiska w województwie łódzkim**”. Badanie zrealizowane zostało przez IBC GROUP Central Europe Holding S. A. oraz Instytut Pracy i Spraw Socjalnych na zlecenie Wojewódzkiego Urzędu Pracy w Łodzi, w ramach projektu „**Regionalne Obserwatorium Rynku Pracy w Łodzi – kontynuacja**”, realizowanego ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w Poddziałaniu 6.1.1 Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki.

Celem głównym badania była **identyfikacja skali zjawiska pracy nierejestrowanej w województwie łódzkim**. Osiągnięcie tak sformułowanego celu głównego wymagało realizacji pięciu celów szczegółowych, do których zaliczono:

1. identyfikację natężenia występowania zjawiska pracy nierejestrowanej w województwie łódzkim i jego podregionach oraz powiatach (z uwzględnieniem powiatu miasta Łodzi),
2. identyfikację zróżnicowania natężenia występowania zjawiska „szarej strefy” w województwie łódzkim i jego podregionach oraz powiatach (z uwzględnieniem powiatu miasta Łodzi),
3. opracowanie charakterystyki socjodemograficznej zbiorowości osób świadczących pracę nierejestrowaną,
4. identyfikację typu zatrudnienia i rodzajów prac wykonywanych w szarej strefie rynku pracy w województwie łódzkim,
5. identyfikację zakresu korzystania z usług osób wykonujących pracę nierejestrowaną.

W badaniu zjawiska pracy nierejestrowanej w województwie łódzkim posłużono się sformułowaną i używaną przez Główny Urząd Statystyczny definicją¹, zgodnie z którą pod pojęciem „pracy nierejestrowanej” rozumie się:

- **pracę najemną wykonywaną bez nawiązania stosunku pracy**, czyli bez umowy o pracę, umowy zlecenia, umowy o dzieło lub jakiegokolwiek innej pisemnej umowy zawartej pomiędzy pracodawcą i pracownikiem bez względu na sektor własności (również u osób fizycznych i w indywidualnych gospodarstwach rolnych); praca nie może być również wykonywana na podstawie powołania, mianowania lub wyboru; z tytułu wykonywania pracy nierejestrowanej pracownik nie uzyskuje ubezpieczenia społecznego, a więc uprawnień do korzystania ze świadczeń społecznych; okres wykonywania tej pracy nie jest także zaliczany jako składkowy z punktu widzenia ZUS, a pracodawca nie odprowadza na konto ZUS i Funduszu Pracy odpowiednich sum z tytułu wypłacanego wynagrodzenia; od dochodów z pracy nierejestrowanej nie są płacone podatki dochodowe,
- **pracę na rachunek własny, jeśli z tytułu prowadzonej działalności gospodarczej nie są realizowane obowiązki finansowe wobec państwa** (np. podatki).

Analizy zjawiska pracy nierejestrowanej zostały przeprowadzone z uwzględnieniem jej charakteru i typów. Jako „*charakter pracy*” przyjęto pracę nierejestrowaną:

- **główną**, to jest pracę, która zwykle zajmuje najwięcej czasu. Jeżeli prace zajmują tyle samo czasu, za pracę główną uznawano pracę przynosząca wyższy dochód, oraz
- **dotatkową**, to jest pracę, która zwykle zajmuje najwięcej czasu spośród innych prac, poza pracą główną. Jeżeli prace dodatkowe zajmują tyle samo czasu, za pracę dodatkową uznana została ta, która przynosiła największy dochód.

¹ Zob. *Praca nierejestrowana w Polsce w 2010 r.*, GUS, Warszawa 2011, s. 10.

Jako „*typy pracy nierejestrowanej*” w badaniu przyjęte zostały²:

- praca najemna
 - » w pełni nierejestrowana, czyli bez umowy pisemnej o pracę lub z umową pisemną, ale bez odprowadzania należnych podatków i składek oraz
 - » częściowo nierejestrowana, czyli w oparciu o umowę o pracę, ale świadczoną za rzeczywistą zapłatę niższą, niż wynikająca z umowy;
- praca na własny rachunek
 - » działalność bez rejestracji oraz
 - » działalność zarejestrowana, w ramach której część przychodów nie jest wykazywana i obciążona obowiązkowymi świadczeniami.

Badaniami objęto reprezentatywną próbę losową aktywnych zawodowo pełnoletnich mieszkańców województwa łódzkiego (głowy gospodarstw domowych).

Osiągnięcie celu głównego i celów szczegółowych badania pozwoliło na pogłębienie obszaru poznania w odniesieniu do następujących siedmiu problemów badawczych:

1. Determinant podejmowania, świadczenia oraz oferowania pracy nierejestrowanej w województwie łódzkim jako całości i w jego podregionach/powiatach;
2. Częstotliwości, typów i rodzajów pracy nierejestrowanej świadczonej przez mieszkańców województwa łódzkiego i jego podregionów/powiatów;
3. Dotychczasowej skłonności pracodawców do oferowania miejsc pracy w ramach szarej strefy;
4. Determinant, skali, charakteru i typów pracy nierejestrowanej oferowanej przez gospodarstwa domowe w województwie łódzkim;
5. Dotychczasowej i potencjalnej skłonności gospodarstw domowych do zatrudniania pracowników nierejestrowanych i korzystania z usług wykonywanych w ramach szarej strefy;
6. Postaw mieszkańców województwa łódzkiego wobec pracy nierejestrowanej;
7. Identyfikacji zysków i strat wynikających z pracy nierejestrowanej.

Przeprowadzone badania posłużyły do weryfikacji następujących hipotez badawczych:

- Hipoteza 1.** Świadczenie pracy nierejestrowanej stanowi sposób na uzupełnienie dochodów gospodarstwa domowego pochodzących z wykonywania pracy głównej lub łączenie ich z pobieranymi różnego rodzaju świadczeniami;
- Hipoteza 2.** Praca nierejestrowana wpływa na podziały wewnętrzne zbiorowości osób aktywnych zawodowo w województwie łódzkim, wyróżnić można segmenty (grupy) osób, od których wręcz oczekuje się podejmowania pracy w sposób nierejestrowany ze względu na jej charakter czy okres wykonywania;
- Hipoteza 3.** Wysokość uzyskiwanego dochodu z pracy nierejestrowanej zależy nie tylko od jej charakteru i częstości wykonywanej pracy nierejestrowanej, ale również jest zróżnicowana przestrzennie (niższe wynagrodzenia wypłacane są w powiatach, gdzie większość obszaru zajmują tereny wiejskie, a wyższe na obszarach wysoko zurbanizowanych);
- Hipoteza 4.** Rodzaj pracy nierejestrowanej, oferowanej przez gospodarstwa domowe w województwie łódzkim, jest zróżnicowany w zależności od tego, czy dotyczy obszarów wiejskich, czy też obszarów miejskich;
- Hipoteza 5.** Skłonność do świadczenia pracy w sposób nierejestrowany determinowany jest statusem na rynku pracy (pracujący/bezrobotny) i miejscem zamieszkania (obszary miejskie/wiejskie).

² M. Bednarski, E. Kryńska, K. Pater, M. Walewski, red. *Przyczyny pracy nierejestrowanej w Polsce*, IPiSS, CBOS, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Departament Rynku Pracy, Warszawa 2008.

Raport składa się z sześciu części.

W części pierwszej przedstawiono wykorzystane metody badawcze oraz przebieg realizacji badań. Część druga poświęcona została wynikom badań źródeł zastanych, czyli zawartych w literaturze przedmiotu, dokumentach programowych oraz zbiorach danych statystycznych udostępnianych przez ich dysponentów. W części tej szczególny nacisk położono na ewolucję zatrudnienia nierejestrowanego w Polsce w okresie, kiedy było objęte badaniami. W części trzeciej dokonano analiz wybranych charakterystyk województwa łódzkiego, jako obiektu badań pracy nierejestrowanej. W analizach tych skoncentrowano się na zróżnicowaniu przestrzennym badanych zjawisk. W części czwartej przedstawiona została analiza danych dotyczących pracy nierejestrowanej w województwie łódzkim, udostępnionych przez Okręgowy Inspektorat Pracy w Łodzi. Część piąta zawiera wyniki badań ilościowych przeprowadzonych w projekcie wśród aktywnych zawodowo pełnoletnich głów gospodarstw domowych znajdujących się na terenie województwa łódzkiego. W części szóstej znajdują się wnioski wynikające z badań, odnoszące się bezpośrednio do celu głównego oraz celów szczegółowych badania, a także przyjętych hipotez badawczych.

Część I

Metody badawcze i przebieg realizacji badań

Zakres i wrażliwość problematyki poruszanej w badaniu „**Praca nierejestrowana – charakterystyka zjawiska w województwie łódzkim**” wymagały zapoznania się z dotychczas przeprowadzonymi analizami i badaniami dotyczącymi skali, zakresu i charakteru pracy nierejestrowanej w Polsce i w tych regionach kraju, na terenie których takie badania były jak dotąd prowadzone. Ze względu na zakres dostępnych danych i zasięg prowadzonych dotychczas badań³ diagnoza skali i charakteru tego zjawiska na terenie województwa łódzkiego wymagała więc przeprowadzenia odrębnych badań o charakterze ilościowym. Dlatego też w ramach projektu przeprowadzono dwa rodzaje badań:

1. **oparte na danych wtórnych pochodzących ze źródeł zastanych** (badania niereaktywne *desk research*);
2. **oparte na danych pierwotnych pochodzących z badań własnych** (badania *field research*) przy zastosowaniu metod ilościowych.

1. Badania niereaktywne *desk research*

Badania oparte na danych wtórnych objęły:

analizę tematycznych raportów z badań empirycznych opisujących zjawisko szarej strefy, pozwalających na diagnozę uwarunkowań, skali, charakteru występowania pracy nierejestrowanej w Polsce;

- analizę tematycznych raportów z badań empirycznych dotyczących zatrudnienia nierejestrowanego prowadzonych w innych regionach kraju;
- analizę dokumentów strategicznych województwa łódzkiego, co pozwoliło na identyfikację uwarunkowań społeczno-gospodarczych mających wpływ na skalę i zakres podejmowania pracy nierejestrowanej;
- analizę dokumentów prawnych regulujących zasady kontrolowania zjawiska wykonywania pracy nierejestrowanej;
- analizę wyników kontroli legalności zatrudnienia przygotowanych przez pracowników Okręgowego Inspektoratu Państwowej Inspekcji Pracy (PIP) w Łodzi, co pozwoliło na wstępne oszacowanie skali i zakresu tego zjawiska w województwie łódzkim;
- analizę danych statystycznych opisujących podaż i popyt na pracę w poszczególnych podregionach i powiatach województwa łódzkiego, w tym w Łodzi. Analizie poddano (między innymi) strukturę przestrzenną i branżową podmiotów gospodarczych, dane dotyczące zatrudnienia, stopę bezrobocia i liczbę osób bezrobotnych oraz strukturę bezrobocia (w tym szczególnie bezrobocia długookresowego i bezrobocia według płci oraz wieku).

Na potrzeby przeprowadzenia analizy danych statystycznych, raportów z badań, dokumentów prawnych i strategicznych wykorzystano dane i informacje pochodzące z:

- statystyki publicznej krajowej;
- opracowań tematycznych GUS, takich jak: cykl raportów GUS nt.: „Praca nierejestrowana w Polsce”, BAEL, „Bezrobocie rejestrowane”;
- statystyki publicznej regionalnej;
- danych z WUP w Łodzi;
- danych Okręgowego Inspektoratu PIP w Łodzi dotyczących kontroli legalności zatrudnienia lub innej pracy zarobkowej oraz wykrytych przypadków zatrudnienia nierejestrowanego;

³ Dotychczasowe analizy i badania pozwalają jedynie na analizę tego zjawiska na poziomie kraju, przy czym ze względu na zbyt niską liczebność badanej zbiorowości ich wyniki nie uwzględniają różnicowania przestrzennego pracy nierejestrowanej na poziomie regionalnym.

- Raportów PIP dotyczących wyników przeprowadzonych kontroli legalności zatrudnienia w kraju np. „Sprawozdanie Głównego Inspektora Pracy z działalności Państwowej Inspekcji Pracy w 2013 r.” **PIP Warszawa 2014 itp.;**
- literatury przedmiotu, zawierającej dotychczasowe wyniki badań nad zjawiskiem pracy nierejestrowanej,
- dokumentów strategicznych województwa łódzkiego, takich jak: „Strategia Rozwoju Województwa Łódzkiego na lata 2007-2020”, „Regionalna Strategia Innowacji dla województwa łódzkiego LORIS 2030”, „Regionalny Plan Działań na Rzecz Zatrudnienia na rok 2014 w województwie łódzkim”.

2. Badania *field research*

W ramach projektu przeprowadzono również badania oparte na danych pierwotnych. Było to badanie ilościowe (z wykorzystaniem opracowanego na potrzeby badania wywiadu kwestionariuszowego) **Pen and Paper Interview** (PAPI), na zbiorowości 2200 aktywnych zawodowo mieszkańców województwa łódzkiego (po 100 w każdym z 21 powiatów województwa i w mieście Łodzi). Badanie zrealizowano w terminie 4 maja 2015 r. – 2 czerwca 2015 r. metodą *random route* tzn. ustalonej ścieżki z wyznaczonym punktem startowym.

2.1. Respondenci

Wywiady przeprowadzono z pełnoletnimi (w sensie prawnym, a więc mającymi ukończony 18 rok życia), aktywnymi zawodowo głowami gospodarstw domowych.

Osobą aktywną zawodowo w przypadku tego badania był każdy członek badanego gospodarstwa domowego w wieku produkcyjnym, który wyraził chęć podjęcia pracy (zarówno w charakterze pracownika najemnego lub też wówczas, gdy chodziło o otwarcie własnej działalności gospodarczej lub rolniczej). Do aktywnych zawodowo zaliczono także osoby pracujące, jak i osoby bezrobotne poszukujące pracy i zainteresowane jej podjęciem.

Osoba bezrobotna to każda osoba w wieku 15-74 lata, która w okresie badanego tygodnia nie była osobą pracującą, aktywnie poszukiwała pracy, tzn. podjęła konkretne działania w ciągu 4 tygodni (wliczając jako ostatni – tydzień badany), aby znaleźć pracę oraz była gotowa (zdolna) podjąć pracę w ciągu dwóch tygodni następujących po tygodniu badanym.

Aktywną zawodową osobą był również pracujący uczeń oraz podejmujący pracę emeryt lub rencista. Natomiast bezrobotną była osoba, która nie poszukiwała pracy, ponieważ miała pracę załatwioną i oczekiwała na jej rozpoczęcie przez okres nie dłuższy niż 3 miesiące i była gotowa ją podjąć.

Osobą pracującą z kolei była każda osoba w wieku 15 lat i więcej, która w okresie badanego tygodnia wykonywała przez co najmniej 1 godzinę pracę przynoszącą zarobek lub dochód tzn. była zatrudniona w charakterze pracownika najemnego, pracowała we własnym (lub dzierżawionym) gospodarstwie rolnym lub prowadziła własną działalność gospodarczą poza rolnictwem, pomagała (bez wynagrodzenia) w prowadzeniu rodzinnego gospodarstwa rolnego lub rodzinnej działalności gospodarczej poza rolnictwem, lub też miała pracę, ale jej nie wykonywała z powodu choroby, urlopu macierzyńskiego lub wypoczynkowego, czy też z innych powodów, przy czym długość przerwy w pracy wynosiła do 3 miesięcy. Do pracujących zaliczeni byli również uczniowie, z którymi zakłady pracy lub osoby fizyczne zawarły umowę o naukę zawodu lub przyuczenie do określonej pracy, jeżeli otrzymywali wynagrodzenie.

2.2. Dobór próby

Badana zbiorowość została dobrana w taki sposób, aby miała ona charakter reprezentatywny. Dla zapewnienia reprezentatywności próby zastosowany został wielostopniowy schemat doboru w warstwach.

W pierwszym etapie doboru zastosowano schemat losowania nieproporcjonalnego w warstwach. W tym celu utworzono warstwy terytorialne składające się z powiatów województwa łódzkiego, podzielonych na klasy miejscowości:

- wsie,
- miasta do 20 tys. mieszkańców,
- miasta 20-50 tys. mieszkańców,
- miasta powyżej 50 tys. mieszkańców.

Dla każdej z warstw ustalona została liczba wiązek adresowych (wywiadów) do wylosowania. Alokacja próby wewnątrz powiatów była nieproporcjonalna, natomiast rozkład wewnątrz powiatów uwzględniający klasy miejscowości, był proporcjonalny do rozkładu populacji w danym powiecie.

Operatem losowania był zbiór gmin. Losowanie gmin (lokalizacji wiązek adresowych) zrealizowane zostało niezależnie w każdej warstwie z wykorzystaniem doboru systematycznego proporcjonalnego (do liczebności populacji 18+).

W kolejnym etapie doboru na obszarze wylosowanych gmin, dobrane zostały obwody spisowe. W każdej z gmin wylosowano odpowiednią liczbę obwodów (wynikającą z poprzedniego etapu).

Operat losowania wywodził się z bazy GUS-rejestr TERYT-NOBC. Losowanie obwodów statystycznych odbywało się niezależnie w każdej wylosowanej gminie z wykorzystaniem schematu systematycznego z prawdopodobieństwem wyboru proporcjonalnym do wielkości populacji.

W trzecim kroku schematu doboru próby, wylosowane zostały adresy lokali mieszkalnych stanowiących wiązki adresowe. Operatem losowania była baza adresów GUS-rejestr TERYT-NOBC. Dobór na tym etapie polegał na losowaniu (bez zwracania – dany adres mógł pojawić się w próbie tylko raz) adresów lokali mieszkalnych w wylosowanych obwodach statystycznych. Dobór realizowany był niezależnie w każdym z wylosowanych wcześniej obwodów statystycznych, z wykorzystaniem schematu prostego bez zwracania, z prawdopodobieństwem wyboru proporcjonalnym do szacunkowej liczby zamieszkujących osób.

2.3. Przebieg realizacji badań

Zgodnie z założeniami metodologii badawczej, przed realizacją badania właściwego przeprowadzono pilotaż na próbie $n=20$ gospodarstw domowych. Dobór respondentów do badania pilotażowego miał charakter celowy, wybrani respondenci nie stanowili próby reprezentatywnej w rozumieniu statystycznym (co było zamierzone). Badanie pilotażowe przeprowadzono w dniach 18 – 20 kwietnia 2015 r. w Łodzi w następujących dzielnicach: Łódź Widzew, Łódź Górna, Łódź Polesie oraz Łódź Bałuty. Próba pilotażowa celowo została rozproszona na różne dzielnice objęte badaniem dla zapewnienia zróżnicowania respondentów. Badanie zrealizowało czterech ankieterów. Każdy z ankieterów miał do zrealizowania jedną pięcioelementową wiązkę. Dzięki ograniczeniu liczby wywiadów przydzielonych jednej osobie zminimalizowany został efekt ankieterski.

W wyniku badania pilotażowego dokonano stosownych modyfikacji narzędzia badawczego, które następnie wykorzystano w czasie realizacji badania właściwego.

Badanie właściwe prowadziło 58 ankieterów. Każdy z nich miał do zrealizowania nie więcej niż 100 wywiadów. Dzięki ograniczeniu liczby wywiadów przydzielonych jednej osobie zminimalizowany został efekt ankieterski, a co za tym idzie pozyskane wyniki posiadały znacznie wyższą wartość badawczą.

Średni czas trwania wywiadu wynosił około 29 minut. Badanie zrealizowano metodą *random route* tzn. ustalonej ścieżki z wyznaczonym punktem startowym. Zgodnie z tą metodą, ankieter odczytywał punkt startowy dla obszaru, w którym miał prowadzić wywiady. W tym przypadku punktami startowymi były konkretne adresy. Podczas realizacji badania ankieter poruszał się krążąc po obszarze wokół punktu startowego. Odnajdywał najpierw punkt startowy. Pierwszym miejscem, które odwiedzał w budynku wielorodzinnym było mieszkanie położone na najwyższej kondygnacji w klatce schodowej. Szczegółowa procedura uzależniona była od tego, czy ankieter poruszał się po obszarze zabudowanym blokami wielorodzinnymi czy domkami jednorodzinnymi.

Główną przeszkodą w realizacji okazała się tematyka badania, do której respondenci podchodzili bardzo nieufnie. Problem pracy nierejestrowanej jest tematem niezwykle drażliwym, mogącym w znacznym stopniu utrudniać przeprowadzenie wywiadu w gospodarstwie domowym. Respondenci niechętnie udzielali informacji na temat ich własnych doświadczeń związanych z pracą nierejestrowaną, dlatego ankieterzy musieli szczególnie zachęcać respondentów do udziału w badaniu. Nie zawsze zapewnienia o pełnej anonimowości oraz poufności związanej z badaniem zapobiegały odmowie udziału w badaniu przez respondenta.

Respondenci niejednokrotnie, mimo wcześniejszej zgody na wywiad, słysząc o tematyce rezygnowali z udziału. Niestety nie posiadamy dokładnych danych o skali tego zjawiska, gdyż podczas realizacji badań przy wykorzystaniu doboru *random route* nie jest przyjęte za standard opisywanie zastanej sytuacji, pod każdym adresem.

Kolejnym problemem, z którym mierzyli się ankieterzy podczas realizacji badania to rekrutacja jednoosobowych gospodarstw na terenach wiejskich. Bardzo często gospodarstwa na terenach wiejskich składają się bowiem z członków reprezentujących trzy lub cztery pokolenia. Gospodarstwa jednoosobowe to najczęściej osoby, które nie kwalifikowały się do wzięcia udziału w badaniu ze względu na wiek lub brak jakiegokolwiek aktywności zawodowej. Z tego powodu, w przypadku dwóch wiązek w powiecie wieruszowskim nie udało się odnaleźć spełniających kryteria respondentów, a mianowicie we wsi Kaski w gminie Galewice oraz we wsi Kuźnica Skakawska w gminie Wieruszów. Dodatkowe wywiady z respondentami reprezentującymi jednoosobowe gospodarstwa domowe zrealizowane zostały w Chobaninie (gmina Wieruszów) oraz w Wieruszowie.

Część II

Uczestnictwo Polaków w szarej strefie rynku pracy

Celem tej części raportu jest analiza dotychczasowych wyników badań dotyczących skali oraz uwarunkowań podejmowania pracy nierejestrowanej. Jako materiały źródłowe wykorzystano przede wszystkim opracowania Głównego Urzędu Statystycznego (GUS), zawierające wyniki badań pracy nierejestrowanej w latach 1995, 1998, 2004, 2009, 2010⁴. Ponadto wykorzystano wyniki badań przeprowadzonych w ramach projektu „Przyczyny pracy nierejestrowanej, jej skala, charakter i skutki społeczne”. Badanie to zostało zleczone w 2007 r. przez Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS), Instytutowi Pracy i Spraw Socjalnych (IPISS), Centrum Analiz Społeczno-Ekonomicznych (CASE) oraz Millward-Brown SMG/KRC. W tej części raportu wykorzystano również wyniki badań szarej strefy, w tym pracy nierejestrowanej z 2014 r., które zostały opracowane przez Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową oraz wyniki badań nierejestrowanego zatrudnienia w województwie małopolskim i mazowieckim.

1. Praca nierejestrowana – pojęcie, rodzaje, metody pomiaru

Praca nierejestrowana nie jest pojęciem jednoznacznie definiowanym w literaturze przedmiotu⁵. Interesująca nas kategoria łączy się bezpośrednio z innym terminem jakim jest szara strefa⁶. Do jego określenia nie stosuje się jednej twardej definicji, ale najczęściej opisuje się go za pomocą przymiotników odnoszących się do gospodarki, jak np. nieobserwowalna, nieformalna, nieoficjalna, niekontrolowana, ukryta itd.⁷ Czasami charakteryzuje się działania występujące w tym segmencie gospodarki, co pozwala wyróżnić:

1. gospodarkę nielegalną (ang. *illegal economy*) – wszelkie działania gospodarcze łamiące przepisy prawne (np. produkcja narkotyków, nielegalny handel walutami obcymi);
2. gospodarkę niezgłoszoną (ang. *unreported economy*) – działania przynoszące dochód nieraportowany organom podatkowym;
3. gospodarkę niezarejestrowaną (ang. *unrecorded economy*) – działania niezgłoszone rządowym instytucjom statystycznym;
4. gospodarkę nieformalną (ang. *informal economy*) – działania mające na celu unikanie kosztów wynikających z obowiązujących regulacji, jednocześnie nieobjęte korzyściami wynikającymi z tych regulacji⁸.

W innych definicjach określa się szarą strefę jako produkt krajowy brutto, który nie jest uwzględniony w oficjalnych statystykach. Podejście to jest zbieżne z ujęciem szarej strefy stosowanym przez OECD, w którym podkreśla się – z jednej strony – legalną działalność polegającą na wytwarzaniu dóbr i usług, a z drugiej wskazuje się, że nie zostały one zgłoszone władzom publicznym⁹ zgodnie z obowiązującymi regulacjami. Dotyczy to produkcji firm nigdzie niezarejestrowanych w całości lub rejestrowanych, których część produkcji nie jest zgłoszona odpowiednim organom. Zjawisko to opiera się na nierejestrowanym zatrudnieniu, nierejestrowanej konsumpcji oraz dochodach¹⁰. OECD wyjaśnia również pracę nierejestrowaną, którą definiuje jako „za-

⁴ Najnowsze badanie pracy nierejestrowanej zrealizowane zostało w IV kwartale 2014 r., ale GUS planuje publikację jego wyników w III kwartale 2015 r. (*Program badań statystycznych statystyki publicznej na rok 2014* [online], Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 2013, dostępny w internecie: http://bip.stat.gov.pl/download/gfx/bip/pl/defaultstronaopisowa/435/1/1/bip_pbssp2014.doc [dostęp: 01.05.2015]).

⁵ M. Bednarski i inni, red., *Przyczyny pracy nierejestrowanej w Polsce*, op. cit. s. 18; S. Bernabe, *Informal Employment in Transition: A conceptual framework*, Centre for Analysis of Social Exclusion, London School of Economics, London 2002, s. 14; Grabowski M., *Nielegalne zatrudnienie w MSP w Polsce*, w: *Pracodawcy i pracownicy w sektorze prywatnym*, PARP, Warszawa 1997.

⁶ Por. M. H. Fleming, J. Roman, G. Farrell, *The Shadow Economy*, Journal of International Affairs, Spring 2000, 53, no. 2.

⁷ M. Bednarski, *Szara strefa gospodarcza a dobre rządzenie w Polsce* [w:] *Jakość rządzenia w Polsce. Jak ją badać, monitorować, poprawiać?* Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2013, s. 387.

⁸ S. Cichocki, *Metody pomiaru szarej strefy*, Gospodarka Narodowa nr 1-2, 2006.

⁹ Journal of International Affairs, Spring 2000, 53, no. 2.

¹⁰ M. Bednarski, *Szara strefa gospodarcza a dobre rządzenie w Polsce* [w:] *Jakość rządzenia w Polsce. Jak ją badać, monitorować, poprawiać?* Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2013, s. 387.

trudnienie, które samo z siebie nie jest nielegalne, ale nie zostało zadeklarowane władzom publicznym”¹¹. Zbliżoną interpretację pracy nierejestrowanej znajdujemy również w dokumentach Unii Europejskiej. W tym przypadku obserwujemy pewną ewolucję tego pojęcia. Początkowo na potrzeby Komisji Europejskiej, przyjęto, że na pracę nierejestrowaną będą się składać „wszystkie płatne rodzaje działalności, które są zgodne z prawem, jeśli chodzi o ich naturę, jednak nie zostały zadeklarowane władzom publicznym (biorąc pod uwagę różnice w systemach prawnych pomiędzy Państwami Członkowskimi)”¹². Jednak w 2004 r. Komisja Europejska rozszerzyła definicję zatrudnienia nierejestrowanego włączając do tej kategorii również nieodpłatne produktywne rodzaje działalności. Zgodnie z nowym podejściem, za pracę nierejestrowaną uważa się „wszystkie produktywne rodzaje działalności, które są zgodne z prawem, jeśli chodzi o ich naturę, jednak nie zostały zadeklarowane władzom publicznym biorąc pod uwagę różnice w systemach prawnych pomiędzy Państwami Członkowskimi”¹³. W 2013 r. Komisja Europejska nadal posługiwała się bardzo zbliżoną definicją „zatrudnienia nierejestrowanego, według której zjawisko to stanowi „wszelką działalność zarobkową, zgodną z prawem pod względem swojej natury, lecz niezgłoszoną władzom publicznym, z uwzględnieniem różnic w systemach prawnych państw członkowskich”¹⁴.

Występowanie szarej strefy i towarzyszącej jej pracy nierejestrowanej wymagało obserwacji tego zjawiska na potrzeby statystyczne. Dyskusje na ten temat wśród statystyków były podejmowane na konferencjach międzynarodowych od 1982 r., a ich celem było wypracowanie uniwersalnej definicji pracy nierejestrowanej. Udało się ją przyjąć dopiero w 2003 r. ujmując ją w następujący sposób „łączna ilość nieformalnej pracy przeprowadzona: w formalnym sektorze przedsiębiorstw, nieformalnym sektorze przedsiębiorstw bądź w gospodarstwach domowych w referowanym czasie”¹⁵.

W Polsce cykliczne badania skali i zakresu zatrudnienia nierejestrowanego prowadzi Główny Urząd Statystyczny. Są one realizowane jako badanie modułowe w ramach Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności (BAEL). Wyniki tej obserwacji pozwalają określić nie tylko poziom zaangażowania ludności w wykonywanie pracy nierejestrowanej, ale także liczbę podmiotów zgłaszających zapotrzebowanie na ten rodzaj pracy. Na potrzeby prowadzonej eksploracji GUS opracował definicję zatrudnienia nierejestrowanego, zgodnie z którą jest to praca najemna wykonywana bez nawiązania stosunku pracy, czyli bez umowy o pracę, zlecenia, o dzieło lub jakiegokolwiek innej pisemnej umowy pomiędzy pracodawcą i pracownikiem bez względu na sektor własności (również u osób fizycznych i w indywidualnych gospodarstwach rolnych). Jest to praca, która nie jest także wykonywana na podstawie powołania, mianowania lub wyboru. Osoba wykonująca pracę nierejestrowaną nie uzyskuje ubezpieczenia społecznego, a więc uprawnień do korzystania ze świadczeń społecznych, a okres jej wykonywania nie jest także zaliczany jako składkowy z punktu widzenia ZUS. Pracodawca nie odprowadza na konto ZUS i Funduszu Pracy odpowiednich sum z tytułu wypłacanego wynagrodzenia. Od dochodów z pracy nierejestrowanej nie są płacone podatki dochodowe. Pracą nierejestrowaną, według definicji GUS, jest także wykonywanie pracy na rachunek własny, jeśli z tytułu prowadzonej działalności gospodarczej nie są realizowane obowiązki wobec państwa¹⁶.

Problem pracy nierejestrowanej znajduje również odzwierciedlenie w ustawie o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, a więc w dokumencie regulującym funkcjonowanie polskiego rynku pracy. Zgodnie z jego treścią z zatrudnieniem nierejestrowanym lub wykonywaniem nielegalnej innej pracy zarobkowej mamy do czynienia wówczas, gdy¹⁷:

- pracodawca nie potwierdzi na piśmie w wymaganym przepisami terminie rodzaju i warunków zawartej umowy z zatrudnioną osobą;

¹¹ OECD *Employment Outlook*, 2004, s. 232.

¹² *Communication of the Commission on Undeclared Work*, European Commission, COM (98), s. 4-5.

¹³ P. Renoy, S. Ivarsson, O. van der Wusten-Grisati, R. Meijer, *Undeclared Work in an enlarged Union*, Komisja Europejska, Bruksela 2004, s. 93.

¹⁴ Komunikat prasowy *Praca nierejestrowana: Komisja rozpoczyna konsultacje ze związkami zawodowymi i przedstawicielami pracodawców*, Komisja Europejska, 4 lipca 2013 r., Biuletyn Informacyjny Komisji Europejskiej na temat zatrudnienia, spraw społecznych i włączenia społecznego, 2013.

¹⁵ A. Szulc, *Przyczyny i skutki zatrudnienia nierejestrowanego w Polsce*, CeDeWu.pl, Warszawa 2013 r., s. 11.

¹⁶ *Praca nierejestrowana w Polsce w 2010 r.*, GUS, Warszawa 2011, s. 10.

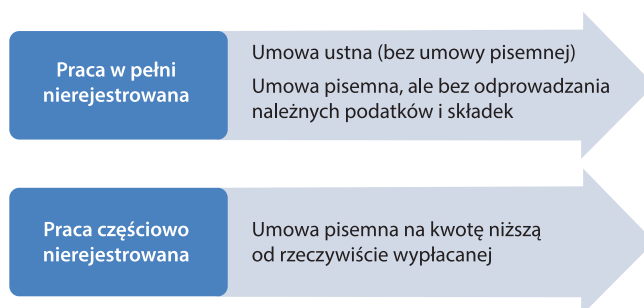
¹⁷ Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, Dz. U. z 2014 r., poz. 1146, art. 2, ust. 1, pkt. 13.

- pracodawca nie zgłosi zatrudnionej osoby lub też wykonującej inną pracę zarobkową do ubezpieczenia społecznego;
- osoba posiadająca status bezrobotnego nie powiadomi właściwego powiatowego urzędu pracy o podjętym zatrudnieniu, innej pracy zarobkowej lub rozpoczęciu prowadzenia działalności gospodarczej;
- zostanie powierzone wykonywanie pracy cudzoziemcowi nieposiadającemu zezwolenia na pracę lub zezwolenia na pobyt i pracę, od którego takie zezwolenie jest wymagane lub też powierzona praca wykonywana jest na innych warunkach lub na innym stanowisku niż określone zostało to w zezwoleniu na pracę¹⁸.

GUS dzieli pracę rejestrowaną ze względu na czas jej wykonywania na pracę główną i pracę dodatkową. Pracą nierejestrowaną główną jest praca, której wykonanie zwykle zajmuje najwięcej czasu. W przypadku prac zajmujących tyle samo czasu, pracą główną jest praca przynosząca wyższy dochód. Pracą nierejestrowaną dodatkową jest z kolei praca, która zazwyczaj zajmuje najwięcej czasu spośród innych wykonywanych prac, poza pracą główną. Jeżeli prace dodatkowe zajmują tyle samo czasu, nierejestrowaną pracą dodatkową jest ta, która przynosi największy dochód¹⁹.

W literaturze możemy spotkać jeszcze inne pojęcia i klasyfikacje pracy nierejestrowanej. W przypadku pracowników najemnych dzielimy ją na pracę w pełni nierejestrowaną i częściowo nierejestrowaną. W każdej z tych grup można wyróżnić jeszcze inne typy pracy nierejestrowanej, co ilustruje schemat 1.

Podobną klasyfikację pracy nierejestrowanej możemy odnieść do samozatrudnionych. W przypadku osób, których działalność nie jest zarejestrowana, a świadczą one określone rodzaje prac, za którą otrzymują ekwiwalent, pojawia się praca w pełni nierejestrowana. Samozatrudnieni mogą mieć zarejestrowaną działalność, ale część przychodów może nie być wykazywana przed organami podatkowymi, wówczas ich praca jest częściowo nierejestrowana.

Schemat II.1. Typy zatrudnienia nierejestrowanego pracowników najemnych

Źródło: opracowanie własne na podstawie M. Bednarski i inni, red., *Przyczyny pracy nierejestrowanej w Polsce*, op. cit., s. 21.

Uwzględniając powyższe podziały i definicję pracy nierejestrowanej (według GUS) można stwierdzić, iż pracownicy nierejestrowani wywodzą się z następujących grup osób:

- zarejestrowanych jako bezrobotne;
- sklasyfikowanych jako biernych zawodowo;
- posiadających jeden lub więcej etatów czyli osób będących oficjalnie zarejestrowanymi pracownikami i dodatkowo wykonujących pracę zarobkową poza oficjalną ewidencją;
- przebywających nielegalnie na terytorium kraju, w wyniku czego mogą wykonywać jedynie pracę nierejestrowaną.

¹⁸ Patrz art. 88d, 88f, Ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy.

¹⁹ *Praca nierejestrowana w Polsce w 2010 r.*, op. cit., s. 10.

Eksploracja zatrudnienia nierejestrowanego jest bardzo złożonym przedsięwzięciem, wymagającym stosowania odpowiednich metod pomiaru tego zjawiska. W literaturze najczęściej opisywane są dwie grupy metod, tj. bezpośrednie i pośrednie²⁰. Metody bezpośrednie polegają na zbieraniu informacji za pomocą wywiadów, ankiet, obserwacji osób funkcjonujących w szarej strefie gospodarki oraz analizie wylosowanych deklaracji podatkowych. Mają zatem zastosowanie do badania gospodarstw domowych, podatków oraz rynków częstkowych.

Metody pośrednie mają charakter niekonwencjonalny i zalicza się do nich:

- analizę rozbieżności,
- metody oparte na bilansach zużycia materiałów i surowców,
- makroekonomiczne analizy rynku pracy,
- metody monetarne,
- wieloczynnikowe analizy,
- pośrednie analizy częstkowe.

Metody pośrednie polegają na interpretacji obserwowalnych zjawisk jako wskaźników odnoszonych do szarej strefy i na ich podstawie określana jest jej wielkość. Jako wskaźniki używane są:

- wydatki (metoda rozbieżności zakłada, że łatwo identyfikowalne i mierzalne wydatki powinny mieć pokrycie w dochodach, a różnice biorą się z szarej strefy),
- prąd (konsumpcja prądu powinna zmieniać się proporcjonalnie do rozmiarów gospodarki, rozbieżności wskazują na szarą strefę),
- przepływy gotówkowe (wzrost nielegalnej pracy powinien wyrażać się we wzmożonym obrocie pieniężnym, szczególnie banknotów o wysokich nominałach),
- regulacje (wzrost regulacji, obciążeń fiskalnych oraz innych ograniczeń przekłada się na wzrost atrakcyjności pracy w szarej strefie).

Ani metody pośrednie ani bezpośrednie nie pozwalają jednoznacznie wyznaczyć rzeczywistej skali i zakresu zatrudnienia nierejestrowanego. Dla każdej z nich oprócz zalet można wskazać wady, dlatego wybór jednej z nich jest determinowany celem badania i zakresem poszukiwanych informacji.

Przyjrzyjmy się bliżej jednej z metod bezpośrednich, dotyczącej gospodarstw domowych, bowiem w naszym raporcie będziemy najczęściej nawiązywać do jej wyników badań. Ponadto metoda ta będzie wykorzystana do identyfikacji zatrudnienia nierejestrowanego w województwie łódzkim.

Bezpośrednie badania gospodarstw domowych opierają się na przeprowadzeniu ankiet na wybranej próbie gospodarstw domowych w celu uzyskania informacji na temat pracy nierejestrowanej. Metoda ta w Polsce ma zastosowanie do systematycznie prowadzonych badań aktywności ekonomicznej ludności (BAEL) w postaci badania modułowego *Praca nierejestrowana*. Pozyskane wyniki pozwalają na analizę:

- przyczyn podejmowania pracy nierejestrowanej;
- częstotliwości i rodzaju prac wykonywanych w szarej strefie;
- dochodów uzyskiwanych z pracy nierejestrowanej;
- charakterystyki społeczno-demograficznej osób wykonujących pracę nierejestrowaną;
- struktury podmiotów korzystających z zatrudnienia nierejestrowanego;
- skali zatrudnienia przez gospodarstwa domowe osób wykonujących pracę nierejestrowaną.

Jedną z wad tej metody jest to, że pozwala na oszacowanie minimalnego poziomu zatrudnienia nierejestrowanego w skali makroekonomicznej. Uzyskane za jej pomocą wyniki nie uwzględniają również, ze

²⁰ P. G. Meon, F. Schneider, L. Weill, *Does Taking The Shadow Economy Into Account to Measure Agregate Efficiency?* Working Paper nr 07-18. 2007; S. Cichocki, *Metody pomiaru ...*, op. cit.; B. Mróz, *Gospodarka nieoficjalna w systemie nieekonomicznym*, Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej, Warszawa 2002; W. Jarosiński *Przegląd metod szacunku rozmiarów szarej strefy [w:] Szara strefa gospodarki (wybrane problemy)* GUS, PAN. Z prac ZBSE zeszyt 233, Warszawa 1995.

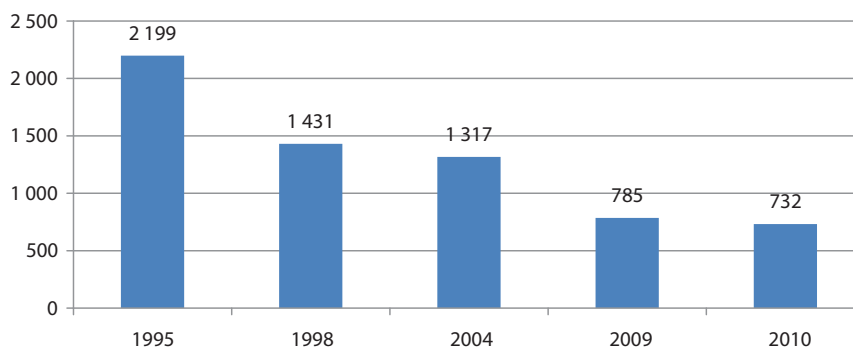
względu na zbyt małą liczebność wylosowanych gospodarstw domowych (dobór próby), zdiagnozowania zróżnicowania przestrzennego pracy nierejestrowanej na poziomie województw (regionalnym). Dlatego eksploracja zjawiska pracy nierejestrowanej na poziomie poszczególnych regionalnych czy lokalnych rynków pracy wymaga przeprowadzania dodatkowych badań terenowych w interesujących badaczy jednostkach przestrzennych.

Innym zagrożeniem wynikającym z tej metody jest duże prawdopodobieństwo otrzymania nieprawdziwych odpowiedzi, dlatego w trakcie badania istotne jest właściwe zadawanie pytań oraz zapewnienie respondentom anonimowości. Jest to bardzo ważna kwestia, bowiem dotyczy trudnego problemu dotyczącego nielegalnych działań/zachowań.

2. Podaż pracy nierejestrowanej

2.1 Skala zjawiska pracy nierejestrowanej

Źródła informacji na temat pracy nierejestrowanej są zróżnicowane. Ciągłość obserwacji tego zjawiska występuje w badaniach modułowych GUS i one będą podstawą analizy w tej części opracowania. Z raportów tego badania z lat 1995-2010 wynika, że skala zjawiska pracy nierejestrowanej zmniejszała się – w tym okresie odnotowano ponad trzykrotny spadek liczby osób wykonujących pracę nierejestrowaną (wykres II.1). W 1995 r. wykonywanie pracy nierejestrowanej deklarowało 2199 tys. osób a w 2010 r. już tylko 732 tys. osób.

Wykres II.1. Liczba osób wykonujących pracę nierejestrowaną (w tys.)

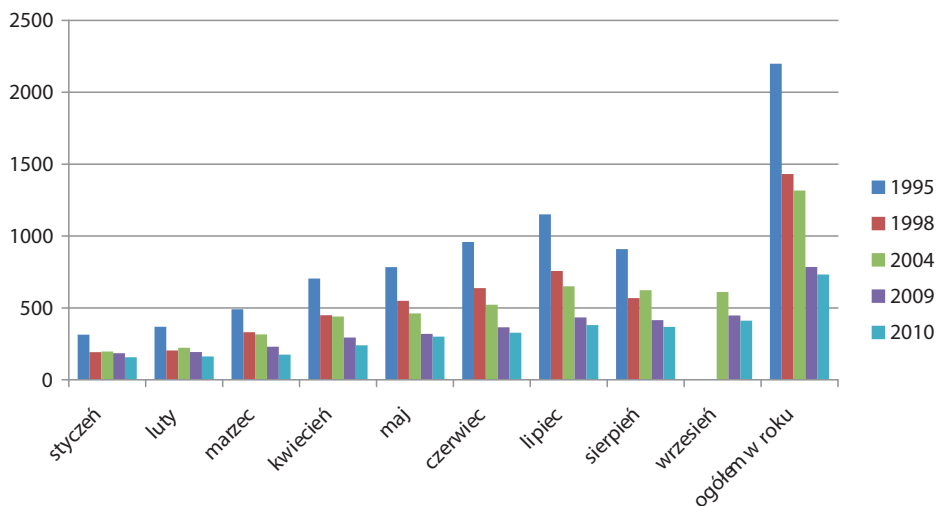
Źródło: Kałaska M., Kostrubiec S, Witkowski J. *Praca nierejestrowana w Polsce w 1995 r.*, GUS, Warszawa 1996, Kostrubiec S. (red.) *Praca nierejestrowana w Polsce w 1998 r.*, GUS, Warszawa 1999, *Praca nierejestrowana w Polsce 2004 r.*, GUS, Warszawa 2005, *Praca nierejestrowana w Polsce w 2009 r.*, GUS, Warszawa 2010, *Praca nierejestrowana w Polsce w 2010*, op. cit.

Bardziej aktualne informacje na temat skali pracy nierejestrowanej znajdują się w raporcie „*The Shadow Economy in Europe 2013*”, ale są one przedstawione w innym ujęciu. Raport ten dotyczy zjawiska szarej strefy w gospodarkach europejskich, które angażują zatrudnienie nierejestrowane. W tym przypadku wielkość szarej strefy liczona jest w pieniądzu (wartość bezwzględna bądź jako udział PKB). Z analiz wynika, że w Polsce w 2013 r. osiągnęła ona rozmiar 95 miliardów euro, co przekłada się na 24% polskiego PKB. W raporcie wskazano, że szarą strefę stanowi nierejestrowana praca, którą oszacowano na około dwie trzecie wielkości badanego zjawiska. Na tej podstawie wyceniono wartość pracy nierejestrowanej na 62,7 miliardów euro²¹.

²¹ F. Schneider, *The Shadow Economy in Europe 2013* [online], Linz 2014 <http://ec.europa.eu/digital-agenda/futurium/sites/futurium/files/futurium/library/Schneider%20-%202013%20-%20The%20Shadow%20Economy%20in%20Europe%20%2C%202013.pdf> [dostęp: 01.05.2015].

Skoro istnieje związek między szarą strefą a pracą nierejestrowaną, a badania tego problemu są prowadzone z różną częstotliwością w Polsce, to warto w tym miejscu nawiązać do tych ostatnich, jakie były opublikowane przez IBnGR. Nie dowiadujemy się z nich wprost o skali pracy nierejestrowanej, ale o zmianach w zakresie szarej strefy, co pośrednio można odnieść do interesującego nas problemu badawczego. Publikowane przez GUS szacunki rozmiarów szarej strefy sięgają do 2011 roku, natomiast IBnGR opracował szacunki dla lat 2012-2013 oraz prognozę dla roku 2014²². Według obserwacji Instytutu w latach 2010-2013 udział szarej strefy w polskiej gospodarce wynosił średnio 20,5%. W 2011 r. jej udział w gospodarce zmniejszył się o 1 pkt proc., a w kolejnym roku (2012 r.) wzrósł o 1,1 pkt proc. Ostatnia zmiana związana była z organizacją w Polsce piłkarskich mistrzostw Europy w piłce nożnej. Zdaniem badaczy spowodowało to jednorazowy wzrost zapotrzebowania na te rodzaje usług, w których udział szarej strefy jest względnie wysoki, jak np. handel, usługi turystyczne i transport. W 2012 r. zwiększył się udział budownictwa w szarej strefie. Było to spowodowane potrzebą przyspieszonej realizacji wielu inwestycji, w szczególności infrastrukturalnych, co powodowało konieczność zatrudnienia dodatkowych pracowników, często bez ich rejestracji. W 2013 r. udział szarej strefy zmniejszył się w porównaniu do stanu z 2012 r., a więc nastąpił powrót do spadkowej tendencji udziału szarej gospodarki, która powinna się także utrzymać w 2014 r. IBnGR prognozował, że w 2014 r. udział szarej strefy w gospodarce wyniesie 19,5% i będzie najniższy w okresie 2010-2014. Głównym powodem korzystnej zmiany miało być szybkie tempo wzrostu gospodarczego w polskiej gospodarce, powodujące poprawę sytuacji dochodowej gospodarstw domowych. Dodatkowo niska inflacja, a w przypadku niektórych dóbr konsumpcyjnych deflacja, oznaczać mogła wzrost siły nabywczej gospodarstw domowych, mogących zapłacić więcej za towary i usługi²³. Uwzględniając także zmiany na rynku pracy w postaci zmniejszenia stopy bezrobocia i wzrostu liczby pracujących przyjęto, iż skala pracy nierejestrowanej w 2014 r. ulegnie zmniejszeniu.

Powróćmy jednak do analizy wyników badań modułowych publikowanych przez GUS. Wynika z nich, że natężenie pracy nierejestrowanej jest nierównomierne w poszczególnych miesiącach roku (wykres II.2).

Wykres II.2. Osoby wykonujące pracę nierejestrowaną w poszczególnych miesiącach w latach 1995-2010 (w tys.)

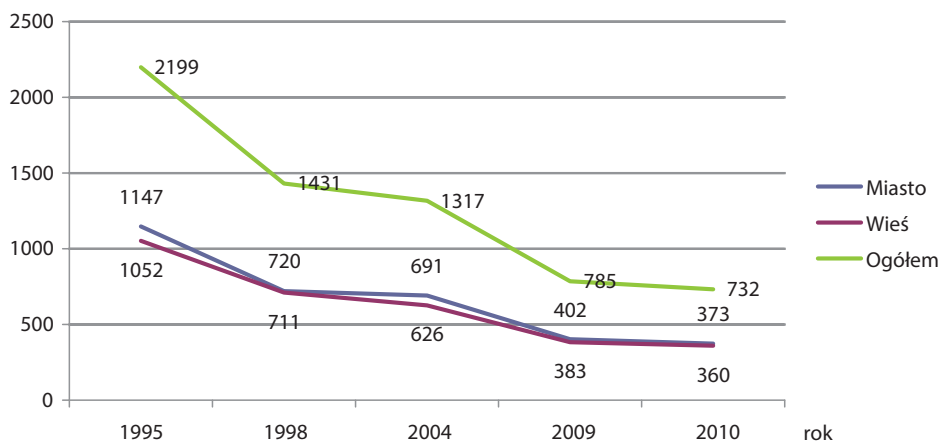
Źródło: Jak na wykresie II.1

²² Instytut oszacował wielkości szarej strefy (w ujęciu GUS) w cenach bieżących, a następnie odniósł je do wartości polskiego PKB (wyrażonego również w cenach bieżących). Źródłem danych dotyczących wartości produktu krajowego brutto był GUS (lata 2010-2013) oraz Ministerstwo Finansów (prognoza z projektu Ustawy budżetowej na rok 2014). Patrz: K. Łapiński, M. Peterlik, B. Wyżnikiewicz, *Szara strefa w polskiej gospodarce*, IBnGR, Warszawa, kwiecień 2014.

²³ Tamże.

Jest ona wykonywana zarówno w miesiącach letnich, jak i zimowych. Skala zjawiska pracy nierejestrowanej jest jednak znacznie wyższa w miesiącach wakacyjnych czerwiec – sierpień, ma więc ona charakter sezonowy. Jest to związane z segmentami gospodarki, w których najbardziej jest rozwinięta szara strefa, a ta tworzy miejsca pracy dla nierejestrowanego zatrudniania pracowników. Do tych segmentów należy zaliczyć handel, naprawę pojazdów, zakwaterowanie, gastronomię, budownictwo²⁴.

Dane statystyczne wskazują, że praca nierejestrowana występuje w zbliżonej skali na terenach miejskich i wiejskich (wykres II.3).

Wykres II.3. Osoby wykonujące pracę nierejestrowaną wg miejsca zamieszkania w latach 1995-2010 (w tys.)

Źródło: jak na wykresie II.1

Inną optykę zjawiska otrzymamy, jeśli liczbę osób wykonujących pracę nierejestrowaną odniesiemy do liczby ludności powyżej 15 roku życia zamieszkującej tereny miejskie i wiejskie, wówczas okazuje się, że zaangażowanie ludności wiejskiej w pracę nierejestrowaną jest większe. To również jest pochodną sezonowości prac jakie występują na terenach wiejskich w rolnictwie, ogrodnictwie, sadownictwie itd.

Danych na temat pracy nierejestrowanej nie można w sposób ciągły analizować w przekroju przestrzennym tj. makroregionów. Dostępne dane na ten temat dotyczą lat 1995-1998, kiedy wyniki badań modułowych realizowanych przez GUS ten aspekt uwzględniały. Wynika z nich, że natężenie zatrudnienia nierejestrowanego w poszczególnych makroregionach było w tym okresie zróżnicowane. Analizując poziom tego zjawiska za pomocą wskaźnika zatrudnienia w szarej strefie (liczba osób pracujących w szarej strefie w stosunku do ogólnej liczby ludności w wieku 15 lat i więcej) można zauważyć, że koncentrowało się ono przede wszystkim we wschodnich i północnych częściach terytorium Polski. I tak w 1998 r. wskaźnik ten najwyższe wartości przyjął dla podregionu północno-zachodniego (7,5%) i dla północno-wschodniego (7%), a najniższe w makroregionie stołecznym (3%). W roku tym średni wskaźnik zatrudnienia nierejestrowanego dla Polski wyniósł 4,8%²⁵.

Zróżnicowanie przestrzenne pracy nierejestrowanej jest również dostrzegane w badaniach regionalnych, np. w badaniu przeprowadzonym w 2014 r. w województwie mazowieckim²⁶. Wynika z nich, że odsetek respondentów, którzy mieli wcześniejsze doświadczenia z wykonywaniem pracy nierejestrowanej lub taką pracę wykonywali w momencie przeprowadzania badania, w poszczególnych podregionach wahał się od 4,7%

²⁴ *Rachunki narodowe według sektorów i podsektorów instytucjonalnych 2008-2011*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa, lipiec 2013.

²⁵ S. Kostrubiec, *Praca nierejestrowana w Polsce w 1998 r.*, op. cit., s. 50.

²⁶ E. Kryńska, I. Kukulak-Dolata, I. Poliwczak, M. Pierzchała, S. Grabias, *Praca nierejestrowana na Mazowszu jej skala, charakter i skutki społeczne*, Wojewódzki Urząd Pracy w Warszawie, Mazowieckie Obserwatorium Rynku Pracy, Warszawa 2014.

do 18,1%. W regionie Mazowska wyróżniał się podregion radomski, w którym skala pracy nierejestrowanej (18,1%) znacznie przekraczała średnią dla całego województwa (8,3%). Miasto stołeczne Warszawa (8,1%) plasowało się na poziomie średniej, natomiast najmniejsza skala pracy nierejestrowanej notowana była w podregionie warszawskim zachodnim (4,7%) i warszawskim wschodnim (6,2%)²⁷.

Identyfikacja pracy nierejestrowanej była również podjęta w województwie małopolskim. Do tego celu wykorzystano wyniki BAEL, a właściwie pytanie o to, czy osoba pracuje w oparciu o umowę w formie pisemnej czy ustnej. Okazało się, że w grupie pracujących najmniejszy udział osób bez umowy pisemnej był w Małopolsce - 1,7%. Dla porównania odsetek ten wynosił w Polsce 2,7%²⁸.

Przytoczone informacje z badań modułowych i regionalnych upoważniają do stwierdzenia, że skala pracy nierejestrowanej jest przestrzennie zróżnicowana, co wynika z odmiennej kondycji gospodarczej, sytuacji na regionalnych i lokalnych rynkach pracy, a także sytuacji materialnej mieszkańców.

Analizując skalę zjawiska pracy nierejestrowanej należy również zwrócić uwagę na czas jej wykonywania (tab. II.1).

Tabela II.1. Osoby wykonujące pracę nierejestrowaną wg liczby przepracowanych dni w latach 1995-2010 (w tys.)

Lata	Liczba osób	Liczba dni przepracowanych w roku						
		5 dni i mniej	6-10	11-20	21-40	41-60	61-90	91 dni i więcej
1995	2199	671	397	419	349	131	82	64
1998	1431	423	248	266	238	98	58	72
2004	1317	330	177	203	221	115	94	144
2009	785	171	82	99	126	71	85	130
2010	732	143	106	120	111	62	57	116

Źródło: jak na wykresie II.1.

Dane zawarte w tabeli II.1 wskazują, że zwiększa się odsetek osób wykonujących pracę nierejestrowaną przez dłuższy okres. W 1995 r. osoby wykonujące pracę nierejestrowaną przez 91 dni i więcej stanowiły 2,9% tych, którzy funkcjonowali w szarej strefie gospodarki, a w 2009 r. ich udział wzrósł do 16,6%. Natomiast w 2010 r. odsetek takich osób uległ niewielkiemu obniżeniu do poziomu 15,8%. Analiza danych wskazuje, że w obserwowanym okresie obniżała się liczba osób wykonujących pracę nierejestrowaną w ciągu roku, ale zwiększał się w tym zasobie odsetek osób, które taką pracę wykonywały powyżej trzech miesięcy. Praca nierejestrowana nie jest więc zdarzeniem incydentalnym związanym z zatrudnieniem chwilowym trwającym do 5 dni. Zgromadzone dane pokazują, że odsetek osób deklarujących wykonywanie pracy nierejestrowanej przez krótki okres uległ zmniejszeniu z 30,5% w 1995 r. do 19,5% w 2010 r. Na podstawie tych danych można postawić tezę, iż praca nierejestrowana ma w coraz większym stopniu trwały charakter. O jej petryfikacji może decydować fakt, iż jest częściej traktowana jako główne, a nie dodatkowe źródło dochodu.

2.2. Charakterystyka społeczno-demograficzna osób wykonujących pracę nierejestrowaną

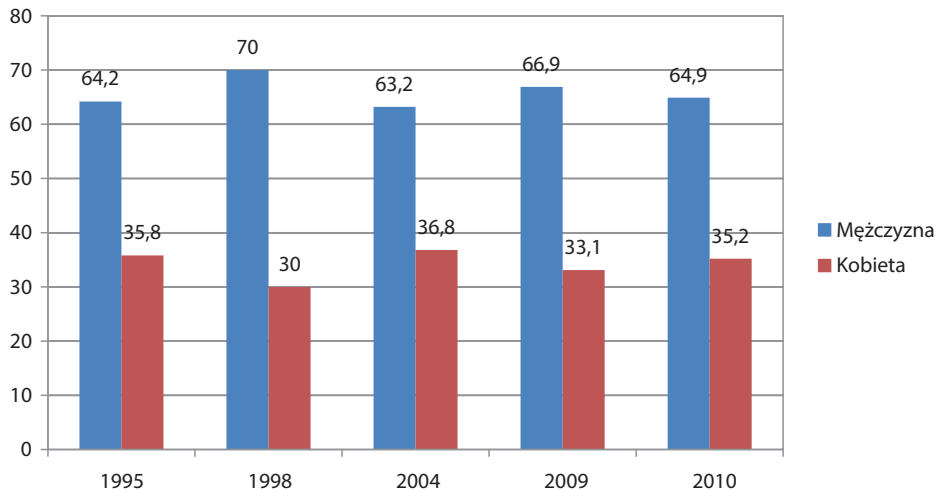
W tej części opracowania przedstawiony będzie profil demograficzno-społeczny osób związanych z szarą strefą polskiej gospodarki. Zostanie on zdefiniowany na podstawie wyników badań modułowych BAEL oraz innych badań prowadzonych w przekroju regionalnym. Jako podstawę uwzględnimy dane

²⁷ Tamże, s. 253.

²⁸ Por. M. Węgrzyn, A. Biernat, A. Chrzęścjanek, E. Guzik, *Praca nierejestrowana*, Małopolskie Obserwatorium Rynku Pracy i Edukacji, Kraków 2015, s. 13.

z pierwszego źródła, natomiast badania regionalne, szczególnie te z ostatniego roku dotyczące województwa mazowieckiego i małopolskiego, będą traktowane jako uzupełniające.

Wyniki BAEL jednoznacznie wskazują, że praca nierejestrowana jest częściej świadczona przez mężczyzn. Ich udział w szarej strefie gospodarki kształtował się w latach 1995-2010 na względnie stałym poziomie i wyniósł odpowiednio 64,2% i 64,9%, a w 1998 r. nawet 70% (wykres II.4). O dominacji mężczyzn w szarej strefie świadczą również wyniki z najnowszej piątej edycji badania Bilans Kapitału Ludzkiego (BKL z 2014 r.), które przeprowadziła Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości. Wynika z nich, że statystyczny nierejestrowany pracownik to właśnie mężczyzna. Stosunek liczby zatrudnionych mężczyzn do kobiet wynosi 7:3²⁹.

Wykres II.4. Osoby wykonujące pracę nierejestrowaną wg płci (w %)

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych z Kałaska M., Kostrubiec S, Witkowski J. *Praca nierejestrowana w Polsce w 1995 r.*, op. cit., Kostrubiec S. (red.) *Praca nierejestrowana w Polsce w 1998 r.*, op. cit., *Praca nierejestrowana w Polsce 2004 r.*, op. cit., *Praca nierejestrowana w Polsce w 2009 r.*, op. cit., *Praca nierejestrowana w Polsce w 2010*, op. cit.

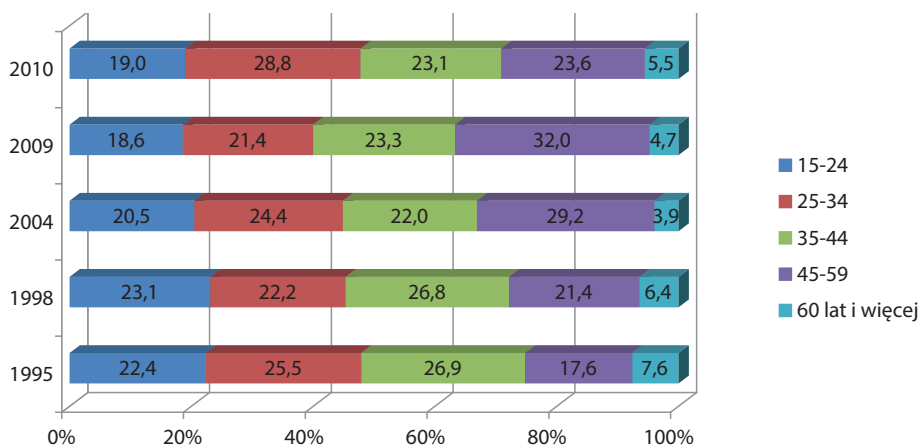
Przyczyn tego stanu może być wiele, ale uwagę zwracają czynniki kulturowe, w tym model rodziny, podział funkcji między kobietą a mężczyzną, gdzie często (przede wszystkim w środowiskach wiejskich) to mężczyzna jest odpowiedzialny za zabezpieczenie materialne rodziny. Nie można również, nie dostrzec lokalizacji szarej strefy w przekroju terytorialnym, a więc na obszarach słabo rozwiniętych, na terenie których może być większe zapotrzebowanie na pracowników o niskim potencjale kwalifikacyjnym, a ten częściej występuje u mężczyzn.

Kobiety natomiast legitymują się na ogół wyższym poziomem wykształcenia formalnego, a szara strefa w mniejszym zakresie wchłania ten zasób kapitału ludzkiego. Przyczyny maskulinizacji pracy nierejestrowanej będą jeszcze wyjaśniane w dalszej części raportu.

Uwzględniając kolejną cechę demograficzną, zauważamy, że zjawisko wykonywania pracy nierejestrowanej występuje we wszystkich grupach wieku (wykres II.5). Jednak jego natężenie jest zmienne w poszczególnych kohortach. W pierwszych latach badań modułowych tj. w 1995 i 1998 r. w największym zakresie dotyczyło osób w średnim wieku tj. 35-44 lata. W kolejnych dwóch okresach badań tj. w 2004 i 2009 r. deklaracja wykonywania pracy nierejestrowanej była najczęściej obserwowana w grupie osób w wieku niemobilnym (45-69 lat). Warto dodać, iż w tym przedziale wieku odnotowano sukcesywne zwiększanie się zjawiska pracy nierejestrowanej do 2009 r. Natomiast w 2010 r. praca nierejestrowana była najczęściej wykonywana przez osoby młode w wieku 25-34 lata. Warto w tym miejscu nawiązać do innych wyników badań, które częściowo wyjaśniają zwiększoną aktywność osób młodych w szarej strefie. Z badań prze-

²⁹ B. Sendrowicz, *Po szarej stronie rynku*. GazetaPraca.pl, Dodatek do Gazety Wyborczej z 11 maja 2015.

prowadzonych przez CASE³⁰ wynika, że ludzie młodzi relatywnie chętniej podejmują pracę w szarej strefie niż starsi. Dla tej grupy istotny jest poziom otrzymywanego wynagrodzenia, a nie fakt pomniejszania go o wielkość składek płaconych z tytułu ubezpieczenia społecznego. Osoby młode podejmując decyzję o pracy w szarej gospodarce, kierują się bieżącymi korzyściami jakie ona daje, a nie myślą perspektywicznie w kontekście otrzymywanej w przyszłości emerytury. Dla nich niesformalizowane zatrudnienie i związany z tym brak zabezpieczenia socjalnego, nie jest barierą. Ponadto praca nierejestrowana umożliwia im bycie bardziej elastycznymi na rynku pracy, co w ich rozumieniu oznacza możliwość zmiany miejsca zatrudnienia, kiedy pojawi się na rynku bardziej atrakcyjna oferta pracy³¹.

Wykres II.5. Osoby wykonujące pracę nierejestrowaną wg wieku (w %)

Źródło: jak na wykresie II.1.

Na wysoki poziom zatrudnienia nierejestrowanego wśród osób młodych wskazują także wyniki badania z 2014 r. „Pracujący Małopolska”. Ich analiza pozwoliła realizatorom badania określić, jak kształtuje się zaangażowanie w pracę bez umowy w porównaniu do legalnej pracy najemnej w przekroju grup wieku. Wynika z niej, że najczęściej pracę bez pisemnej umowy wykonywały osoby młode. Największy odsetek odnotowano w grupie osób 25-34 lata (31,3%), wysoki również był udział osób w wieku 15-24 lata (23,1%). W pozostałych grupach wieku zjawisko pracy bez umowy występowało znacznie rzadziej³².

We wszystkich badaniach modułowych (z lat 1995-2010) prowadzonych przez GUS, pracę nierejestrowaną najrzadziej wykonywały osoby mające ukończone 60 lat. Od 1995 r. odnotowano stopniowe zmniejszanie się ich udziału wśród osób wykonujących pracę nierejestrowaną, a w 2010 r. nastąpił ich niewielki wzrost. Niski udział osób w tym wieku może wynikać z posiadania przez nie uprawnień emerytalnych lub rentowych, a dodatkowe źródło dochodu nie znajduje się w obszarze ich zainteresowań ze względu na zły stan zdrowia.

Niskiego udziału osób powyżej 60 roku życia w świadczeniu pracy nierejestrowanej nie potwierdzają jednak wyniki badań województwa mazowieckiego z 2014 r. Pokazują one, że wraz z wiekiem zwiększa się

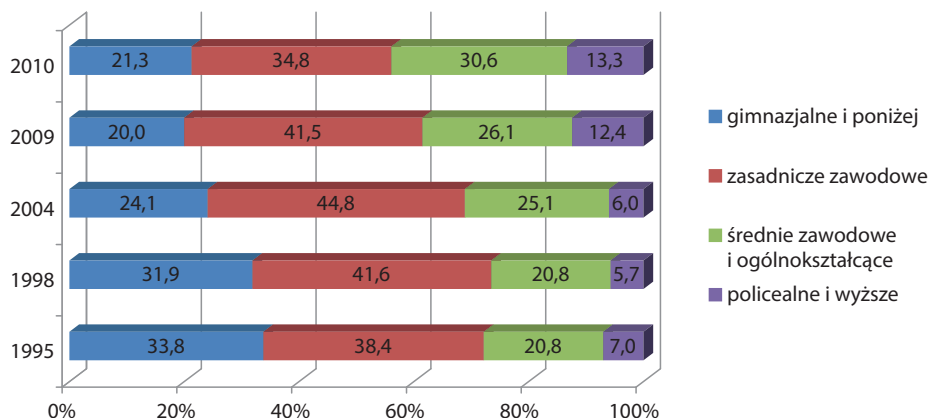
³⁰ Badania przeprowadzono w 2007 r. przez konsorcjum CASE i Millward-Brown SMG/KRC w oparciu o wywiad kwestionariuszowy. Obserwacją objęto 18 121 osób w wieku powyżej 15 lat. Badanie objęło 8000 gospodarstw domowych, przeprowadzono je w ramach projektu badawczego *Przyczyny pracy nierejestrowanej, jej skala, charakter i skutki społeczne*, wykonanego na zlecenie Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej w 2007. Projekt był współfinansowany ze środków EFS, Działanie 1.1, schemat a) Sektorowego Programu Operacyjnego Rozwój Zasobów Ludzkich 2004-2006. Zob. M. Bednarski i inni (red.) *Przyczyny pracy nierejestrowanej...* op. cit.

³¹ M. Bednarski i inni (red.) *Przyczyny pracy nierejestrowanej...* op. cit.

³² M. Węgrzyn, A. Biernat, A. Chrześcijanek, E. Guzik, *Praca nierejestrowana*, Małopolskie Obserwatorium Rynku Pracy i Edukacji, op. cit. s. 18.

udział osób wykonujących pracę w szarej strefie. I tak osoby w wieku 25-34 lata w zasobie pracy nierejestrowanej stanowiły tylko 16,9% a powyżej 60 lat aż 26,3%³³.

Kolejną analizowaną cechą osób świadczących pracę nierejestrowaną jest poziom formalnego wykształcenia, który jest determinowany rodzajem szkoły jaką one ukończyły. Wyniki badań modułowych i piątej edycji badania Bilansu Kapitału Ludzkiego³⁴ (BKL) pokazują, że poziom edukacji ma wpływ na natężenie wykonywania pracy nierejestrowanej. We wszystkich okresach obserwacji była ona przede wszystkim wykonywana przez osoby z wykształceniem zasadniczym zawodowym (wykres II.6).

Wykres II.6. Osoby wykonujące pracę nierejestrowaną wg poziomu wykształcenia (w %)

Źródło: jak na wykresie II.1.

W 2004 r. stanowili oni ponad 44% ogółu pracujących w szarej strefie, a w 2010 r. już tylko 34,8%. Wyniki dwóch ostatnich badań modułowych wskazują jednak na zmniejszanie się udziału robotników wykwalifikowanych w zasobie pracy nierejestrowanej. Natomiast zwiększa się udział osób legitymujących się wykształceniem średnim zawodowym z 20,8% w 1995 r. do 30,6% w 2010 r. oraz z wyższym i policealnym z 7% w 1995 r. do 13,3% w 2010 r. Z danych tych wynika, że do szarej strefy coraz częściej trafiają osoby wykwalifikowane. Duże udziały osób z wykształceniem wyższym mogą być następstwem coraz mniejszego zainteresowania pracodawców zatrudnianiem osób kończących kierunki studiów, które nie są zgodne z ich zapotrzebowaniem. Osoby te, chcąc zdobyć środki utrzymania gospodarstwa domowego decydują się na wykonywanie pracy poniżej swoich umiejętności i dość często w ramach zatrudnienia nierejestrowanego³⁵.

Analizując kwalifikacje pracujących w szarej strefie należy zauważyć, iż ostatnie dwa badania modułowe pokazują, że co piąty tam pracujący miał wykształcenie gimnazjalne lub niższe. Natomiast we wcześniejszych okresach obserwacji (1995-1998) udział tej grupy w zatrudnieniu nierejestrowanym był wyższy, bowiem dotyczył co trzeciej osoby (wykres II.6). Na tej podstawie można sformułować tezę, że nieformalny rynek pracy w coraz mniejszym stopniu angażuje do pracy osoby o najniższym potencjale kwalifikacyjnym (w 2010 r. spadek o ponad 12 pkt proc. w porównaniu do 1995 r.).

Inny obraz pracy nierejestrowanej według poziomu wykształcenia dają wyniki badania województwa mazowieckiego z 2014 r. Wskazują one, że zatrudnienie nierejestrowane w regionie Mazowsza było świadczone przede wszystkim przez osoby legitymujące się wykształceniem średnim zawodowym i ogólnokształcącym (36,5%), a w dalszej kolejności przez osoby z wykształceniem wyższym i policealnym (33%). Stosunkowo niski był udział w szarej strefie osób legitymujących się wykształceniem podstawowym i po-

³³ E. Kryńska, I. Kukulak-Dolata, I. Poliwczak, M. Pierzchała, S. Grabias, *Praca nierejestrowana na Mazowszu jej skala, charakter i skutki społeczne*, op. cit., s. 251.

³⁴ Patrz. B. Sendrowicz, *Po szarej stronie rynku*. GazetaPraca.pl, Dodatek do Gazety Wyborczej z 11 maja 2015.

³⁵ Por. K. Szafraniec, M. Boni (red) *Młodzi 2011*, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, Warszawa 2011, s. 135.

niziej (8,5%) jak i zasadniczym zawodowym (22%). Przytoczone wyniki pokazują pewną zbieżność z wynikami badań modułowych, prowadzonych w skali całego kraju. Należy jednak podkreślić, iż badania te były prowadzone w różnych okresach.

Zmiany w strukturze osób świadczących pracę nierejestrowaną są także pochodną zmian wykształcenia polskiego społeczeństwa. Coraz większa jego część legitymuje się wykształceniem wyższym, a zapotrzebowanie gospodarki oficjalnej na kapitał ludzki jest inne od oferty podażowej strony rynku pracy. Czasami o wykonywaniu pracy nierejestrowanej przez osoby z wyższymi kwalifikacjami decydują zdarzenia losowe, jak np. niepełnosprawność. Na problem ten wskazują wyniki badania BKL, z których wynika, że dla takich osób praca w szarej strefie jest jedyną możliwością ich aktywizacji, o czym świadczy następujący cytat opisujący jeden przykład – „*Żeby zostać ratownikiem skończył studia na gdańskim uniwersytecie medycznym i to z przyzwoitymi wynikami. Dziś pracuje (po wypadku) bez umowy jako mechanik w zakładzie swojego kolegi, na obrzeżach Gdańska. Jest najlepiej wykształcony w całym warsztacie... zarabia 2 tys. zł. I przyznaje, że mu to w zupełności wystarcza. Nie chodzi o pieniądze, ale o to żeby nie tkwił całymi dniami w domu i nie był ciężarem*”³⁶.

Ze wszystkich cech społeczno-demograficznych, które były analizowane w ramach badania przeprowadzonego w województwie mazowieckim, to status na rynku pracy najbardziej różnicował respondentów w zakresie skali pracy nierejestrowanej. Praca ta najczęściej była podejmowana przez osoby bezrobotne (23,6%) oraz uczniów i studentów (20,8%). Na doświadczenia z wykonywaniem pracy nierejestrowanej najrzadziej wskazywali emeryci i renciści (5,8%), co jest niewątpliwie skorelowane z wiekiem. Natomiast wśród osób, które w momencie badania wykonywały pracę w oficjalnej sferze gospodarki, skala pracy nierejestrowanej była największa w grupie osób prowadzących gospodarstwo rolne (9,8%), a najmniejsza wśród osób prowadzących pozarolniczą działalność gospodarczą (6,1%).

2.3 Rodzaje prac wykonywanych w ramach zatrudnienia nierejestrowanego

Analizując dane z badań modułowych przeprowadzonych przez GUS, zauważamy że większość wykonywanych nieoficjalnie prac dotyczyła usług. Udział ich w zatrudnieniu nierejestrowanym wynosił od 72,1% w 1995 r. do 70,1% w 2010 r. Na drugim miejscu plasowały się prace o charakterze ogrodniczorołnym, a na trzecim pojawiały się zajęcia związane z prowadzeniem działalności produkcyjnej. W analizowanym piętnastoleciu dostrzegamy niewielkie zmiany w natężeniu wykonywanych zajęć: zmniejsza się ono w usługach i rolnictwie, a zwiększa w działalności produkcyjnej (tab. II.2). W tym ostatnim przypadku wzrost odsetka osób wykonujących ten rodzaj prac wyniósł 2,4 pkt proc. Natomiast spadek odsetka o 2,8 pkt proc. odnotowano w pracach ogrodniczorołnych i w usługach 2 pkt proc.

Tabela II.2. Osoby wykonujące pracę nierejestrowaną wg rodzaju zajęć (w odsetkach ogółu pracujących w szarej strefie)

Rodzaje prac	1995	1998	2004	2009	2010
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
prace ogrodniczorołne	24,7	20,3	21,1	20,8	21,9
usługi budowlane i instalacyjne	14,2	15,9	11,3	11,5	14,6
usługi sąsiedzkie	12,9	17,3	17,2	13,2	7,4
remonty i naprawy budowlano-instalacyjne	11,4	14,5	14,3	19,0	17,8
handel	8,2	5,8	6,3	4,5	5,2
usługi krawieckie	6,7	4,4	4,0	2,3	0,8
przeglądy i naprawy samochodów oraz innych maszyn	6,4	5,3	6,3	5,4	2,9
usługi transportowe	5,2	5,2	5,2	3,1	2,5
opieka nad dzieckiem lub osobą starszą	4,3	4,5	4,6	4,3	3,1
korepetycje	3,8	3,2	3,7	6,1	2,3

³⁶ B. Sendrowicz, *Po szarej stronie...* op. cit.

tłumaczenia	0,3	0,1	0,5	0,9	-
prace domowe (np. sprzątanie)	3,0	3,8	3,5	3,3	2,0
usługi lekarskie, pielęgniarskie	2,2	1,4	1,2	-	2,3
doradztwo księgowo, prawne	1,1	1,3	1,4	0,6	-
naprawa sprzętu elektrotechnicznego	1,6	1,2	1,9	-	-
usługi turystyczne i gastronomiczne	1,9	2,5	3,0	4,2	5,1
działalność produkcyjna	3,2	3,3	3,4	2,3	5,6
usługi fryzjersko-kosmetyczne	1,0	0,7	0,8	0,8	4,1
ochrona mienia	0,7	0,6	0,4	0,6	-
pozostałe	2,6	3,2	3,8	5,5	7,0

Źródło: jak na wykresie II.1

W ramach usług najczęściej wykonywano prace budowlano-instalacyjne, w tym remonty i naprawy. W pierwszym badaniu modułowym osoby te stanowiły 35,5% ogółu osób świadczących usługi, a w ostatnim 2010 r. udział ich wzrósł o ponad 10 pkt proc i wyniósł 46,2%. Wskazane rodzaje prac są najczęściej wykonywane w sposób nieformalny. Na kolejnych miejscach, ze względu na odsetek osób wykonujących pracę nierejestrowaną w ramach usług, należy wymienić usługi sąsiedzkie (7,6%), handel (5,2%), usługi turystyczne i gastronomiczne (5,1%). Wymienione rodzaje prac ze względu na ich naturalny charakter podatne są na doraźne zatrudnienie, co znajduje odzwierciedlenie w strukturze zajęć podejmowanych w szarej strefie gospodarki. Ta struktura zatrudnienia nie uległa zasadniczym zmianom między pierwszą obserwacją (1995) a ostatnią (2010). Większe zmiany odnotowano tylko w ramach usług turystycznych i gastronomicznych. W tym przypadku wzrost był odnotowany w wymienionych okresach badań o 3,2 pkt proc. Na podobnym poziomie wystąpił wzrost odsetka osób świadczących usługi fryzjersko-kosmetyczne (o 3,1 pkt proc.). Uwagę zwraca zmniejszenie świadczenia pracy nierejestrowanej w ramach usług krawieckich (spadek w 2010 r. w porównaniu do 1995 r. o 5,9 pkt proc.). Wśród branż, w których skala pracy nierejestrowanej jest znikoma, można wymienić usługi księgowo i prawne, naprawę sprzętu elektrotechnicznego, usługi ochrony mienia, czy usługi lekarskie i pielęgniarskie (tab. II.2).

Przeprowadzone w 2014 r. badanie pracy nierejestrowanej na Mazowszu wskazuje na zbliżony rozkład rodzajów pracy nierejestrowanej. W województwie mazowieckim prace budowlane i instalacyjne były tymi, które najczęściej świadczone były przez pracowników nierejestrowanych, natomiast w najmniejszym zakresie świadczone w szarej strefie usługi pielęgniarskie i lekarskie. Dostrzegamy też pewną różnicę w wykonywaniu usług związanych ze sprawowaniem opieki nad osobami zależnymi i sprzątaniami. Odsetek osób deklarujących ich wykonanie był w 2014 r. wyższy na Mazowszu niż w wynikach badań modułowych z 2010 r. odpowiednio o 3 i 3,5 pkt proc³⁷. Różnica ta może wynikać z poziomu zamożności mieszkańców województwa mazowieckiego w porównaniu z pozostałymi regionami Polski, co jest pochodną wyższego średniego wynagrodzenia w tym regionie.

Prace wykonywane w szarej strefie są częściej realizowane przez mężczyzn niż kobiety. Z badań modułowych GUS wynika, że nieformalny rynek pracy jest wyraźnie podzielony na prace typowe dla kobiet i te, które są zarezerwowane wyłącznie dla mężczyzn. Możemy mówić o maskulinizacji niektórych prac, co dotyczy usług budowlanych i instalacyjnych, remontów i napraw budowlano-instalacyjnych, przeglądu i naprawy samochodów oraz maszyn i urządzeń, a także usług transportowych. Natomiast feminizacja występuje w przypadku usług lekarskich, fryzjerskich i kosmetycznych, korepetycji, usług krawieckich, opieki nad osobami zależnymi³⁸. Podział zajęć na wykonywane przez kobiety i przez mężczyzn jest bardziej zauważalny w wynikach badania modułowego z 2010 r. niż tych pochodzących z 1995 r.³⁹

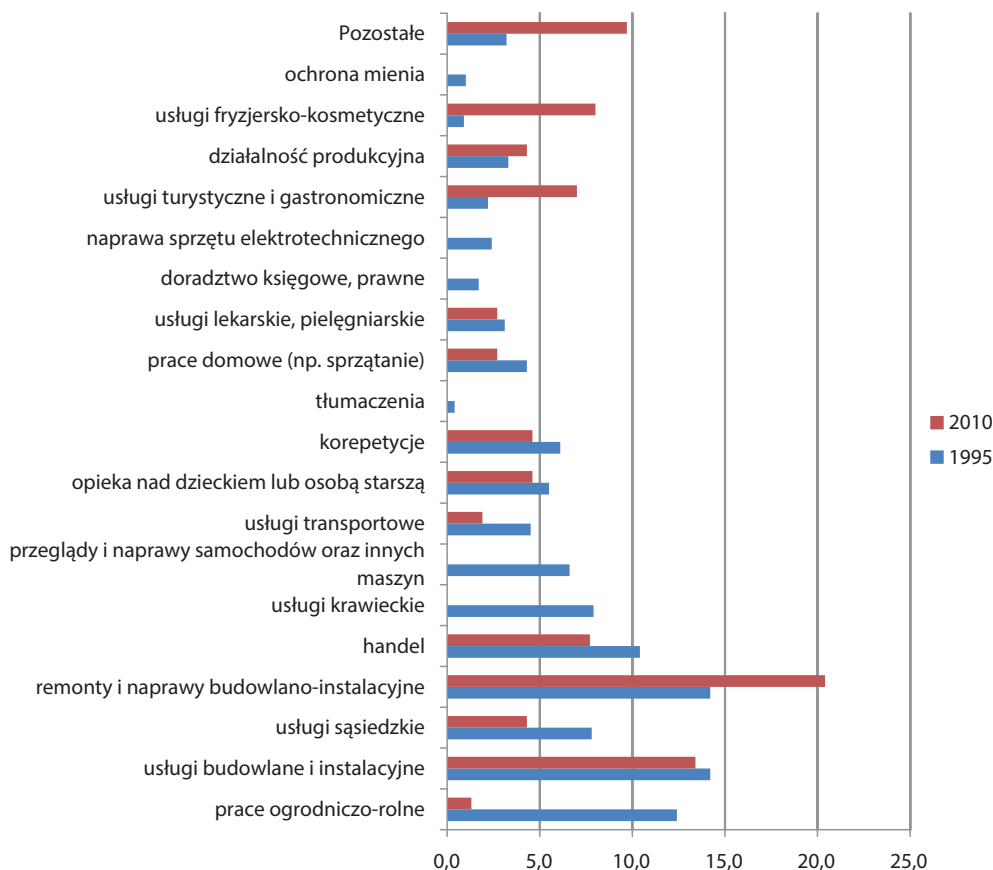
³⁷ Por. E. Kryńska, I. Kukulak-Dolata, I. Poliwczak, M. Pierzchała, S. Grabias, *Praca nierejestrowana na Mazowszu jej skala, charakter...*, op. cit., s. 254.

³⁸ Patrz: *Praca nierejestrowana w Polsce w 2010 r...*, op.cit. s. 73.

³⁹ Por. M. Kałaska, S. Kostrubiec, J. Witkowski. *Praca nierejestrowana w Polsce w 1995 r.*, op. cit., s. 46. *Praca nierejestrowana w Polsce w 2010 r...*, op. cit. s. 73.

Prace wykonywane w szarej strefie angażują zróżnicowany pod względem jakościowym kapitał ludzki. Najczęściej jednak ten segment gospodarki tworzy zapotrzebowanie na prace proste. Struktura wykonywanych prac jest w tym przypadku odzwierciedleniem struktury zbiorowości wykonującej pracę nierejestrowaną. Jak już wcześniej stwierdzono większość osób funkcjonujących zawodowo w tym segmencie rynku pracy, to osoby legitymujące się niskim poziomem wykształcenia formalnego (zasadniczym zawodowym, gimnazjalnym i poniżej). To właśnie te grupy społeczne najczęściej zajmują się pracami budowlanymi i ogrodniczymi. Znacznie mniej jest prac przeznaczonych dla osób o wyższym poziomie edukacji, ale wykształcenie wyższe czy średnie również stwarza możliwości wykonywania różnych prac w szarej strefie. Na niski stopień ich zgodności z wykształceniem, zainteresowaniami i doświadczeniem wskazują wyniki badań pracy nierejestrowanej w województwie mazowieckim⁴⁰.

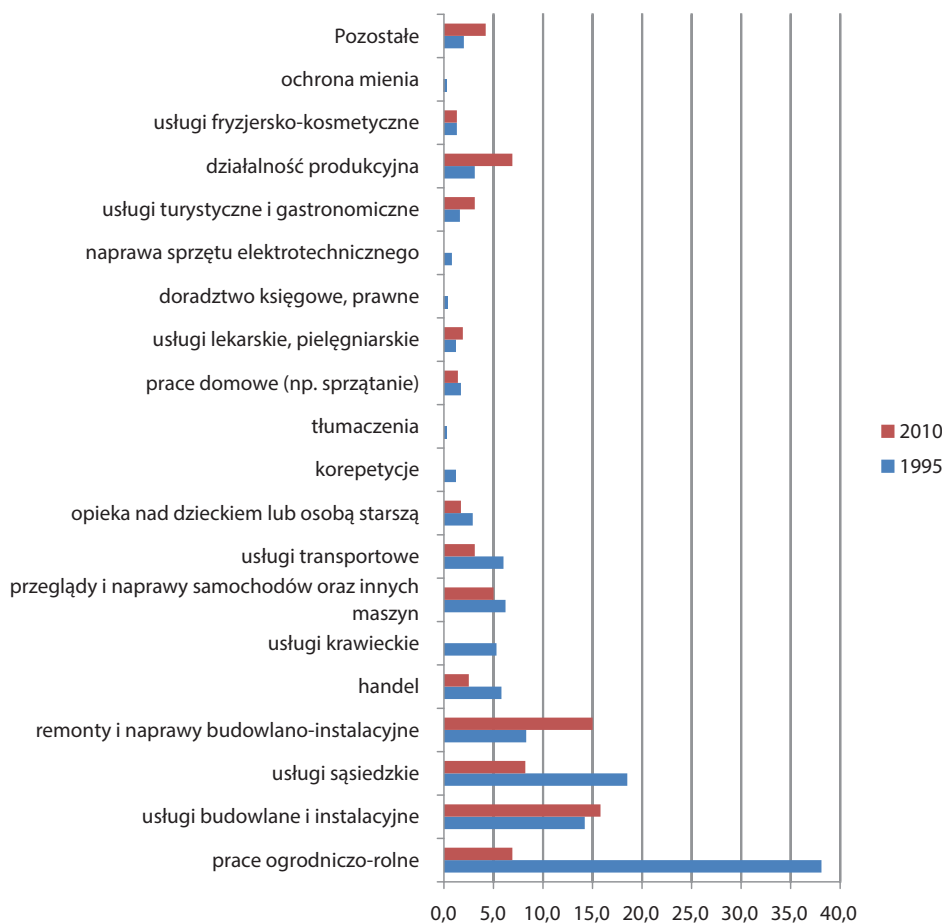
Odsetek wykonujących poszczególne rodzaje prac jest także zróżnicowany według miejsca zamieszkania i uległ on znacznej zmianie w okresie objętym obserwacją (wykres II.7, wykres II.8). Zjawisko to znajduje odzwierciedlenie w wynikach z pierwszego badania modułowego z 1995 r., i ostatniego z 2010 r. (wykres II.7 i II.8). Prace ogrodniczo-rolne, usługi sąsiedzkie, przeglądy i naprawa samochodów były częściej świadczone przez mieszkańców wsi niż miast. Natomiast osoby pochodzące z terenów miejskich częściej zajmowały się handlem, opieką nad osobami zależnymi, korepetycjami, usługami fryzjerskimi i kosmetycznymi oraz usługami turystycznymi i gastronomicznymi.

Wykres II.7. Osoby zamieszkałe w miastach, wykonujące pracę nierejestrowaną wg rodzaju zajęć w 1995 r. i w 2010 r. (w odsetkach ogółu pracujących w szarej strefie)

Źródło: jak na wykresie II.1

⁴⁰ Por. E. Kryńska, I. Kukulak-Dolata, I. Poliwczak, M. Pierzchała, S. Grabias, *Praca nierejestrowana na Mazowszu jej skala, charakter...*, op.cit., s. 255.

Wykres II.8. Osoby zamieszkałe na wsi, wykonujące pracę nierejestrowaną wg rodzaju zajęć w 1995 r. i w 2010 r. (w odsetkach ogółu pracujących w szarej strefie)

Źródło: jak na wykresie II.1

2.4. Dochody z pracy nierejestrowanej

Jak wynika z przytoczonych badań, najczęściej w szarej strefie są podejmowane prace proste, które nie wymagają zaangażowania wysokiej jakości kapitału ludzkiego. Ma to odzwierciedlenie w wysokości wynagrodzenia, jakie otrzymują pracownicy nierejestrowani.

Wyniki wszystkich badań modułowych BAEL wskazują na różnice między przeciętnym wynagrodzeniem otrzymywanym w szarej strefie, a tym otrzymywanym oficjalnie w gospodarce narodowej (tabela II.3). W 2004 r. przeciętne miesięczne wynagrodzenie pracowników nierejestrowanych wynosiło 16,3% miesięcznego wynagrodzenia brutto uzyskiwanego na oficjalnym rynku pracy, a w 2009 r. relacja ta uległa zmianie i przeciętny dochód w szarej strefie wynosił już 23,5% przeciętnego wynagrodzenia w gospodarce narodowej. Należy jednak w tym miejscu nawiązać do uwag autorów raportu o pracy nierejestrowanej z 2010 r., w którym wskazują, że dochodów z pracy w szarej strefie nie można wprost porównywać z dochodami wynikającymi z formalnego zatrudnienia. Zwracają oni uwagę na różnicę w czasie pracy. I tak na przykład pracownik nierejestrowany pracował w 2010 r. średnio 47 dni w przeciągu trzech kwartałów (od pierwszego do trzeciego). Fakt ten może częściowo tłumaczyć relację między przeciętnym wynagrodzeniem za pracę nierejestrowaną i pracą legalną w 2010 r.

Wynagrodzenie pracowników nierejestrowanych różnicowane jest w przekroju płci i miejsca zamieszkania (tabela II.3). W przypadku płci obserwujemy korzystniejsze warunki wynagrodzenia dla mężczyzn, co może wynikać z ich częstszego funkcjonowania w szarej strefie rynku pracy. Ponadto wykonują oni cięższe w sensie fizycznym prace, co również może implikować wyższymi dla nich stawkami. Wyniki z czterech badań modułowych (z 1995, 1998, 2009 i 2010 r.) pokazują, że miesięczny przeciętny dochód kobiet z pracy nierejestrowanej był o około 1/3 mniejszy niż dochód mężczyzn. Tylko w 2004 r. różnica ta była mniejsza i wynosiła 1/5.

Tabela II.3. Przeciętny miesięczny dochód z pracy nierejestrowanej w Polsce wg płci i miejsca zamieszkania (w zł) w latach 1995-2010

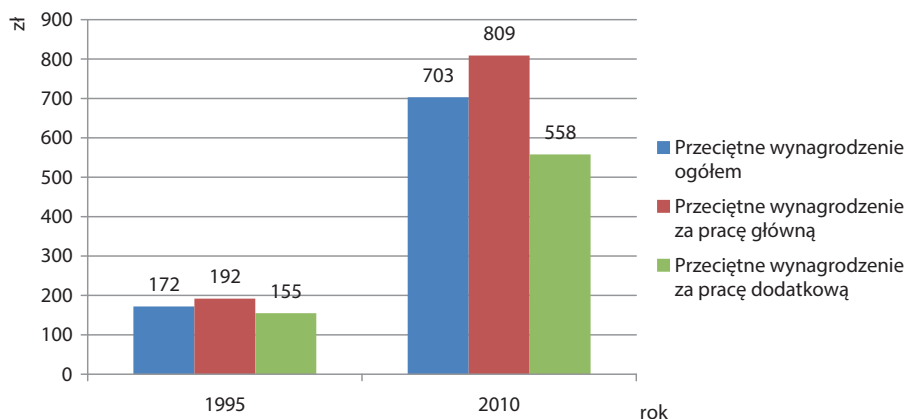
Lata	Ogółem			Miasta			Wieś			Przeciętne wynagrodzenie w gospodarce
	Razem	M	K	Razem	M	K	Razem	M	K	
1995	172	196	131	177	199	144	167	193	115	-
1998	276	314	195	290	327	224	265	305	163	1233
2004	392	424	338	408	457	337	377	396	339	2410
2009	779	892	559	797	928	591	761	862	516	3315
2010	703	827	540	659	762	573	741	865	495	3453

Źródło: jak na wykresie II.1.

Natomiast analizując poziom dochodów ze względu na miejsce zamieszkania, obserwujemy że prawie we wszystkich latach objętych obserwacją wynagrodzenie mieszkańców miast było wyższe niż zamieszkujących tereny wiejskie (tabela II.3). Tylko w 2010 r. sytuacja kształtowała się inaczej.

Miejsce zamieszkania determinuje poziom wynagrodzeń mężczyzn i kobiet. Przeciętne wynagrodzenie za pracę nierejestrowaną kobiet zamieszkujących tereny miejskie jest średnio około 30% mniejsze niż mężczyzn. Na terenach wiejskich różnica ta jest większa, wynosi około 40%, z wyłączeniem 2004 r., w którym kształtowała się na poziomie 15% (tabela II.3).

Zróżnicowanie wynagrodzeń jest również obserwowane ze względu na charakter wykonywanej pracy tzn. czy praca nierejestrowana jest pracą główną czy też dodatkową. Przeciętne dochody miesięczne z pracy nierejestrowanej, która była pracą główną, były wyższe niż z pracy dodatkowej (wykres II.9). Fakt ten odnotowano zarówno w 1995 r., czyli w ramach pierwszego badania modułowego i w 2010 r. Wysokość wynagrodzenia z pracy nierejestrowanej głównej stanowiła (odpowiednio) 112% i 115% poziomu wynagrodzenia przeciętnego. Prawidłowość ta jest zrozumiała, bowiem praca główna powinna dostarczać więcej środków niż praca dodatkowa, którą na ogół traktuje się jako uzupełniające źródło dochodów.

Wykres II.9. Przeciętne wynagrodzenie za pracę nierejestrowaną główną i dodatkową (w zł)

Źródło: jak na wykresie II.1.

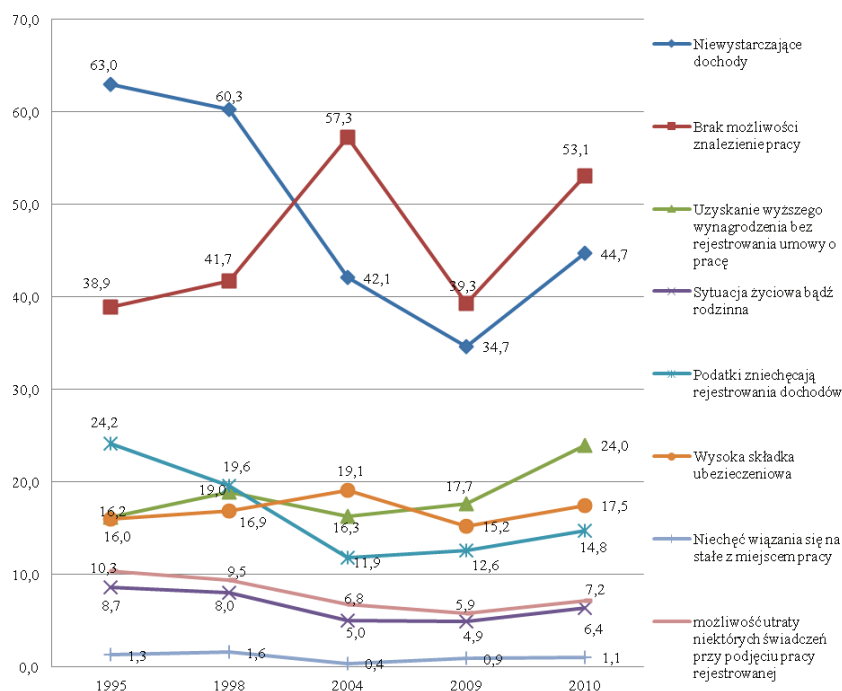
2.5. Przeglądki podejmowania pracy nierejestrowanej

Przyczyny pracy nierejestrowanej w analizowanym okresie 15 lat były względnie stałe. Najczęściej wymieniano dwie, które w poszczególnych latach w rankingu zamieniały się miejscami (wykres II.10). Wyniki ostatniego badania modułowego (z 2010 r.) pokazują, że praca nierejestrowana jest konsekwencją problemów występujących na rynku pracy w postaci braku dostępu do legalnego zatrudnienia (53,1%). Jako drugą przyczynę wymienia się trudną sytuację materialną (niewystarczające dochody: 45%).

Drugim najczęściej wymienianym powodem podejmowania pracy nierejestrowanej są zbyt niskie dochody uzyskiwane przez gospodarstwa domowe. Powód ten był jednak jako pierwszy wymieniany w dwóch okresach obserwacji, tj. w 1995 i w 1999 r. Warto zauważyć, iż częstość jego wskazań właściwie do 2009 r. malała, dopiero w 2010 r. uległa zwiększeniu. Zjawisko to mogło być następstwem załamania się koniunktury gospodarczej po 2009 r., co mogło implikować zmniejszone dochody budżetów gospodarstw domowych. Reakcją społeczeństwa na ten stan rzeczy mogło być podejmowanie pracy dodatkowej, którą traktowano jako wspomagające źródło finansowania wydatków gospodarstw domowych.

Kolejnymi przyczynami, mającymi wpływ na podejmowanie pracy w szarej strefie, były: proponowanie przez pracodawcę wyższych wynagrodzeń w przypadku niepodpisania umowy o pracę, wysoka składka ubezpieczeniowa, a także podatki, które zniechęcają do rejestrowania dochodów.

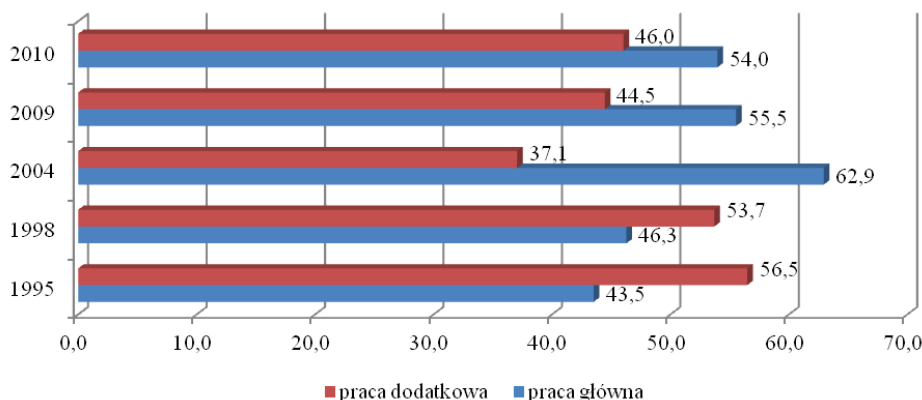
Znacznie mniejsze znaczenie miała możliwość utraty niektórych świadczeń przy podjęciu pracy rejestrowanej, sytuacja rodzinna bądź życiowa, a zupełnie marginesowy charakter miała niechęć do wiązania się na stałe z miejscem pracy. W przypadku tej grupy motywów podejmowania pracy nierejestrowanej obserwujemy pewne zmiany w ich pozycjonowaniu w ciągu analizowanych 15 lat. Zwiększyła się ranga możliwości uzyskania wyższego wynagrodzenia (wzrost o 8 pkt proc. w porównaniu do 1995 r.) jako czynnika stymulującego decyzje na temat zatrudnienia nierejestrowanego, a zmniejszyła się ranga czynników o charakterze fiskalnym (spadek o 10 pkt proc. w porównaniu do 1995 r.). Pozostałe powody identyfikowane podczas badań prowadzonych przez GUS mają mniejsze znaczenie, a częstotliwość ich wskazań nie ulegała dużym wahaniom.

Wykres II.10. Opinie na temat przyczyn podejmowania pracy nierejestrowanej w latach 1995-2010 (w %)

Źródło: jak na wykresie II.1.

Wskazywanie braku możliwości znalezienia pracy jako jednej z podstawowych przyczyn podejmowania pracy nierejestrowanej prowadzi do wniosku, iż jest ona świadczona w szarej strefie rynku pracy często jako praca główna, stanowiąc „pracę ostatniej szansy” z jednej strony, a z drugiej – ważny (a czasem jedyny) sposób aktywizacji zawodowej osób bezrobotnych. Jej znaczenie jako podstawowej formy zatrudnienia zwiększyło się w 2004 r. w porównaniu do poprzednich lat obserwacji. W roku tym blisko 63% respondentów wskazało, że praca nierejestrowana jest dla nich podstawowym zatrudnieniem (wykres II.11). W kolejnych dwóch okresach badań natężenie wskazań zmniejszyło się do około 55%, ale było w dalszym ciągu dość wysokie.

Wykres II.11. Wykonujący pracę nierejestrowaną wg jej charakteru w latach 1995-2010 (w %)

Źródło: jak na wykresie II.1.

3. Popyt na pracę nierejestrowaną

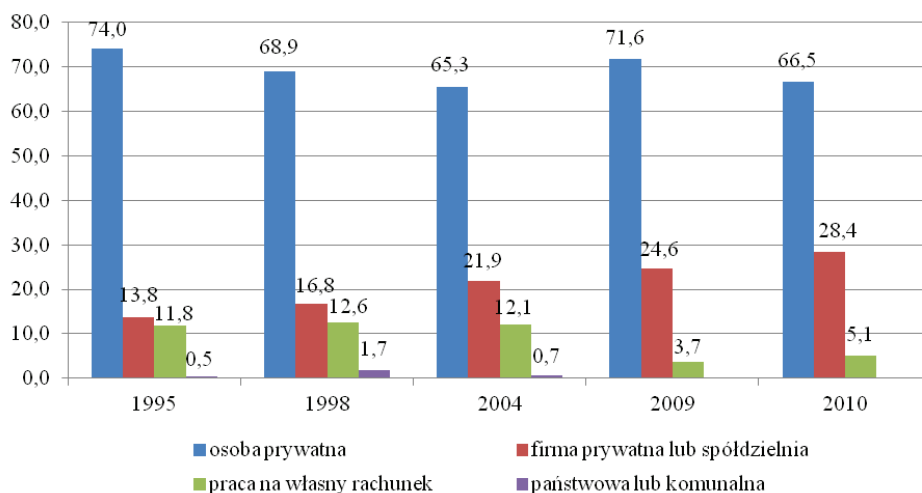
3.1 Struktura popytu na pracę nierejestrowaną

Badanie zjawiska pracy nierejestrowanej wymaga zidentyfikowania podmiotów zgłaszających popyt na ten rodzaj pracy. Kwestia ta jest ujęta w wynikach badań modułowych przeprowadzanych przez GUS. Wynika z nich, że we wszystkich latach objętych obserwacją, zapotrzebowanie na prace nierejestrowaną w największym zakresie zgłaszały osoby prywatne. Udział ich w popycie ogółem wahał się od 65,3% w 2004 r. do 74% w 1995 r. Należy jednak zauważyć, iż zapotrzebowanie osób prywatnych na analizowany rodzaj pracy zmniejszyło się w ostatnim roku badania (2010 r.) o 7,5 pkt proc. w porównaniu do roku wyjściowego czyli 1995 r. (wykres II.12). Osoby prywatne najczęściej angażowały pracowników do prac budowlanych i instalacyjnych, ogrodniczo-rolnych, prac domowych, do opieki nad osobami zależnymi.

Na drugim miejscu pod względem natężenia zgłaszanego zapotrzebowania na pracowników wykonujących pracę nierejestrowaną należy wymienić firmy prywatne lub spółdzielnie. Rola tego segmentu gospodarki w kreowaniu popytu na pracę nierejestrowaną sukcesywnie się zwiększa. W 1995 r. 13,8% ogółu pracowników nierejestrowanych było związanych z tymi podmiotami, a w 2010 r. już 28,1%. Odnotowano więc wzrost o 9,6 pkt proc. Tak dużej zmiany w popycie nie odnotowano w żadnym innym podmiocie angażującym pracowników nierejestrowanych. Firmy prywatne tworzyły miejsca pracy przede wszystkim dla osób wykonujących usługi remontowo-budowlane, w handlu oraz usługach transportowych.

Najmniejszą grupę stanowiły osoby pracujące na własny rachunek. I w tym przypadku w 2010 r. odnotowano zmniejszone zainteresowanie zatrudnianiem pracowników nierejestrowanych o 6,7 pkt proc. w porównaniu do 1995 r. Ta kategoria podmiotów zgłaszała przede wszystkim popyt na prace związane z działalnością produkcyjną.

Wskazane powyżej proporcje w tworzeniu popytu na pracę nierejestrowaną przez poszczególne rodzaje podmiotów kształtują się nieco inaczej, gdy weźmiemy pod uwagę podział pracy nierejestrowanej na pracę główną i dodatkową.

Wykres II.12. Podmioty zgłaszające zapotrzebowanie na pracę nierejestrowaną (w %)

Źródło: jak na wykresie II.1.

Z danych zawartych w tabeli II.4 wynika, że zdecydowanie obniża się możliwość zatrudnienia osób w firmach prywatnych w sytuacji kiedy osoby chcą wykonywać pracę nierejestrowaną na zasadach dodatkowego/dorywczego zatrudnienia. Natomiast zwiększa się zapotrzebowanie gospodarstw domowych na pracowników traktujących ten rodzaj zajęć jako uzupełniające zatrudnienie.

Tabela II.4. Osoby wykonujące pracę nierejestrowaną wg jej charakteru i zleceniodawcy (%)

Wyszczególnienie	Ogółem	Rodzaj zleceniodawcy pracy nierejestrowanej		
		Osoby prywatne	Firmy prywatne/ spółdzielnie	Pracujący na własny rachunek
2010 r.				
Praca główna	100,0	47,8	46,3	6,1
Praca dodatkowa	100,0	88,4	6,8	4,1
1995 r.				
Praca główna	100,0	68,9	21,2	10,1
Praca dodatkowa	100,0	78,4	8,4	13,2

Źródło: jak na wykresie II.1.

3.2 Postawy pracodawców wobec zatrudnienia nierejestrowanego

Badanie pracy nierejestrowanej i postaw pracodawców wobec zatrudnienia w ten sposób pracowników jest niezwykle trudne, bowiem dotyczy kwestii wskazującej, że podmiot zatrudniający nie działa zgodnie z uregulowaniami prawnymi. Problem ten nie znajduje odzwierciedlenia w badaniach modułowych GUS. Dlatego wskazując na postawy pracodawców wobec analizowanej formy zatrudnienia skoncentrujemy się

na wynikach badań realizowanych na rzecz Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej w 2007 r.⁴¹ Wynika z nich, że popyt od strony pracodawców jest zróżnicowany. Skala formy i zakres pracy nierejestrowanej determinowane są wieloma czynnikami, jak na przykład specyfiką pracy wykonywanej w poszczególnych sekcjach gospodarki narodowej, sytuacją na krajowym czy regionalnym rynku pracy, cechami firm i pracowników. Generalnie jest obserwowane przyzwolenie na wykonywanie pracy nierejestrowanej zarówno ze strony pracodawców, jak i poszczególnych osób ją wykonujących, czy innych osób wspierających szarą gospodarkę np. poprzez nabywanie towarów z nielegalnych źródeł. Na akceptację zjawiska pracy nierejestrowanej wskazują również wyniki badań z 2014 r. w województwie mazowieckim⁴².

Z czego wynikają pozytywne postawy wśród pracodawców wobec pracy nierejestrowanej? Z badań CASE⁴³ wynika, że duży wpływ ma na to sytuacja na rynku pracy, czyli występująca na nim nierównowaga między popytą a popytem na pracę. W okolicznościach, w których rynek jest rynkiem pracodawcy, proponowane są częściej pracownikom warunki zatrudnienia bez rejestracji. Inaczej, problem kształtuje się w tych segmentach rynku, w których występuje niedostosowanie strukturalne między popytem a popytą na pracę. W tym przypadku pracodawcy stosują mniej drastyczne dla pracowników rozwiązania i proponują umowę, w ramach której wynagrodzenie oficjalne jest mniejsze od tego, jakie w rzeczywistości otrzymują, bądź proponują zatrudnienie na podstawie umów cywilno-prawnych. Rozwiązanie dotyczące wypłaty w gotówce wyższego wynagrodzenia niż zapisane w umowie, jest jednak proponowane z dużą ostrożnością. Dotyczy ono najczęściej sytuacji, kiedy pracodawca miał już kontakt z pracownikiem i jest pewien, że może mu zaufać. To rozwiązanie oznacza, że zawarł umowę cechując rozłożone ryzyko i obustronne zaufanie między stronami zawierającymi takie porozumienie⁴⁴.

Powszechne podejście do akceptacji i stosowania pracy nierejestrowanej najczęściej występuje w okresie pierwszych miesięcy zatrudnienia pracowników, a postawę tę pracodawcy uzasadniają tym, że jest to tzw. „okres próbny”. Natomiast w przypadku prac sezonowych, w ramach których dość często pojawia się zatrudnienie nierejestrowane, argument za stosowaniem tej praktyki wynika właśnie z dorywczego, tymczasowego wykonywania prac. Oznacza to, że na okresy krótkie nie opłaca się pracodawcom zatrudniać legalnie pracowników. Ponadto wypłata zatrudnionym każdorazowo dniówki zwalnia ich z obowiązku rejestracji pracownika.

Wyniki badania realizowanego przez CASE wskazują również na zróżnicowanie postaw wobec pracy nierejestrowanej w przekroju wielkości przedsiębiorstwa. Pozytywne postawy i samo zjawisko pracy nierejestrowanej symptomatyczne są dla firm małych, bez osobowości prawnej, które działają na rozdrobnionym rynku, gdzie narażone są na większą konkurencję. Niższe koszty działalności wynikające z nierejestrowanego zatrudnienia mogą być traktowane w ich przypadku jako te, które dają im przewagę lub wzmacniają pozycję na rynku⁴⁵.

Na postawy podmiotów rynku pracy wobec nielegalnego zatrudnienia wpływają występujące w danym kraju restrykcje dotyczące działalności gospodarczej. W literaturze przedmiotu⁴⁶ podkreśla się ich motywujący charakter do nierejestrowania aktywności na rynku pracy, a F. Schneider zalicza je do głównych sił napędowych rozwoju szarej strefy. Im silniejsze obostrzenia, a więc bardziej ograniczona wolność, tym silniejsze bodźce do wybierania rozwiązań alternatywnych z powodu wyższych kosztów, biurokracji, małej elastyczności rynku pracy⁴⁷. Teza ta znajduje odzwierciedlenie w danych Banku Światowego, które zawarł są w opracowaniu „*Doing Business*”⁴⁸. Pokazują one zależność między stopniem sformalizowania reguł

⁴¹ M. Bednarski i inni, red., *Przyczyny pracy nierejestrowanej w Polsce*, op. cit., s. 181-197.

⁴² E. Kryńska, I. Kukulak-Dolata, I. Poliwczyk, M. Pierzchała, S. Grabias, *Praca nierejestrowana na Mazowszu...*, op. cit.

⁴³ M. Bednarski i inni, red., *Przyczyny pracy nierejestrowanej*, op. cit., 181 i nast.

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ M. Bednarski i inni, red., *Przyczyny pracy nierejestrowanej w Polsce*, op. cit., s. 184.

⁴⁶ Patrz: W. F. Maloney, M. Bosch, *The Informal Market in Motion: Dynamics, Cycles and Trends* [w:] *Informality: Exit and Exclusion*, The World Bank 2007, s. 125; R. Almeida, P. Carneira, *Enforcement of Labour and Firm Performance*, Center for Microdata Methods and Practice, Working Paper 2006, s. 2; F. Schneider, Ch. Burger, *Formal and Informal Labour Markets: Challenges and Policy in the Central Eastern European. New EU Members and Candidate Countries*, CESifo Studies no 8, 2005.

⁴⁷ F. Schneider, *Arbeit im Schatten: wo Deutschlands Wirtschaft wirklich wohnt*, Wiesbaden: Gabler Verlag [za] M. Bednarski i inni, red., *Przyczyny pracy nierejestrowanej*, op.cit. s. 35.

⁴⁸ *Heritage Foundation, Methodology for the 10 Economic Freedoms*, 2009, Index of Economic Freedom Appendix, s. 441.

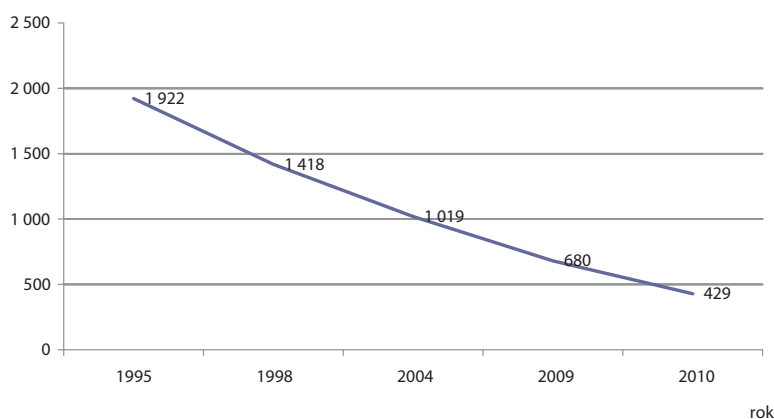
wymaganych na rynku pracy a aktywnością w szarej strefie. Dowodzą one, że im rynek charakteryzuje się liberalniejszymi zasadami, tym mniejsza skłonność do przechodzenia w sferę nierejestrowaną.

Przy analizach postaw wobec zatrudnienia nierejestrowanego istotne jest również uwzględnienie indeksu jakości rządzenia, który ma ilustrować efektywność działania instytucji jako norm, czyli ich wprowadzenia, funkcjonowania i egzekwowania. W kontekście pracy nierejestrowanej interesuje nas sprawność administracji publicznej. Wspomniany wyżej indeks jakości regulacji powinien odzwierciedlać opinie na temat zdolności władzy publicznej do formułowania i implementacji prawa promującego sektor przedsiębiorstw prywatnych. Jeżeli podatnicy stwierdzą, że ich interesy są uwzględniane przez państwo, to chętnie stosują się do zobowiązań np. podatkowych, czyli rzadziej "uciekają" do nielegalnych działań/zachowań. Problem egzekwowania prawa, a więc uruchamianie działań typu prowadzenie kontroli legalności zatrudnienia i stosowanie kar w sytuacji, gdy prawo nie jest przestrzegane, można zaliczyć do czynników kształtujących postawy wobec pracy nierejestrowanej. Kwestia ta została uchwycona w badaniach pracy nierejestrowanej w regionie Mazowsza w oparciu o analizę wypowiedzi pracownika, który na co dzień zajmuje się sprawdzaniem legalności zatrudnienia. W ich opinii obowiązujący system kar za wykonywanie pracy nierejestrowanej nie jest elementem odstraszającym zarówno pracodawców, jak i pracobiorców od zatrudnienia nierejestrowanego. Prawo polskie daje zbyt wiele możliwości uniknięcia ich w przypadku polskich obywateli, nawet wówczas, gdy nieprawidłowości takie zostaną wykryte. Ponadto wysokość zasądzonych kar dla pracodawców jest zbyt niska, co powoduje, że nawet po zapłaceniu nałożonej kary finansowej zatrudnienie takiego pracownika i tak jest opłacalne⁴⁹.

3.3 Gospodarstwa domowe jako podmioty korzystający z pracy nierejestrowanej

Gospodarstwa domowe są tymi podmiotami polskiej gospodarki narodowej, które przede wszystkim kreują popyt na pracę nierejestrowaną. Liczba gospodarstw domowych korzystających z pracy wykonywanej nieoficjalnie malała w ciągu analizowanych 15 lat (wykres II.13). W 1995 r. było ich 1 922 tys. a w 2010 r. już tylko 429 tys. Nastąpił więc spadek o ponad 87%.

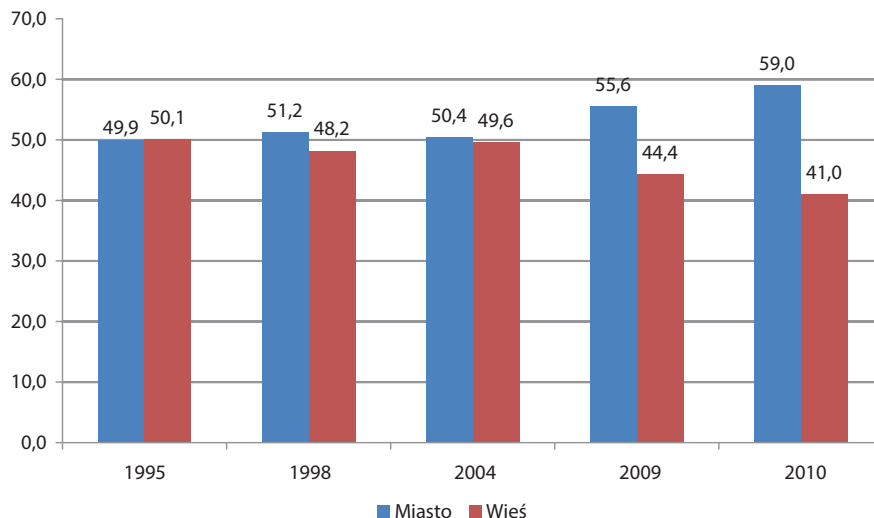
Przedstawione zostaną tutaj główne cechy gospodarstw domowych korzystających z pracy nierejestrowanej. Zapotrzebowanie na pracę nierejestrowaną w latach 2009-2010 w większym stopniu zgłaszały gospodarstwa domowe zlokalizowane na terenach miejskich niż wiejskich (wykres II.14). Należy jednak zauważyć, iż w pierwszym roku obserwacji, czyli w 1995 r. sytuacja była odwrotna, co znaczyło, iż zainteresowanie korzystaniem z pracy nierejestrowanej występowało częściej w gospodarstwach wiejskich.

Wykres II.13. Liczba gospodarstw domowych korzystających z pracy nierejestrowanej w latach 1995-2010 (w tys.)

Źródło: jak na wykresie II.1.

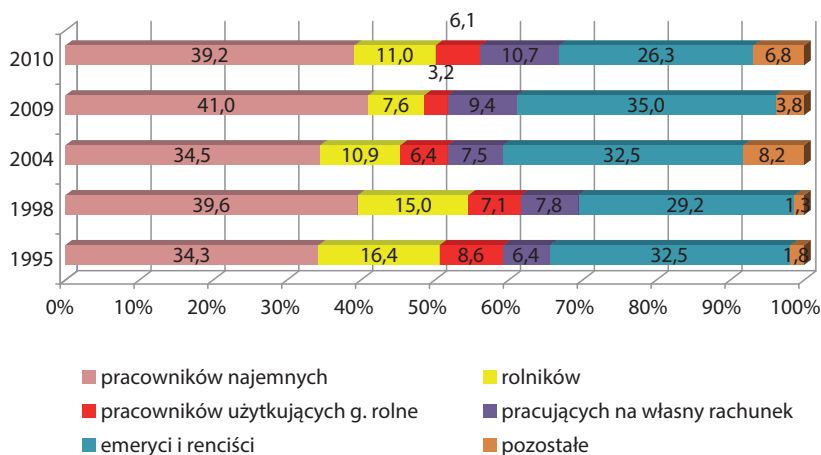
⁴⁹ E. Kryńska, I. Kukulak-Dolata, I. Poliwczak, M. Pierzchała, S. Grabias, *Praca nierejestrowana na Mazowszu jej skala, charakter i skutki społeczne*, op. cit., s. 219.

Wykres II.14. Odsetek gospodarstw domowych korzystających z pracy nierejestrowanej wg kryterium ich lokalizacji (w %)

Źródło: jak na wykresie II.1.

Uwzględniając natomiast główne źródło utrzymania członków poszczególnych gospodarstw domowych zauważamy, że najczęściej pracowników nierejestrowanych zatrudniają gospodarstwa domowe pracowników oraz emerytów i rencistów (wykres II.15).

Wykres II.15. Struktura gospodarstw domowych* korzystających z pracy nierejestrowanej wg typu gospodarstw (w %)

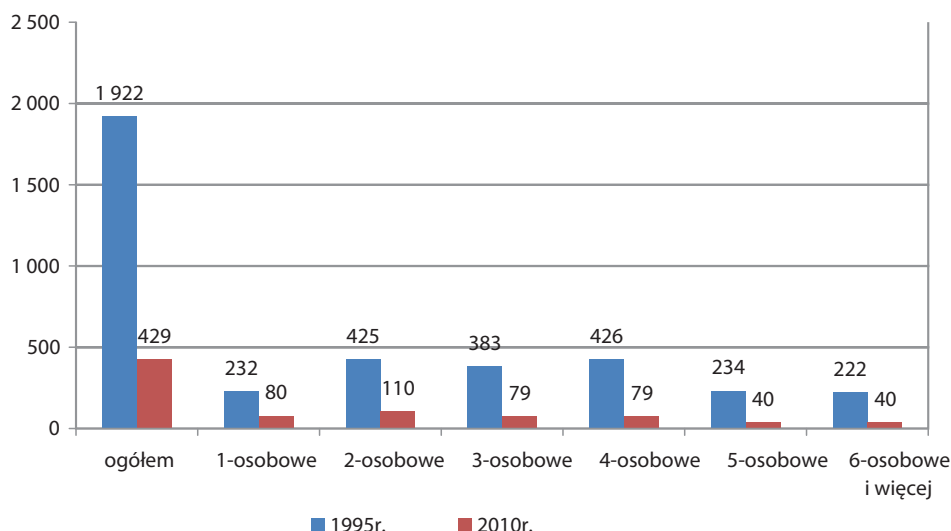
* Gospodarstwo domowe to zespół osób spokrewnionych lub niespokrewnionych, mieszkających razem i wspólnie utrzymujących się (Główny Urząd Statystyczny, <http://old.stat.gov.pl/gus/>, dostęp 30.11.2014)

Źródło: jak na wykresie II.1.

Udział tej pierwszej grupy w popycie ogółem gospodarstw domowych korzystających z pracy nierejestrowanej w 2010 r. wyniósł 39,2% i uległ zwiększeniu o 4,9 pkt proc. w porównaniu do 1995 r. Natomiast gospodarstwa domowe emerytów i rencistów w analizowanym okresie zgłaszały do 2009 r. coraz mniejsze zapotrzebowanie na pracę nierejestrowaną. Spadek wyniósł ponad 8 pkt proc. W kolejnym roku obserwacji

(2010) odnotowano wzrost zapotrzebowania na pracę nierejestrowaną (wzrost o 4,4 pkt proc.). Zmniejszony popyt na pracę nierejestrowaną obserwowano jeszcze w gospodarstwach domowych pracowników użytkujących gospodarstwa rolne (spadek o 2,5 pkt proc.). Natomiast jego wzrost dostrzegamy w grupie pracujących na własny rachunek (o 4,3 pkt proc.). W przypadku tej grupy gospodarstw domowych można zaobserwować ciągłość w charakterze zmian (z wyłączeniem 2004 r.). Ponadto można zauważyć, że osoby pracujące na własny rachunek zgłaszały w 2010 r. zapotrzebowanie na pracę nierejestrowaną w sytuacji, kiedy liczba członków gospodarstw domowych wynosiła trzy osoby i więcej. Można zatem przyjąć, iż ta kategoria podmiotów zgłaszała zapotrzebowanie na usługi typu opieka nad osobami zależnymi (starszymi, dziećmi), korepetycje, pomoc domowa. Podobne zachowania odnotowano również w grupie pracowników użytkujących gospodarstwa rolne⁵⁰.

Generalnie jednak w 2010 r. najczęściej popyt na pracę nierejestrowaną zgłaszały dwuosobowe gospodarstwa domowe (wykres II.16). Ich udział w całym popycie zgłaszanym przez polskie gospodarstwa domowe wyniósł 25,6%. Odsetek ten był wyższy w porównaniu do tego z 1995 r. o 3,1 pkt proc. Należy dodać, iż wyniki pierwszego badania modułowego (z 1995 r.) pokazują, że to nie dwuosobowe, tylko czterosobowe gospodarstwa domowe zgłaszały największe zapotrzebowanie na pracę nierejestrowaną. Natomiast na podstawie danych z 2010 r. można sformułować tezę, że im większa liczba członków gospodarstwa domowego tym mniejsze zapotrzebowanie na pracę nierejestrowaną.

Wykres II.16. Gospodarstwa domowe korzystające z pracy nierejestrowanej wg liczby osób w gospodarstwie domowym (w tys.)

Źródło: Jak na wykresie II.1.

Analiza danych dotyczących częstotliwości zgłaszanego popytu na pracę nierejestrowaną wskazuje, że była ona zróżnicowana w okresie 1995-2010 (tabela II.5). W latach 90. ubiegłego stulecia popyt na ten rodzaj pracy był najczęściej wielokrotnie zgłaszany (95,2% w 1995 r. i 97,7% w 1998 r.). Natomiast w bieżącym stuleciu ma on charakter doraźny. Obserwuje się gwałtowny spadek odsetka gospodarstw deklarujących wielokrotne korzystanie z pracy nierejestrowanej (o ponad 88 pkt proc.). W to miejsce nastąpił wzrost udziału w popycie tych gospodarstw domowych, które jednorazowo zgłaszały zapotrzebowanie na pracę nierejestrowaną.

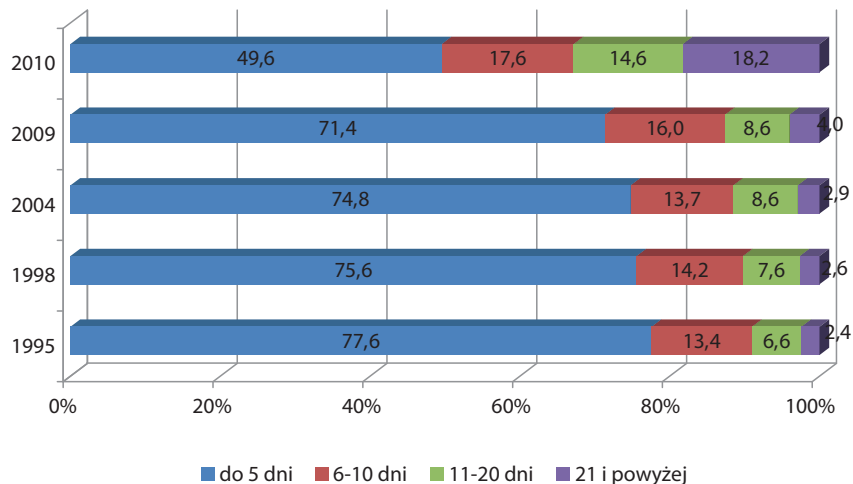
⁵⁰ *Praca nierejestrowana w 2010 r....*, op.cit., s. 86.

Tabela II.5. Struktura gospodarstw domowych wg intensywności korzystania z pracy nierejestrowanej (%)

Wyszczególnienie	Lata				
	1995	1998	2004	2009	2010
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Jednorazowo	4,8	2,3	89,1	92,5	93,2
Wielokrotnie	95,2	97,7	10,9	7,5	6,8

Źródło: Jak na wykresie II.1.

Zmiany częstotliwości korzystania z pracy nierejestrowanej mogą częściowo tłumaczyć zmiany liczby dni pracy w gospodarstwach domowych. Widać, że w badanym piętnastoleciu zmniejszało się zainteresowanie gospodarstw domowych zatrudnieniem krótkookresowym na rzecz zatrudnienia długookresowego. Proces ten znajduje przede wszystkim odzwierciedlenie w odsetku gospodarstw domowych korzystających z pracy nierejestrowanej powyżej 21 dni (wykres II.17). W 1995 r. wyniósł on 2,4% a w 2010 r. już 18,2%. Zbliżony kierunek zmian odnotowano jeszcze w przypadku prac wykonywanych od 6 do 10 dni (wzrost o 4,2 pkt proc.) i od 11 do 20 dni (wzrost o 8 pkt proc.). Wskazane zmiany spowodowały zwiększenie się średniej liczby dni pracy w gospodarstwie domowym z 10 w 1995 r. do 19 w 2010 r.

Wykres II.17. Struktura gospodarstw domowych korzystających z pracy nierejestrowanej wg liczby dni pracy (w %)

Źródło: Jak na wykresie II.1.

Popyt gospodarstw domowych na pracę nierejestrowaną nie jest jednorodny ze względu na rodzaj działań, jakie są w jej ramach realizowane (tabela II.6). W latach 1995-2010 odnotowano pewne zmiany w jego natężeniu w przekroju poszczególnych zajęć, ale nie były one na tyle silne żeby zmienić w rankingu prac te, na które najczęściej zgłaszano zapotrzebowanie. Zarówno w pierwszym roku obserwacji, jak i w kolejnych latach największe zapotrzebowanie było zgłaszane na prace ogrodniczo-rolne oraz na remonty i naprawy budowlano-instalacyjne. Należy jednak podkreślić, iż remonty i naprawy budowlano-instalacyjne są tymi zajęciami, na które gospodarstwa domowe w coraz większym stopniu zgłaszają zapotrzebowanie. Natomiast w przypadku prac ogrodniczo-rolnych odnotowano sukcesywne zmniejszanie się zapotrzebowania do 2009 r., a w 2010 r. uległo ono już znacznemu zwiększeniu (ponad 6 pkt proc.).

Tabela II.6. Struktura gospodarstw korzystających z pracy nierejestrowanej wg rodzajów prac (%)

Rodzaje prac	1995	1998	2004	2009	2010
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Handel	1,5	0,9	0,9	3,5	1,6
Usługi budowlane i instalacyjne	8,2	7,6	4,4	5,2	8,0
Remonty i naprawy budowlano-instalacyjne	17,6	15,9	21,1	28,1	27,7
Przeglądy i naprawy samochodów i innych maszyn	4,2	3,9	3,6	6,0	5,2
Usługi transportowe	5,5	5,3	4,2	1,9	2,2
Naprawa sprzętu elektrotechnicznego	4,5	3,4	1,6	3,7	2,4
Usługi lekarskie i pielęgniarские	5,7	8,0	0,9	1,9	2,8
Usługi kosmetyczne i fryzjerskie	3,8	3,2	2,5	6,1	5,0
Usługi turystyczne, gastronomia	0,4	0,1	-	-	-
Doradztwo księgowo, prawne	0,5	0,6	0,6	1,3	-
Korepetycje	5,1	4,7	6,7	4,3	5,0
Usługi krawieckie	4,9	3,8	2,5	5,1	4,0
Prace domowe (np. sprząatanie)	5,3	6,2	15,2	8,5	8,4
Opieka nad dzieckiem lub starszą osobą	5,4	5,8	7,9	4,4	4,2
Ochrona i pilnowanie mienia	0,2	0,1	0,4	-	-
Prace ogrodniczo-rolne	26,8	16,6	12,3	12,8	19,1
Działalność produkcyjna	0,1	0,0	-	-	-
Tzw. usługi sąsiedzkie	0,4	13,9	15,1	7,3	4,2

Źródło: Jak na wykresie II.1.

Zapotrzebowanie gospodarstw domowych na pozostałe rodzaje prac w latach 1995-2010 nie cechowało się już tak dużą zmiennością. Można wskazać zajęcia, w przypadku których odnotowano zwiększenie popytu i dotyczyło to w największym stopniu prac domowych (wzrost o 3,1 pkt proc. w porównaniu do 1995 r.) i usług sąsiedzkich (wzrost 3,8 pkt proc. w porównaniu do 1995 r.). Natomiast obniżone zapotrzebowanie gospodarstw domowych obserwowano w 2010 r. w porównaniu do 1995 r. na usługi lekarskie (spadek o 2,9 pkt proc.), naprawę sprzętu elektrotechnicznego (spadek o 2,1 pkt proc.).

Analiza danych o rodzajach pracy nierejestrowanej wskazuje na ich zróżnicowanie ze względu na lokalizację gospodarstw domowych. Wynika z niej, że gospodarstwa, które funkcjonują na terenach miejskich najczęściej zgłaszają popyt na remonty i naprawy budowlano-instalacyjne i prace domowe. Natomiast gospodarstwa domowe z terenów wiejskich kreują przede wszystkim zapotrzebowanie na prace ogrodniczo-rolnicze, remonty i naprawy budowlano-instalacyjne czy usługi budowlane i instalacyjne⁵¹. Cechą różnicującą popyt miejski i wiejski są usługi sąsiedzkie, które są bardziej rozwinięte na terenach wiejskich. Należy również dodać, iż prace nierejestrowane na terenach wiejskich są dłużej wykonywane niż w mieście. W 2010 r. liczba dni pracy na wsi wynosiła 23, a dla miast 16 dni⁵². Wskazana różnica może wynikać z charakteru prac wykonywanych najczęściej na terenach miejskich i wiejskich.

4. Skutki zatrudnienia nierejestrowanego

Zatrudnienie nierejestrowane wywołuje wiele skutków. Zostały one usystematyzowane w opracowaniu wyników badań prowadzonych w pierwszym dziesięcioleciu obecnego stulecia przez Instytut Pracy

⁵¹ Por. Kałaska M., Kostrubiec S., Witkowski J. *Praca nierejestrowana w Polsce w 1995 r. ...*, op. cit., s. 67, Kostrubiec S. (red.) *Praca nierejestrowana w Polsce w 1998 r.*, s. 90, *Praca nierejestrowana w Polsce w 2004 r.* op. cit., s. 54, *Praca nierejestrowana w Polsce w 2009 r.*, op. cit., s. 83, *Praca nierejestrowana w Polsce w 2010 r.*, op. cit., s. 86.

⁵² *Praca nierejestrowana w Polsce w 2010 r.*, op. cit., s. 30.

i Spraw Socjalnych, Centrum Badania Opinii Społecznej, Centrum Analiz Społeczno-Ekonomicznych (CASE) i Millward-Brown SMG/KRC⁵³. Autorzy tych badań podkreślają, że procesy społeczno-ekonomiczne nie mają jednowymiarowego charakteru. Dlatego nie można dokonać tylko negatywnej czy pozytywnej oceny tego zjawiska, bowiem opinia na jego temat determinowana jest głównie sytuacją społeczno-ekonomiczną kraju oraz sytuacją na rynku pracy. Na pewno obserwacja jej na różnych kontynentach czy w poszczególnych krajach pozwala na stwierdzenie, że szara strefa i towarzyszące jej nielegalne zatrudnienie pociąga określone koszty/straty gospodarcze, ale także przynosi różne korzyści. Mają one zarówno wymiar ekonomiczny jak i społeczny⁵⁴. Skutki te można również rozpatrywać z punktu widzenia pojedynczego podmiotu rynku pracy czy w skali makroekonomicznej (krajowa perspektywa).

Tabela II.7. Koszty i korzyści zatrudnienia nierejestrowanego

Koszty i straty	Korzyści
Unikanie płacenia podatków dochodowych oraz podatku od wartości dodanej, co zmniejsza dochody finansów publicznych i ogranicza możliwości finansowania sektorów publicznych (edukacja, ochrona zdrowia).	Straty w podatkach są niewielkie, ponieważ co najmniej 2/3 dochodów uzyskanych w szarej strefie jest wydatkowanych w oficjalnej gospodarce, co pobudza popyt i wzrost gospodarczy.
Unikanie płacenia składek na ubezpieczenia społeczne, co zmniejsza dochody ZUS. Osoby niepłacące składek będą mieć w przyszłości o wiele niższe emerytury, co może powodować, iż będą beneficjentami pomocy społecznej.	Dochód uzyskany w szarej strefie zwiększa poziom życia ludności o co najmniej 1/5 (w zależności od udziału szarej strefy w ogólnych dochodach ludności).
Unikanie płacenia składek na system ubezpieczeń społecznych uniemożliwia korzystanie z usług publicznej służby zdrowia.	W szarej strefie koszty pracy są znacznie niższe niż w sektorze oficjalnym, co umożliwia korzystanie z usług także ludziom o niższych dochodach i podnosi ich poziom życia.
Unikanie płacenia składki na ubezpieczenie wypadkowe, stanowi niebezpieczeństwo braku wszelkich środków na rehabilitację i na funkcjonowanie osoby dotkniętej wypadkiem.	Dochód pozostawiony w szarej strefie z tytułu nierejestrowanych podatków jest lepiej wykorzystany niż byłby w sektorze finansów publicznych.
Unikanie płacenia składki na Fundusz Pracy zmniejsza możliwości wypłaty zasiłków z tytułu bezrobocia i ogranicza możliwości aktywizacji lokalnych rynków pracy.	Szara strefa umożliwia aktywizację marginalnych zasobów pracy, o niższych kwalifikacjach i niechętnych do pracy w pełnym wymiarze czasu pracy.
Unikanie stosowania legalnych standardów rynku pracy np. płacy minimalnej, urlopu wypoczynkowego.	W warunkach dużego bezrobocia zatrudnienie nierejestrowane stanowi dla wielu osób pozbawionych pracy ostatnią szansę aktywności zatrudnieniowej i uzyskania dochodów z pracy.
Unikanie stosowania określonych procedur administracyjnych np. sprawozdawczości.	W warunkach niskich zasiłków wypłacanych bezrobotnym zatrudnienie w szarej strefie nawet przez kilkanaście godzin w tygodniu umożliwia poprawę budżetu gospodarstwa domowego.
Tworzenie warunków nieuczciwej konkurencji przez firmy, które nie płacą podatków, składek na ubezpieczenie społeczne, nie przestrzegają standardów Kodeksu pracy itd.	Zatrudnienie nierejestrowane bezrobotnych szczególnie długotrwałych, stwarza pewną szansę uzyskania zatrudnienia rejestrowanego.

Źródło: M. Bednarski i inni, red., *Przyczyny pracy ... op. cit.*, s. 48-49.

⁵³ Uwaga dotyczy opracowania M. Bednarski i inni, red., *Przyczyny pracy...*, op. cit.

⁵⁴ Tamże, s. 48.

Analiza skutków z perspektywy indywidualnej zarówno osób świadczących pracę w szarej strefie rynku pracy jak i podmiotów korzystających z tej formy zatrudnienia pokazuje, że są one w dużym stopniu zbieżne z celami podejmowania pracy nierejestrowanej czy przesłankami popytu. W pierwszym przypadku najczęściej do przyczyn zaliczano brak pracy na oficjalnym rynku pracy, niewystarczające dochody w gospodarstwach domowych, możliwość uzyskania wyższych dochodów z tytułu niepłacenia podatków i innych obciążeń paropodatkowych. W drugim przypadku podkreślano przede wszystkim możliwość obniżenia kosztów. Większość z powyższych przyczyn jak i skutków ma nie tylko wymiar ekonomiczny ale również społeczny, a granica między nimi nie jest ostra, motywy te nakładają się. Jeśli mówimy, że osoby podejmują pracę w celu poprawy sytuacji materialnej swojego gospodarstwa domowego, to traktujemy to jako motyw ekonomiczny. Zwiększone jednak dochody implikują zmiany jakościowe, poprawia się standard życia, zahamowany zostaje proces pauperyzacji rodzin itd. Osoby wykonujące prace nierejestrowaną mogą nabywać większą ilość dóbr i usług, poziom ich konsumpcji rośnie, ich potrzeby są w coraz większym stopniu zaspokajane, a to implikuje zwiększone wpływy do budżetu z tytułu podatku VAT, który jest zawarty w cenie nabywanych produktów.

Podmioty funkcjonujące w nielegalnej gospodarce, które nie ponoszą kosztów związanych z prowadzeniem działalności gospodarczej, typu podatki, składki na cele ubezpieczenia społecznego, obowiązkowe szkolenia, mają już na starcie lepszą pozycję. Mogą one operując ceną (która powinna odzwierciedlać koszty ich działalności) być bardziej konkurencyjne na rynku. Należy jednak podkreślić, iż ich „lepsza pozycja” jest wynikiem nieuczciwych praktyk, jakie one stosują. W tym przypadku sprawiedliwość i normy moralne mogą być zachwiane z racji czerpania korzyści z podejmowania działań niezgodnych z obowiązującym prawem⁵⁵. Oznacza to, że kierowanie się korzyściami prowadzi do degradacji obowiązujących zasad, norm prawnych. Osiągane korzyści wynikają jednak z przyzwolenia społecznego na tworzenie i utrzymywanie szarej strefy, w tym pracy nierejestrowanej.

Ocena korzyści materialnych jakie niesie ze sobą praca nierejestrowana z perspektywy różnych indywidualnych podmiotów musi być dokonywana bardzo ostrożnie. Z jednej strony rzeczywiście pojawiają się oszczędności, wyższe dochody z tytułu niepłaconej składki na ZUS czy podatki. Z drugiej strony doraźnie spostrzegane profity mogą oznaczać straty, bowiem sygnalizowane oszczędności oznaczają mniejsze wpływy do budżetu publicznego, co może implikować ograniczoną dostępnością do określonych usług publicznych czy gorszą ich jakość. Problem dotyczy dostępu do usług edukacyjnych, zdrowotnych, świadczeń rodzinnych, zasiłków dla różnych grup społecznych. Brak partycypacji w tworzeniu tych usług, w finansowaniu ich kosztów może pogłębiać nierówności społeczne występujące w gospodarce danego kraju, co może prowadzić do rozwoju zjawiska wykluczenia społecznego. Aktywność w szarej strefie wyłącza niektóre podmioty z instytucji wspólnotowych typu ubezpieczenia emerytalne, zdrowotne, banki, instytucje rynku pracy⁵⁶. Należy również dodać, iż praca nierejestrowana może stygmatyzować jej wykonawców i powodować, iż praca legalna będzie coraz bardziej dla nich niedostępna. Rozważany problem nie jest jednak tak jednoznaczny, jeśli zauważymy, że praca nierejestrowana dla osób funkcjonujących w szarej strefie rynku pracy może być szansą inkluzji w nieformalne instytucje społeczne. Możliwość jej wykonywania zapobiega całkowitemu wykluczeniu osób ją wykonujących. Ponadto daje ona możliwość utrzymania produktywności zasobów pracy, zapobiegać może deprecjacji kapitału ludzkiego. Osoby angażując się w szarą strefę rynku pracy w różnym stopniu wykorzystują potencjał roboczy, którym dysponują, wykonując zadania zawodowe nie pozwalają, aby stał się on „martwym”. Warto w tym miejscu nawiązać także do skutków pracy nierejestrowanej jakie zostały zdiagnozowane przez realizatorów podobnego badania w regionie Mazowsza. Wyniki badań wskazują, iż praca nierejestrowana obniża standardy na rynku pracy. Osoby ją świadczące nie mają zapewnionego minimalnego wynagrodzenia, maksymalnego wymiaru czasu pracy, urlopu wypoczynkowego, prawa do zasiłku chorobowego i przebywania na zwolnieniu

⁵⁵ P. Głodek, *Szara strefa – zakres pojęcia i podstawowe obszary badań* [w:] E. Stawasz (red.) *Zarządzanie wzrostem małych i średnich przedsiębiorstw w kontekście szarej strefy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 2008, s. 28-29.

⁵⁶ M. Bednarski, *Szara strefa gospodarcza a dobre rządzenie w Polsce* [w:] *Jakość rządzenia w Polsce. Jak ją badać, monitorować, poprawiać?* Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2013, s. 387.

lekarskim, bezpiecznych i higienicznych warunków pracy⁵⁷. Należy również podkreślić, iż dekonunktura sprzyja zatrudnieniu nierejestrowanemu, ale w sytuacji kiedy drastycznie się pogarsza, w pierwszej kolejności zwalniani są pracownicy nierejestrowani, bez potrzeby ponoszenia dodatkowych kosztów związanych z przestrzeganiem okresu wypowiedzenia i wypłatą odpowiednich odpraw⁵⁸, co może wpływać na jakość ich życia.

5. Najważniejsze wnioski i rekomendacje wynikające z dotychczasowych badań

W tym fragmencie raportu zamieszczono najważniejsze wnioski i rekomendacje wynikające z dotychczas przeprowadzonych badań nad zjawiskiem pracy nierejestrowanej, tak w Polsce, jak i w innych krajach.

5.1. Wnioski syntetyczne

Dotychczasowe badania pozwalają na zidentyfikowanie najważniejszych czynników determinujących podejmowanie (świadczanie) oraz oferowanie pracy nierejestrowanej. Ich zestawienie znajduje się w tab. II.8.

Tabela II.8. Podstawowe czynniki determinujące pracę nierejestrowaną

Podejmowanie/świadczanie pracy nierejestrowanej		Oferowanie pracy nierejestrowanej	
Przyzwolenie społeczne			
Czynniki wypychające	Czynniki przyciągające	Gospodarstwa domowe	Podmioty gospodarcze
Trudność, a w skrajnym przypadku niemożność podjęcia pracy legalnej Zła sytuacja materialna gospodarstwa domowego	Brak trwałości relacji z pracodawcą Możliwość uzyskania wyższego wynagrodzenia	Brak kosztów pozapłacowych Brak trwałości relacji z pracownikiem	
		Tradycja i praktyka społeczna Brak zagrożenia sankcjami karnymi Dobra sytuacja materialna gospodarstwa domowego	Wielkość podmiotu i sektor własności

Źródło: Opracowanie własne.

Jak wynika z tych badań, w szarej strefie rynku pracy, podobnie jak w innych jego częściach, kształtowanie się jego strony podażowej i strony popytowej determinują czynniki generalnie odmienne. Jest w istocie tylko jeden czynnik wpływający tak na skłonność do podejmowania i świadczenia pracy nierejestrowanej, jak i na jej oferowanie. Czynnikiem tym jest **przyzwolenie społeczne**. Polskie społeczeństwo generalnie nie ocenia źle ani zatrudniania pracowników nierejestrowanych, ani świadczenia pracy w ten sposób. Co więcej, często tego typu zachowania są akceptowane, a nawet traktowane jako przejaw racjonalności i swego rodzaju sprytu ekonomicznego. Innymi słowy – praca nierejestrowana nie jest postrzegana jako naruszenie obowiązującego prawa i wykroczenie popełniane tak przez nierejestrowanych pracowników,

⁵⁷ E. Kryńska, I. Kukulak-Dolata, I. Poliwczak, M. Pierzchała, S. Grabias, *Praca nierejestrowana na Mazowszu jej skala, charakter i skutki społeczne*, op. cit.

⁵⁸ J. Gajdka, *Wybrane teoretyczne aspekty decyzji podejmowanych przez podmioty gospodarcze funkcjonujące w warunkach szarej strefy*, [w:] E. Stawasz (red.), op. cit., s. 117.

jak i ich pracodawców. Zwykle nie bywa zatem przedmiotem tzw. „donosu obywatelskiego”, ani potępienia wyrażanego w innej formie.

Ze względu na odmiennosc pozostałych czynników determinujących zachowania podmiotów podejmujących (świadczących) i oferujących pracę nierejestrowaną, synteza dotychczasowej wiedzy o uwarunkowaniach oraz działaniach na rzecz jej ograniczania zostanie dalej dokonana dla podaźowej i popytowej strony szarej strefy rynku pracy.

5.1.1. Podejmujący zatrudnienie nierejestrowane czyli podaźowa strona szarej strefy rynku pracy

Wyniki dotychczasowych badań wskazują, iż przyczyny determinujące podejmowanie/świadczanie pracy nierejestrowanej przez jednostki można podzielić na dwie grupy, którymi są czynniki wypychające i czynniki przyciągające.

Do podstawowych **czynników wypychających**, skłaniających jednostkę do podjęcia zatrudnienia nierejestrowanego zaliczyć należy:

- **Trudność, a w skrajnym przypadku niemożność podjęcia pracy legalnej prowadzące do zachowań wymuszonych.** Sytuacja przymusu powstać może w wyniku zaistnienia okoliczności niekorzystnej sytuacji na lokalnym rynku pracy, przy czym sytuacja ta może mieć charakter obiektywny lub subiektywny. Z obiektywnym jej charakterem mamy do czynienia w przypadku braku wolnych miejsc pracy wywołanym np. dekonunkturą gospodarczą. Na ogół wysokie bezrobocie powoduje zwiększenie podaży pracy nierejestrowanej, czyli liczby osób ją podejmujących. Praca tego typu staje się „zatrudnieniem ostatniej szansy”, pozwalającym na uzyskiwanie dochodów umożliwiającym egzystencję gospodarstw domowych. W miejsce zatrudnienia trwałego, gwarantującego względną stabilność dochodów, wchodzi zatrudnienie dorywcze, takich dochodów niezapewniające, ale umożliwiające przetrwanie jednostki i jej gospodarstwa domowego. Subiektywnie niekorzystna sytuacja na rynku pracy z kolei może być skutkiem niedostosowania cech zawodowych (np. wykształcenia i kwalifikacji) do potrzeb pracodawców. W tym przypadku dorywcze na ogół zatrudnienie nierejestrowane staje się sposobem adaptacji jednostki do wymagań strukturalnych rynku pracy, zapewniając jednocześnie dochody.
- **Zła sytuacja materialna gospodarstwa domowego** prowadząca do niemożności zaspokojenia potrzeb własnych jednostki i jej rodziny. Nie ulega wątpliwości, iż praca nierejestrowana, niezależnie od tego, czy stanowi źródło dochodu głównego, czy dodatkowego, poprawia sytuację materialną gospodarstwa domowego.

Do najważniejszych **czynników przyciągających** jednostki do podejmowania/świadczania pracy nierejestrowanej zaliczyć należy:

- **Brak trwałości relacji z pracodawcą.** Jest to czynnik przyciągający do pracy nierejestrowanej jednostki, które nie są zainteresowane trwałym stosunkiem pracy ze względu na jego podrzędność w stosunku do pełnionych przez nie funkcji w hierarchii wartości przyjętej na danym etapie życia. Ma to głównie miejsce w okolicznościach, kiedy możliwe jest pozyskiwanie dochodu jedynie w warunkach świadczenia pracy dorywczej, czyli np. w okresie nauki czy sprawowania opieki nad dziećmi i osobami zależnymi. Trwałością relacji z pracodawcą nie są najczęściej zainteresowane również osoby korzystające z różnego typu świadczeń (także tych, które związane są ze statusem osoby bezrobotnej). W tym przypadku następuje łączenie ich pobierania z aktywnością w szarej strefie rynku pracy.
- **Możliwość uzyskania wyższego wynagrodzenia za pracę nierejestrowaną niż świadczoną w warunkach „pełnej legalności”.** Podejmujący pracę nierejestrowaną rezygnuje (dobrowolnie albo przymusowo – w zależności od warunków narzuconych przez zleceniodawcę lub pracodawcę) z całości lub części podatku dochodowego oraz składek na ubezpieczenia społeczne, czyli składni-

ków tzw. klina podatkowego⁵⁹. Jeżeli praca nierejestrowana wykonywana jest na rachunek własny, to należne obciążenia przejmowane są w całości przez osobę ją świadczącą, natomiast jeżeli wykonywana jest jako praca najemna – dochodzi do umownego podziału wartości „klina podatkowego” między pracodawcę i pracownika.

5.1.2. Oferujący zatrudnienie nierejestrowane czyli popytowa strona szarej strefy rynku pracy

Popyt na pracę nierejestrowaną zgłaszają gospodarstwa domowe oraz podmioty gospodarcze. Dla obu daje się wyodrębnić dwa czynniki wspólne determinujące zapotrzebowanie na ten typ pracy. Zalicza się do nich:

- **Brak kosztów pozapłacowych.** Zaangażowanie pracownika nierejestrowanego nie pociąga za sobą konsekwencji wiążących się z zatrudnieniem pracowniczym (opartym na kodeksie pracy), a nawet i niepracowniczym (opartym na kodeksie cywilnym), oczywiście z wyjątkiem konieczności zapłaty umownego wynagrodzenia. Nawiązanie swego rodzaju „nierejestrowanego stosunku pracy” nie wiąże się np. z koniecznością podjęcia procedur związanych z ubezpieczeniem (a zwłaszcza opłacaniem składek na ubezpieczenia społeczne przez pracodawcę), zapewnieniem wymagających nakładów finansowych, warunków bezpieczeństwa i higieny pracy, odzieży ochronnej czy zagwarantowania przywilejów socjalnych. Z tego powodu angażowanie pracownika nierejestrowanego jest postrzegane jako opłacalne dla oferującego pracę. Jednocześnie nie nakłada na pracodawcę obowiązków w postaci np. zapewnienia urlopu, czy zachowania okresu wypowiedzenia i ewentualnych odpraw z tytułu zwolnienia. Dodać trzeba, iż w przypadku pracy nierejestrowanej nie obowiązuje jeden z podstawowych standardów rynku pracy, jakim jest wynagrodzenie minimalne.
- **Brak trwałości relacji z pracownikiem.** Zatrudnienie pracownika nierejestrowanego jest łatwe tak dla niego samego, jak i dla pracodawcy, nie wymaga szczególnych formalności, nie wiąże się z procedurami administracyjnymi, np. wypełnianiem kwestionariuszy statystycznych, obowiązkowym i czasochłonnym odwiedzaniem urzędów, składaniem wypełnianych formularzy itp. Jest szybkie, najczęściej krótkie (zadaniowe), nie obowiązują przy tym żadne formalne zasady wypowiedzenia pracy. W tym sensie można je traktować jako bardzo „elastyczne”, oczywiście z punktu widzenia pracodawców, niemających żadnych zobowiązań formalnych wobec zatrudnianych pracowników nierejestrowanych.

W przypadku **gospodarstw domowych** dochodzą jeszcze trzy czynniki w znacznym stopniu determinujące zapotrzebowanie na pracę nierejestrowaną:

- **Tradycja i praktyka społeczna.** W Polsce niektóre prace w gospodarstwach domowych tradycyjnie wykonywane były przez osoby, które nigdy nie były traktowane jako formalni („rejestrowani”) pracownicy świadczący pracę zawodową. Zwyczajowo pewne rodzaje robót domowych cedowane były i są na inne osoby, angażowane dorywczo i nie postrzegane jako zatrudnieni, wymagający stosowania wobec nich choćby elementów prawa pracy. Dotyczy to w szczególności korepetycji, ale także innych usług, świadczonych przez osoby najczęściej polecane przez znajomych, a – po sprawdzeniu – angażowane kolejne razy lub/i „przekazywane” następnym znajomym.
- **Brak zagrożenia sankcjami karnymi.** Praktyka angażowania do niektórych prac domowych pracowników nierejestrowanych najczęściej zatem nie grozi żadnymi sankcjami tak ze strony organów kontroli (w postaci kary finansowej), jak i otoczenia (w postaci potępienia środowiskowego).
- **Dobra sytuacja materialna gospodarstwa domowego.** Popyt na pracę nierejestrowaną zgłaszany jest głównie przez gospodarstwa domowe o stosunkowo korzystnej sytuacji materialnej. Te gospodarstwa generalnie częściej wykorzystują usługi zewnętrzne, w tym również świadczone przez pracowników nierejestrowanych. Dodać trzeba, iż ich członkami są często osoby aktywne, zaangażowane przez

⁵⁹ Klin podatkowy to procent płacy brutto, którą przeciętny pracownik musi oddać na podatki i składki ubezpieczeniowe (część z tych składek płaci bezpośrednio pracownik, a część odprowadza pracodawca).

większą część doby w pracę zawodową, nie mające zatem czasu (a często również odpowiedniego przygotowania) do wykonywania różnego rodzaju prac domowych.

Natomiast czynnikiem istotnie determinującym zapotrzebowanie na pracę nierejestrowaną podmiotów gospodarczych jest ich **wielkość** (częściej oferowana jest w mikro i małych przedsiębiorstwach niż w podmiotach średnich, a zwłaszcza dużych) oraz **sektor własności** (praktycznie nie spotyka się jej w sektorze publicznym).

5.2. Rekomendacje - synteza

Wyniki dotychczasowych badań i wnioski z nich płynące pozwoliły na sformułowanie rekomendacji służących ograniczeniu rozmiarów szarej strefy rynku pracy. Z reguły, przed ich przedstawieniem, dokonuje się ważnego zastrzeżenia dotyczącego granic tychże działań. Rzecz w tym, iż nie każda praca nierejestrowana powinna być napiętnowana i ograniczana, ponieważ niektóre jej kategorie czy odmiany powinny być w pełni akceptowane. Chodzi tu o **pracę nierejestrowaną świadczoną w ramach przysług wzajemnych udzielanych** np. między sąsiadami (np. pomoc w pracach polowych), w rodzinie (np. gotowanie, korepetycje), w ramach lokalnej społeczności (np. drobne naprawy) itp., zwłaszcza jeżeli nie towarzyszy temu żadna zapłata pieniężna. Jeżeli współpraca taka opiera się na zaufaniu, lojalności, czy poziomych sieciach zależności w danej grupie społecznej, to jest wyrazem i odzwierciedla kapitał społeczny jednostki. Ten zaś powinien podlegać szczególnej ochronie, a nie ograniczeniu.

Syntetyczne zestawienie rozwiązań na rzecz ograniczania szarej strefy rynku pracy przedstawia tab. II.9.

Tabela II.9. Podstawowe działania na rzecz ograniczenia szarej strefy rynku pracy

Podejmowanie/świadczanie pracy nierejestrowanej		Oferowanie pracy nierejestrowanej	
Kampanie społeczne			
Czynniki wypychające	Czynniki przyciągające	Gospodarstwa domowe	Podmioty gospodarcze
Poprawa sytuacji na rynku pracy	Obniżenie pozapłacowych kosztów pracy		
	Ograniczenie procedur administracyjnych związanych z zatrudnianiem		
	Pobudzanie przedsiębiorczości indywidualnej	Zmiany legislacyjne (podatek PIT) Poprawa systemu instytucjonalnej opieki nad dziećmi i osobami zależnymi	Zmiany legislacyjne (Kodeks pracy + termin zgłoszenia pracownika do ZUS)

Źródło: Opracowanie własne.

W omówieniu tych rozwiązań zwrócono dalej uwagę na możliwość ich zastosowania w skali regionalnej przez władze i administrację samorządową.

Jako działanie na rzecz ograniczania tak podejmowania (świadczania), jak i oferowania pracy nierejestrowanej proponuje się podejmowanie **kampanii społecznych, których przedmiotem byłyby rzeczywiste konsekwencje oferowania i świadczenia pracy nierejestrowanej**. Te konsekwencje powinny plastycznie przedstawiać zwłaszcza negatywne skutki indywidualne i zbiorowe, tak krótko- jak i długookresowe. Powinny odwoływać się one do emocji odbiorców np. poprzez eksponowanie konsekwencji wypadków przy pracy pozbawionej ubezpieczenia wypadkowego, czy braku zabezpieczenia finansowego w starszym wieku osób pozbawionych ubezpieczenia emerytalnego. Do przeprowadzenia takich kampanii zaleca się wykorzystanie środków masowego przekazu, takich jak telewizja, radio, prasa oraz Internet.

Jako inicjatywę wpływającą na zmianę postrzegania zjawiska pracy nierejestrowanej wskazuje się również finansowanie ze środków publicznych **emitowanych w telewizji filmów czy seriali** przedstawiających osoby pracujące w różnych (z punktu widzenia prawa pracy) okolicznościach. Wiadomym jest

bowiem, iż tego typu przekazy przemawiają do podświadomości odbiorcy (widza), bardziej niż otwarte i oczywiste promocje postaw czy zachowań.

Ważne jest, iż podejmowanie tego typu kampanii może być inicjowane i przeprowadzane w skali poszczególnych regionów, rozwiązanie to jest zatem dostępne władzy i administracji samorządowej.

Rozwiązaniem (dość oczywistym) służącym zmniejszeniu siły oddziaływania czynników wypychających jednostki do pracy nierejestrowanej jest **poprawa sytuacji na lokalnym (regionalnym, krajowym) rynku pracy**. Nie wymaga bowiem szczególnego procesu dowodowego, iż dostęp do miejsc pracy legalnej jest warunkiem koniecznym (choć niewystarczającym) do rezygnacji z aktywności w szarej strefie rynku pracy. W szczególności świadczenie pracy jest podstawowym źródłem pozyskiwania dochodów przez członków gospodarstw domowych, a tym samym stanowi o ich sytuacji materialnej.

Jak wiadomo – sytuacja na rynku pracy w skali lokalnej, czy ponadlokalnej zdeterminowana jest szerokim spektrum czynników, takich jak koniunktura gospodarcza (krajowa i międzynarodowa) określająca popyt globalny, skala napływu kapitału zewnętrznego, wielkość kapitału wewnętrznego, struktura gospodarcza i jej zmiany oraz wiele, wiele innych. W skali regionalnej istotne znaczenie ma również zaangażowanie władz samorządowych w tworzenie warunków powstawania i utrzymywania miejsc pracy. Te działania powinny koncentrować się przede wszystkim na tworzeniu warunków przyciągających inwestorów (krajowych i zagranicznych), rozwoju infrastruktury technicznej oraz stymulowaniu przedsiębiorczości indywidualnej.

W poprawie sytuacji na regionalnym rynku pracy dużą rolę odgrywać powinny publiczne służby zatrudnienia zapewniając przejrzystość rynku pracy, a przede wszystkim dostęp do wolnych miejsc pracy dla osób jej poszukujących i wszelkie inne działania w ramach aktywnej polityki rynku pracy.

Jako działania na rzecz ograniczania podejmowania (świadczenia) pracy nierejestrowanej wskazuje się również **pobudzanie przedsiębiorczości indywidualnej**. Warto to podkreślić, ponieważ działanie to podejmowane powinno być w skali lokalnej lub co najwyżej regionalnej, ponieważ przedsiębiorczość indywidualna ma na ogół charakter lokalny, a zatem podstawowe znaczenie ma działalność władzy i administracji samorządowej. Przedsiębiorczość indywidualna, czyli praca na własny rachunek jest obecnie postrzegana jako podstawowa forma kreowania nowych miejsc pracy, również tych, które mogą i powinny zastąpić pracę nierejestrowaną. I tak np. prace związane z utrzymywaniem czystości powinny być prowadzone przez zajmujący się legalnie taką działalnością jednoosobowy podmiot gospodarczy niezatrudniający pracowników, a nie przez pracownika nierejestrowanego zaangażowanego w gospodarstwie domowym poza wszelkimi regulami wyznaczanymi polskim prawem.

Rozwiązaniem służącym ograniczeniu zapotrzebowania gospodarstw domowych na pracę nierejestrowaną jest **rozwój systemu instytucjonalnej opieki nad dziećmi i innymi osobami zależnymi**, np. ciężko chorymi, niepełnosprawnymi lub/i starszymi członkami gospodarstw domowych. Systemy te są jednymi z najważniejszych czynników wspomagających funkcjonowanie członków gospodarstw domowych na rynku pracy z jednej strony, a z drugiej – potencjalnie stanowią rozwiązanie pozwalające na eliminację dużego segmentu pracy nierejestrowanej. Ważne jest, że ich rozwój w znaczącym stopniu leży w gestii organów władzy i administracji samorządowej.

Pozostałe rozwiązania wskazywane jako służące ograniczeniu szarej strefy rynku pracy znajdują się poza sferą oddziaływania władzy i administracji samorządowej, ponieważ wymagają poważnych zmian legislacyjnych. Jest przy tym oczywiste, iż rozwiązania prawne dotyczące tej sfery oraz ich zmiany mają charakter krajowy i nie mogą być zróżnicowane regionalnie.

Jako najważniejsze rozwiązania służące jednoczesnemu ograniczeniu czynników przyciągających do podjęcia (świadczenia) pracy nierejestrowanej oraz jej oferowania wskazuje się:

- **obniżenie pozapłacowych kosztów pracy** prowadzące do zmniejszenia opłacalności ryzyka działalności nieformalnej, tak dla pracodawców, jak i pracowników;
- **ograniczenie procedur administracyjnych związanych z zatrudnianiem pracowników**, a tym samym zmniejszenie ich czaso- i pracochłonności.

Wśród szczególnych rozwiązań rekomendowanych dla ograniczenia zapotrzebowania gospodarstw domowych na pracę nierejestrowaną wymienia się także umożliwienie **odliczenia od podstawy opodatkowania podatkiem dochodowym od osób fizycznych (PIT) całkowitych (lub przynajmniej części) kosztów pracy zatrudnianych w gospodarstwie domowym pracowników jako kosztów uzyskania przychodów**. Dotyczyłoby to oczywiście tylko jednego członka gospodarstwa domowego. Podstawą tego odliczenia byłoby potraktowanie kosztów zatrudnienia danej osoby w gospodarstwie domowym jako kosztów uzyskania przychodu. W istocie bowiem, wydatki ponoszone przez członków gospodarstwa domowego np. na opiekę nad dziećmi bądź innymi osobami zależnymi, czy pomoce domowe stanowią dla nich koszt uzyskania przychodu⁶⁰.

Z kolei ograniczeniu zapotrzebowania podmiotów gospodarczych na pracę nierejestrowaną służyłyby dwa typy zmian legislacyjnych:

- **wprowadzenie do kodeksu pracy zapisu o domniemaniu istnienia stosunku pracy dla osób wykonujących pracę najemną**. Domniemanie to oznaczałoby uznanie za pracownika zatrudnionego w danym podmiocie każdej osoby znajdującej się na jego terenie, a nieposiadającej umowy o pracę lub umowy użyczenia przez inny podmiot lub agencję pracy tymczasowej.
- nałożenie na pracodawcę obowiązku **natychmiastowego poinformowania Zakładu Ubezpieczeń Społecznych o zawarciu z pracownikiem stosunku pracy**⁶¹.

6. Podsumowanie

1. Wyniki badań modułowych (za lata 1995-2010) i dane szacunkowe GUS wskazują, że praca nierejestrowana występuje w polskiej gospodarce, ale jej skala mierzona liczbą osób ją świadczących ulega sukcesywnemu zmniejszeniu. Zmniejsza się również udział pracujących w szarej strefie w ogólnej liczbie pracujących. Malejącą tendencję liczby osób funkcjonujących w szarej gospodarce potwierdzają również szacunki opracowane przez Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, które dotyczą prognozy do 2014 r.
2. Malejącej liczbie osób funkcjonujących w szarej strefie rynku pracy towarzyszy wydłużanie okresu wykonywania pracy nierejestrowanej. Badany rodzaj pracy przestaje mieć charakter incydentalny w określonych branżach gospodarki. Coraz częściej praca nierejestrowana jest wykonywana powyżej trzech miesięcy. Jej rola w życiu zawodowym badanych osób w ciągu obserwowanego piętnastolecia zmieniła się i coraz częściej jest ona traktowana jako główne źródło dochodów. Natomiast w latach 90. pełniła funkcję uzupełniającą, uważano ją za zajęcie dodatkowe.
3. Informacje z badań modułowych i regionalnych prowadzonych w 2014 r., dowodzą, że skala pracy nierejestrowanej jest przestrzennie spolaryzowana, co wynika ze zróżnicowania kondycji gospodarczej regionalnych i lokalnych rynków pracy oraz sytuacji ekonomicznej ich mieszkańców. Praca nierejestrowana występuje częściej na obszarach słabiej rozwiniętych. Czynniki ekonomiczne są zatem istotnymi uwarunkowaniami dla funkcjonowania i rozwoju nieoficjalnego segmentu rynku pracy. Problem ten znajduje również odzwierciedlenie w aktywności ludności na nieoficjalnym rynku pracy ze względu na miejsce jej zamieszkania. Liczby wskazują na większą skalę zjawiska pracy nierejestrowanej w miastach, ale odnosząc je do liczby mieszkańców powyżej 15 roku, zlokalizowanych na terenach miejskich i wiejskich, dowiadujemy się, że aktywność jest większa na terenach wiejskich.
4. Profil społeczno-demograficzny osób funkcjonujących w szarej strefie rynku pracy w latach 1995-2010 jest względnie stały. Zasób ten jest tworzony przede wszystkim przez mężczyzn, choć ich

⁶⁰ Rozwiązanie to rekomendowane było już 10 lat temu, zob. M. Bednarski i inni (red.), *Przyczyny...*, op. cit., s. 279.

⁶¹ Obecnie pracodawca zatrudniając pracownika ma obowiązek zgłoszenia go do ubezpieczeń społecznych w ciągu siedmiu dni od dnia jego zatrudnienia. Ten okres często staje się pretekstem do zawierania umów o pracę pozbawionych daty, którą wpisuje się w momencie kontroli prowadzonej przez Państwową Inspekcję Pracy.

udział jest znacznie mniejszy niż kobiet w grupie osób legitymujących się wyższym wykształceniem. W tym przypadku praca nierejestrowana jest częściej podejmowana przez kobiety. Płeć różnicuje rodzaje wykonywanych prac nierejestrowanych: mężczyźni są bardziej aktywni w usługach budowlanych, pracach remontowo-instalacyjnych, usługach transportowych, a kobiety w pracach typu korepetycje, tłumaczenia, opieka nad dziećmi, osobami starszymi. Wiek nie jest czynnikiem determinującym wykonywanie pracy nierejestrowanej. Jest ona dostrzegana we wszystkich grupach wiekowych, ale za niepokojące zjawisko należy uznać jej duży wzrost w grupie niemobilnych pracowników tj. w wieku 45-54 lata. W pozostałych kohortach tak gwałtownych zmian nie odnotowano w ramach wyników badań modułowych z lat 1995-2010. Inne rozkłady pracy nierejestrowanej w poszczególnych grupach wieku występują na regionalnych rynkach pracy. W województwie małopolskim większe udziały w nierejestrowanym zatrudnieniu mają osoby młode, a w województwie mazowieckim w większym stopniu na nieoficjalnym rynku funkcjonują osoby powyżej 60 roku życia. Należy jednak wspomnieć, iż obserwacje w przekroju województw były prowadzone w późniejszym okresie (w 2014 r.), co mogło wpłynąć na inne wartości odsetka ludności reprezentującej poszczególne grupy wieku.

5. Poziom wykształcenia jest istotną determinantą aktywności w ramach pracy nierejestrowanej. Im niższy poziom edukacji formalnej tym większa skłonność do funkcjonowania na nieoficjalnym rynku pracy. Zatrudnienie nierejestrowane obejmuje przede wszystkim osoby legitymujące się wykształceniem zasadniczym zawodowym oraz gimnazjalnym i poniżej. Osoby nisko kwalifikowane są nadreprezentowane w porównaniu do legalnego rynku pracy, na którym ich udział wśród pracujących jest niższy. Zwiększa się w zatrudnieniu nierejestrowanym udział osób z wykształceniem policealnym i wyższym. Zmiany te wskazują, że szara strefa gospodarki wchłania również osoby posiadające dyplom ukończenia szkoły wyższej.
6. Mimo występowania dużej liczby przyczyn pracy nierejestrowanej większość z nich ma charakter ekonomiczny. Wiele z tych motywów nakłada się, co wzmacnia decyzje o zatrudnieniu w szarej strefie rynku pracy. Należy do nich zaliczyć niewystarczające dochody, brak możliwości znalezienia pracy. O dużej sile ich oddziaływania dowodzą zarówno wyniki badań modułowych jak i regionalnych (np. na Mazowszu). Na tej podstawie należy podkreślić, iż świadczenie pracy nierejestrowanej nie jest dobrowolną decyzją, tylko wynikającą z przymusu ekonomicznego związanego z ograniczonymi możliwościami uczestnictwa na legalnym rynku pracy. Praca ta staje się głównym źródłem dochodu dla części społeczeństwa, a jej wykonywanie stwarza szansę inkluzji w nieformalne instytucje społeczne. Analiza przyczyn wskazuje, na znacznie mniejszą wagę innych przyczyn ekonomicznych, jak możliwość uzyskania wyższego wynagrodzenia z tytułu pracy nierejestrowanej, czy płacenie zbyt wysokiej stawki na cele ZUS. Ranga tego ostatniego motywu, jak również obciążeń podatkowych maleje w procesie podejmowania decyzji o aktywności w szarej strefie.
7. Zatrudnienie nierejestrowane jest symptomatyczne dla określonych rodzajów prac. Najczęściej dotyczy ono prac prostych tj. ogrodniczo-rolnych, remontów i napraw budowlano-instalacyjnych oraz usług budowlanych. Wymienione rodzaje prac dominują w zatrudnieniu nierejestrowanym, ale prace ogrodnicze (...) i usługi budowlane zmniejszają swoje udziały wśród osób je wykonujących. Jedynie zwiększa się sukcesywnie udział osób wykonujących remonty i naprawy budowlano-instalacyjne. Wzrosty, ale o mniejszym natężeniu odnotowano jeszcze w przypadku osób świadczących usługi turystyczne i gastronomiczne, fryzjerskie i kosmetyczne oraz wśród tych, którzy związani byli z działalnością produkcyjną. W ramach pracy nierejestrowanej rzadko, bądź sporadycznie są świadczone prace z zakresu doradztwa finansowego, prawnego czy ochrony mienia. Niektóre cechy społeczno-demograficzne różnicują rodzaje zajęć jakie są wykonywane w ramach zatrudnienia nierejestrowanego. Maskulinizacja prac dotyczy usług budowlanych i instalacyjnych, remontów i napraw budowlano-instalacyjnych, przeglądu i napraw samochodów oraz maszyn i urządzeń, usług transportowych. Natomiast feminizacja występuje w przypadku usług lekarskich, fryzjerskich i kosmetycznych, korepetycji, opieki nad osobami zależnymi. Miejsce zamieszkania również pozwala wyróżnić pewne grupy prac, które częściej wykonują mieszkańcy miast niż wsi. I tak prace ogrodniczo-rolne, usługi

- sąsiedzkie, przeglądy i naprawy samochodów są częściej świadczone przez mieszkańców wsi niż miast. Natomiast osoby pochodzące z terenów miejskich częściej zajmują się handlem, opieką nad osobami zależnymi, korepetycjami, usługami fryzjerskimi i kosmetycznymi oraz usługami turystycznymi i gastronomicznymi.
8. Przeciętne miesięczne wynagrodzenie pracowników nierejestrowanych jest znacznie niższe od przeciętnego wynagrodzenia otrzymywanego na oficjalnym rynku pracy. Na jego niższy poziom wpływ ma liczba roboczogodzin, która jest o wiele niższa od tej występującej w ramach legalnego zatrudnienia. Wysokość przeciętnego wynagrodzenia jest różnicowana w przekroju płci, miejsca zamieszkania i charakteru pracy nierejestrowanej. Wyższe jego wartości dotyczą w większym stopniu mężczyzn niż kobiet, osób zamieszkałych w miastach a nie na wsi i osób, dla których wykonywana praca była główną a nie dodatkową.
 9. Skala formy i zakres pracy nierejestrowanej oferowanej w gospodarce wynikają przede wszystkim ze specyfiki pracy wykonywanej w poszczególnych sekcjach gospodarki narodowej, z sytuacji jaka kształtuje się na krajowym czy regionalnym rynku pracy, cech indywidualnych firm. Praca nierejestrowana jest przede wszystkim wynikiem popytu zgłaszanego przez gospodarstwa domowe, pozostałe podmioty gospodarki narodowej (firmy prywatne, osoby pracujące na własny rachunek) w mniejszym stopniu oferują możliwości zatrudnienia nieformalnego. Wyniki badań modułowych wskazują jednak na zwiększone zainteresowanie pracą nierejestrowaną przez podmioty prywatne i spółdzielnie. Tylko ta kategoria pracodawców wykazała zwiększone zapotrzebowanie na pracę nierejestrowaną w ciągu badanego piętnastolecia.
 10. W Polsce obserwowane jest społeczne przyzwolenie na wykonywanie i oferowanie pracy nierejestrowanej zarówno pracodawców jak i pracobiorców, czy innych osób wspierających szarą gospodarkę np. poprzez nabywanie towarów z nielegalnych źródeł. Na akceptację zjawiska zatrudnienia nierejestrowanego wskazują wyniki wielu badań w skali makroekonomicznej i mezoekonomicznej. Należy jednak podkreślić, zróżnicowanie postaw wobec pracy nierejestrowanej w przekroju wielkości przedsiębiorstwa. Pozytywne postawy i samo zjawisko pracy nierejestrowanej symptomatyczne są dla firm małych, które działają na rozdrobnionym rynku gdzie narażone są na większą konkurencję. Niższe koszty działalności wynikające z zatrudnienia nierejestrowanego mogą być traktowane w ich przypadku jako te, które dają przewagę lub wzmacniają pozycję na rynku. Na kształtowanie się postaw różnych podmiotów wobec pracy nierejestrowanej mają wpływ pewne czynniki o charakterze instytucjonalnym typu: regulacje rynku pracy, jakość rządzenia, konsekwencje z tytułu nieprzestrzegania obowiązujących norm, reguł w obszarze zatrudnienia czy prowadzenia działalności gospodarczej.
 11. Najczęściej z pracy nierejestrowanej korzystają gospodarstwa domowe. Obserwowane jest wydłużanie okresu wykorzystywania pracy nierejestrowanej, przy czym jest on dłuższy na terenach wiejskich niż miejskich. Gospodarstwa domowe zgłaszają przede wszystkim popyt na prace ogrodniczo-rolne, remonty i naprawy. W ostatnim okresie odnotowano rosnące zapotrzebowanie na remonty i naprawy, prace domowe (sprzątanie), usługi budowlane, usługi kosmetyczne i fryzjerskie. Wykorzystanie pracy nierejestrowanej w gospodarstwach domowych miejskich i wiejskich jest zbliżone.
 12. Analiza skutków pracy nierejestrowanej pokazuje, że są one w dużym stopniu zbieżne z celami podejmowania nielegalnego zatrudnienia czy przesłankami popytu na ten rodzaj pracy. W pierwszym przypadku, najczęściej do przyczyn zaliczano brak pracy na oficjalnym rynku pracy, niewystarczające dochody w gospodarstwie domowym, możliwość uzyskania wyższych dochodów z tytułu niepłacenia podatków i innych obciążeń finansowych o charakterze przymusowym, w drugim podkreślano przede wszystkim możliwość obniżenia kosztów. Większość z powyższych przyczyn jak i skutków ma nie tylko wymiar ekonomiczny ale również społeczny, przy czym granica między nimi nie jest ostra, motywy te nakładają się i wzmacniają.
 13. Rekomendacje działań na rzecz ograniczania pracy nierejestrowanej koncentrują się na zmniejszeniu skłonności do jej podejmowania i świadczenia przez jednostki z jednej strony oraz jej oferowania przez pracodawców z drugiej. Skierowane są na te obszary, które generują tak podaż jak

i popyt w szarej strefie rynku pracy. Obszarem podstawowym jest zespół działań na rzecz poprawy sytuacji na lokalnym (regionalnym, krajowym) rynku pracy, prowadzącej do zwiększenia możliwości podejmowania pracy legalnej. Drugim obszarem o zasadniczym znaczeniu są działania na rzecz obniżania pozapłacowych kosztów pracy oraz upraszczania procedur administracyjnych związanych z angażowaniem pracowników. Towarzyszyć temu powinno pobudzanie przedsiębiorczości indywidualnej oraz zmiany legislacyjne skoncentrowane na zachęcaniu do zatrudnienia legalnego, a zniechęcające do pracy nierejestrowanej. Rekomendowane jest również podejmowanie kampanii społecznych informujących o rzeczywistych krótko- i długookresowych skutkach podejmowania oraz oferowania pracy nierejestrowanej. Generalnie w ramach rekomendacji przeważają działania znajdujące się w obszarze decyzyjnym władzy i administracji państwowej. Możliwości ich inicjowania i podejmowania przez władzę i administrację samorządową są znacznie mniejsze.

Część III

Lokalne rynki pracy województwa łódzkiego jako miejsce zatrudnienia nierejestrowanego

Na skalę i zakres występowania szarej strefy rynku pracy ma wpływ cały szereg różnego rodzaju czynników. Należy do nich sytuacja gospodarcza regionu oraz sytuacja na rynku pracy, a także dynamika i kierunki zachodzących zmian w tych zakresach. Pogarszająca się sytuacja gospodarcza na danym obszarze i kondycja ekonomiczna działających na tym terenie podmiotów gospodarczych zmuszają pracodawców do szukania oszczędności, między innymi poprzez oferowanie pracy nierejestrowanej. Również charakter prowadzonej działalności może wpływać na skłonność pracodawców do podejmowania decyzji o nierejestrowanym zatrudnieniu pracowników. Z kolei wysoki poziom bezrobocia i niski poziom wynagrodzeń może wpływać na zwiększenie się skłonności pracobiorców do świadczenia pracy w sposób nierejestrowany. Omówione zostanie więc, czy i w jaki sposób sytuacja gospodarcza oraz na rynku pracy może wpływać na skalę szarej strefy rynku pracy w województwie łódzkim i jego podregionach. W tym celu analizie poddane zostaną wybrane dane opisujące sytuację gospodarczą oraz podażową i popytową stronę rynku pracy w Łódzkiem. Ich wybór został podyktowany wynikami prowadzonych dotychczas badań opisujących skalę, zakres i charakter pracy nierejestrowanej w Polsce.

1. Przestrzenne zróżnicowanie rozwoju gospodarczego województwa łódzkiego

Porównanie efektywności gospodarek poszczególnych podregionów województwa łódzkiego oraz syntetyczną ocenę dobrobytu osób mieszkających na tych terenach umożliwia analiza miary jaką jest produkt krajowy brutto przypadający na jednego mieszkańca (PKB *per capita*)⁶². Analiza tego wskaźnika w latach 2010-2012 wskazuje na występowanie znacznego zróżnicowania przestrzennego rozwoju gospodarczego i efektywności gospodarowania w poszczególnych podregionach w Łódzkiem. To z kolei ma wpływ na sytuację gospodarczą całego regionu.

Najlepiej rozwiniętym pod względem gospodarczym obszarem w regionie jest stolica województwa. To ona w analizowanym okresie charakteryzowała się najwyższym poziomem rozwoju gospodarczego. PKB *per capita* w każdym roku badanego okresu w Łodzi było znacznie wyższe niż średnia dla województwa. Największą różnicę odnotowano w 2010 r., kiedy wartość tego wskaźnika przewyższała średnią dla województwa o 34% a średnią dla Polski o 25%. W 2012 r. różnice te były nieco niższe – PKB *per capita* dla Łodzi było wyższe o 31% niż dla całego regionu i o 22,1% wyższe niż średnia dla kraju (tab. III.1). Analiza wartości tego wskaźnika w poszczególnych latach analizowanego okresu wskazuje na spowolnienie rozwoju gospodarczego stolicy województwa łódzkiego. Pomimo tego, że nadal utrzymywały się tendencje wzrostowe, w latach 2010-2012 tempo wzrostu PKB *per capita* w przypadku Łodzi było znacznie niższe niż w pozostałych podregionach województwa łódzkiego, w całym województwie i w całym kraju.

Pozostałe podregiony województwa łódzkiego charakteryzowały się niższym poziomem rozwoju gospodarczego niż miało to miejsce w analogicznych okresach w Polsce oraz w całym województwie. Najniższym poziomem rozwoju gospodarczego charakteryzował się podregion sieradzki. Poziom PKB *per capita* dla tego podregionu był niższy od średniej w kraju o 34,7% w 2010 r. i 32,4% w 2012 r. Należy jednak zauważyć, że w analizowanym okresie obserwowano nieznaczną, ale systematyczną poprawę sytuacji na tym obszarze - w poszczególnych latach analizowanego okresu obserwowano systematyczny wzrost PKB *per capita* w podregionie sieradzkim.

Znacznie gorsza kondycja gospodarcza większości podregionów województwa łódzkiego w porównaniu ze średnią w Polsce spowodowała, że wartość PKB *per capita* dla całego regionu w każdym roku analizowanego okresu była niższa niż w całym kraju. Należy jednak zauważyć, że sytuacja ta, choć bardzo powoli, po-

⁶² Produkt krajowy brutto przypadający na 1 mieszkańca w cenach bieżących (PKB *per capita*) jest sumą wartości dodanej brutto wytworzonej przez wszystkie krajowe jednostki instytucjonalne powiększonej o podatki od produktów i pomniejszonej o dotacje do produktów. Wskaźnik ten przedstawia końcowy rezultat działalności wszystkich podmiotów gospodarki narodowej i liczony jest w cenach rynkowych. *Rocznik Statystyczny Województwa Łódzkiego 2014*, GUS 2015 r., s. 371.

prawia się – w większości podregionów obserwowano w badanym okresie wzrost wartości tego wskaźnika. To z kolei przełożyło się na poprawę sytuacji gospodarczej całego regionu – tempo wzrostu PKB *per capita* w Łódzkiem było wyższe (wzrost o 0,4 pkt proc.) niż analogiczne w kraju, różnica ta uległa więc zmniejszeniu o 0,4 pkt proc. (z 7,2% w 2010 r. do 6,8% w 2012 r.).

Tabela III.1. Produkt krajowy brutto (PKB) na 1 mieszkańca w Polsce, województwie łódzkim i podregionach województwa łódzkiego w latach 2010-2012

Jednostka terytorialna	PKB na 1 mieszkańca w zł			Zmiana 2012/2010*	PKB na 1 mieszkańca, Polska = 100		
	2010	2011	2012		2010	2011	2012
POLSKA	37317	40326	41934	12,4	100,0	100,0	100,0
ŁÓDZKIE	34636	37385	39080	12,8	92,8	92,7	93,2
łódzki	31044	33116	34587	11,4	83,2	82,1	82,5
m. Łódź	46633	49173	51198	9,8	125,0	121,9	122,1
piotrkowski	35282	39009	41039	16,3	94,5	96,7	97,9
sieradzki	24387	26920	28327	16,2	65,3	66,8	67,6
skierniewicki	26260	28928	30162	14,9	70,4	71,7	71,9

*Obliczenia własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych www.stat.gov.pl [dostęp 19.04.2015 r.]

Źródło: Bank Danych Lokalnych www.stat.gov.pl [dostęp 19.04.2015 r.]

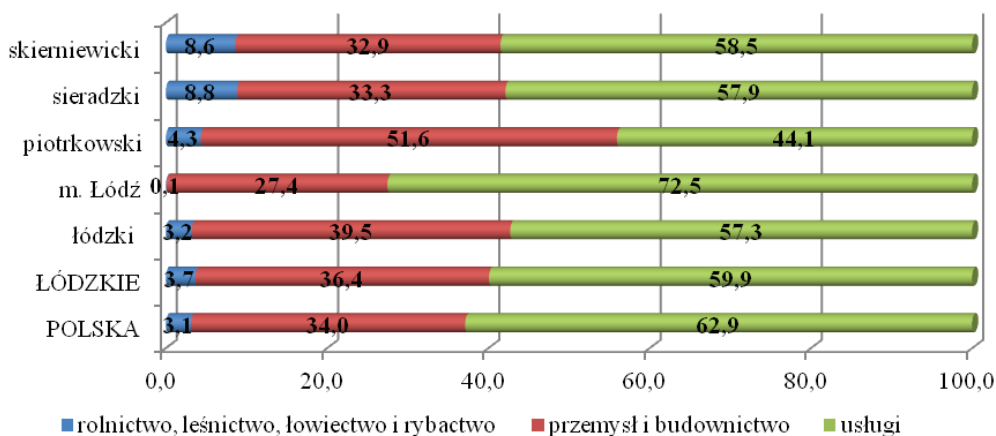
Poszczególne podregiony województwa łódzkiego charakteryzują się również zróżnicowaniem tempa wzrostu PKB *per capita*. W latach 2010-2012 wartość tego wskaźnika w cenach bieżących najbardziej wzrosła w podregionach piotrkowskim (o 16,3%) i sieradzkim (o 16,2%), najmniej natomiast w stolicy województwa (o 9,8%). Średnio w całym województwie łódzkim wzrósł on o 12,8%.

Analiza struktury wartości dodanej brutto⁶³ według rodzajów działalności wskazuje na to, że gospodarka województwa łódzkiego różni się od struktury rodzajowej Polski. Województwo łódzkie charakteryzuje się:

- wyższym o 0,6 pkt proc. udziałem niż w Polsce rolnictwa, leśnictwa, łowiectwa i rybactwa,
- wyższym aż o 2,4 pkt proc. udziałem niż w Polsce przemysłu i budownictwa,
- niższym aż o 3 pkt proc. udziałem niż w Polsce usług (wykres III.1).

Analiza struktury wartości dodanej brutto według rodzajów działalności w poszczególnych podregionach wskazuje na znaczne różnicowanie wewnętrzne regionu. Na terenie województwa łódzkiego znajdują się obszary prężnie rozwijające się, na których dominuje przemysł i budownictwo oraz usługi, ale są również i takie, gdzie znaczny udział (choć nigdy nie jest on dominujący) stanowi produkcja rolna, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo. To zróżnicowanie ma wpływ na kształtowanie się podaży i popytu na pracę na lokalnych rynkach pracy, a tym samym również na alokację zasobów pracy. Na obszarach, gdzie dominuje działalność rolnicza, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo ze względu na specyfikę tego rodzaju działalności związanej z jej sezonowością poszukiwani są głównie pracownicy na krótki okres czasu, a wypłacane im wynagrodzenia nie są wysokie. To z kolei nie sprzyja stabilizacji finansowej i zawodowej podejmujących się tego rodzaju prac pracowników, natomiast stanowi bodziec do podejmowania pracy nierejestrowanej.

⁶³ Wartość dodana brutto jest to różnica między produkcją globalną a zużyciem pośrednim. Wyrażana jest w cenach bazowych. Wskaźnik ten mierzy wartość nowo wytworzoną w wyniku działalności produkcyjnej krajowych jednostek instytucjonalnych. *Rocznik Statystyczny Województwa Łódzkiego 2014*, GUS 2015 r., s. 371.

Wykres III.1. Struktura wartości dodanej brutto wg rodzajów działalności w Polsce, w województwie łódzkim i podregionach województwa łódzkiego w 2012 r. (w %)

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych pochodzących z Banku Danych Lokalnych www.stat.gov.pl [dostęp 19.04.2015 r.]

Działalność usługowa skupiona jest głównie w stolicy województwa. Udział tego rodzaju działalności był znacznie wyższy niż w województwie (wyższy aż o 12,6 pkt proc.) i w całym kraju (wyższy aż o 6,9 pkt proc.). Ten podregion charakteryzował się również najniższym w całym województwie udziałem rolnictwa, leśnictwa, łowiectwa i rybactwa. Działalność przemysłowa i budowlana skoncentrowana była głównie na terenie podregionu piotrkowskiego. To na tym obszarze udział tego rodzaju działalności był najwyższy. W 2012 r. udział wartości dodanej brutto wyniósł 51,6% i był wyższy niż w całym województwie aż o 15,2 pkt proc. i aż o 17,6 pkt proc. wyższy niż dla kraju. Cechą charakterystyczną tego podregionu jest również znaczny udział w strukturze wartości dodanej brutto działalności rolniczej, leśnictwa, łowiectwa i rybactwa. Udział tego rodzaju działalności był wyższy niż w całym województwie łódzkim o 0,7 pkt proc. i o 1,2 pkt proc. niż w Polsce.

Na terenie województwa łódzkiego nie ma podregionów, w których w strukturze wartości dodanej dominujący odsetek stanowiłoby rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo. Są natomiast obszary charakteryzujące się wyższym udziałem tego rodzaju działalności niż w całym województwie i w kraju. Dotyczy to dwóch podregionów: sieradzkiego i skierniewickiego. Udział rolnictwa, leśnictwa, łowiectwa i rybactwa w strukturze wartości dodanej brutto w tych dwóch podregionach był najwyższy. W podregionie sieradzkim udział tego rodzaju działalności wyniósł 8,8% i był wyższy niż w województwie aż o 5,2 pkt proc. i aż o 5,7 pkt proc. niż w kraju. Udział rolnictwa, leśnictwa, łowiectwa i rybactwa w strukturze wartości dodanej brutto w podregionie skierniewickim był nieco niższy – wyniósł w 2012 r. 8,6% i był wyższy niż w Łódzkiem o 5 pkt proc. i wyższy o 5,5 pkt proc. niż w Polsce.

Kolejną miarą pozwalającą na ocenę pozycji województwa łódzkiego w gospodarce Polski i poszczególnych podregionów w gospodarce województwa jest analiza produktywności pracy mierzonej za pomocą wartości dodanej brutto na 1 pracującego. Z analizy tego wskaźnika wynika, że poziom produktywności województwa łódzkiego jest niższy niż w kraju. Pomimo obserwowanego wyższego tempa wzrostu wartości dodanej brutto przypadającej na 1 pracującego dla województwa łódzkiego niż w Polsce (wyższe o 1,8 pkt proc.) w 2012 r. nadal każdy pracujący mieszkaniec województwa łódzkiego wytwarzał o 9,4% mniej niż pracujący w kraju (tab. III.2). Na taką sytuację wpływ miał zróżnicowany poziom produktywności w poszczególnych podregionach województwa łódzkiego.

Tabela III.2. Wartość dodana brutto na 1 pracującego w Polsce, województwie łódzkim i podregionach województwa łódzkiego w latach 2010-2012

Jednostka terytorialna	w zł			Zmiana 2012 /2010*	Polska = 100			Województwo łódzkie =100		
	2010	2011	2012		2010	2011	2012	2010	2011	2012
POLSKA	91512	97928	103022	12,6	100,0	100,0	100,0	-	-	-
ŁÓDZKIE	81652	87610	93386	14,4	89,2	89,5	90,6	100,0	100,0	100,0
łódzki	82214	87666	94666	15,1	89,8	89,5	91,9	100,0	100,0	101,0
m. Łódź	96912	101616	107106	10,5	105,9	103,8	104,0	118,0	116,0	114,0
piotrkowski	86719	95347	102834	18,6	94,8	97,4	99,8	106,0	108,0	110,0
sieradzki	60108	65843	70482	17,3	65,7	67,2	68,4	73,0	75,0	75,0
skierniewicki	63976	69630	73720	15,2	69,9	71,1	71,6	78,0	79,0	78,0

*obliczenia własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych www.stat.gov.pl [dostęp 19.04.2015 r.]

Źródło: Jak w tab. III.1.

Analiza wartości dodanej brutto w przeliczeniu na 1 pracującego wskazuje na występowanie znacznych dysproporcji w poziomie produktywności poszczególnych podregionów województwa łódzkiego. Znacznie wyższym poziomem produktywności charakteryzują się podregiony, na terenie których odnotowano najwyższy udział działalności usługowej oraz produkcyjnej i budowlanej. Najwyższym poziomem produktywności w województwie łódzkim charakteryzuje się Łódź. Produktywność pracy w tym mieście jest wyższa niż w kraju i w Łódzkiem. Każdy pracujący mieszkaniec Łodzi wytwarzał w 2012 r. o 14% więcej niż pracujący w województwie łódzkim i o 4% więcej niż pracujący w Polsce. Nieco niższym poziomem produktywności niż Łódź charakteryzuje się podregion piotrkowski. Na terenie tym produktywność pracy w 2012 r. była wyższa aż o 10% niż w całym województwie łódzkim. Poziom produktywności w tym podregionie był jednak niższy niż w kraju o 2,6%.

Najniższym poziomem produktywności charakteryzują się podregiony, w których odnotowano najwyższe udziały działalności rolniczej w regionie, a więc tam, gdzie ze względu na charakter produkcji najczęściej stosowane są pracochłonne techniki i technologie wytwarzania. Pomimo obserwowanego w latach 2010-2012 wzrostu udziału wartości dodanej brutto na 1 pracującego w podregionach sieradzkim (wzrost o 17,3%) i skierniewickim (wzrost o 15,2%) poziom produktywności na tych terenach w badanym okresie był najniższy w Łódzkiem. Każdy pracujący mieszkaniec podregionu sieradzkiego w 2012 r. wytworzył przeciętnie o 25% mniej niż pracujący mieszkaniec województwa łódzkiego i o 31,6% niż pracujący Polak. Z kolei produktywność pracy w podregionie sieradzkim w 2012 r. była o 22% niższa niż przeciętnie w Łódzkiem i o 28,4% niższa niż przeciętnie w kraju.

2. Przestrzenne zróżnicowanie popytu na pracę w województwie łódzkim

Determinantą mogącą mieć wpływ na skalę występowania zjawiska szarej strefy w regionie łódzkim jest sytuacja na rynku pracy. Skala tego zjawiska zależy zarówno od generowanego przez stronę popytową zapotrzebowania jakościowego i ilościowego na pracowników, jak również od struktury zbiorowości osób pracujących. Poniżej omówione zostaną zmiany dotyczące liczby działających na terenie województwa łódzkiego i jego podregionów podmiotów gospodarczych, ich struktura według sektorów ekonomicznych oraz liczby zatrudnionych osób. W dalszej części opisane zostaną zmiany zaobserwowane w zbiorowości pracujących mieszkańców województwa łódzkiego: kierunki zmian ich liczebności oraz struktura według sektorów ekonomicznych.

2.1 Podmioty gospodarcze

W 2013 r. w systemie REGON było zarejestrowanych na terenie województwa łódzkiego 237,9 tys. podmiotów gospodarki narodowej⁶⁴, co stanowiło 5,8% wszystkich podmiotów zarejestrowanych w całym kraju. W latach 2009–2013 ich liczba wzrosła o 17,2 tys., czyli o 7,8%. Pomimo tego dynamika wzrostu liczby podmiotów gospodarczych w Łódzkiem była w analizowanym okresie niższa niż w Polsce o 1 pkt proc. (tab. III.3). Odnotowany wzrost liczby podmiotów gospodarki narodowej w województwie łódzkim w ciągu pięciu lat jest wynikiem obserwowanych w tym okresie tendencji wzrostowych w poszczególnych podregionach tego województwa. Najszybciej rozwija się podregion łódzki. Pomimo że liczba podmiotów gospodarki narodowej działających na tym terenie była znacznie niższa niż w Łodzi i podregionie piotrkowskim, to właśnie w podregionie łódzkim w badanym okresie odnotowano największą dynamikę wzrostu liczby podmiotów gospodarki narodowej (wzrost o 11,1%). Był to również jedyny podregion, w którym liczba podmiotów rosła szybciej niż w Łódzkiem a nawet w całym kraju. W latach 2009–2013 w pozostałych podregionach województwa łódzkiego również obserwowano wzrost liczby podmiotów gospodarki narodowej, jednakże rosła ona wolniej niż w Łódzkiem oraz w kraju.

Tabela III.3. Liczba podmiotów gospodarki narodowej wpisanych do rejestru REGON w Polsce, województwie łódzkim i podregionach województwa łódzkiego w latach 2009–2013 w tys.

Jednostka terytorialna	2009	2010	2011	2012	2013	Zmiana 2013/2009
POLSKA	3742,7	3909,8	3869,9	3975,3	4070,3	8,8
ŁÓDZKIE	220,7	230,9	228,5	234,1	237,9	7,8
łódzki	34,5	36,3	36,5	37,5	38,4	11,1
m. Łódź	84,4	87,8	86,8	89,4	90,8	7,5
piotrkowski	41,2	43,4	42,9	43,5	44,3	7,6
sieradzki	33,6	35,4	35,1	35,6	36,2	7,6
skierniewicki	26,9	28,0	27,3	28,0	28,3	5,0

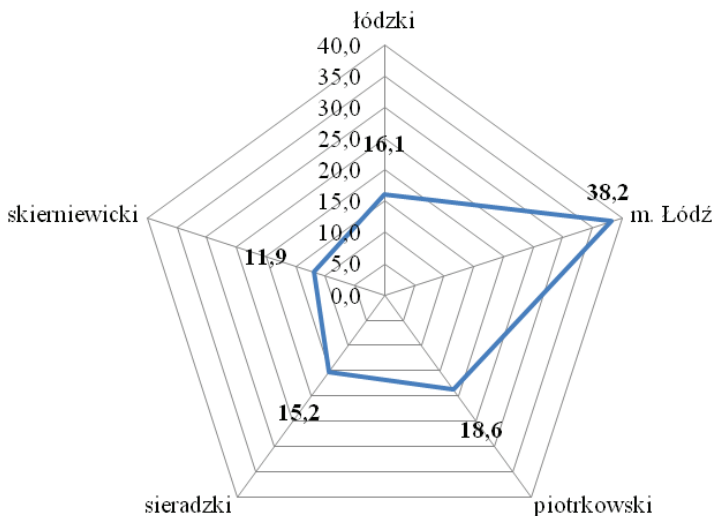
Źródło: Bank Danych Lokalnych www.stat.gov.pl [dostęp 19.04.2015 r.]

Dynamika wzrostu liczby podmiotów gospodarki narodowej w badanym okresie była najniższa w podregionie skierniewickim. Liczba podmiotów wpisanych do rejestru REGON, które działały na tym terenie wzrosła jedynie o 5%. Jest to też podregion, na obszarze którego znajduje się najmniej podmiotów gospodarczych. W 2013 r. zaledwie co ósmy (11,9%) podmiot gospodarczy znajdujący się w regionie łódzkim funkcjonował na terenie podregionu skierniewickiego (wykres III.2).

W latach 2009–2013 odnotowano wzrost liczby podmiotów gospodarki narodowej wpisanych do rejestru REGON, z wyjątkiem 2011 r., kiedy to w porównaniu z rokiem poprzednim ich liczba się zmniejszyła (tab. III.3). Tendencja ta obserwowana była zarówno w Polsce, jak i w regionie łódzkim. Był to wpływ niekorzystnej koniunktury i kryzysu, który również odczuła Polska i poszczególne województwa.

⁶⁴ Podmiotem gospodarki narodowej jest każda – „osoba prawna, jednostka organizacyjna niemająca osobowości prawnej oraz osoba fizyczna prowadząca działalność gospodarczą, a także ich jednostki lokalne”. Dane o tych podmiotach pochodzą z krajowego rejestru urzędowego podmiotów gospodarki narodowej (REGON) prowadzonego przez Prezesa GUS, który jest tworzony na podstawie informacji zgłaszanych przez podmioty, których obowiązkiem jest zgłaszanie do wpisu do rejestru podmiotu z chwilą jego powstania lub podjęcia działalności, skreślenia z rejestru w przypadku zaprzestania prowadzenia działalności lub istnienia podmiotu oraz zgłaszanie zmian informacji objętych wpisem. Informacje na ten temat wprowadzone są do systemu informatycznego. W przypadku REGON pojęcie podmiotu gospodarki narodowej jest utożsamiane z pojęciem jednostki prawnej. Posiadanie osobowości prawnej nie stanowi przesłanki do określenia podmiotu jako jednostki prawnej. Por. *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 lipca 1999 r. w sprawie sposobu i metodologii prowadzenia i aktualizacji rejestru podmiotów gospodarki narodowej, w tym wzorów wniosków, ankiet i zaświadczeń, oraz szczegółowych warunków i trybu współdziałania służb statystyki publicznej z innymi organami prowadzącymi urzędowe rejestry i systemy informacyjne administracji publicznej* (Dz. U. 1999 nr 69 poz. 763 z późn. zm.).

Województwo łódzkie jest zróżnicowane pod względem liczebności podmiotów gospodarki narodowej. Większość podmiotów gospodarczych działających w Łódzkiem zlokalizowana jest w stolicy województwa. W 2013 r. to w Łodzi znajdowało się 38,2% wszystkich podmiotów gospodarki narodowej działających na terenie województwa łódzkiego (wykres III.2). Blisko co piąty (18,6%) podmiot gospodarki narodowej znajdował się na terenie podregionu piotrkowskiego.

Wykres III.2. Struktura podmiotów gospodarki narodowej wpisanych do rejestru REGON w województwie łódzkim wg podregionów w 2013 r. (w %)

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych www.stat.gov.pl [dostęp 19.04.2015 r.]

Również analiza miary jaką jest liczba podmiotów gospodarki narodowej przypadająca na 10 tys. mieszkańców w wieku produkcyjnym wskazuje na znaczne zróżnicowanie wewnętrzne województwa łódzkiego. W poszczególnych latach analizowanego okresu wartość tego wskaźnika dla województwa łódzkiego była niższa niż w kraju. Należy przy tym zwrócić uwagę na to, że w ciągu pięciu analizowanych lat dynamika wzrostu liczby podmiotów na 10 tys. mieszkańców w wieku produkcyjnym w Łódzkiem była wyższa niż w całym kraju o 2 pkt proc. (tab. III.4).

Tabela III.4. Liczba podmiotów gospodarki narodowej przypadających na 10 tys. mieszkańców w wieku produkcyjnym w Polsce, województwie łódzkim i podregionach województwa łódzkiego w latach 2009-13

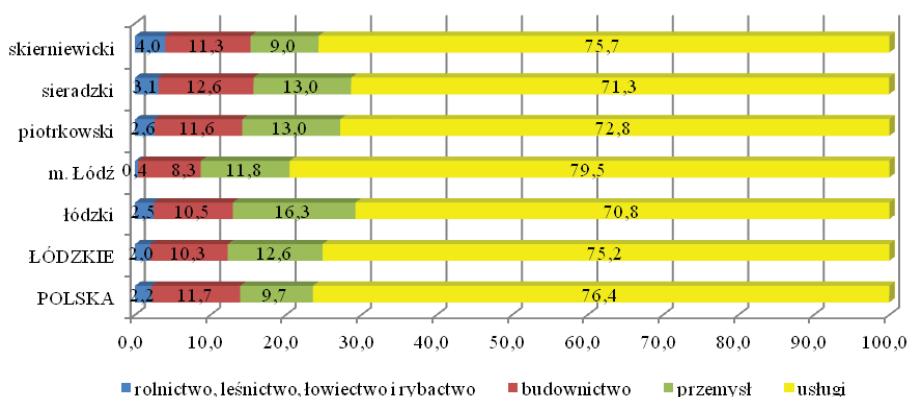
Jednostka terytorialna	2009	2010	2011	2012	2013	Zmiana 2013/2009
POLSKA	1519,9	1574,6	1564,3	1615,6	1666,6	9,7
ŁÓDZKIE	1358,3	1424,6	1424,2	1473,9	1516,6	11,7
łódzki	1419,8	1477,4	1491,4	1545,0	1588,5	11,9
m. Łódź	1755,7	1875,1	1891,8	1991,5	2072,3	18,0
piotrkowski	1080,6	1135,3	1127,7	1153,1	1184,7	9,6
sieradzki	1180,4	1229,5	1223,9	1247,4	1272,6	7,8
skierniewicki	1147,1	1182,9	1164,9	1199,9	1225,3	6,8

Źródło: Bank Danych Lokalnych www.stat.gov.pl [dostęp 19.04.2015 r.]

Tendencje wzrostowe tego wskaźnika obserwowano również we wszystkich podregionach województwa łódzkiego. W badanym okresie, liczba podmiotów gospodarki narodowej na 10 tys. mieszkańców

w wieku produkcyjnym, rosła najszybciej w stolicy regionu. Na tym też obszarze wskaźnik ten przyjmował najwyższe wartości, przy czym w przypadku Łodzi był on w każdym analizowanym roku wyższy niż w kraju czy województwie łódzkim. Szybkim tempem wzrostu liczby potencjalnych miejsc pracy w powstających podmiotach gospodarczych charakteryzował się również podregion łódzki. W analizowanym okresie dynamika wzrostu liczby podmiotów gospodarki narodowej w tym podregionie na 10 tys. mieszkańców w wieku produkcyjnym była wyższa niż w województwie łódzkim o 0,2 pkt proc., i w kraju o 2,2 pkt proc. Najniższy poziom tego wskaźnika odnotowano w podregionie piotrkowskim. W 2013 r. na 10 tys. mieszkańców tego podregionu w wieku produkcyjnym funkcjonowało 1184,7 podmiotów gospodarczych.

Województwo łódzkie charakteryzuje się również wewnętrznym zróżnicowaniem ze względu na charakter prowadzonej działalności gospodarczej. We wszystkich podregionach województwa łódzkiego, podobnie jak w Polsce, zdecydowanie dominuje sektor usługowy – jego udział w ogólnej liczbie podmiotów w każdym podregionie przekracza 70% (wyk. III.3).

Wykres III.3. Struktura podmiotów gospodarki wg sektorów ekonomicznych w Polsce, województwie łódzkim i podregionach województwa łódzkiego w 2013 r. (w %)

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych pochodzących dla województwa łódzkiego i podregionów z *Województwo Łódzkie, podregiony powiaty, gminy 2014*, op. cit., s. 343-350, dla Polski z *Rocznika Statystycznego Rzeczypospolitej Polskiej 2014*, GUS, Warszawa 2015 r., s. 735

Taka struktura podmiotów gospodarczych jest wynikiem zachodzących zmian i obserwowanego rozwoju sektora usługowego nie tylko w Polsce, ale również w innych krajach. Do ukształtowania się struktury w taki sposób przyczyniła się również specyfika prowadzonej działalności w ramach sektora usługowego, która związana jest z prowadzeniem działalności w mikropodmiotach lub też w formie samozatrudnienia. Niestety tak wysoki udział sektora usługowego niesie ze sobą również ryzyko występowania znacznej skali szarej strefy rynku pracy. Z badań przeprowadzanych cyklicznie przez GUS w ramach BAEL wynika, że około 70,1% wszystkich prac wykonywanych w sposób nierejestrowany stanowią wszelkiego rodzaju usługi⁶⁵. Analiza struktury województwa łódzkiego wskazuje, że największa skala zatrudnienia nierejestrowanego w tym sektorze może występować na terenie stolicy województwa. Udział sektora usługowego w ogólnej liczbie podmiotów był najwyższy właśnie w Łodzi i wyniósł w 2013 r. aż 79,5%, przy czym był wyższy od średniej dla całego województwa o 4,3 pkt proc. i średniej dla Polski o 3,1 pkt proc.

Drugim najbardziej znaczącym sektorem ekonomicznym na terenie województwa łódzkiego jest przemysł i budownictwo. Udział tego sektora w ogólnej liczbie podmiotów na terenie poszczególnych podregionów wahał się od 20,1% w Łodzi do 26,7% w podregionie łódzkim. Należy tutaj jednak zaznaczyć, że w niemal wszystkich podregionach województwa łódzkiego wyższy był udział działalności przemysłowej niż budowlanej, co odbiega od struktury podmiotów gospodarczych w całej Polsce, gdzie wyższy odsetek

⁶⁵ *Praca nierejestrowana w Polsce w 2010 r.*, op. cit., s. 73.

stanowią podmioty zajmujące się działalnością związaną z wykonywaniem prac budowlanych niż produkcją. Udział podmiotów działających w sektorze budowlanym był w województwie łódzkim niższy o 1,4 pkt proc. niż w kraju. Natomiast odsetek podmiotów prowadzących działalność przemysłową był w Łódzkiem wyższy o 2,9 pkt proc niż w Polsce. Jeśli uwzględnic wyniki badań dotyczących skali i zakresu występowania szarej strefy rynku pracy, należałoby na tej podstawie przypuszczać, iż w regionie łódzkim skala świadczenia pracy w ten sposób powinna być niższa niż w kraju. Z prowadzonych dotychczas badań wynika, że najczęściej praca nierejestrowana podejmowana jest właśnie w sektorze budowlanym i związana jest z wykonywaniem remontów i napraw budowlano-instalacyjnych oraz świadczeniem usług budowlano-instalacyjnych⁶⁶. Natomiast w większości podregionów województwa łódzkiego udział działalności produkcyjnej jest wyższy niż budownictwa. Wyjątek stanowi podregion skierniewicki, gdzie udział działalności budowlanej jest wyższy od działalności produkcyjnej o 2,3 pkt proc. Ponadto w 2013 r. udział budownictwa w strukturze podmiotów gospodarczych działających w Łódzkiem był najwyższy i wyniósł aż 12,6%. Na tej podstawie można przypuszczać, że w przypadku prac budowlanych i remontowych na tym obszarze skala szarej strefy rynku pracy może być wyższa niż w pozostałych podregionach województwa łódzkiego.

Udział rolnictwa, leśnictwa, łowiectwa i rybactwa w poszczególnych podregionach województwa łódzkiego był niewielki. Najwyższym udziałem tego sektora charakteryzowały się podregiony: skierniewicki (4%) i sieradzki (3,1%). Jednakże tylko w podregionie sieradzkim odnotowano wzrost odsetka podmiotów prowadzących tego rodzaju działalność z 3,6% w 2009 r. do 4,0% w 2013 r. Niestety, jak wykazały cytowane powyżej badania był to również sektor, który generował najwięcej ofert pracy nierejestrowanej. Czynnikiem determinującym podejmowanie takich decyzji jest charakter wykonywanych prac, czyli krótki okres, sezonowość i niskie wynagrodzenia. Te cechy pracy wykonywanej w gospodarstwach rolnych sprzyjają rozwojowi form zatrudnienia pozwalających zatrudniać i zwalniać pracowników szybko, bez konieczności dopełniania czasochłonnych formalności i zatrudniać na krótki okres. Z kolei nieodprowadzanie od wypłacanych wynagrodzeń należnych składek na ubezpieczenie emerytalne, zdrowotne oraz podatek dochodowy sprawia, że uzyskiwana wysokość wynagrodzenia wydaje się pracownikowi wyższa niż jest w rzeczywistości. Ponadto w przypadku wielu prac wykonywanych w rolnictwie trudno jest określić pracodawcy czas ich wykonania i liczbę dni. Nie są one wykonywane codziennie i zależą od czynników zewnętrznych, takich jak pogoda, ilość produktów nadających się do zebrania itp. Pracownik nie musi więc być obecny codziennie, a jedynie wówczas, gdy jest potrzebny, co z kolei również sprzyja podejmowaniu decyzji o zatrudnieniu pracowników nierejestrowanych. Tak jest łatwiej, szybciej i prościej dla obu stron: pracodawcy i pracownika.

Struktura działających na terenie województwa łódzkiego podmiotów gospodarczych rozpatrywana z punktu widzenia liczby pracujących w nich osób przypomina strukturę podmiotów działających w całej Polsce. W całym województwie, podobnie jak w Polsce dominujący odsetek stanowią mikropodmioty, zatrudniające co najwyżej 9 pracowników. Udział ich jednak jest niższy o 0,5 pkt proc. niż w kraju (wykres III.4). Na terenie tego regionu działa natomiast więcej niż w Polsce podmiotów małych, zatrudniających od 10 do 49 osób (różnica wyniosła 0,4 pkt proc.) i średnich (różnica wynosiła 0,1 pkt proc.).

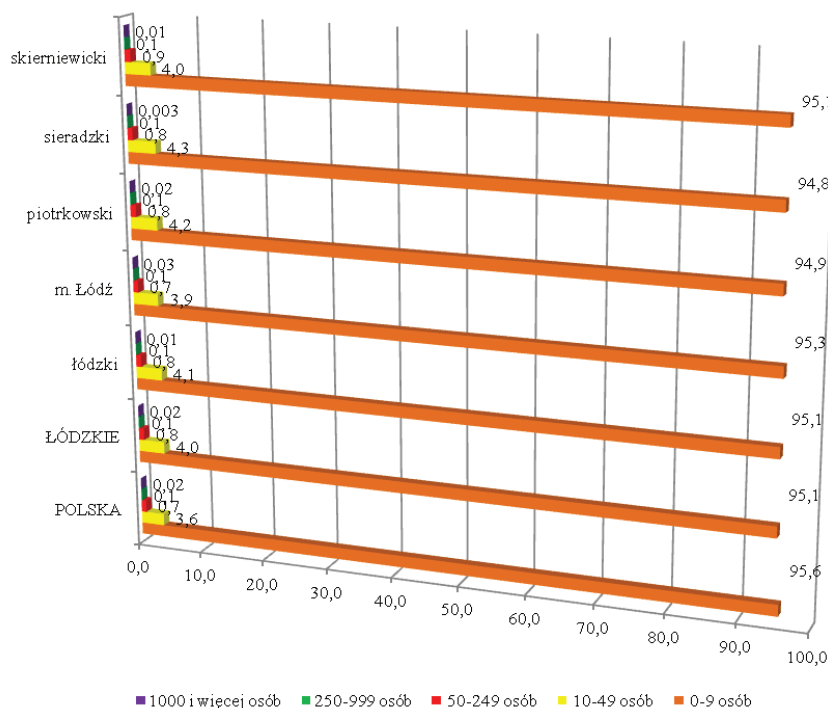
Struktura podmiotów gospodarczych w poszczególnych podregionach województwa łódzkiego kształtuje się w podobny sposób, jak w regionie, czy kraju. Dominujący odsetek stanowią mikropodmioty.

⁶⁶ Na istnienie takiej prawidłowości wskazują m. in. wyniki badań modułowych cyklicznie prowadzonych przez GUS w ramach badania aktywności ekonomicznej ludności. Wynika z nich, że remonty i naprawy budowlano-instalacyjne i usługi budowlane i instalacyjne były pracami, które najczęściej uczestnicy badania wskazywali jako wykonywane w ramach zatrudnienia nierejestrowanego – w 2010 r. ich udział wyniósł 32,4%. Co piąta osoba (21,9%) deklarowała, że wykonywała w sposób nierejestrowany prace ogrodniczo-rolne. *Praca nierejestrowana w Polsce w 2010 r.*, op. cit., s. 73.

Również badania przeprowadzone w 2007 r. przez konsorcjum IPISS i CBOS wykazały, że najczęściej w sposób nierejestrowany świadczone są usługi budowlane i instalacyjne (regularnie wykonywało je 24,5% a nieregularnie 10,3%) oraz prace ogrodniczo-rolne (regularnie 11,1% a nieregularnie 10,6%). M. Bednarski, E. Kryńska, K. Pater, M. Walewski (red.) *Przyczyny pracy nierejestrowanej ...*, op. cit., s. 117-118. Badania przeprowadzone w 2007 r. przez konsorcjum CASE i Millward-Brown AMG/KRC z kolei wykazały, że najczęściej praca nierejestrowana świadczona jest przez osoby wykonujące zawody rolnicze (52,1%) oraz górników lub robotników budowlanych (19,2%). Bednarski, E. Kryńska, K. Pater, M. Walewski (red.) *Przyczyny pracy nierejestrowanej ...*, op. cit. s. 136-137.

Ich udział w 2013 r. wahał się od 94,8% w podregionie sieradzkim do 95,3% w stolicy województwa. Drugą najbardziej liczną grupę stanowiły podmioty małe, zatrudniające od 10 do 49 pracowników. Ich udział w 2013 r. był najwyższy w podregionie sieradzkim (4,3%) a najniższy w Łodzi (3,9%). Najmniej na terenie poszczególnych podregionów województwa łódzkiego działało podmiotów dużych zatrudniających od 250 do 999 osób oraz bardzo dużych zatrudniających co najmniej 1000 osób. Najwięcej podmiotów zatrudniających od 250 do 999 osób zlokalizowanych było na terenie Łodzi (101 podmiotów) a najmniej w podregionach łódzkim i skierniewickim (po 20 podmiotów). Najwięcej podmiotów gospodarczych zatrudniających co najmniej 1000 osób było w Łodzi (25 podmiotów), a najmniej w podregionie sieradzkim (1 podmiot – działający na terenie powiatu zduńskowolskiego).

Ponieważ prowadzone do tej pory badania wykazały, że to właśnie mikropodmioty charakteryzują się większą skłonnością do zatrudniania pracowników nierejestrowanych, można na tej podstawie przypuszczać, że skala szarej strefy rynku pracy w podregionach województwa łódzkiego jest znaczna⁶⁷. Mikropodmiotom, ze względu na brak rozbudowanej struktury łatwiej jest nie tylko ukryć fakt zatrudniania pracowników w sposób nierejestrowany, ale również pozwala im to na ograniczanie kosztów związanych z naborem i zatrudnieniem nowych pracowników – łatwo jest pozyskiwać takich kandydatów, a decyzje dotyczące oferowania tego rodzaju miejsc pracy podejmowane są znacznie szybciej.

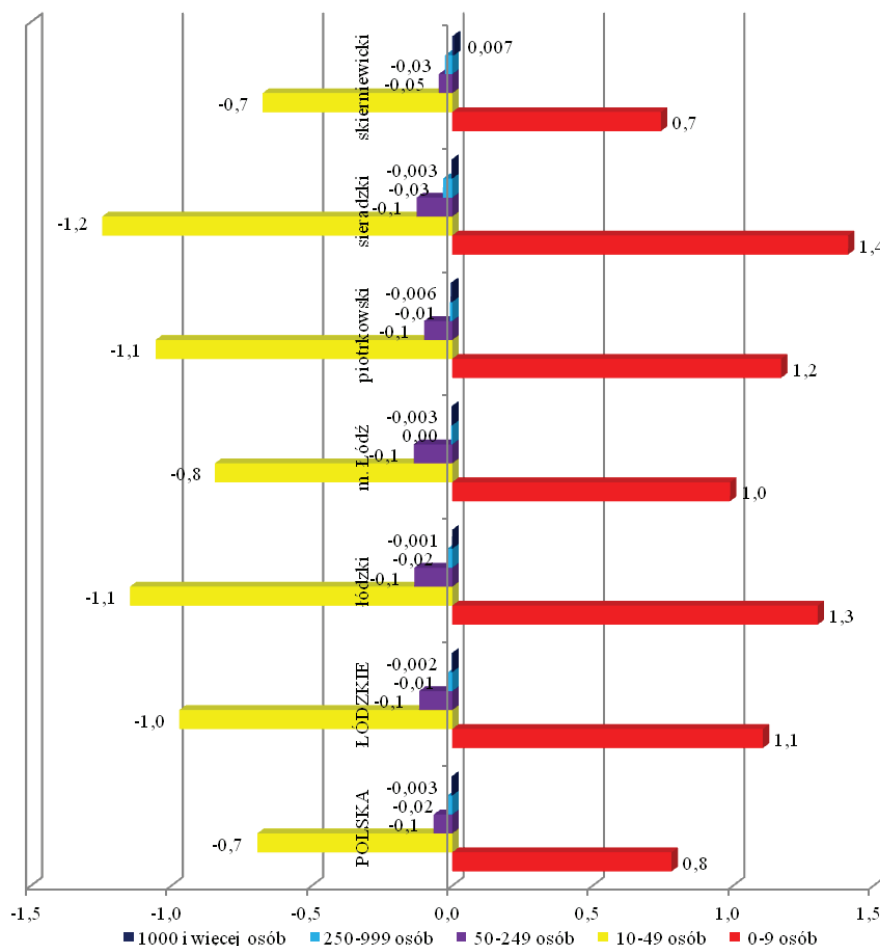

Wykres III.4. Struktura podmiotów gospodarki wg klas wielkości w Polsce, województwie łódzkim i podregionach województwa łódzkiego w 2013 r. (w %)

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych pochodzących z Banku Danych Lokalnych www.stat.gov.pl [dostęp 19.04.2015 r.]

⁶⁷ Z badań przeprowadzonych w 2007 r. przez konsorcjum CASE i Millward-Brown AMG/KRC wynika, że zatrudnienie nierejestrowane jest domeną mikropodmiotów. Ponad połowa badanych osób, które świadczyły pracę nierejestrowaną była zatrudniana w ten sposób przez firmy zatrudniające mniej niż 10 pracowników. Udział zatrudnienia nierejestrowanego malał wraz z wielkością podmiotów gospodarczych. M. Bednarski, E. Kryńska, K. Pater, M. Walewski (red.) *Przyczyny pracy nierejestrowanej...*, op. cit., s. 139.

W poszczególnych podregionach województwa łódzkiego oraz w całym województwie w latach 2009-2013 udział mikropodmiotów się zwiększył. Przy czym wzrost ten w niemal wszystkich podregionach województwa łódzkiego był wyższy niż w kraju. Wyjątek stanowił podregion skierniewicki, gdzie wzrost odsetka mikropodmiotów był niższy niż w kraju o 0,1 pkt proc.) (wykres III.5). W latach 2009-2013 udział mikropodmiotów wzrósł najbardziej w podregionie sieradzkim (wzrost o 1,4 pkt proc.) i łódzkim (wzrost o 1,3 pkt proc.). Najmniejszy wzrost udziału podmiotów tej wielkości odnotowano w podregionie skierniewickim – wzrost o 0,7 pkt proc. Zmiany te wskazywać mogą na to, że wraz ze wzrostem liczby mikropodmiotów, zwiększyć się może również skala szarej strefy na lokalnych rynkach pracy. Największy wzrost ofert pracy nierejestrowanej, w świetle powyższych danych może dotyczyć podregionów, na terenie których udział mikropodmiotów wzrósł najbardziej, a więc podregionu sieradzkiego i łódzkiego.

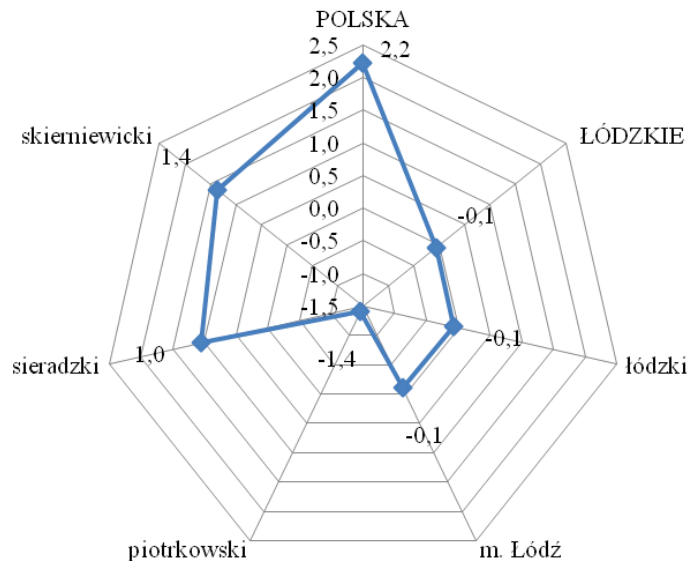
Wykres III.5. Zmiany w strukturze podmiotów gospodarki wg klas wielkości w Polsce, województwie łódzkim i podregionach województwa łódzkiego w latach 2009-2013

Źródło: jak do wykresu III.1.

Podregion skierniewicki jest nie tylko obszarem, na którym udział mikropodmiotów w latach 2009-2013 zwiększył się w najmniejszym stopniu. Jest to również jedyny podregion, na terenie którego odnotowano wzrost liczby podmiotów zatrudniających co najmniej 1000 osób. Do 2010 r. na tym obszarze działał tylko jeden, tak duży podmiot gospodarczy. W 2011 r. na obszarze tym pojawiły się dwa nowe podmioty oferujące ponad 1000 miejsc pracy. Jeden na terenie Skierniewic a drugi na obszarze powiatu kutnowskiego.

2.2. Pracujący

W 2013 r. w województwie łódzkim pracowało 560,2 tys. osób, co stanowi 6,5% całej zbiorowości pracujących w kraju⁶⁸. W latach 2009-2013, pomimo obserwowanej poprawy sytuacji gospodarczej regionu, liczba pracujących zmniejszyła się o 0,1% (wykres III.6). Kierunek zmian liczebności pracujących w województwie łódzkim był przeciwny do zmian zachodzących w kraju, gdyż w tym okresie w Polsce odnotowano wzrost liczby pracujących o 2,2%. Wpływ na tak niekorzystny kierunek zmian liczby pracujących w Łódzkiem wpływ miała sytuacja na lokalnych rynkach pracy. W badanym okresie odnotowano bowiem spadek liczby pracujących w tych podregionach, gdzie sytuacja gospodarcza była najlepsza (PKB *per capita* i wartości dodanej brutto były najwyższe i charakteryzowały się tendencją rosnącą). Najszybsze tempo spadku liczby pracujących odnotowano w podregionie piotrkowskim (spadek o 1,4%). Nieco niższe tempo spadku odnotowano w podregionie łódzkim i stolicy województwa. W każdym z tych obszarów liczba pracujących w latach 2009-2013 zmniejszyła się o 0,1%. Liczba pracujących wzrosła natomiast w podregionie skierniewickim i sieradzkim, a więc tam, gdzie udział rolnictwa, leśnictwa, łowiectwa i rybactwa, wykorzystującego pracochłonne techniki i technologie produkcji był w Łódzkiem najwyższy. Liczba pracujących zwiększyła się na tych obszarach w badanym okresie odpowiednio o 1,4% i 1%.

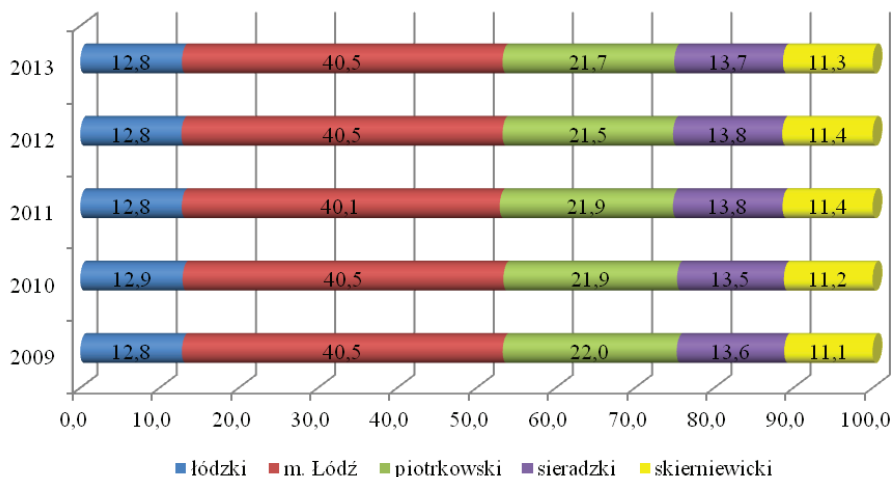
Wykres III.6. Zmiana liczby pracujących w Polsce, województwie łódzkim i podregionach województwa łódzkiego w latach 2005-2013 r.

Źródło: jak do wykresu III.1.

Kierunki zmian liczby pracujących wskazują na to, że na obszarach lepiej rozwiniętych gospodarczo, gdzie teoretycznie sytuacja na rynku pracy powinna ulec poprawie, tak nie jest. Wpływ na to zapewne ma wprowadzanie przez podmioty gospodarcze nowoczesnych technik i technologii produkcji, które pozwalają na zwiększenie produkcji bez konieczności zwiększania liczby pracowników. Nowoczesne techniki wytwarzania nie tylko pozwalają na ograniczanie liczby pracowników, ale również na ich redukcję. To z kolei prowadzi do tego, że na rynku pojawiają się osoby, poszukujące zatrudnienia, skłonne do podejmowania pracy nierejestrowanej, pozwalającej na prowadzenie gospodarstwa domowego na dotychczasowym poziomie.

⁶⁸ Dane z Banku Danych Lokalnych www.stat.gov.pl.

Zmiany liczby pracujących w poszczególnych podregionach województwa łódzkiego nie wpłynęły jednak w istotny sposób na zmianę struktury pracujących mieszkańców każdego z tych obszarów. Nadal w Łódzkiem obszarem, na którym pojawia się najwięcej miejsc pracy i zatrudnienie znajduje najwięcej osób jest Łódź. Jest to najlepiej rozwinięty gospodarczo obszar. To tutaj zlokalizowanych jest najwięcej podmiotów gospodarczych i wytwarzana jest największa wartość dodana brutto, a także uzyskiwana jest najwyższa wartość PKB w przeliczeniu na jednego mieszkańca. Nic więc dziwnego, że przy tak dużym potencjale gospodarczym nadal większość pracujących, to mieszkańcy stolicy województwa. Ich udział w 2013 r. wyniósł aż 40,5% (wykres III.7). W pozostałych podregionach zbiorowość pracujących jest znacznie mniej liczna. W 2013 r. najmniej liczna była zbiorowość osób pracujących w podregionach skierniewickim (11,3%) i łódzkim (12,8%).

Wykres III.7. Struktura pracujących w podregionach województwa łódzkiego w latach 2009-2013 (w %)

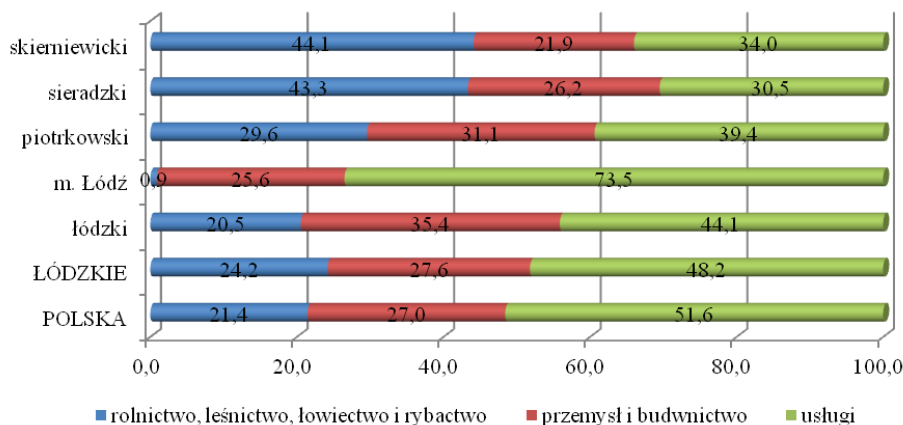
Źródło: jak do wykresu III.1.

W podregionie piotrkowskim udział pracujących zmniejszył się w latach 2009-2013 o 0,3 pkt proc. Nieznacznie liczba miejsc pracy zwiększyła się natomiast w podregionach sieradzkim i skierniewickim. Udział pracujących w analizowanym okresie na każdym z tych obszarów wzrósł o 0,2 pkt proc.

Na zmiany liczby pracujących wpływ miała struktura zatrudnienia według sektorów ekonomicznych w poszczególnych podregionach województwa łódzkiego. To, jakie technologie produkcji dominują na danym obszarze wpływa na potrzeby pracodawców dotyczące ilości i jakości potrzebnych zasobów pracy. Na obszarach, gdzie odnotowano spadek liczby pracujących, większość zatrudnianych jest przez podmioty świadczące różnego rodzaju usługi (wykres III.8). Tam, gdzie zapotrzebowanie na pracowników wzrosło, mamy do czynienia z wysokim udziałem osób pracujących zatrudnionych w sektorze rolniczym, leśnictwie, łowiectwie i rybactwie.

Analiza struktury zbiorowości pracujących mieszkańców województwa łódzkiego wskazuje na znaczne zróżnicowanie wewnętrzne regionu. Zróżnicowanie to jest znaczne i może wpływać na skalę występowania szarej strefy na tych obszarach. Większość pracujących mieszkańców Łodzi zatrudniana jest przez podmioty gospodarcze świadczące różnego rodzaju usługi. Udział ich w strukturze pracujących mieszkańców stolicy województwa wyniósł w 2013 r. aż 73,5% i był wyższy niż w kraju o 21,9 pkt proc. oraz wyższy niż dla całego województwa łódzkiego o 25,3 pkt proc. W żadnym z pozostałych podregionów udział pracujących w tym sektorze nie jest aż tak wysoki. Co czwarty pracujący mieszkaniec Łodzi (25,6%) znajdował zatrudnienie w przedsiębiorstwie produkcyjnym lub budowlanym, odsetek ten nie był jednak najwyższy w regionie. Najwyższymi w województwie łódzkim udziałami osób zatrudnionych w tym sektorze charakteryzowały się podregiony łódzki i piotrkowski. W podregionie piotrkowskim co trzeci pracujący mieszkaniec (31,1%)

zatrudniony był w przedsiębiorstwie produkcyjnym lub budowlanym. W podregionie łódzkim sektor ten zatrudnia 35,4% pracujących. W przypadku obu tych obszarów odsetek pracujących w sektorze przemysłowym i budownictwie był wyższy od średniej w kraju i województwie łódzkim. W rolnictwie, leśnictwie, łowiectwie i rybactwie najczęściej zatrudniani byli mieszkańcy podregionów skierniewickiego i sieradzkiego. Odsetek pracujących osób w tym sektorze był dwa razy wyższy niż w kraju czy województwie łódzkim.

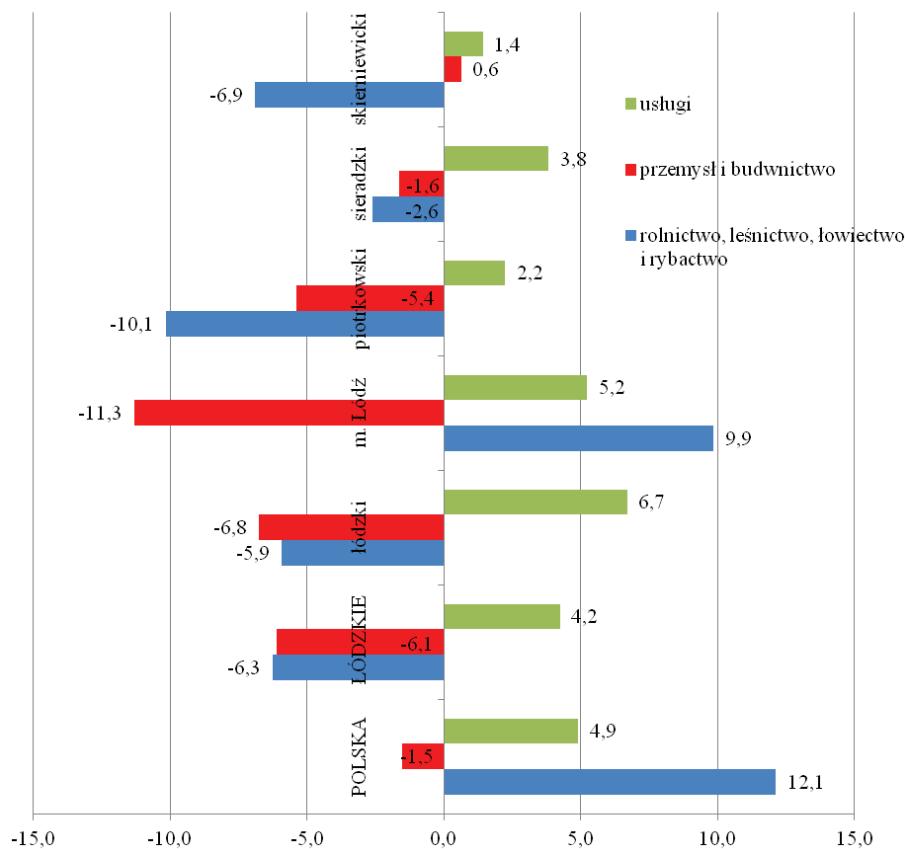

Wykres III.8. Struktura pracujących wg sektorów ekonomicznych w Polsce, Łódzkiem i jego podregionach w 2013 r. (w %)

Źródło: jak do wykresu III.1.

Wpływ na ukształtowanie się takiej struktury pracujących mieszkańców województwa łódzkiego według sektorów ekonomicznych miały obserwowane zmiany w liczbie pracujących, jednakże kierunki tych zmian są inne niż należałoby tego oczekiwać po analizie struktury pracujących według sektorów ekonomicznych. W stolicy województwa, gdzie udział osób zatrudnionych w rolnictwie, leśnictwie, łowiectwie i rybactwie był najniższy w regionie w latach 2009-2013 liczba generowanych przez ten sektor miejsc pracy zwiększyła się o 9,9%, nie był on jednak wyższy niż w kraju (wykres III.9). W pozostałych podregionach województwa łódzkiego liczba miejsc pracy oferowanych przez rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo się zmniejszyła. Największy spadek liczby oferowanych przez ten sektor miejsc pracy odnotowano w podregionie piotrkowskim (spadek o 10,1%).

Znaczny spadek liczby pracujących osób w rolnictwie, leśnictwie, łowiectwie i rybactwie odnotowano również w regionie skierniewickim, na terenie którego właśnie ten sektor generował najwięcej miejsc pracy. Liczba miejsc pracy oferowanych w podregionie skierniewickim przez ten sektor ekonomiczny zmniejszyła się aż o 6,9%, pomimo obserwowanego w tym czasie wzrostu liczby podmiotów prowadzących tego rodzaju działalność o 15,6%. Był to efekt zmian strukturalnych zachodzących na tym terenie, związanych z likwidacją gospodarstw rolnych i rozwojem sektora przemysłowego i budownictwa. Niewielką część zasobów pracy znajdujących się na tym obszarze, które pojawiły się w wyniku likwidacji miejsc pracy w rolnictwie, leśnictwie, łowiectwie i rybactwie przejęły podmioty prowadzące działalność produkcyjną lub budowlaną oraz sektor usługowy. Liczba oferowanych przez nie miejsc pracy w latach 2009-2013 wzrosła o 0,6% w przemyśle i budownictwie i 1,4% w usługach. Dynamika wzrostu liczby pracowników podejmujących pracę w podmiotach działających w tych sektorach była jednak znacznie mniejsza niż w przypadku ilości uwalnianych przez gospodarstwa rolne zasobów pracy.

Wykres III.9. Zmiany liczby pracujących wg sektorów ekonomicznych w Polsce, województwie łódzkim i jego podregionach w latach 2009-2013 (w %)

Źródło: jak do wykresu III.1.

Ta różnica powoduje, że rynek pracy w podregionie skierniewickim nie jest w stanie zaoferować miejsc pracy wszystkim, którzy ją stracili, co również może przyczyniać się do wzrostu skłonności do podejmowania pracy nierejestrowanej na tym obszarze. Może również świadczyć o złej kondycji ekonomicznej podmiotów prowadzących działalność rolniczą, uniemożliwiającej im zatrudnianie pracowników lub też może być wynikiem wprowadzania nowoczesnych technik i technologii produkcji, które pozwalają na ograniczenie liczby pracowników. Sytuacja ta może również być wynikiem poszukiwania przez gospodarstwa rolne oszczędności i większej skłonności do zatrudniania pracowników nierejestrowanych.

Nieco inaczej wyglądała sytuacja w drugim z podregionów, gdzie większość osób pracujących zatrudniana była w sektorze rolniczym, leśnictwie, łowiectwie i rybactwie – sieradzkim. Tutaj również liczba oferowanych miejsc pracy przez ten sektor zmniejszyła się (spadek o 2,6%). W tym przypadku był to efekt likwidacji podmiotów prowadzących tego rodzaju działalność. W latach 2009-2013 liczba podmiotów prowadzących działalność rolniczą na terenie podregionu sieradzkiego zmniejszyła się o 3,7%. W tym okresie zmniejszyła się również liczba miejsc oferowanych przez przedsiębiorstwa przemysłowe i budowlane, ich liczba spadła o 1,6%. Większość uwolnionych zasobów pracy wchłonął natomiast sektor usługowy. Liczba miejsc pracy oferowanych przez działające na terenie podregionu sieradzkiego podmioty oferujące różnego rodzaju usługi wzrosła o 3,8%. Porównanie dynamiki spadku i wzrostu liczby pracujących we wszystkich trzech sektorach wskazuje, że większość osób, które straciła pracę z powodu likwidacji miejsc pracy przez podmioty działające w sektorze rolniczym, leśnictwie, łowiectwie i rybactwie oraz w przedsiębiorstwach

przemysłowych i budowlanych znalazły zatrudnienie w sektorze usługowym. To z kolei pozwala przypuszczać, że skala występowania zjawiska szarej strefy rynku pracy na tym obszarze powinna być mniejsza niż w powiecie skierniewickim.

Podobne kierunki zmian liczby pracujących odnotowano w podregionach piotrkowskim i łódzkim. Jednakże ich dynamika wskazuje na to, że skutki ich występowania mogą być odmienne. W latach 2009-2013 w podregionie piotrkowskim nie tylko spadła liczba miejsc pracy oferowanych przez rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo ale również przez sektor przemysłowy i budownictwo. Spadek ten był wynikiem redukcji zatrudnienia w tych podmiotach, będącej wynikiem poszukiwania oszczędności lub też wprowadzenia nowoczesnych technik i technologii produkcji, gdyż w tym samym okresie liczba podmiotów działających na terenie podregionu piotrkowskiego w obu sektorach wzrosła – w przypadku rolnictwa, leśnictwa, łowiectwa i rybactwa o 4,9% a przemysłu i budownictwa o 7,6%. Część uwolnionych przez te dwa sektory zasobów pracy znalazła zatrudnienie w sektorze usługowym, który zwiększył liczbę oferowanych miejsc pracy w badanym okresie o 2,2% (wykres III.9). Niestety porównanie dynamiki i kierunków zachodzących zmian w podregionie piotrkowskim wskazuje na to, że znaczna część osób, które straciły pracę nie miała szans na znalezienie zatrudnienia w sektorze usługowym. Niektórzy z pewnością podjęli decyzję o szukaniu pracy w innych podregionach województwa łódzkiego lub innych regionach kraju. Ale ci, którzy zostali mogli zdecydować się na pracę nierejestrowaną.

W nieco lepszej sytuacji znajduje się podregion łódzki. Tutaj co prawda również w badanym okresie obserwowano spadek liczby pracujących w rolnictwie, leśnictwie, łowiectwie i rybactwie (spadek o 5,9%), ale był on częściowo wynikiem likwidacji podmiotów prowadzących tego rodzaju działalność (spadek o 2,7%). Z kolei zmniejszeniu się liczby miejsc pracy oferowanych przez działające na tym obszarze przedsiębiorstwa przemysłowe i budowlane (spadek o 6,8%), towarzyszył wzrost liczby tego rodzaju podmiotów (wzrost o 3%). A więc w przypadku tej grupy pracodawców zmiany mogły być wynikiem wprowadzania nowych technik i technologii produkcji, które pozwoliły na ograniczenie liczby pracowników. Nie wyklucza to oczywiście redukcji zatrudnienia związanej z pogorszeniem się sytuacji ekonomicznej podmiotów, która z pewnością była bodźcem do ograniczenia miejsc pracy przez część firm. Sytuacja w podregionie łódzkim jest lepsza niż w podregionie piotrkowskim, gdyż tutaj znaczną część uwolnionych zasobów pracy wchłonęły podmioty świadczące różnego rodzaju usługi. W latach 2009-2013 liczba oferowanych przez nich miejsc pracy wzrosła o 6,7%, co było wynikiem pojawiania się na rynku nowych firm usługowych – ich liczba w badanym okresie wzrosła o 15%. Niestety część zasobów pracy nie znalazła zatrudnienia w sektorze usługowym, co z kolei może wpłynąć na zwiększenie się skłonności mieszkańców tego podregionu do podejmowania pracy nierejestrowanej lub też podejmowania decyzji o zmianie miejsca zamieszkania.

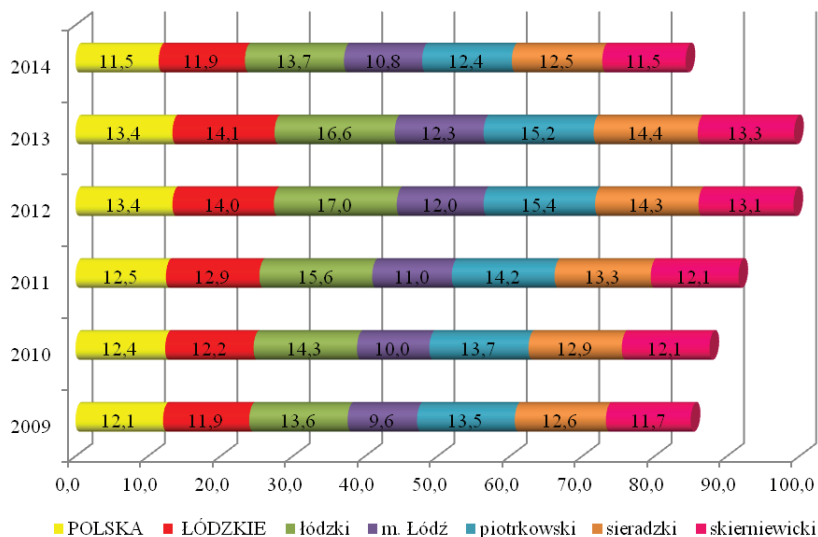
3. Przestrzenne zróżnicowanie bezrobocia i wynagrodzeń w województwie łódzkim

Skala występowania szarej strefy rynku pracy zależy również od sytuacji na rynku pracy. Wysoki poziom bezrobocia i długi okres poszukiwania pracy wpływać mogą na wzrost skłonności do świadczenia pracy i akceptacji tego rodzaju praktyk. Wpływ na podejmowanie takich decyzji ma również wysokość wynagrodzeń oferowanych pracownikom. Niskie wynagrodzenia również mogą bowiem wpłynąć na zwiększenie się skali szarej strefy rynku pracy i zwiększać poziom przyzwolenia społecznego na tego rodzaju postawy.

3.1. Bezrobocie

W 2014 r. około co ósmy aktywny zawodowo mieszkaniec województwa łódzkiego posiadał status osoby bezrobotnej (11,9%) (wykres III.10). Poziom bezrobocia w tym regionie był wyższy niż w kraju o 0,4 pkt proc. W latach 2009-2013 sytuacja zarówno na rynku pracy w Łódzkiem, jak i w Polsce systematycznie się

pogarszała. Stopa bezrobocia w regionie łódzkim wzrosła wówczas z 11,9% w 2009 r. do 14,1% w 2013 r. a w Polsce z 12,1% w 2009 r. do 13,4% w 2013 r. Przy czym zmiany te były bardziej intensywne w województwie łódzkim niż w kraju. Dopiero w 2014 r. w porównaniu z rokiem poprzednim odnotowano spadek wartości tego wskaźnika o 2,2 pkt proc. w Łódzkiem i o 1,9 pkt proc. w kraju.

Wykres III.10. Stopa bezrobocia rejestrowanego w Polsce, województwie łódzkim i jego podregionach w latach 2009-2014

Źródło: jak do wykresu III.1.

Łódzkie charakteryzuje się nie tylko wewnętrznym zróżnicowaniem poziomu rozwoju gospodarczego czy też strukturą podmiotów gospodarczych i zbiorowości osób pracujących. Zróżnicowanie w tych zakresach ma również wpływ na sytuację na lokalnych rynkach pracy, a więc również na poziom bezrobocia rejestrowanego i skalę występowania zjawiska pracy nierejestrowanej. Prowadzone do tej pory badania wykazały, że wraz z poziomem bezrobocia i wydłużaniem się okresu poszukiwania pracy może również rosnąć skłonność do świadczenia pracy nierejestrowanej wśród osób posiadających status bezrobotnego⁶⁹. W ten sposób gospodarstwa domowe przeciwdziałają obniżeniu się dotychczasowego poziomu życia. Stanowi to również sposób na przeciwdziałanie dewaluacji posiadanych kompetencji zawodowych.

Najtrudniej znaleźć jest pracę mieszkańcom podregionów: łódzkiego, sieradzkiego i piotrkowskiego. Na tych obszarach stopa bezrobocia w latach 2009-2014 była najwyższa. Najgorsza sytuacja panuje na rynku pracy w podregionie łódzkim. Poziom stopy bezrobocia w 2014 r. był na tym obszarze najwyższy, przy czym wartość tego wskaźnika była wyższa o 2,2 pkt proc. od średniej krajowej i 1,8 pkt proc. od średniej dla województwa łódzkiego (wykres III.10). Na tak złą sytuację na rynku pracy w podregionie łódzkim wpływ ma rynek pracy powiatu zgierskiego i pabianickiego. W powiatach tych poziom stopy bezrobocia

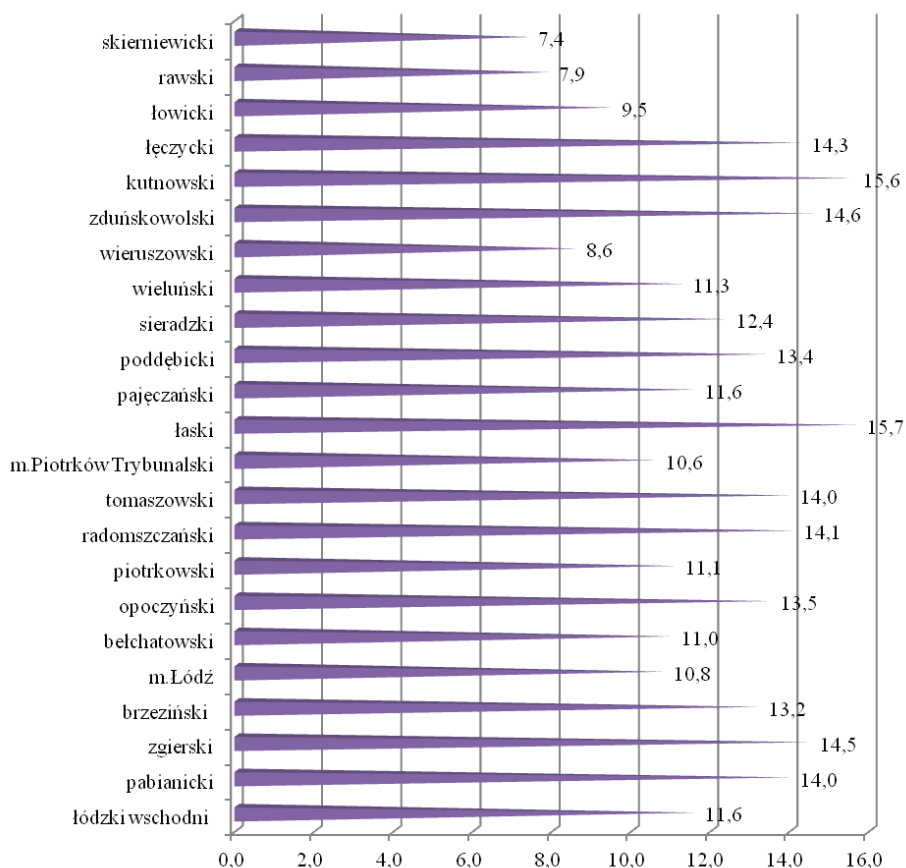
⁶⁹ Na większą skłonność osób bezrobotnych do świadczenia pracy w sposób nierejestrowany wskazują wyniki badań przeprowadzonych w 2011 r. w województwie podlaskim. Przeprowadzone badania o charakterze jakościowym wśród osób długotrwale bezrobotnych w momencie badania i osób, które były długotrwale bezrobotne w przeszłości wykazały, że posiadanie statusu bezrobotnego znacznie zwiększa ryzyko podjęcia pracy nierejestrowanej. Respondenci w przeszłości lub też w momencie badania wykonywali „pracę nierejestrowaną”. Przy czym nikt, kto pracował „na czarno” nie identyfikował siebie jako osoby bezrobotnej, pomimo posiadania takiego statusu w urzędzie pracy. Uważali, że ich rytm dnia nie różnił się od osób pracujących legalnie. G. Kacprowicz (red.) *Zjawisko długotrwałego bezrobocia w województwie podlaskim*, WUP w Białymstoku, Białystok 2011, s. 151-152. Również badania przeprowadzone przez M. Pasternak-Malicką w 2013 wśród gospodarstw domowych wykazały, że najczęściej motywem podejmowania „zatrudnienia nierejestrowanego” są trudności w znalezieniu pracy (35,5% wskazań). M. Pasternak-Malicka, *Zatrudnienie nierejestrowane w kontekście problematyki bezrobocia w Polsce*, [w:] *Studia BAS nr 4(36) 2013 r.*, s. 49-50.

był znacznie wyższy niż w całym podregionie łódzkim. W 2014 r. wartość tego wskaźnika w powiecie zgierskim wynosiła 14,5% a w powiecie pabianickim 14% (wykres III.11).

W podregionach sieradzkim i piotrkowskim sytuacja była nieco lepsza, gdyż wartości tego wskaźnika były niższe od tych w podregionie łódzkim, jednakże były wyższe niż średnia dla województwa i w kraju. W przypadku podregionu sieradzkiego najtrudniejsza sytuacja panowała na rynku pracy powiatów łaskiego i zduńskowolskiego. Powiat łaski jest obszarem, na terenie którego sytuacja na rynku pracy jest najtrudniejsza w całym regionie łódzkim. Stopa bezrobocia dla tego powiatu w 2014 r. wynosiła 15,7% i była najwyższa nie tylko w podregionie sieradzkim, ale również w całym regionie łódzkim (wykres III.11). W 2014 r. w powiecie zduńskowolskim poziom stopy bezrobocia był niższy niż w powiecie łaskim, ale był wyższy niż średnia dla podregionu sieradzkiego o 2,6 pkt proc.

W podregionie piotrkowskim najtrudniej znaleźć pracę mieszkańcom powiatów radomszczańskiego i tomaszowskiego. Stopa bezrobocia w obu tych powiatach była znacznie wyższa od średniej dla podregionu piotrkowskiego i przekraczała ją o 1,6 pkt proc. w powiecie tomaszowskim a w powiecie radomszczańskim o 1,7 pkt proc. (wykres III.11).

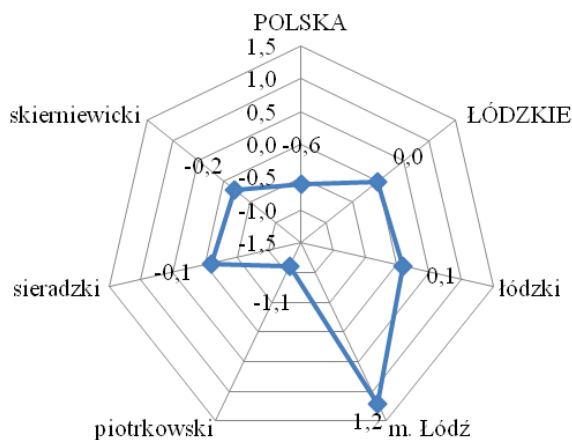
Podregionem o największym zróżnicowaniu wewnętrznym pod względem sytuacji na rynku pracy jest podregion skierniewicki. Na jego obszarze znajdują się powiaty, gdzie poziom bezrobocia jest nie tylko najniższy w całym województwie łódzkim (powiat skierniewicki i rawski), ale również jest znacznie niższy od średniej krajowej. Powiatem, na terenie którego sytuacja na rynku pracy jest jedną z najtrudniejszych w Łódzkiem jest powiat kutnowski. Stopa bezrobocia na tym obszarze w 2014 r. była drugą najwyższą w regionie łódzkim i wyniosła 15,6%.

Wykres III.11. Stopa bezrobocia w powiatach województwa łódzkiego w 2014 r.

Źródło: Bank Danych Lokalnych www.stat.gov.pl [dostęp 19.04.2015 r.]

W latach 2009-2014 dynamika i kierunki zmian poziomu stopy bezrobocia w poszczególnych podregionach województwa łódzkiego były zbliżone do zmian i ich kierunków, jakie występowały w kraju. Jednak pomimo obserwowanej poprawy w 2014 r., kiedy to odnotowano we wszystkich podregionach województwa łódzkiego poprawę sytuacji na rynku pracy (spadek poziomu bezrobocia rejestrowanego), nie we wszystkich podregionach sytuacja na rynku pracy wróciła do poziomu z 2009 r. Pomimo tego, że w 2014 r. najniższy poziom tego wskaźnika odnotowano w stolicy województwa, to jednak nadal jego wartość była wyższa o 1,2 pkt proc. niż na początku analizowanego okresu (wykres III.12). Podobnie wyglądała sytuacja w podregionie łódzkim, gdzie sytuacja na rynku pracy, pomimo obserwowanej w ciągu ostatniego roku poprawy, również nie wróciła do poziomu z 2009 r. Największy spadek poziomu stopy bezrobocia odnotowano w podregionie piotrkowskim. Pomimo jednak tak korzystnego kierunku zachodzących zmian, jest to nadal jeden z trzech podregionów województwa łódzkiego o największym poziomie bezrobocia.

Wykres III.12. Zmiany stopy bezrobocia rejestrowanego w Polsce, województwie łódzkim i jego podregionach w latach 2009-2013 w pkt proc.

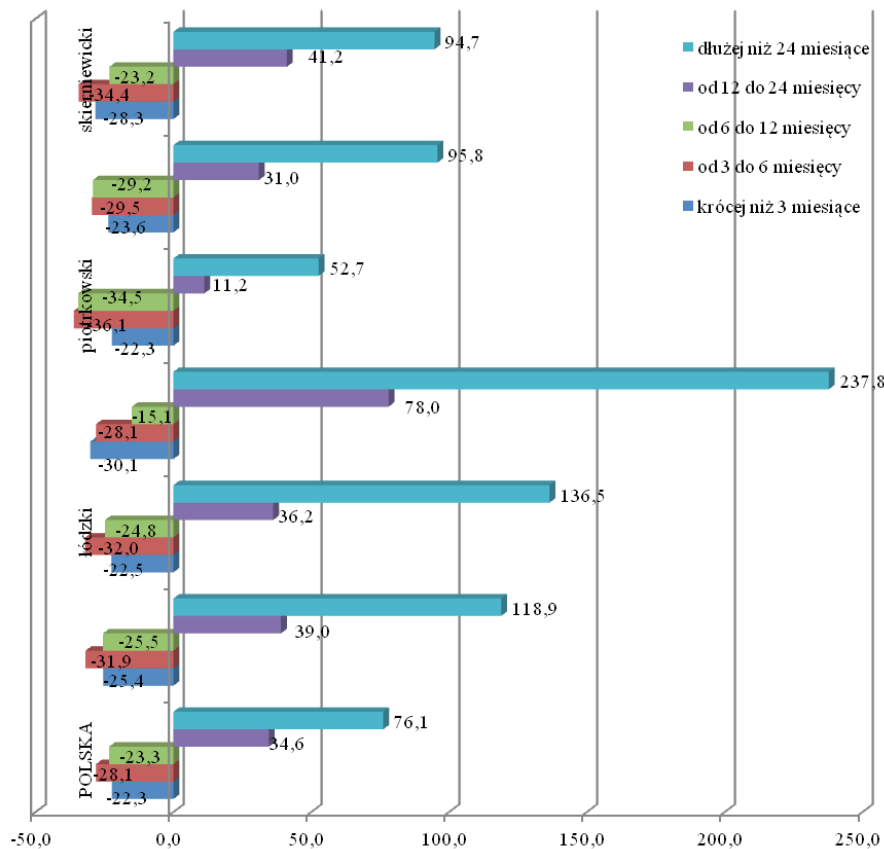
Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych pochodzących z Banku Danych Lokalnych www.stat.gov.pl [dostęp 19.04.2015 r.]

Analiza poziomu stopy bezrobocia rejestrowanego oraz wyniki dotychczasowych badań wskazują na to, że skłonność mieszkańców poszczególnych podregionów województwa łódzkiego posiadających status bezrobotnego do podejmowania pracy nierejestrowanej jest zróżnicowana. Sugerują one również, że największa skala świadczenia pracy w sposób nierejestrowany występować może na terenie podregionu łódzkiego, gdzie sytuacja na rynku pracy jest najtrudniejsza. Nieco mniejsza powinna być skala szarej strefy rynku pracy w podregionach piotrkowskim i sieradzkim, gdzie poziom stopy bezrobocia był niższy niż w podregionie łódzkim, ale przewyższał średnią wartość zarówno dla kraju, jak i regionu. Powyższe dane wskazują również na zróżnicowanie wewnętrzne skali występowania szarej strefy rynku pracy w poszczególnych podregionach województwa łódzkiego. Należy oczekiwać, że najwyższą skłonnością do podejmowania pracy nierejestrowanej charakteryzować się będą bezrobotni mieszkańcy powiatów łaskiego i kutnowskiego. W najmniejszym stopniu świadczeniem pracy w ten sposób zainteresowani mogą być mieszkańcy powiatów skierniewickiego i rawskiego.

Kolejnym czynnikiem mającym wpływ na skłonność do podejmowania pracy nierejestrowanej jest wydłużający się okres poszukiwania pracy⁷⁰. Przedstawiona zostanie teraz dynamika i kierunki zmian liczby osób bezrobotnych według okresu poszukiwania pracy.

⁷⁰ Wskazują na to między innymi wyniki badań przeprowadzonych w 2011 r. w województwie podlaskim, jak również badania przeprowadzone w 2007 r. i w latach 2009-2013 przez G. Kacprowicz (red.) *Zjawisko długotrwałego bezrobocia w województwie podlaskim*, op. cit. s. 151-152; M. Pasternak-Malicka *Zatrudnienie nierejestrowane w kontekście problematyki bezrobocia w Polsce*, [w:] *Studia BAS nr 4(36) 2013 r.*, s. 49-50.

W latach 2009-2014 obserwowano wzrost liczby bezrobotnych poszukujących pracy od roku do dwóch lat i powyżej dwóch lat i spadek liczby bezrobotnych poszukujących pracy krócej niż rok. Był on charakterystyczny nie tylko dla województwa łódzkiego i jego podregionów, ale również dla całego kraju. Obserwowany wzrost bezrobocia długookresowego był wynikiem przejścia z kategorii osób bezrobotnych poszukujących pracy w krótszych okresach do kategorii osób poszukujących pracy dłużej niż 12 miesięcy. Oznacza to, że dla bezrobotnych mieszkańców województwa łódzkiego i jego poszczególnych podregionów przejście do zasobu bezrobotnych jest równoznaczne z długim poszukiwaniem pierwszej lub kolejnej pracy, co z kolei może sprzyjać rozwojowi szarej strefy rynku pracy. Najbardziej zagrożona rozszerzeniem skali szarej strefy rynku pracy w województwie łódzkim jest stolica województwa. W 2014 r. w porównaniu z rokiem 2009 liczba bezrobotnych poszukujących pracy od roku do dwóch lat i dłużej niż dwa lata najszybciej rosła w Łodzi (wzrost odpowiednio o 78% i 237,8%) (wykres III.13).

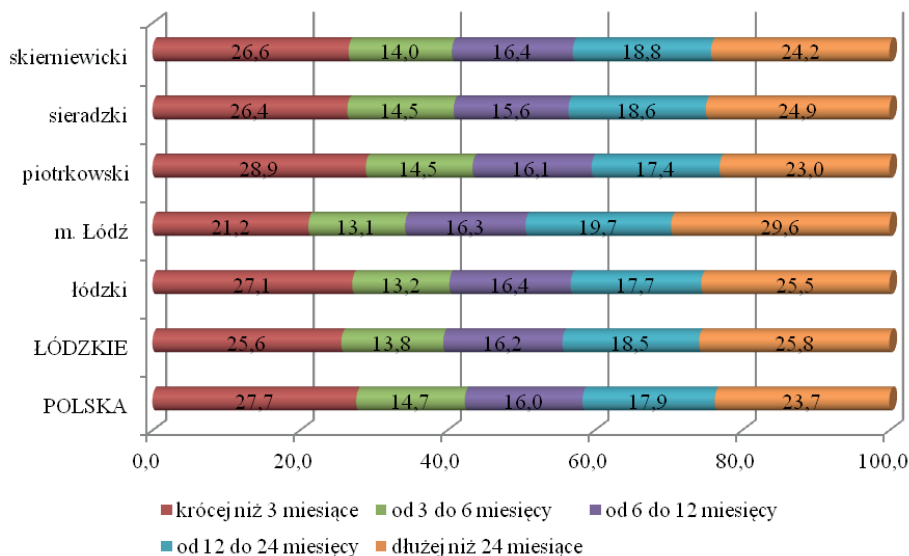
Wykres III.13. Zmiana liczby bezrobotnych wg okresu poszukiwania pracy w latach 2009-2013 (w %)

Źródło: jak do wykresu III.1.

Dynamika wzrostu liczby bezrobotnych w tych dwóch kategoriach była w Łodzi wyższa niż w regionie (o 39 pkt proc. wyższa w przypadku osób poszukujących pracy od 12 do 24 miesięcy i aż o 118,9 pkt proc. wyższa w przypadku osób poszukujących pracy dłużej niż dwa lata) i w kraju (o 43,4 pkt proc. wyższa w przypadku bezrobotnych poszukujących pracy od roku do dwóch lat i o 161,6 pkt proc. wyższa w kategorii bezrobotnych poszukujących pracy dłużej niż dwa lata). Najwolniej liczba bezrobotnych poszukujących pracy od roku do dwóch lat i dłużej niż 24 miesiące rosła w podregionie piotrkowskim. W analizowanym okresie liczba bezrobotnych zwiększyła się odpowiednio o 11,2% i 52,7%. We wszystkich podregionach województwa łódzkiego, jak również w całym regionie łódzkim w latach 2009-2014 szybciej zwiększała się

liczebność zbiorowości osób bezrobotnych poszukujących pracy dłużej niż dwa lata niż liczba bezrobotnych poszukujących pracy od 12 do 24 miesięcy. Ten kierunek zmian liczby bezrobotnych wskazuje, że znalezienie pracy na terenie całego województwa łódzkiego i jego poszczególnych podregionów jest coraz trudniejsze. Tak szybkie tempo wzrostu liczby osób długotrwale bezrobotnych sugeruje, że istnieje ryzyko wzrostu liczby osób bezrobotnych decydujących się na świadczenie pracy nierejestrowanej.

Powyższe wnioski potwierdza analiza struktury osób bezrobotnych według okresu poszukiwania pracy w województwie łódzkim i jego poszczególnych podregionach. Wpływ na ukształtowanie się struktury bezrobotnych w analizowanych obszarach województwa łódzkiego miały zmiany obserwowane w liczbie bezrobotnych w poszczególnych kategoriach czasu poszukiwania pracy. W Łódzkiem i w jego poszczególnych podregionach w zbiorowości osób bezrobotnych dominują ci, którzy poszukują pracy dłużej niż rok. Mamy więc na tym obszarze do czynienia z bezrobociem o charakterze długookresowym. O sile i skali tego zjawiska świadczy fakt, że udział osób poszukujących pracy dłużej niż 12 miesięcy w zbiorowości bezrobotnych mieszkańców województwa łódzkiego jest wyższy niż w kraju o 2,7 pkt proc. Poziom bezrobocia długookresowego jest najwyższy w stolicy województwa. W 2014 r. co drugi bezrobotny mieszkaniec Łodzi (49,4%) szukał pracy dłużej niż rok (wykres III.14). Ich udział był wyższy niż średnia dla województwa łódzkiego o 5,0 pkt proc. i średnia dla kraju o 7,7 pkt proc. Najniższy udział osób długotrwale bezrobotnych w strukturze bezrobotnych odnotowano w podregionie piotrkowskim. Odsetek ich w 2014 r. wyniósł 40,4%. Był to jedyny podregion, na terenie którego udział osób poszukujących pracy dłużej niż rok w zbiorowości osób bezrobotnych był niższy niż średnia dla kraju.

Wykres III.14. Struktura bezrobotnych wg okresu poszukiwania pracy w Polsce, województwie łódzkim i jego podregionach w 2014 r. (w %)

Źródło: Jak do wykresu III.1.

Tak wysoki poziom bezrobocia długookresowego może przyczyniać się do wzrostu skali szarej strefy rynku pracy. Osoby bezrobotne poszukujące pracy przez tak długi okres czasu nie mają bowiem prawa do pobierania zasiłku dla bezrobotnych, co z kolei niekorzystnie wpływa na wysokość dochodów gospodarstwa domowego, a w skrajnych przypadkach pozbawia jego członków dochodów całkowicie. W sytuacji braku pracy legalnej zmuszeni są do poszukiwania innych źródeł dochodu, czyli podejmowania pracy nierejestrowanej, która pozwoli im przetrwać trudny okres. Niekiedy praca taka staje się sposobem na przetrwanie i uzyskanie środków potrzebnych do utrzymania gospodarstwa domowego a w innym przypadku stanowi sposób uzupełnienia uszczuplonych dochodów o zasiłek dla bezrobotnych.

3.2. Wynagrodzenia

Przeprowadzone dotąd badania szarej strefy rynku pracy wskazują, że jednym z czynników motywujących do świadczenia pracy nierejestrowanej jest wysokość uzyskiwanych dochodów, które w przypadku pracobiorców sprowadzają się do wysokości wynagrodzeń uzyskiwanych za wykonywaną pracę. Członkowie gospodarstw domowych, których dochody nie pozwalają na zaspokojenie wszystkich potrzeb są bardziej skłonni do podejmowania pracy nierejestrowanej, dzięki której mogą uzupełnić te braki. Przyjrzyjmy się więc teraz temu, jaka jest wysokość wynagrodzeń mieszkańców województwa łódzkiego i jego poszczególnych podregionów uzyskiwanych z tytułu wykonywania pracy zawodowej.

Tabela III.5. Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w Polsce, województwie łódzkim i jego podregionach w latach 2009-2013 w zł

Jednostka terytorialna	2009	2010	2011	2012	2013	Zmiana 2013/2009
POLSKA	3315,38	3435,00	3625,21	3744,38	3877,43	17,0
ŁÓDZKIE	2884,60	3066,02	3245,97	3383,30	3510,20	21,7
łódzki	2584,42	2705,93	2894,52	2992,86	3110,25	20,3
m. Łódź	3159,24	3243,15	3427,06	3568,84	3710,91	17,5
piotrkowski	2870,20	3297,76	3521,42	3716,14	3814,85	32,9
sieradzki	2536,43	2666,84	2784,94	2894,84	3027,70	19,4
skierniewicki	2670,52	2810,76	2945,41	3036,60	3172,21	18,8

Źródło: Bank Danych Lokalnych www.stat.gov.pl [dostęp 19.04.2015 r.]

W 2013 r. przeciętne miesięczne wynagrodzenie w województwie łódzkim wynosiło 3 510,10 zł i było niższe od średniej krajowej o 9,5% (tab. III.5). W latach 2009-2013 obserwowano natomiast systematyczny wzrost wynagrodzenia brutto w Łódzkiem. Wysokość przeciętnego wynagrodzenia brutto uzyskiwanego przez pracujących mieszkańców województwa łódzkiego zwiększyła się o 21,7%. Wydawać by się więc mogło, że wzrost ten powinien przyczynić się do ograniczania skali pracy nierejestrowanej w Łódzkiem. Jednakże porównanie dynamiki wzrostu wysokości przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia brutto w regionie łódzkim ze średnią krajową wskazuje, że odnotowany wzrost był wynikiem tendencji, które obserwowano w całym kraju i był związany z poprawą sytuacji gospodarczej nie tylko analizowanego regionu ale i kraju. W Łódzkiem co prawda wzrost ten był nieco bardziej intensywny niż średni przyrost wynagrodzeń w kraju, który wyniósł 17,0%. Jednakże różnica ta nie była aż tak znacząca by móc wpływać w istotny sposób na ograniczenie skali szarej strefy w województwie łódzkim. Najszybciej wysokość przeciętnego wynagrodzenia rosła w podregionie piotrkowskim (wzrost o 32,9%), tam też wysokość wypłacanego wynagrodzenia była najwyższa w regionie i była zbliżona do średniej w kraju. Ponadto tempo wzrostu wysokości wynagrodzeń wypłacanych w tym podregionie było wyższe niż w regionie łódzkim o 11,2 pkt proc. i wyższe niż w kraju aż o 16 pkt proc. Na tej podstawie można więc przypuszczać, że mieszkańcy tego podregionu w mniejszym stopniu będą skłonni do szukania w pracy nierejestrowanej sposobu na uzyskanie dodatkowego dochodu. Najwolniej wysokość przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia rosła w stolicy województwa. Dynamika wzrostu była zbliżona do tej jaką obserwowano w kraju, ale niższa niż w pozostałych podregionach województwa łódzkiego. Jest to wynik bardzo rozbudowanego na tym obszarze sektora usługowego, który często oferuje niżej płatne miejsca pracy. Niejednokrotnie wysokość wynagrodzenia jest uzależniana od osiągniętych przez pracownika wyników (liczby sprzedanych produktów, liczby obsłużonych klientów). Wynagrodzenia te również są niejednokrotnie dzielone na dwie części, pierwsza stanowi niskie wynagrodzenie stałe wpisane do umowy, a drugą określony procent od wypracowanego przez pracownika dochodu. Stosowanie takich praktyk z kolei sprzyja rozwojowi zatrudnienia częściowo nierejestrowanego, kiedy to mamy do czynienia z pracownikiem zatrudnionym na podstawie umowy o pracę, ale wpisana w niej wysokość wynagrodzenia jest znacznie niższa od rzeczywiście wypła-

canego. Ponadto tak niski wzrost poziomu wynagrodzeń w Łodzi może sugerować, że mieszkańcy stolicy województwa chętniej niż w innych podregionach województwa łódzkiego decydować się mogą na podejmowanie dodatkowej pracy wykonywanej w sposób nierejestrowany.

Pomimo obserwowanego w latach 2009-2013 systematycznego wzrostu wysokości miesięcznego wynagrodzenia brutto wypłacanego we wszystkich podregionach województwa łódzkiego wysokość średniego wynagrodzenia brutto była niższa niż średnia krajowa. Największe dysproporcje między przeciętnym wynagrodzeniem brutto a średnią krajową występowały w podregionach sieradzkim i łódzkim. Relacja tych wielkości w 2013 r. wynosiła 78,1% w podregionie sieradzkim i 80,2% w podregionie łódzkim (tab. III.6). Na tych obszarach wysokość uzyskiwanego wynagrodzenia była najniższa, co z kolei może stanowić bodziec do podejmowania pracy nierejestrowanej, która stanowiłaby dodatkowe źródło dochodu na tych obszarach.

Tabela III.6. Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w relacji do średniej krajowej w województwie łódzkim i jego podregionach (w %)

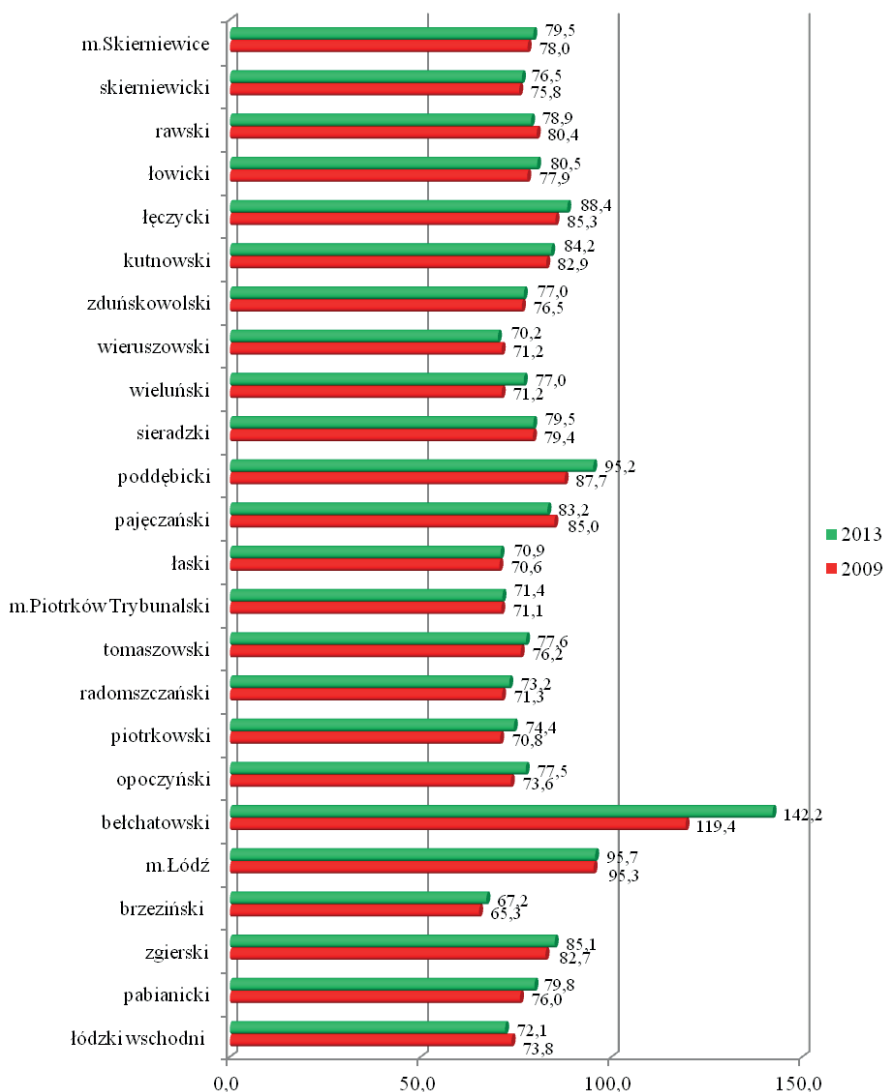
Jednostka terytorialna	2009	2010	2011	2012	2013
POLSKA	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
ŁÓDZKIE	87,0	89,3	89,5	90,4	90,5
łódzki	78,0	78,8	79,8	79,9	80,2
m. Łódź	95,3	94,4	94,5	95,3	95,7
piotrkowski	86,6	96,0	97,1	99,2	98,4
sieradzki	76,5	77,6	76,8	77,3	78,1
skierniewicki	80,5	81,8	81,2	81,1	81,8

Źródło: Bank Danych Lokalnych www.stat.gov.pl [dostęp 19.04.2015 r.]

Należy jednak zwrócić uwagę na to, że w analizowanym okresie we wszystkich podregionach województwa łódzkiego relacja miesięcznych wynagrodzeń do średniej krajowej uległa zmniejszeniu. Najwyższy wzrost odnotowano w podregionie piotrkowskim, gdzie różnica ta wyniosła 11,8 pkt proc. a najniższy w stolicy województwa (wzrost o 0,4 pkt proc.). Co z kolei potwierdza prawidłowość wyciągniętych i omówionych powyżej wniosków dotyczących wpływu wysokości wynagrodzeń wypłacanych na tych obszarach na skalę i zakres występowania szarej strefy.

Jedynym powiatem, w którym wysokość przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia brutto przekraczała średnią w kraju był powiat bełchatowski. Wysokość średniego wynagrodzenia wypłacanego pracownikowi była w 2013 r. na tym obszarze wyższa niż średnia w kraju aż o 42,2% (wykres III.15). W pozostałych powiatach podregionu piotrkowskiego wysokość wypłacanych co miesiąc wynagrodzeń była niższa niż średnia w kraju o ponad 20%.

Najbardziej od średniej krajowej różniła się wysokość wynagrodzenia uzyskiwanego w Piotrkowie Trybunalskim. Wypłacane tam wynagrodzenia w 2013 r. były niższe od średniej krajowej aż o 28,6%. Najmniejsze różnice odnotowano w powiecie tomaszowskim, gdzie przeciętne miesięczne wynagrodzenie było niższe od średniej krajowej o 22,4%. Oznacza to, że skala występowania szarej strefy rynku pracy w podregionie piotrkowskim najmniejsza może być w powiecie bełchatowskim.

Wykres III.15. Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w relacji do średniej krajowej w powiatach województwa łódzkiego w 2009 r. i 2013 r.

Źródło: Bank Danych Lokalnych www.stat.gov.pl [dostęp 19.04.2015 r.]

W pozostałych powiatach natężenie występowania tego zjawiska może być znacznie większe i nie różnić się znacznie od pozostałych podregionów województwa łódzkiego. Największą skłonnością do traktowania pracy nierejestrowanej jako dodatkowego źródła dochodu charakteryzować się mogą osoby pracujące w podmiotach zlokalizowanych na terenie powiatu brzezińskiego. Wysokość wypłacanych tam wynagrodzeń jest bowiem najniższa w regionie łódzkim. Przeciętne miesięczne wynagrodzenie wypłacane w 2013 r. w tym powiecie wynosiło 2607,32 zł i było niższe od średniej dla województwa o 25,7% i w kraju o 32,8%. Pomimo obserwowanego systematycznego wzrostu poziomu wypłacanych wynagrodzeń w tym powiecie w latach 2009-2013, nadal pozostaje on obszarem gdzie wysokość uzyskiwanych wynagrodzeń jest najniższa nie tylko w podregionie łódzkim ale i w całym województwie łódzkim. Ta sytuacja pozwala przypuszczać, że na tym terenie skala podejmowania pracy nierejestrowanej jako dodatkowej może być największa.

Analiza przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia brutto w poszczególnych powiatach województwa łódzkiego w relacji do średniej krajowej pozwoliła na wskazanie obszarów, na których w latach 2009-2013

skala podejmowania dodatkowej pracy nierejestrowanej mogła się zwiększyć. Należy bowiem przypuszczać, że w powiatach, w których obserwowano zwiększenie się różnicy między wysokością wypłacanego wynagrodzenia a średnim wynagrodzeniem wypłacanym w kraju, skala szarej strefy rynku pracy mogła się zwiększyć. Obszarami na terenie których mogła wzrosnąć skłonność do podejmowania pracy nierejestrowanej jako dodatkowego źródła dochodu są powiaty: łódzki wschodni w podregionie łódzkim (spadek o 1,7 pkt proc.), pajęczański i wieruszowski w podregionie sieradzkim (spadek odpowiednio o 1,8 pkt proc. i 1 pkt proc.) oraz rawski w podregionie skierniewickim (spadek o 1,5 pkt proc.) (wykres III.15).

4. Praca nierejestrowana w dokumentach strategicznych województwa łódzkiego

Podstawowym dokumentem określającym kierunki rozwoju województwa łódzkiego jest „Strategia Rozwoju Województwa Łódzkiego 2020”, która jest aktualizacją wcześniejszej „Strategii Rozwoju Województwa Łódzkiego na lata 2007-2020” uchwalonej w 2006 r. przez Sejmik Województwa Łódzkiego.

W „Strategii Rozwoju Województwa Łódzkiego 2020” zostały określone kierunki rozwoju, cele i główne sposoby ich osiągnięcia z uwzględnieniem występujących na tym obszarze uwarunkowań gospodarczych i społecznych. Te kierunki działań stanowią podstawę dla prowadzonej w regionie polityki rozwoju oraz innych dokumentów programowych i planów powstających na poziomie regionalnym i lokalnym. Wyznaczone w strategii cele są zgodne z celami wyznaczonymi w podstawowych krajowych dokumentach strategicznych: „Długookresowej Strategii Rozwoju Kraju: Polska 2030 – Trzecia fala nowoczesności”, „Średniookresowej Strategii Rozwoju Kraju 2020”, „Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego 2010-2020: Regiony, Miasta, Obszary Wiejskie”, „Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030”. W „Strategii Rozwoju Województwa Łódzkiego 2020” zostały również uwzględnione cele znajdujące się w europejskiej strategii „Europa 2020 – Strategii na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu”.

Celem głównym „Strategii Rozwoju Województwa Łódzkiego 2020” jest **trwały i zrównoważony rozwój województwa oparty na optymalnym i efektywnym wykorzystaniu wewnętrznych potencjałów rozwojowych regionu w zgodzie z uwarunkowaniami zewnętrznymi**. Cel ten ma zostać osiągnięty poprzez rozwój gospodarki, wiedzy i innowacji.

Zgodnie z przyjętymi w dokumencie strategicznym założeniami polityka rozwoju będzie realizowana w dwóch płaszczyznach: horyzontalnej i terytorialno-funkcjonalnej.

Horyzontalna polityka rozwoju jest wymiarem podstawowym, dotyczy całego regionu łódzkiego a podjęte w jej ramach działania kierowane są do wszystkich działających w tym regionie podmiotów gospodarczych. W jej zakresie wyznaczone zostały trzy filary zrównoważonego rozwoju województwa łódzkiego: spójność gospodarcza, społeczna oraz przestrzenna. W ramach każdego z filarów wyznaczone zostały cele strategiczne, operacyjne i kierunki działań.

Głównym celem strategicznym filaru spójność gospodarcza jest uruchomienie i wzmocnienie w regionie łódzkim potencjałów endogenicznych do rozwoju inteligentnej gospodarki opartej na kreatywności i przedsiębiorczości mieszkańców. Osiągnięcie tego celu umożliwić ma realizacja następujących trzech celów operacyjnych:

1. zaawansowana gospodarka, wiedza i innowacje,
2. nowoczesny kapitał ludzki i rynek pracy,
3. zintegrowane środowisko przedsiębiorczości dla rozwoju gospodarki.

Pierwszy cel operacyjny ma zostać zrealizowany poprzez rozwój nowoczesnych technologii na rzecz inteligentnych specjalizacji regionalnych oraz rozwój nowoczesnej gospodarki energetycznej. Uzyskanie nowoczesnego kapitału ludzkiego i rynku pracy umożliwić ma podjęcie działań polegających na kształtowaniu i rozwoju kadr dla gospodarki innowacyjnej oraz aktywnych postaw na rynku pracy. Trzeci cel

operacyjny ma zostać osiągnięty poprzez kształtowanie innowacyjnego środowiska przedsiębiorczości i powiązań sieciowych oraz rozwój małych i średnich podmiotów gospodarczych i sektora rolnego.

Spójność społeczna, zgodnie z przyjętymi w dokumencie strategicznym założeniami, ma być budowana poprzez współpracę podejmowaną między grupami i samorządami terytorialnymi. Głównym celem strategicznym tego filaru jest bowiem uzyskanie aktywnego społeczeństwa obywatelskiego, z dobrym dostępem do usług publicznych, sprzyjającego włączeniu społecznemu grup wykluczonych. Działania pozwalające na osiągnięcie tak sformułowanego celu strategicznego wymagać będą zapewnienia:

1. wysokiego poziomu kapitału społecznego i silnego społeczeństwa obywatelskiego,
2. wysokiego standardu i dostępu do usług publicznych,
3. reintegracji społecznej grupom wykluczonym lub zagrożonym wykluczeniem społecznym.

Na uzyskanie wysokiego poziomu kapitału społecznego i silnego społeczeństwa obywatelskiego pozwolić ma podjęcie działań ukierunkowanych na rozwój społeczności lokalnych i wzmocnienie tożsamości regionalnej. Drugi cel operacyjny wskazany w ramach tego filaru zrównoważonego rozwoju regionu łódzkiego ma zostać osiągnięty poprzez rozwój:

- usług i poprawę dostępu do sektora edukacji,
- usług i poprawę dostępu do sektora ochrony zdrowia, pomocy społecznej oraz pieczy zastępczej,
- usług i poprawę dostępu do sektora kultury, sportu, turystyki i rekreacji,
- cyfryzacji i usług cyfrowych w sektorze publicznym.

Reintegracja społeczna grup wykluczonych lub zagrożonych wykluczeniem społecznym ma zostać osiągnięta dzięki przeciwdziałaniu ubóstwu ekonomicznemu i reintegracji zawodowej oraz przeciwdziałaniu dyskryminacji i wykluczeniu społecznemu.

Głównym celem strategicznym trzeciego filaru polityki rozwoju regionu łódzkiego w płaszczyźnie horyzontalnej – spójność przestrzenna – jest zrównoważony rozwój przestrzenny regionu z silnie powiązanym systemem osadniczym, z nowoczesną infrastrukturą i racjonalnie wykorzystywanymi zasobami środowiska przyrodniczego.

Osiągnięcie tego celu wymaga realizacji następujących trzech celów operacyjnych:

1. wysokiej jakości i dostępności infrastruktury transportowej i technicznej,
2. wysokiej jakości środowiska przyrodniczego,
3. zrównoważonego systemu osadniczego.

Pierwszy z wymienionych celów operacyjnych będzie realizowany poprzez wzmocnienie i rozwój systemów transportowych i teleinformatycznych oraz systemów infrastruktury technicznej. Uzyskanie wysokiej jakości środowiska przyrodniczego wymagać będzie ochrony i kształtowania powiązań przyrodniczo-krajobrazowych oraz podjęcia działań zapobiegających i zwalczających skutki zagrożeń naturalnych i antropogenicznych. Osiągnięcie zrównoważonego systemu osadnictwa wymagać będzie wzmocnienia systemu powiązań funkcjonalnych oraz wspierania procesów rewitalizacji i poprawy ładu przestrzennego.

Polityka terytorialno-funkcjonalna stanowi uzupełnienie płaszczyzny horyzontalnej a realizowane w ramach tego filaru działania dotyczą obszarów miejskich, wiejskich i obszarów funkcjonalnych, w ramach których zostały wyszczególnione obszary wyspecjalizowane. Podobnie jak płaszczyzna horyzontalna jego adresatami są podmioty gospodarcze działające na wymienionych obszarach. Realizacja działań zaplanowanych w tej płaszczyźnie polegać ma głównie na współpracy jednostek samorządu terytorialnego w celu tworzenia i realizacji zintegrowanych projektów. W ramach tej płaszczyzny prowadzonej polityki rozwoju województwa łódzkiego wyznaczono trzy główne obszary działań:

- miejski, którego celem strategicznym jest dążenie do zapewnienia mieszkańcom obszarów miejskich wysokiego poziomu życia dzięki wykorzystaniu przewagi konkurencyjnej do dynamicznego wzrostu gospodarczego oraz umożliwiające adaptowanie się do zmian demograficznych i klimatycznych,

- wiejski, których celem strategicznym jest dążenie do uzyskania atrakcyjnych osadniczo obszarów wiejskich, wykorzystujących potencjały wewnętrzne dla rozwoju wielofunkcyjnego,
- funkcjonalny, w ramach którego wyznaczone zostało pięć następujących obszarów:
 - » metropolitalny, dla którego celem strategicznym jest utworzenie w Łodzi spójnego, dynamicznego i konkurencyjnego obszaru rozwoju funkcji metropolitalnych, współtworzących krajowy system metropolii oraz wpisującego się w proces rozwoju bipolarnego układu metropolitalnego Łódź – Warszawa,
 - » zagłębie górniczo-energetyczne Bełchatów-Szczerców-Złoczew, w przypadku tego obszaru głównym celem strategicznym jest uzyskanie obszaru rozwoju nowoczesnej gospodarki energetycznej tworzącej i wykorzystującej innowacyjne i przyjazne środowisku technologie,
 - » zagłębie ceramiczno-budowlane Opoczno-Tomaszów Mazowiecki, stanowi obszar, na którym będą podejmowane działania mające na celu utworzenie obszaru nowoczesnego przemysłu materiałów budowlanych, opartego na zasobach surowcowych i wykorzystującego innowacyjne technologie oraz kreatywne rozwiązania w zakresie projektowania i wzornictwa,
 - » rozwoju intensywnego rolnictwa, to obszar, w ramach którego prowadzona polityka w regionie łódzkim powinna umożliwić powstanie obszaru rozwoju konkurencyjnego, produktywnego rolnictwa oraz nowoczesnego przetwórstwa rolno-spożywczego, opartego na tradycjach przedsiębiorczych oraz strukturach sieciowych powiązanych z sektorem naukowo-badawczym,
 - » obszary turystyczne dolin rzecznych Pilicy, Warty i Bzury, dla którego celem strategicznym jest powstanie obszaru rozwoju turystyki uzdrowiskowej, konferencyjnej, sportowej i aktywnej o znaczeniu ponadlokalnym, wykorzystującego endogeniczne potencjały środowiska przyrodniczego i dziedzictwa kulturowego.

Dla każdego z obszarów działań wyznaczone zostały kierunki działań, których realizacja powinna pozwolić na osiągnięcie wyznaczonych w tym dokumencie celów strategicznych.

W „Strategii Rozwoju Województwa Łódzkiego 2020” nie ma natomiast żadnych odniesień dotyczących zjawiska pracy nierejestrowanej. Pozostałe dokumenty programowe i plany dotyczące regionu łódzkiego⁷¹ również nie zawierają informacji dotyczących skali i zakresu występowania szarej strefy rynku pracy na terenie województwa łódzkiego. Zjawisko to nie jest wskazywane również w ryzykach czy słabych stronach regionu łódzkiego. Może być to wynikiem braku informacji na temat występowania tego zjawiska i jego skali w Łódzkiem i poszczególnych podregionach. Nie ma bowiem oficjalnych statystyk na temat pracy nierejestrowanej w wymiarze regionalnym i lokalnym.

Praca nierejestrowana, mimo iż nie jest wyróżniona w sposób bezpośredni we wspomnianych dokumentach, to jednak niektóre z zaplanowanych w „Strategii Rozwoju Województwa Łódzkiego 2020” działań może również przyczynić się do ograniczania skali szarej strefy rynku pracy. Ponieważ jednym z powodów świadczenia pracy w ten sposób jest dążenie do spowolnienia pauperyzacji gospodarstw domowych osób bezrobotnych, możliwość uzyskania środków potrzebnych do utrzymania rodziny lub też konieczność uzupełnienia zbyt niskich dochodów w porównaniu z potrzebami wszystkich członków gospodarstwa domowego. Czyli bardziej skłonne do podejmowania pracy nierejestrowanej są osoby zagrożone ubóstwem i wykluczeniem społecznym. Dlatego też należy uznać, że zaplanowane w ramach filaru drugiego – spójność społeczna – działania dotyczące realizacji celu operacyjnego 6 dotyczącego reintegracji społecznej grup wykluczonych lub zagrożonych wykluczeniem społecznym mogą również mieć wpływ na ograniczenie skali występowania szarej strefy rynku pracy w Łódzkiem. Z drugiej jednak strony całkowity brak wyraźnie wskazanego zjawiska pracy nierejestrowanej, może być wynikiem nie tylko braku informacji na ten temat na poziomie regionalnym ale również może wynikać z faktu, że większość Polaków akceptuje to zjawisko i jest tolerancyjne wobec osób świadczących pracę w ten sposób i pracodawców oferujących tego

⁷¹ „Regionalna Strategia Innowacji dla Województwa Łódzkiego – LORIS 2030”, „Regionalny plan działań na rzecz zatrudnienia w województwie łódzkim w roku 2014”, „Projekt regionalnego planu działań na rzecz zatrudnienia w województwie łódzkim w roku 2015”.

rodzaju miejsca pracy. Tak wysoki poziom przyzwolenia społecznego jest zjawiskiem bardzo niebezpiecznym dla rozwoju gospodarczego i społecznego regionu łódzkiego.

5. Podsumowanie

Województwo łódzkie jest regionem zróżnicowanym wewnątrznie pod względem sytuacji gospodarczej, struktury rodzajów prowadzonej działalności i produktywności.

PKB *per capita* i wartość dodana brutto na 1 pracującego są w przypadku województwa łódzkiego niższe niż średnia krajowa. Jest to wynik uzyskiwania niskich wartości tych wskaźników w niemal wszystkich podregionach tego województwa. Jedynie dla stolicy województwa łódzkiego wartość tych wskaźników przewyższała średnią dla Polski. To Łódź jest obszarem, który napędza gospodarkę regionu, gdzie zdecydowanie dominuje sektor usługowy i stosowane są nowoczesne techniki i technologie produkcji, które pozwalają na uzyskiwanie wysokiego poziomu produktywności. Na tym terenie znajduje się również najwięcej podmiotów gospodarczych, przy czym większość z nich to mikro i małe podmioty. Niestety tak bardzo rozbudowany sektor usługowy i znaczny udział w strukturze mikro i małych podmiotów może również wpływać na rozwój szarej strefy rynku pracy.

Obszarami najbardziej zacofanymi gospodarczo i technologicznie są podregiony: sieradzki i skierniewicki. Charakteryzują się one bardzo niskim poziomem rozwoju gospodarczego (najniższe w regionie PKB *per capita*), najwyższym w regionie udziałem w strukturze działalności rolniczej, leśnictwa, łowiectwa i rybactwa oraz najniższym poziomem produktywności. To właśnie zła sytuacja gospodarcza w tych dwóch podregionach wpływa niekorzystnie na uzyskiwane przez województwo niższe od średniej krajowej PKB *per capita* i wartości dodanej brutto na 1 pracującego. Obszary te wymagają więc szczególnej uwagi, gdyż ze względu na trudną sytuację gospodarczą i znaczny udział w strukturze działalności rolniczej, leśnictwa, łowiectwa i rybactwa oraz budowlanej i usługowej istnieje ryzyko, że mieszkańcy tych podregionów mogą chętniej podejmować pracę nierejestrowaną. Niski poziom produktywności w tych podregionach wskazuje bowiem na to, że wykorzystywane są głównie pracochłonne techniki i technologie produkcji a stanowiska pracy obsadzone są nisko wykwalifikowanymi pracownikami. To z kolei sprzyja rotacji pracowników i skłania pracodawców do poszukiwania kandydatów o wyższych kwalifikacjach a pracobiorców do poszukiwania zatrudnienia gwarantującego lepsze warunki pracy. Znaczny udział w strukturze działalności rolnictwa, leśnictwa, łowiectwa i rybactwa oraz budownictwa sugeruje, że często na tych obszarach występuje sezonowość produkcji. Cykliczne zwiększanie i zmniejszanie się zapotrzebowania na pracowników do wykonywania prac sezonowych przez krótki okres z kolei sprzyja poszukiwaniu pracowników nierejestrowanych, zatrudnianych na krótko i bez tracenia czasu na formalności, które należałoby dopełnić w przypadku zawarcia pisemnej umowy o pracę (zgłoszenie zatrudnienia pracownika do ZUS, podpisanie umowy itp.). Z wykonywaniem prac sezonowych, zwłaszcza w rolnictwie, związany jest jeszcze jeden problem, a mianowicie duże wahania cen na oferowane przez gospodarstwa rolne produkty. Wpływa to na wysokość zysków, które z ich sprzedaży rolnicy mogą uzyskać, a to z kolei utrudnia ustalenie wysokości wynagrodzenia, które mogłoby zostać wpisane w umowie. Ponadto prace te ze względu na to, że wykonywane są sezonowo i w krótkim okresie stanowią doskonałe źródło uzyskania dodatkowego dochodu dla gospodarstwa domowego. Te cechy stanowią również przesłankę do podejmowania tego rodzaju prac w sposób nierejestrowany. Dodatkowy problem na tych obszarach stanowi przewaga mikro i małych podmiotów gospodarczych, co z kolei stanowić może kolejną determinantę stymulującą wzrost liczby pojawiających się na rynku ofert pracy nierejestrowanej.

Wysoki udział mikro i małych podmiotów gospodarczych jest cechą charakterystyczną nie tylko Łodzi i podregionów sieradzkiego i skierniewickiego. Jest to cecha specyficzna dla województwa łódzkiego i wszystkich znajdujących się na tym obszarze podregionów, która sprzyjać może rozwojowi szarej strefy rynku pracy. Różnice między poszczególnymi podregionami w tym zakresie są niewielkie, co sugeruje, że skala pracy nierejestrowanej może być we wszystkich podregionach zbliżona a liczba ofert pracy tego rodzaju pojawiających się na lokalnym rynku pracy może zależeć w większym stopniu od specyfiki branży

w jakiej działa podmiot niż ich wielkości. Niemniej jednak analizowane dane wskazują, że najczęściej oferty pracy nierejestrowanej mogą pojawiać się w Łodzi. To na tym obszarze prowadzi swoją działalność największą liczbą małych mikropodmiotów. Z kolei podregionami w największym stopniu zagrożonymi zwiększeniem się skali szarej strefy rynku pracy są: sieradzki i łódzki, gdyż tempo wzrostu mikropodmiotów w latach 2009-2013 było na tych obszarach najszybsze w regionie.

Obserwowana poprawa sytuacji gospodarczej na terenie wszystkich podregionów województwa łódzkiego (odnotowanego wzrostu PKB *per capita* i wartości dodanej brutto), nie zawsze przekładała się na wzrost zatrudnienia. W tych podregionach, gdzie sytuacja gospodarcza była najlepsza, w latach 2009-2013 liczba pracujących spadała najszybciej. Sytuacja ta może być efektem dokonywanych modernizacji technicznych i technologicznych w podmiotach gospodarczych. Wprowadzanie nowoczesnych, mniej pracochłonnych technik i technologii produkcji powoduje zmniejszenie się zapotrzebowania podmiotów gospodarczych na ludzkie zasoby. Innymi słowy, podmioty gospodarcze po unowocześnieniu wyposażenia mogą uzyskiwać ten sam, lub nawet wyższy poziom zysków i obrotów przy znacznie mniejszej liczbie pracowników. To z kolei skłania ich do redukcji zatrudnienia. Jedną z negatywnych konsekwencji takiej sytuacji dla rynku pracy jest zwiększanie się skali pracy nierejestrowanej. Powracające do zasobu bezrobotnych osoby, wobec braku innych źródeł dochodu chętniej decydują się na świadczenie pracy nierejestrowanej, która pozwala im na utrzymanie dotychczasowego poziomu życia gospodarstwa domowego lub też na ograniczenie jego pauperyzacji.

Zapotrzebowanie na pracowników zwiększało się w podregionach, na terenie których udział pracujących w sektorze rolniczym. leśnictwie, łowiectwie i rybactwie był najwyższy (skierniewickim i sieradzkim). Jego cechą charakterystyczną jest wciąż stosowanie pracochłonnych technik i technologii produkcji. Obserwowane zwiększenie się zapotrzebowania na siłę roboczą w tym sektorze ekonomicznym może również w pewnym stopniu przekładać się na wzrost skali pracy nierejestrowanej na tych obszarach. Nie zawsze bowiem gospodarstwa rolne będą skłonne do zatrudniania pracowników w sposób legalny.

Pomimo zmian liczby i struktury pracujących nadal w regionie łódzkim obszarem oferującym najwięcej miejsc pracy i charakteryzującym się najwyższym udziałem osób pracujących jest stolica województwa. Jest to również jedyny obszar regionu łódzkiego, gdzie wszystkie uwalniane przez przemysł i budownictwo zasoby pracy mogą zostać wchłonięte przez pozostałe dwa sektory. Analiza kierunków zachodzących zmian w liczbie pracujących mieszkańców pozostałych podregionów województwa łódzkiego wykazała, że w mniejszym lub większym stopniu mogą one przyczynić się do zwiększenia skali szarej strefy rynku pracy i poziomu przyzwolenia społecznego na tego typu zachowania. We wszystkich podregionach, z wyjątkiem Łodzi, w przypadku sektorów ekonomicznych, w których liczba pracowników rosła, dynamika wzrostu była najczęściej znacznie mniejsza w porównaniu z dynamiką spadku liczby pracujących w sektorach ekonomicznych, w których obserwowano zmniejszanie się tej zbiorowości. To powoduje, że ilość uwalnianych zasobów pracy przez jedne sektory nie mogła zostać wchłonięta przez te, w których popyt na pracowników w analizowanym okresie rósł. A więc nie wszystkie osoby, które zostały zwolnione będą mogły znaleźć pracę. Sytuacja ta również może się przyczynić do wzrostu skłonności do podejmowania pracy nierejestrowanej. Największe rozbieżności w tym zakresie odnotowano w podregionie piotrkowskim, co pozwala przypuszczać, że skala występowania szarej strefy rynku pracy na tym obszarze może się zwiększyć.

Sytuacja na rynku pracy w poszczególnych podregionach województwa łódzkiego jest zróżnicowana, co z kolei wskazuje na to, że również skłonność do podejmowania pracy nierejestrowanej przez bezrobotnych mieszkańców tych obszarów również będzie różna. Na podstawie analizy poziomu stopy bezrobocia można przypuszczać, że największą skłonnością do świadczenia pracy nierejestrowanej charakteryzować się mogą bezrobotni mieszkańcy podregionu łódzkiego. Stopa bezrobocia na tym obszarze była najwyższa w regionie. Analiza tego wskaźnika wskazała również na wewnętrzne zróżnicowanie skali występowania w Łódzkiem pracy nierejestrowanej na poziomie poszczególnych podregionów. Na terenie województwa łódzkiego znajdują się bowiem powiaty, w których poziom bezrobocia był nie tylko wyższy niż w kraju czy województwie łódzkim, ale również wyższy niż w poszczególnych jego podregionach. Najtrudniejsza sytuacja panuje na rynku pracy powiatów łaskiego i kutnowskiego. W 2014 r. stopa bezrobocia rejestrowa-

nego w tych powiatach wyniosła odpowiednio: 15,7% i 15,6%. I dlatego to właśnie te dwa powiaty należy zaliczyć do obszarów najbardziej zagrożonych występowaniem szarej strefy rynku pracy w całym województwie łódzkim.

Niepokojącym zjawiskiem, który może mieć negatywne konsekwencje dla rynku pracy województwa łódzkiego jest obserwowany w latach 2009-2014 wzrost liczby długookresowo bezrobotnych przy jednoczesnym spadku liczby osób poszukujących pracy we wszystkich krótszych okresach niż rok. Zjawisko to dotyczy wszystkich podregionów tego województwa. Zmiany zachodzące w liczbie osób bezrobotnych w poszczególnych kategoriach okresów poszukiwania pracy wpłynęły na kształt struktury zbiorowości osób bezrobotnych. We wszystkich podregionach województwa łódzkiego dominujący odsetek stanowią osoby bezrobotne poszukujące pracy dłużej niż rok. A to oznacza, że wszystkie podregiony województwa łódzkiego zagrożone są zwiększeniem się skali występowania szarej strefy rynku pracy. Osoby bezrobotne poszukujące pracy dłużej niż rok nie mają już bowiem uprawnień do pobierania zasiłku dla bezrobotnych, co z kolei oznacza dla ich gospodarstw domowych utratę jednego, a niekiedy nawet jedyne, źródła dochodu. A to z kolei wymusza na nich podjęcie działań mających na celu znalezienie sposobu na uzyskanie środków potrzebnych do utrzymania siebie i rodziny. Niejednokrotnie więc każda oferta pracy, nawet nierejestrowanej jest dla takich osób cenna. Pozwala nie tylko na spowolnienie pauperyzacji gospodarstwa domowego, ale również stanowi dla niektórych szansę na uzyskanie pracy legalnej. Osoby podejmujące pracę nierejestrowaną często liczą na to, że po pewnym czasie pracodawca zdecyduje się jednak na podpisanie z nimi umowy o pracę.

Czynnikiem wpływającym na skłonność do podejmowania pracy nierejestrowanej jest również wysokość uzyskiwanych przez gospodarstwa domowe dochodów, których najczęściej głównym źródłem są wynagrodzenia wypłacane za wykonaną pracę. Jeśli wysokość tych wynagrodzeń pozwala na zaspokojenie potrzeb wszystkich członków gospodarstwa domowego, wówczas nie będą oni skłonni do szukania możliwości uzyskania dodatkowych dochodów. Jeżeli jednak dochód nie pozwala na to, wówczas sytuacja taka stanowi bodziec do szukania możliwości zarobienia dodatkowych pieniędzy. Wpływ na skalę występowania zjawiska pracy częściowo nierejestrowanej ma również sposób w jaki wynagradzani są pracownicy. W sektorze usługowym (zwłaszcza w handlu) niejednokrotnie wynagrodzenie dzielone jest na dwie części: pierwszą, najczęściej niewielką stałą kwotę i drugą, której wysokość zależy od uzyskanych przez pracownika wyników. Taki sposób wynagradzania sprzyjać może większej skłonności do pracy nierejestrowanej.

Analiza danych dotyczących wysokości wynagrodzeń uzyskiwanych przez pracujących mieszkańców poszczególnych podregionów województwa łódzkiego wykazała, że skłonność do wykonywania pracy częściowo nierejestrowanej w Łodzi może być wyższa niż w pozostałych podregionach. Na tym obszarze udział sektora usługowego był najwyższy a wysokość przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia brutto rosła w latach 2009-2013 najwolniej. Z kolei obszarami, których mieszkańcy najchętniej mogą podejmować pracę nierejestrowaną jako dodatkową są podregiony sieradzki i łódzki. Na tych obszarach różnice między wysokością średniego wynagrodzenia brutto a średnią krajową były najwyższe. Najmniejszą skłonnością do szukania dodatkowego dochodu w szarej strefie rynku pracy charakteryzować się mogą osoby pracujące w podmiotach gospodarczych zlokalizowanych na terenie powiatu bełchatowskiego – tylko tutaj wysokość przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia brutto przekraczała średnią krajową. Największą skłonnością do łączenia dochodów uzyskiwanych z pracy legalnie z dochodami z pracy nierejestrowanej wykonywanej dodatkowo mogą charakteryzować się osoby pracujące w podmiotach gospodarczych funkcjonujących na terenie powiatu brzezińskiego – przeciętne miesięczne wynagrodzenie wypłacane w 2013 r. w tym powiecie było niższe od średniej dla województwa o 25,7% i w kraju o 32,8%.

Część IV

Praca nierejestrowan w świetle danych z Okręgowego Inspektoratu Państwowej Inspekcji Pracy w Łodzi

Jednym ze źródeł informacji o nieprawidłowościach w zakresie legalności zatrudnienia i wykonywania innej pracy zarobkowej w regionach, podregionach i powiatach oraz w całym kraju są wyniki kontroli przeprowadzanych przez inspektorów Państwowej Inspekcji Pracy (PIP)⁷². Zakres kompetencji, podejmowanych działań i uprawnień zatrudnionych w PIP inspektorów oraz wewnętrzną strukturę tej instytucji regulują dwa dokumenty prawne: ustawa z dnia 13 kwietnia 2007 r. o Państwowej Inspekcji Pracy⁷³ oraz Statut, stanowiący załącznik do zarządzenia nr 7 Marszałka Sejmu z dnia 27 sierpnia 2007 r. w sprawie nadania statutu Państwowej Inspekcji Pracy⁷⁴.

Narzędziami i instrumentami pozwalającymi na kontrolowanie nieprawidłowości dotyczących legalności zatrudnienia i wykonywania innej pracy zarobkowej (nie tylko zarejestrowanych w PUP osób bezrobotnych) inspektorzy PIP dysponują od 2007 r., kiedy zakres prowadzonych przez nich kontroli został poszerzony o kontrole legalności zatrudnienia pracowników świadczących pracę na rzecz pracodawców i/lub przedsiębiorców nie będących pracodawcami, ale na rzecz których wykonywana jest praca przez osoby fizyczne, w tym również osoby wykonujące na własny rachunek działalność gospodarczą⁷⁵. Obecnie kontrole prowadzone przez inspektorów pracy obejmują między innymi⁷⁶:

- legalność zatrudnienia, wykonywania innej pracy zarobkowej i działalności zarówno przez obywateli polskich, jak i cudzoziemców;
- legalność zatrudnienia, wykonywania innej pracy zarobkowej i działalności przez zarejestrowanych w PUP bezrobotnych. Inspektorzy sprawdzają, czy do PUP przekazywane są informacje o zatrudnieniu bezrobotnego lub powierzeniu mu wykonywania innej pracy zarobkowej oraz o podjęciu zatrudnienia, innej pracy zarobkowej lub działalności przez osobę posiadającą status bezrobotnego;
- przestrzeganie obowiązku płacenia składek na Fundusz Pracy.

Do obowiązków pracowników PIP należy również kontrolowanie instytucji rynku pracy świadczących usługi pośrednictwa pracy, doradztwa personalnego, poradnictwa zawodowego oraz pracy tymczasowej. Sprawdzają również, czy nie występują nieprawidłowości w podmiotach kierujących osoby na praktyki lub staże w celu uzyskania praktycznych umiejętności zawodowych lub innych form kształcenia praktycznego niebędących zatrudnieniem lub inną pracą zarobkową. Pracownicy PIP kontrolują także wpisy dokonywane w rejestrze agencji zatrudnienia oraz zgodność prowadzonej przez te instytucje działalności z warunkami określonymi w ustawie o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy. Do zadań pracowników PIP należy również ściganie osób, podmiotów i instytucji, które popełnią wykroczenia określone w tejże ustawie. Inspektorzy pracy PIP są także oskarżycielami publicznymi w prowadzonych w takich sprawach postępowaniach.

Cennym źródłem informacji o charakterze i formach pracy nierejestrowanej preferowanych przez mieszkańców poszczególnych regionów kraju są Okręgowe Inspektoraty Pracy Państwowej Inspekcji Pracy. To te organy PIP dysponują informacjami o wynikach kontroli legalności zatrudnienia przeprowadzanych na terenie województwa czy powiatu i wykrytych nieprawidłowościach w tym zakresie. Poniżej przedstawiono wyniki poszczególnych działań kontrolnych legalności zatrudnienia i wykonywania innej pracy zarobkowej oraz przestrzegania przepisów ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach

⁷² PIP jest organem podlegającym Sejmowi RP. Zadaniem tej instytucji jest nadzorowanie i kontrolowanie przestrzegania prawa pracy. Działania podejmowane przez pracowników PIP są nadzorowane przez Radę Ochrony Pracy. PIP składa się z: Głównego Inspektoratu Pracy, 16 okręgowych inspektoratów pracy oraz Ośrodka Szkolenia PIP. W ramach okręgowych inspektoratów pracy działają 42 oddziały.

⁷³ Dz. U. z 2012 r. poz. 404, z późn. zm.

⁷⁴ M. P. z 2007 r. Nr 58, poz. 657 z późn. zm.

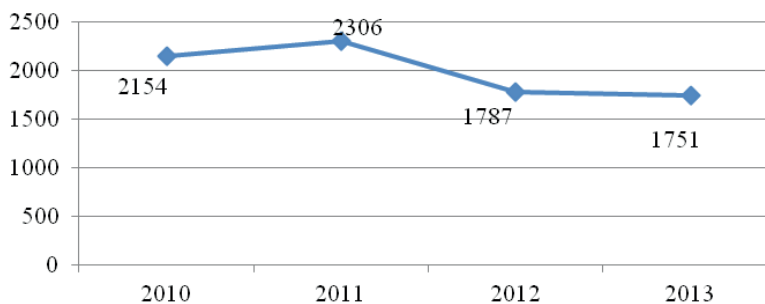
⁷⁵ Wcześniej posiadane przez pracowników PIP kompetencje pozwalały na uzyskiwanie informacji dotyczących zatrudnienia nierejestrowanego jedynie bezrobotnych. Informacje te inspektorzy PIP uzyskiwali dzięki współpracy z osobami pracującymi w wydziałach kontroli legalności zatrudnienia w WUP. Polegała ona na wymianie informacji przydatnych podczas planowania i podejmowania działań pozwalających na ograniczenie nielegalnego zatrudniania bezrobotnych zarejestrowanych w PUP. Informacje o wykrytych przypadkach podejmowania pracy bez zezwolenia lub niezgodnie z posiadanym zezwoleniem cudzoziemców przekazywane były do odpowiednich organów. Ponadto razem z PUP organizowano i prowadzono szkolenia oraz kontrole.

⁷⁶ Art. 10 ustawy z 13 kwietnia 2007 r. o Państwowej Inspekcji Pracy, Dz. U. z 2012 r. poz. 404, z późn. zm.

ryнку pracy, prowadzonych przez Okręgowy Inspektorat Pracy (OIP) w Łodzi. Analizą zostały objęte dane za lata 2010-2013.

1. Przeprowadzone kontrole

W 2013 r. inspektorzy pracy Okręgowego Inspektoratu Pracy (OIP) w Łodzi przeprowadzili 1751 kontroli legalności zatrudnienia lub innej pracy zarobkowej. Analiza liczby przeprowadzonych kontroli w tym zakresie wskazuje na występowanie niepokojącego trendu. W latach 2010-2013 obserwowano systematyczny spadek liczby przeprowadzanych kontroli legalności zatrudnienia lub innej pracy zarobkowej (wykres IV.1). Liczba ich w tym okresie zmniejszyła się niemal o 1/5 (18,7%). W 2014 r. trend ten utrzymywał się nadal, gdyż obserwowano dalszy spadek liczby przeprowadzanych tego rodzaju kontroli⁷⁷. Liczba kontroli w 2014 r. w porównaniu z rokiem poprzednim zmniejszyła się o 12,6%. Spadek liczby przeprowadzonych kontroli legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej obserwowano we wszystkich podregionach województwa łódzkiego. Różniło je natomiast natężenie tego spadku.

Wykres IV.1. Liczba kontroli legalności zatrudnienia lub innej pracy zarobkowej przeprowadzonych w województwie łódzkim w latach 2010-2013

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych z Okręgowego Inspektoratu Pracy w Łodzi

Województwo łódzkie charakteryzuje się wewnętrznym zróżnicowaniem intensywności prowadzonych przez pracowników OIP w Łodzi kontroli legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej. Zróżnicowanie to widoczne jest nie tylko przy porównaniu liczby prowadzonych kontroli i ich struktury na terenie poszczególnych podregionów, ale również wewnątrz nich.

W latach 2010-2013 kontrole legalności zatrudnienia i wykonywania innej pracy zarobkowej najczęściej przeprowadzane były w stolicy województwa. Udział prowadzonych na terenie Łodzi kontroli w tym zakresie wahał się od 33,8% w 2010 r. do 38,9% w 2012 r. (wykres IV.2). Tam także zaobserwowano, iż wzrost udziału kontroli był najwyższy (o 4,3 pkt proc.), mimo spadku ich liczby o 8,4% (z 728 w 2010 r. do 667 w 2013 r.). Tak znaczna liczba przeprowadzanych kontroli legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej w stolicy województwa jest uzasadniona ze względu na zróżnicowanie sytuacji gospodarczej w regionie, a szczególnie różnice w poziomie rozwoju gospodarczego i liczbie funkcjonujących podmiotów gospodarki narodowej. To Łódź jest obszarem najlepiej rozwiniętym gospodarczo – PKB *per capita* jest znacznie wyższe niż średnia dla województwa czy średnia dla Polski. W 2012 r. było wyższe o 31% niż dla całego regionu i o 22,1% wyższe niż średnia dla kraju⁷⁸. Stolica województwa łódzkiego charakteryzuje się również

⁷⁷ W 2014 r. przeprowadzono 1530 kontroli legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej. *Sprawozdanie Okręgowego Inspektoratu Pracy w Łodzi z działalności Okręgowego Inspektoratu w Łodzi za rok 2014 r.*, s. 33, <http://lodz.pip.gov.pl/pl/f/v/121860/Sprawozdanie%202014.pdf> [dostęp 30.05.2015 r.].

⁷⁸ Obliczenia własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych, www.stat.gov.pl [dostęp 01.06.2015 r.].

najwyższym poziomem produktywności pracy nie tylko w regionie, ale również wyższym niż w kraju. Ponadto w Łodzi zlokalizowanych jest większość podmiotów gospodarczych (w 2013 r. stanowiły one 38,2% wszystkich podmiotów gospodarczych działających w Łódzkiem)⁷⁹. Większość z nich (79,5% w 2013 r.)⁸⁰ to podmioty świadczące różnego rodzaju usługi, a – jak wynika z prowadzonych dotąd badań – tam najczęściej świadczona była praca nierejestrowana⁸¹.

W latach 2010-2012 co piąta kontrola inspektorów pracy przeprowadzana była na terenie podregionu sieradzkiego. Udział prowadzonych na tym obszarze kontroli legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej wahał się od 19,2% w 2010 r. do 22,6% w 2012 r. W podregionie tym, podobnie jak w stolicy województwa, obserwowano zatem wzrost udziału kontroli (o 3,2 pkt proc.), pomimo spadku ich liczby z 413 w 2010 r. do 391 w 2013 r., czyli o 5,3%. Tak duże zainteresowanie inspektorów pracy podregionem sieradzkim wynika zapewne stąd, że jest to najsłabiej rozwinięty gospodarczo obszar w województwie łódzkim i charakteryzuje się wysokim, w porównaniu z pozostałymi podregionami, udziałem rolnictwa, leśnictwa, łowiectwa i rybactwa w strukturze wartości dodanej brutto (8,8% w 2013 r.)⁸² oraz najniższym poziomem produktywności, co oznacza, że stosowane są na tym obszarze pracochłonne techniki i technologie produkcji. Podregion ten charakteryzuje się również najwyższym w regionie udziałem podmiotów prowadzących działalność budowlaną (12,6% w 2013 r.)⁸³. Prowadzone do tej pory badania wskazują, że remonty i naprawy budowlano-instalacyjne i usługi budowlane i instalacyjne oraz prace ogrodniczo-rolne są rodzajem prac najczęściej wykonywanych w ramach pracy nierejestrowanej⁸⁴.

Na terenie pozostałych podregionów województwa łódzkiego w badanym okresie obserwowano spadek zarówno liczby przeprowadzanych kontroli legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej, jak również ich udziałów. Najszybciej liczba prowadzonych tego rodzaju kontroli zmniejszyła się w podregionach łódzkim i piotrkowskim (spadek liczby przeprowadzonych kontroli odpowiednio o 35,1% i 36,6%)⁸⁵. Na tych też obszarach udział przeprowadzonych kontroli legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej był najniższy. Co dziesiąta tego rodzaju kontrola przeprowadzona została w podregionie piotrkowskim, przy czym w badanym okresie udział ich spadł o 3,3 pkt proc. Nieco wyższy był odsetek kontroli legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej przeprowadzonych w podregionie łódzkim – w 2013 r. wyniósł 13,3%, przy czym był niższy niż w 2010 r. o 3,3 pkt proc.

⁷⁹ Obliczenia własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych, www.stat.gov.pl [dostęp 01.06.2015 r.].

⁸⁰ Obliczenia własne na podstawie danych pochodzących dla województwa łódzkiego i podregionów z: *Województwo Łódzkie, podregiony powiaty, gminy 2014*, op. cit., s. 343-350, dla Polski z *Rocznika Statystycznego Rzeczypospolitej Polskiej 2014*, op. cit., s. 735.

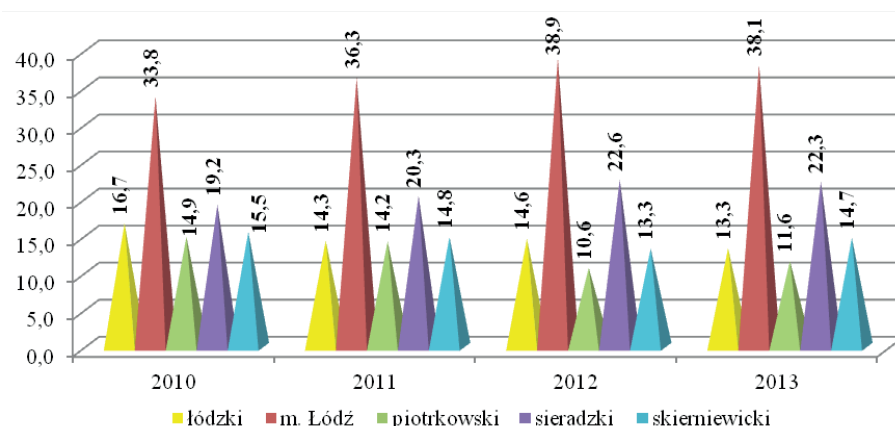
⁸¹ Na przykład z cyklicznie przeprowadzanych przez GUS badań w ramach BAEL wynika, że większość (około 70,1%) prac wykonywanych w sposób nierejestrowany stanowią różnego rodzaju usługi. Por. *Praca nierejestrowana w Polsce w 2010 r.*, op. cit., s. 73.

⁸² Obliczenia własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych, www.stat.gov.pl [dostęp 01.06.2015 r.].

⁸³ Obliczenia własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych, www.stat.gov.pl [dostęp 01.06.2015 r.].

⁸⁴ Zob. *Praca nierejestrowana w Polsce w 2010 r.*, op. cit., s. 73, oraz M. Bednarski i inni, red., *Przyczyny pracy nierejestrowanej w Polsce*, op. cit. s. 117-118.

⁸⁵ Liczba przeprowadzonych kontroli legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej w podregionie łódzkim spadła z 359 w 2010 r. do 233 w 2013 r. a w podregionie piotrkowskim z 320 w 2010 r. do 203 w 2013 r.

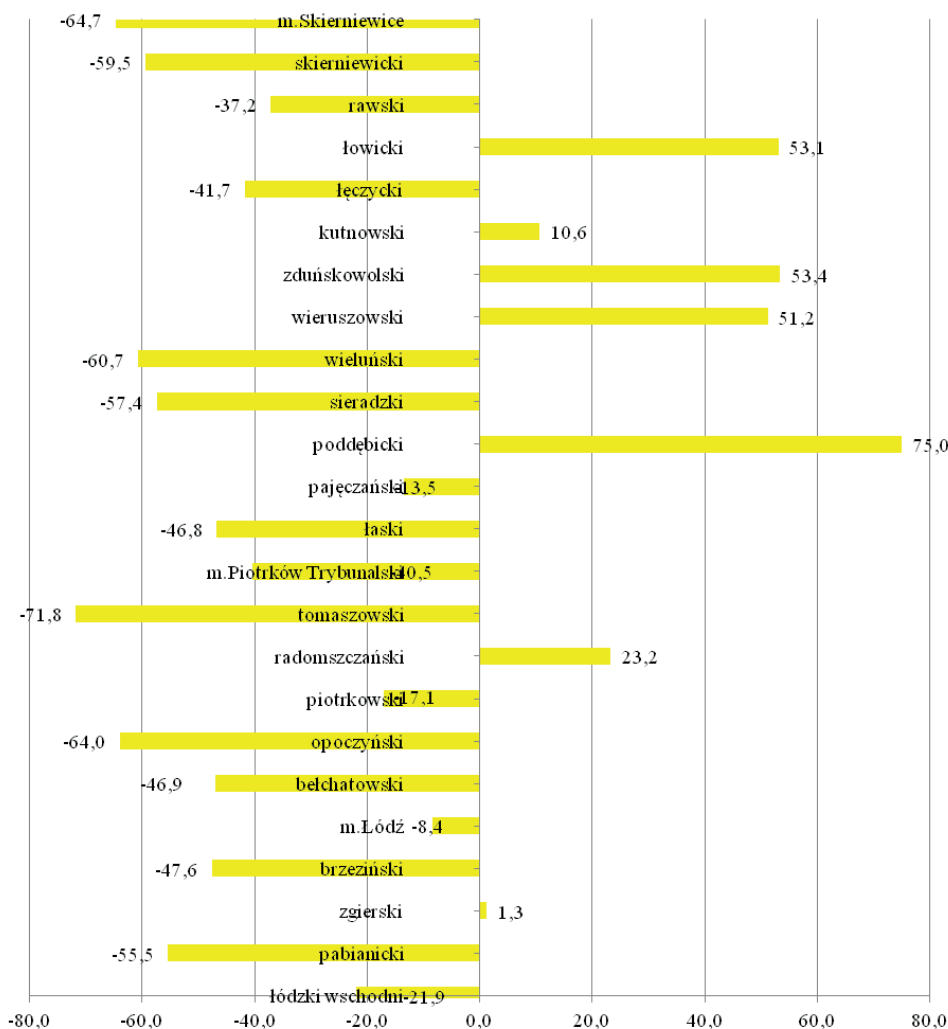

Wykres IV.2. Kontrola legalności zatrudnienia osób przeprowadzone w podregionach województwa łódzkiego w latach 2010-2013 (w %)

Źródło: jak do wykresu IV.1.

Analiza liczby kontroli legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej w Łódzkiem wskazuje na występowanie znacznych różnic na poziomie poszczególnych powiatów. Najwięcej kontroli w tym zakresie prowadzonych było w Łodzi i na terenie powiatu zduńskowolskiego (liczba ich wahała się od 103 w 2010 r. do 158 w 2013 r.). Najrzadziej inspektorzy pracy pojawiali się na terenie powiatów opoczyńskiego i skierniewickiego. Liczba przeprowadzonych kontroli legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej w powiecie opoczyńskim wahała się od 25 w 2010 r. do 9 w 2013 r. a w powiecie zduńskowolskim od 37 w 2010 r. do 15 w 2013 r. Powiaty znajdujące się na terenie województwa łódzkiego różniły się również dynamiką i kierunkiem zachodzących zmian. W latach 2010-2013 najszybsze tempo wzrostu liczby przeprowadzonych kontroli legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej odnotowano w powiatach: poddębickim i zduńskowolskim. Liczba przeprowadzanych kontroli na tych obszarach zwiększyła się odpowiednio o: 75,0% i 53,4% (wykres IV.3). Najszybsze tempo spadku liczby przeprowadzonych kontroli w tym zakresie odnotowano w powiecie tomaszowskim (spadek aż o 71,8%), Skierniewicach (spadek o 64,7%) i powiecie opoczyńskim (spadek o 64,0%). Ponieważ w analizowanym okresie obserwowano w tych powiatach systematyczny spadek liczby przeprowadzanych kontroli legalności zatrudnienia i wykonywania innej pracy zarobkowej świadczyć to może o zmniejszaniu się skali występowania tego rodzaju nieprawidłowości na tych obszarach. Inspektorzy pracy PIP planują bowiem przeprowadzanie kontroli w oparciu o wyniki uzyskiwane w latach poprzednich⁸⁶. Na obszarach, na których wyniki prowadzonych kontroli wskazują na wysokie ryzyko wystąpień naruszeń prawa w zakresie legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej oraz przestrzegania przepisów ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, liczba przeprowadzanych kontroli jest zwiększana.

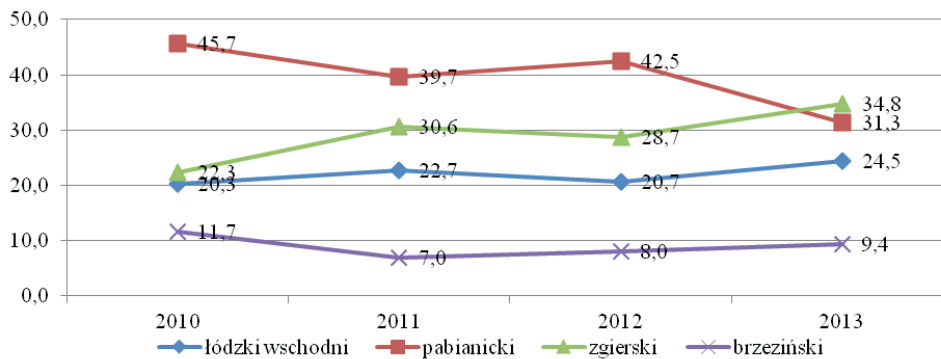
⁸⁶ Sprawozdanie z działalności Państwowej Inspekcji Pracy w 2013 r., Warszawa 2014 r., s. 148.

Wykres IV.3. Zmiany liczby przeprowadzonych kontroli legalności zatrudnienia w powiatach województwa łódzkiego w latach 2010-2013 (w %)

Źródło: jak do wykresu IV.1.

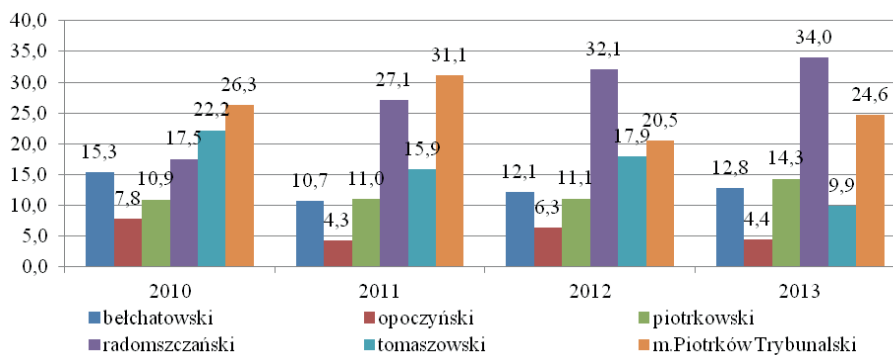
W podregionie łódzkim kontrole legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej w latach 2010-2013 najczęściej prowadzone były na terenie powiatu zgierskiego i pabianickiego (wykres IV.4), przy czym na początku tego okresu kontrole najczęściej były prowadzone w powiecie pabianickim, a w końcu – w powiecie zgierskim. Ta zmiana była wynikiem spadku odsetka kontroli w powiecie pabianickim o 14,4 pkt proc. i ich wzrostu w przypadku powiatu zgierskiego o 12,5 pkt proc. Najrzadziej przeprowadzane były kontrole legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej na terenie powiatu brzezińskiego.

Wykres IV.4. Kontrole legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej przeprowadzone w podregionie łódzkim w latach 2010-2013 (w %)

Źródło: jak do wykresu IV.1.

W podregionie piotrkowskim kontrole legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej najczęściej przeprowadzane były w powiecie radomszczańskim (wykres IV.5). Co trzecia kontrola tego rodzaju przeprowadzana była właśnie na tym obszarze. Jest to również powiat na terenie którego w latach 2010-2013 zaobserwowano największy wzrost udziału prowadzonych kontroli legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej. Drugim obszarem w podregionie piotrkowskim, na terenie którego najczęściej prowadzono kontrole był Piotrków Trybunalski. Odsetek kontroli prowadzonych w stolicy podregionu piotrkowskiego wahał się w analizowanym okresie od 20,5% w 2012 r. do 31,1% w 2011 r. W latach 2010-2013 odnotowano nieznaczny spadek odsetka kontroli legalności zatrudnienia prowadzonych w Piotrkowie Trybunalskim (o 1,6 pkt proc). Najrzadziej kontrole legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej w podregionie piotrkowskim były prowadzone w powiecie opoczyńskim. Ich udział wahał się od 7,8% w 2010 r. do 4,3% w 2011 r. i w 2013 r. wyniósł 4,4% (spadek o 3,4 pkt proc.). Największy spadek odsetka prowadzonych kontroli legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej na terenie podregionu piotrkowskiego odnotowano w przypadku powiatu tomaszowskiego. Udział przeprowadzanych kontroli w tym zakresie zmniejszył się o 12,3 pkt proc.

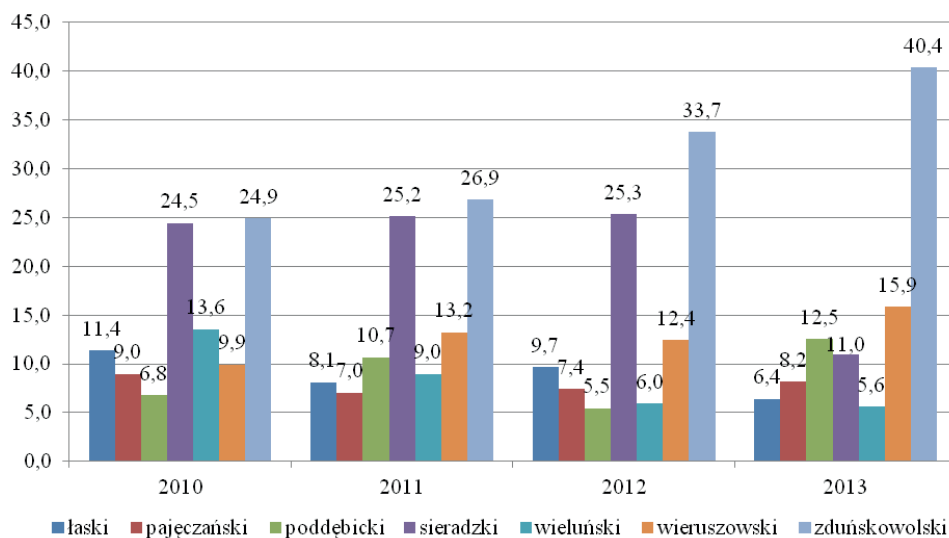

Wykres IV.5. Kontrole legalności zatrudnienia osób przeprowadzone w podregionie piotrkowskim w latach 2010-2013 (w %)

Źródło: jak do wykresu IV.1.

W podregionie sieradzkim najczęściej przeprowadzano kontrole w powiecie zduńskowolskim. (wykres IV.6). Ponadto analiza struktury przeprowadzanych kontroli w tym powiecie wskazuje wyraźnie na wzrost

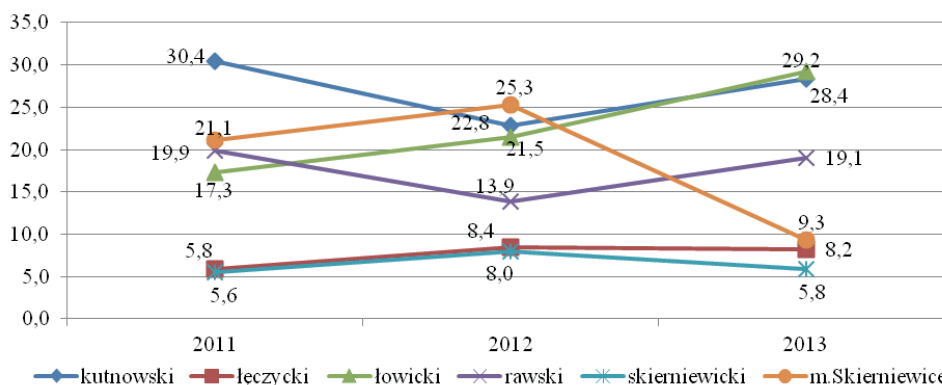
zainteresowania nim inspektorów pracy OIP w Łodzi. Udział kontroli legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej zwiększał się z każdym rokiem i w 2013 r. wyniósł aż 40,4%. W latach 2010-2013 udział przeprowadzanych kontroli na terenie powiatu zduńskowolskiego wzrósł o 15,5 pkt proc. Najrzadziej kontrole legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej przeprowadzane były w powiecie wieluńskim. W latach 2010-2013 odnotowano ich spadek – udział kontroli legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej zmniejszył się o 7,9 pkt proc. Najbardziej odsetek prowadzonych na terenie podregionu sieradzkiego kontroli w tym zakresie zmniejszył się w przypadku powiatu sieradzkiego – spadek o 13,5 pkt proc. Jest to powiat, na terenie którego jeszcze do 2012 r. przeprowadzana był co czwarta kontrola legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej. W 2013 r. liczba kontroli gwałtownie spadła (z 102 w 2012 r. do 43 w 2013 r., czyli o 57,8%).

Wykres IV.6. Kontrole legalności zatrudnienia osób przeprowadzone w podregionie sieradzkiem w latach 2010-2013 (w %)

Źródło: jak do wykresu IV.1.

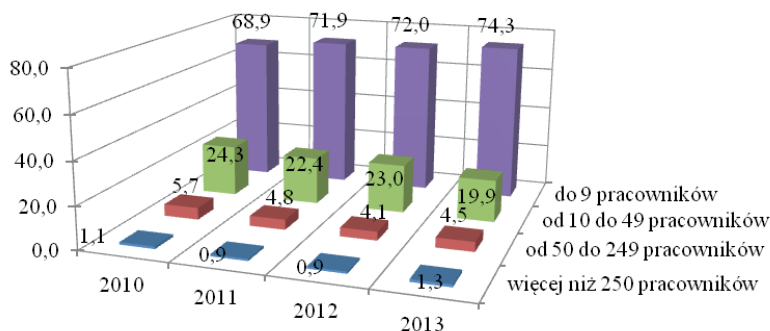
W podregionie skierniewickim, podobnie, jak w pozostałych podregionach województwa łódzkiego, wyróżnić można powiaty, na terenie których przeprowadzane były kontrole legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej częściej niż w innych. Najczęściej kontrole prowadzone były na terenie powiatów kutnowskiego i łowickiego. Odsetek prowadzonych kontroli na terenie powiatu kutnowskiego wahał się od 19,8% w 2010 r. do 30,4% w 2011 r. Nieco inaczej wyglądała sytuacja w powiecie łowickim. W badanym okresie obserwowano systematyczny wzrost udziału prowadzonych na tym terenie kontroli legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej. W powiecie tym odnotowano również największy wzrost udziału prowadzonych kontroli na terenie podregionu skierniewickiego. Ich odsetek wzrósł o 14,5 pkt proc. Najrzadziej kontrole legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej przeprowadzane były w powiecie skierniewickim. Ich udział wahał się od 5,6% w 2011 r. do 11,1% w 2010 r. Obserwowany w latach 2010-2013 spadek udziału przeprowadzanych kontroli tego rodzaju w powiecie skierniewickim był niewielki (o 5,2 pkt proc.).

Wykres IV.7. Kontrola legalności zatrudnienia osób przeprowadzone w podregionie skierniewickim w latach 2010-2013 (w %)

Źródło: jak do wykresu IV.1.

Najczęściej kontrole legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej przeprowadzane były w mikro i małych podmiotach gospodarczych, najrzadziej natomiast w średnich i dużych (wykres IV.8). Udział kontroli przeprowadzanych w mikropodmiotach był najwyższy i wahał się od 68,9% w 2010 r. do 74,3% w 2013 r. Pomimo obserwowanego w latach 2010-2013 spadku liczby przeprowadzanych kontroli w podmiotach zatrudniających co najwyżej 9 pracowników (z 1499 w 2010 r. do 1307 w 2013 r., czyli o 12,8%), odsetek przeprowadzanych w nich kontroli systematycznie się zwiększał. W badanym okresie odnotowano wzrost udziału kontroli legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej w mikropodmiotach o 5,4 pkt proc. Był to największy wzrost udziału prowadzonych w podmiotach gospodarczych tego rodzaju kontroli.

Wykres IV.8. Kontrola legalności zatrudnienia osób przeprowadzone wg wielkości podmiotów w województwie łódzkim w latach 2010-2013 (w %)

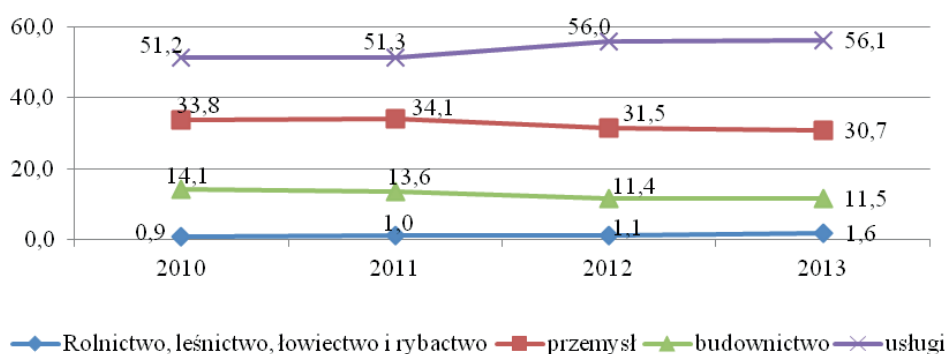
Źródło: jak do wykresu IV.1.

Co piąta kontrola przeprowadzana była w podmiotach małych, zatrudniających od 10 do 49 osób. W przypadku tej grupy podmiotów gospodarczych w latach 2010-2013 odnotowano największy spadek udziału przeprowadzanych kontroli legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej (o 4,4 pkt proc.). Był on wynikiem znacznego spadku liczby kontroli przeprowadzanych w tej grupie podmiotów gospodarczych (z 529 w 2010 r. do 350 w 2013 r., czyli o 33,8%). Najrzadziej kontrole legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej przeprowadzane były w podmiotach dużych zatrudniających więcej niż 250 pracowników. Jednakże w badanym okresie odnotowano nieznaczny wzrost udziału tego rodzaju kontroli przepro-

wadzanych w dużych podmiotach gospodarczych (o 0,1 pkt proc.), pomimo spadku ich liczby z 24 w 2010 r. do 22 w 2013 r., czyli o 8,3%.

Taki rozkład struktury przeprowadzanych kontroli legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej ma swoje uzasadnienie ze względu na strukturę podmiotów gospodarczych działających na terenie województwa łódzkiego. W Łódzkiem dominują mikropodmioty, których udział systematycznie się zwiększa i podmioty małe (w 2013 r. stanowiły odpowiednio: 95,1% i 4,0%). Najmniej działa podmiotów dużych zatrudniających więcej niż 250 osób. W 2013 r. w Łódzkiem 0,1% działających podmiotów gospodarczych, stanowiły podmioty duże⁸⁷.

Najczęściej inspektorzy pracy OIP w Łodzi przeprowadzali kontrole legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej w podmiotach prowadzących działalność usługową. Co najmniej co druga kontrola tego rodzaju prowadzona była właśnie w tych podmiotach (wykres IV.9). W podmiotach usługowych również w latach 2010-2013 zaobserwowano największy wzrost udziału prowadzonych kontroli (o 4,8 pkt proc.), pomimo systematycznego spadku ich liczby (z 1115 w 2010 r. do 987 kontroli w 2013 r., czyli o 11,5%).

Wykres IV.9. Kontrole legalności zatrudnienia osób przeprowadzone w województwie łódzkim wg sektorów ekonomicznych w latach 2010-2013 (w %)

Źródło: jak do wykresu IV.1.

Około co trzecia kontrola legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej przeprowadzana była w przedsiębiorstwach przemysłowych (wykres IV.9). W badanym okresie odsetek prowadzonych kontroli w tych podmiotach wahał się od 30,7% w 2013 r. do 34,1% w 2011 r. Udział ten był stosunkowo wysoki pomimo tego, że w latach 2010-2013 odnotowano największy spadek odsetka kontroli właśnie w przypadku przedsiębiorstw produkcyjnych (o 3,4 pkt proc.) i ich liczby (o 26,5%).

Najrzadziej kontrole legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej prowadzone były w podmiotach działających w sektorze budowlanym i w sektorze rolniczym. Co dziesiąta kontrola odbywała się w podmiotach zajmujących się działalnością związaną z budownictwem. W latach 2010-2013 ich liczba spadła z 307 do 203, czyli aż o 33,9%. Jedynie w przypadku podmiotów działających w sektorze rolniczym, leśnictwie, łowiectwie i rybactwie w badanym okresie odnotowano wzrost liczby przeprowadzanych kontroli legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej – o ponad połowę (52,6%). Udział kontroli legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej w tych podmiotach gospodarczych wahał się od 0,9% w 2010 r. do 1,6% w 2013 r.

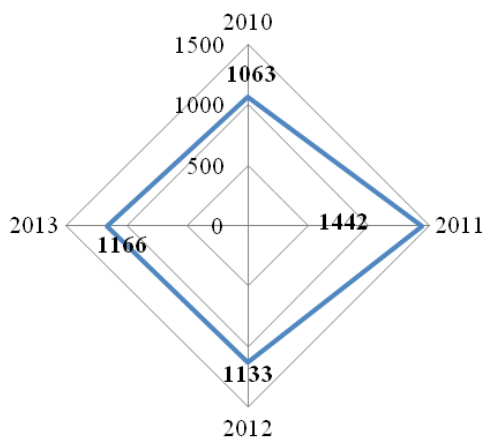
Taki rozkład kontroli legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej przeprowadzanych w województwie łódzkim wynika ze struktury sektorowej działających tu podmiotów gospodarczych. Najczęściej prowadzą one działalność usługową. W 2013 r. udział ich w ogólnej liczbie podmiotów działających w Łódzkiem wyniósł aż 75,2%. Drugim znaczącym sektorem w regionie był przemysł, a trzecim budownictwo

⁸⁷ Obliczenia własne na podstawie danych pochodzących dla województwa łódzkiego i podregionów z: *Województwo Łódzkie, podregiony, powiaty, gminy 2014*, op. cit., s. 343-350, dla Polski z *Rocznika Statystycznego Rzeczypospolitej Polskiej 2014*, op. cit., s. 735.

(udziały odpowiednio 12,6% i 10,3%). Tylko 2% podmiotów zajmowało się rolnictwem, leśnictwem, łowiectwem i rybactwem⁸⁸.

2. Wyniki przeprowadzonych kontroli

Analiza liczby kontroli, podczas których wykryto różnego rodzaju nieprawidłowości w zakresie legalności zatrudnienia oraz przestrzegania przepisów ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy wskazuje na wzrost skłonności pracodawców i pracowników do oferowania i podejmowania pracy nierejestrowanej w regionie łódzkim. Liczba kontroli, podczas których inspektorzy pracy wykryli przypadki tego rodzaju nieprawidłowości w latach 2010-2013 w Łódzkiem zwiększyła się o 9,7%, czyli o 103 (wyk. IV.10). Należy jednak zauważyć, że liczba ta nie rosła systematycznie, zwiększała się w latach 2010-2011 i 2012-2013, natomiast w latach 2011-2012 odnotowano ich nieznaczny spadek. W 2011 r. inspektorzy OIP w Łodzi wykryli nieprawidłowości w tym zakresie podczas 1442 kontroli. Liczba ich w porównaniu z rokiem 2012 zmniejszyła się o 21,4% (o 309 przypadków).

Wykres IV.10. Liczba kontroli, podczas których wykryto nieprawidłowości w zakresie legalności zatrudnienia oraz przestrzegania przepisów ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku podczas kontroli legalności zatrudnienia w latach 2010-2013 w województwie łódzkim

Źródło: jak do wykresu IV.1.

Niepokojący był obserwowany w badanym okresie systematyczny wzrost liczby kontroli, podczas których wykrywano nieprawidłowości w zakresie legalności zatrudnienia oraz przestrzegania przepisów ustawy o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy. O ile co druga kontrola przeprowadzana w 2010 r., wykazała nieprawidłowości, to w 2011 r. kontroli takich było 62,5%, w 2012 r. 53,4%, a w 2013 r. aż 66,6% kontroli wskazało na naruszanie przepisów.

Najbardziej znacząca w województwie łódzkim jest skala naruszeń przepisów w zakresie zgłaszania osób wykonujących pracę do ubezpieczenia społecznego. Podczas co drugiej kontroli wykrywano przypadki nieprawidłowości dotyczących właśnie tego rodzaju naruszeń (tab. IV.1). Analiza danych za lata 2010-2013 wskazuje jednak, iż liczba wykrywanych nieprawidłowości tego rodzaju zmniejszyła się o 10,7%.

⁸⁸ Obliczenia własne na podstawie danych pochodzących dla województwa łódzkiego i podregionów z: *Województwo Łódzkie, podregiony powiaty, gminy 2014*, GUS Łódź 2014 r., s. 343-350, dla Polski z *Rocznika Statystycznego Rzeczypospolitej Polskiej 2014*, op. cit., s. 735.

W badanym okresie udział wykrywanych podczas kontroli przypadków naruszenia przepisów w zakresie zgłaszania osób wykonujących pracę do ubezpieczenia społecznego systematycznie się zmniejszał. Odsetek tego rodzaju naruszeń wykrywanych podczas przeprowadzanych kontroli zmniejszył się w ciągu analizowanych czterech lat o 9,8 pkt proc.

Tabela IV.1. Kontrole, które wykazały wystąpienie naruszenia przepisów dotyczących legalności zatrudnienia oraz przestrzegania przepisów ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku odnotowane podczas kontroli inspektorów OIP w Łodzi w latach 2010-2013 (w %)

Wyszczególnienie	2010	2011	2012	2013
	100,0	100,0	100,0	100,0
brak potwierdzenia na piśmie zawartej z pracownikiem umowy o pracę	8,9	7,8	10,2	9,3
niezgodność rodzaju umowy cywilno-prawej z charakterem świadczonej pracy	2,1	3,5	2,2	5,5
niezgłoszenie lub nieterminowe zgłoszenie osób zatrudnionych lub wykonujących inną pracę zarobkową do ubezpieczenia społecznego	53,0	47,7	43,5	43,1
niezgłoszenie do ZUS wymaganych danych mających wpływ na wymiar składek na Fundusz Pracy	1,1	1,1	2,1	0,8
zgłoszenie nieprawidłowych danych mających wpływ na obniżenie podstawy wymiaru składek na Fundusz Pracy	1,0	1,9	1,1	1,6
niepłacenie składek na Fundusz Pracy	7,7	9,1	10,0	7,9
nieterminowe opłacanie składek na Fundusz Pracy	20,8	22,0	22,9	20,7
niepowiadomienie przez bezrobotnego właściwego PUP o zatrudnieniu, podjęciu innej pracy zarobkowej lub pozarolniczej	3,8	4,6	5,0	7,5
nieterminowe zawiadomienie właściwego PUP o podjęciu zatrudnienia lub innej pracy zarobkowej lub pozarolniczej	1,6	2,4	2,8	3,5

Źródło: jak do wykresu IV.1.

Tak częste naruszanie przepisów dotyczących terminowości zgłaszania osób zatrudnionych lub wykonujących inną pracę zarobkową do ubezpieczenia społecznego nie jest cechą charakterystyczną województwa łódzkiego. Nieprawidłowości tego rodzaju są również najczęściej wykrywane w skali całego kraju. W 2013 r. co trzecia wykryta nieprawidłowość (27,7%) dotyczyła właśnie niezgłoszenia lub nieterminowego zgłoszenia osób zatrudnionych lub wykonujących inną pracę zarobkową do ubezpieczenia społecznego⁸⁹.

Drugą najczęściej wykrywaną nieprawidłowością podczas kontroli przeprowadzanych przez inspektorów OIP w Łodzi są naruszenia przepisów dotyczących odprowadzania składek na Fundusz Pracy. Co piąta kontrola, podczas której wykryto przypadki naruszenia przepisów dotyczących legalności zatrudnienia oraz przestrzegania przepisów ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy wykazała nieterminowe odprowadzanie składek na Fundusz Pracy. Niepokojące jest to, że skłonność pracodawców do unikania tego obowiązku w wymaganym terminie rośnie. Liczba kontroli podczas których wykryto tego rodzaju nieprawidłowości w latach 2010-2013 zwiększyła się o 9% (z 221 do 241). Tak znaczny udział wykrywanych przypadków nieterminowego opłacenia składek na Fundusz Pracy jest charakterystyczny nie tylko dla województwa łódzkiego, ale również dla całego kraju. Stanowią bowiem drugie w kolejności najczęściej wykrywane naruszenie przepisów w Polsce. W 2013 r. co czwarty (25,3%)

⁸⁹ Sprawozdanie z działalności Państwowej Inspekcji Pracy w 2013 r., op. cit., s. 149.

wykryty przypadek nielegalnego zatrudnienia oraz nieprzestrzegania przepisów ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy dotyczył właśnie tej nieprawidłowości⁹⁰.

W przypadku województwa łódzkiego niepokojącym zjawiskiem jest obserwowany wzrost skłonności do podejmowania pracy bez podpisania umowy pisemnej. Naruszenia tego rodzaju są trzecią najczęściej wykrywaną nieprawidłowością w kraju. W 2013 r. 11,2% wykrytych przypadków nielegalnego zatrudnienia oraz nieprzestrzegania przepisów ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy dotyczyło niepotwierdzenia na piśmie w wymaganym terminie rodzaju i warunków umowy o pracę⁹¹. Co dziesiąta kontrola, podczas której wykryto w województwie łódzkim przypadki naruszenia przepisów dotyczących legalności zatrudnienia dotyczyła właśnie świadczenia pracy na podstawie ustnej umowy o pracę. W latach 2010-2013 liczba kontroli podczas których wykrywano przypadki wykonywania pracy bez podpisania umowy pisemnej zwiększyła się o 14,7% (z 95 do 109). Udział wykrywanych przypadków niepotwierdzenia na piśmie umowy o pracę zawartej z pracownikiem zwiększył się o 0,4 pkt proc. Świadczy to o zwiększeniu się skali występowania pracy nierejestrowanej w województwie łódzkim, którego przyczyną jest pogorszenie się sytuacji na rynku pracy w tym podregionie. W latach 2010-2013 mieszkańcy województwa łódzkiego mieli coraz większe trudności ze znalezieniem pracy. Podmioty gospodarcze były bardziej skłonne do redukcji zatrudnienia niż powiększania liczby pracowników, co spowodowało zmniejszenie się w analizowanym okresie liczby pracujących o około 10 tys., czyli o 1,8%⁹². Najbardziej niepokojące zmiany dotyczą okresu poszukiwania pracy przez osoby bezrobotne. W analizowanym okresie obserwowano wydłużenie się okresu poszukiwania pracy. W latach 2010-2013 r. odnotowano wzrost liczby bezrobotnych poszukujących pracy od roku do dwóch lat i powyżej dwóch lat i spadek liczby bezrobotnych poszukujących pracy krócej niż rok. Oznacza to, że każdy bezrobotny mieszkaniec województwa łódzkiego musi się liczyć z tym, że będzie poszukiwał pracy długo, a to z kolei może sprzyjać rozwojowi szarej strefy rynku pracy.

Odsetek przypadków niepowiadomienia lub nieterminowego powiadomienia właściwego PUP o podjęciu zatrudnienia oraz niezgodności rodzaju umowy cywilno-prawnej z charakterem świadczonej przez pracownika pracy był stosunkowo niski. Analiza zmian zachodzących w latach 2010-2013 wskazuje jednak na wzrost skłonności do stosowania tego rodzaju praktyk. Tempo wzrostu liczby wykrytych w tym okresie przypadków tych trzech rodzajów nieprawidłowości było najwyższe. W badanym okresie liczba kontroli podczas których wykryto przypadki podjęcia przez bezrobotnego zatrudnienia bez powiadamiania o tym właściwego PUP wzrosła o 120%. Liczba przypadków nieterminowego powiadomienia właściwego PUP o podjęciu zatrudnienia zwiększyła się aż o 141,2%, a liczba wykryć niezgodności rodzaju umowy cywilno-prawnej z charakterem świadczonej pracy aż o 190,9%. Odsetek ujawnionych przypadków podjęcia przez bezrobotnych zatrudnienia, bez powiadomienia o tym właściwego PUP wahała się od 3,8% w 2010 r. do 7,7% w 2013 r. W analizowanym okresie wzrost udziału wykrywanych tego rodzaju nieprawidłowości podczas kontroli był najwyższy – zwiększył się o 3,8 pkt proc. Te tendencje są wynikiem pogorszenia się sytuacji na rynku pracy w województwie łódzkim. Wzrost bezrobocia długookresowego powoduje, że osoby bezrobotne szukają sposobów na uzupełnienie budżetów domowych i spowolnienie ich pauperyzacji. Gotowe są więc również na podjęcie pracy nierejestrowanej, która daje im możliwość przetrwania trudnego okresu.

Wykrywane podczas kontroli w Łódzkiem przypadki niezgodności rodzaju umowy cywilno-prawnej z charakterem świadczonej pracy dotyczyło najczęściej sektora budowlanego oraz firm ochroniarskich i sprzątających. Rzadziej nieprawidłowości tego rodzaju wykrywane były w podmiotach prowadzących działalność handlową. Naruszenia dotyczyły formy i sposobu zawierania umów cywilno-prawnych. Najczęściej związane były z zawieraniem z pracownikami umów o dzieło, pomimo że charakter wykonywanej pracy wyraźnie wskazywał, że powinna zostać zawarta umowa zlecenie. Nieprawidłowością często wykrywaną w przypadku podmiotów z sektora budowlanego było zawieranie ustnych umów o dzieło. Często też podczas kontroli pracownicy zatrudnieni na podstawie ustnej umowy podawali jako termin rozpoczęcia pracy kilka dni przed kontrolą lub dzień, w którym kontrola miała miejsce. Przedsiębiorcy stosujący pi-

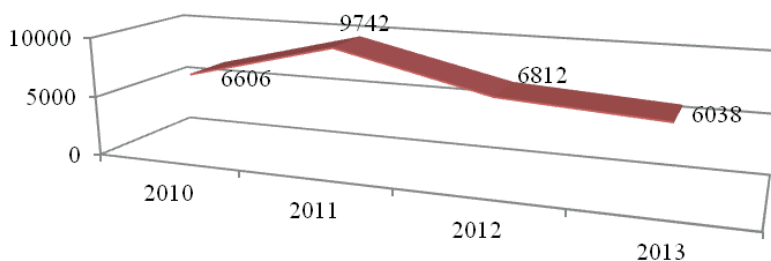
⁹⁰ *Sprawozdanie z działalności Państwowej Inspekcji Pracy w 2013 r.*, op. cit., s. 149.

⁹¹ Tamże, s. 149.

⁹² Obliczenia własne na podstawie danych pochodzących z Banku Danych Lokalnych, www.stat.gov.pl [dostęp 03.06.2015 r.].

semne umowy o dzieło lub zlecenia omijali zapisy wskazujące na to, że pracownik został zatrudniony na podstawie stosunku pracy. Stosowane były również różnego rodzaju wybiegi podczas opisywania czynności wpisywanych w umowie o dzieło. Ponadto często umowy zlecenia były zgłaszane do ZUS z dużym opóźnieniem, niejednokrotnie odbywało się to podczas kontroli inspektorów pracy⁹³.

Nieco inaczej wygląda sytuacja, po przeanalizowaniu danych dotyczących liczby osób, których dotyczyły wykryte podczas kontroli nieprawidłowości w zakresie legalności zatrudnienia oraz przestrzegania przepisów ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy. W 2013 r. wykryte przypadki nieprawidłowości tego rodzaju dotyczyły 6038 osób (wykres IV.11).

Wykres IV.11. Liczba osób, których dotyczyły wykryte różnego rodzaju nieprawidłowości w zakresie legalności zatrudnienia oraz przestrzegania przepisów ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku podczas kontroli legalności zatrudnienia w latach 2010-2013 w województwie łódzkim

Źródło: jak do wykresu IV.1.

Ich liczba w stosunku do 2010 r. zmniejszyła się o 8,6%, co w porównaniu z kierunkiem i tempem zmian liczby kontroli, podczas których wykrywano nieprawidłowości wskazuje, że pracodawcy nie stosują tych praktyk wobec wszystkich swoich pracowników. W analizowanym okresie wzrost liczby osób, których dotyczyły wykryte nieprawidłowości podczas przeprowadzanych kontroli odnotowano jedynie w 2011 r. (w porównaniu z rokiem poprzednim ich liczba zwiększyła się o 47,5%).

Nieprawidłowością, która dotyczyła najliczniejszej grupy pracowników zatrudnionych w kontrolowanych podmiotach, było nieterminowe opłacanie przez pracodawcę składek na Fundusz Pracy oraz nieodprowadzanie tego rodzaju składek w ogóle. Nieterminowe płaćenie składek na Fundusz Pracy dotyczyło co drugiej osoby, w przypadku której stwierdzono wystąpienie naruszenia przepisów (tab. IV.2). W latach 2010-2013 obserwowano systematyczny wzrost ich udziału, pomimo obserwowanego spadku ich liczby z 3001 do 2829, czyli o 5,7%. Świadczyć to może o tym, że pracodawcy tego rodzaju praktyki zaczynają stosować wobec coraz większej liczby swoich pracowników. W przypadku co piątej osoby wykryte naruszenie przepisów dotyczących legalności zatrudnienia dotyczyło niepłaćenia przez pracodawcę składek na Fundusz Pracy w ogóle. Jednakże w przypadku tej grupy w badanym okresie obserwowano poprawę sytuacji. Odnotowano bowiem spadek udziału tych osób o 5,1 pkt proc. Zmniejszyła się również ich liczba o 27,1%.

Tabela IV.2. Struktura naruszeń przepisów dotyczących legalności zatrudnienia oraz ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy odnotowane podczas kontroli inspektorów OIP w Łodzi w latach 2010-2013 (w %)

Wyszczególnienie	2010	2011	2012	2013
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0
brak potwierdzenia na piśmie zawartej z pracownikiem umowy o pracę	3,4	2,1	3,3	3,5
niezgodność rodzaju umowy cywilno-prawej z charakterem świadczonej pracy	2,0	1,4	2,9	3,6

⁹³ Sprawozdanie Okręgowego Inspektora Pracy w Łodzi z działalności Okręgowego Inspektoratu w Łodzi za rok 2014 r., op. cit. s. 34.

nieterminowe zgłoszenie osób zatrudnionych lub wykonujących inną pracę zarobkową do ubezpieczenia społecznego	18,6	14,9	14,6	16,7
niezgłoszenie osoby zatrudnionej lub wykonującej inną pracę do ubezpieczenia społecznego	2,3	2,3	3,3	4,2
niezgłoszenie do ZUS wymaganych danych mających wpływ na wymiar składek na Fundusz Pracy	0,5	0,4	3,7	0,4
zgłoszenie nieprawidłowych danych mających wpływ na obniżenie podstawy wymiaru składek na Fundusz Pracy	0,7	0,6	0,6	0,6
niepłacenie składek na Fundusz Pracy	25,4	30,3	23,3	20,2
nieterminowe opłacanie składek na Fundusz Pracy	45,4	46,2	46,3	46,9
niepowiadomienie przez bezrobotnego właściwego PUP o zatrudnieniu, podjęciu innej pracy zarobkowej lub pozarolniczej	1,3	1,1	1,5	2,6
nieterminowe zawiadomienie właściwego PUP o podjęciu zatrudnienia lub innej pracy zarobkowej lub pozarolniczej	0,3	0,7	0,5	1,3

Źródło: jak do wykresu IV.1.

Najmniej liczną grupę stanowiły osoby bezrobotne, które nie powiadomiły właściwego PUP w wymaganym terminie o podjęciu pracy. Ich udział w latach 2010-2013 wahał się od 0,3% w 2010 r. do 1,3% w 2013 r. Niepokojący był obserwowany w badanym okresie wzrost odsetka osób bezrobotnych, które nie wywiązały się z tego obowiązku oraz ich liczby. Ich udział zwiększył się o 1 pkt proc., natomiast liczba wzrosła aż o 300%. Świadczyć to może o tym, że osoby bezrobotne coraz częściej mogą decydować się na podejmowanie pracy nierejestrowanej, licząc na to, że z czasem przekształci się w pracę legalną, wykonywaną na podstawie pisemnej umowy o pracę. Może być to również wynik nieznamomości obowiązujących przepisów lub też zwykłe roztargnienie. Jednakże za wzrostem skłonności do podejmowania pracy nierejestrowanej świadczyć może również, że nieco wyższy odsetek stanowiły osoby bezrobotne, które podjęły zatrudnienie, inną pracę zarobkową lub działalność bez powiadomienia o tym właściwego PUP. Ich udział w 2013 r. wyniósł 2,6% i był wyższy niż w 2010 r. o 1,3 pkt proc.

W latach 2010-2013 najbardziej wzrósł odsetek osób, których pracodawca nie zgłosił do ubezpieczenia społecznego oraz osób, które wykonywały pracę na podstawie umowy cywilno-prawnej, niezgodnej z charakterem świadczonej pracy. Ich udział w badanym okresie zwiększył się odpowiednio o 1,9 pkt proc i 1,6 pkt proc. Jednocześnie nastąpił spadek liczby osób, w przypadku których stwierdzono brak pisemnej umowy o pracę zawartej z pracodawcą. Ich liczba zmniejszyła się o 5,4%, ale udział w strukturze wykrytych nieprawidłowości wzrósł o 0,1 pkt proc. Może to wskazywać na skłonność pracodawców do częstszego stosowania umów cywilno-prawnych zamiast zatrudniania pracowników bez podpisania jakiegokolwiek pisemnej umowy o pracę. Takie rozwiązanie przynosi równie wiele korzyści, jak zatrudnienie pracownika na umowę ustną, a konsekwencje z nieprawidłowo sformułowanej umowy cywilno-prawnej są znacznie mniej dotkliwe. Obowiązujące przepisy prawa materialnego i sądy pracy dopuszczają bowiem swobodę w zawieraniu umów. Ponadto udowodnienie niezgodności podpisanej umowy cywilno-prawnej z rzeczywistym zakresem obowiązków pracownika i wymiarem czasu jego pracy jest trudne, gdyż w takich przypadkach nie wymaga się prowadzenia ewidencji czasu pracy a pracownik potwierdza jedynie otrzymywanie wynagrodzenia w wysokości, jaka została wpisana w umowie.

3. Podsumowanie

Województwo łódzkie jest regionem zróżnicowanym przestrzennie pod względem liczby prowadzonych kontroli legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej oraz przepisów ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy. Najczęściej prowadzone są one w podregionach i powiatach rozwiniętych gospodarczo, na terenie których funkcjonuje dużo podmiotów gospodarczych oraz w tych, gdzie najczęściej stosowane są pracochłonne techniki i technologie produkcji. Kontrole w tym zakresie prowadzone były przede wszystkim w podmiotach gospodarczych działających w stolicy województwa, która jest najlepiej rozwiniętym gospodarczo obszarem regionu łódzkiego i na obszarze której funkcjonuje najwięcej podmiotów gospodarczych oraz w podregionie sieradzkim, gdzie poziom produktywności jest najniższy, a najwyższy w całym województwie udział sektora rolniczego. Cechą charakterystyczną tych obszarów jest również rodzaj dominującej działalności. Łódź jest obszarem, na którym udział sektora usługowego jest w całym województwie łódzkim najwyższy. Z kolei cechą charakterystyczną podregionu sieradzkiego jest najwyższy udział w regionie sektora rolniczego i budownictwa. W przypadku obu tych sektorów skala występowania szarej strefy rynku pracy jest najwyższa.

Obserwuje się spadek liczby prowadzonych kontroli legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej we wszystkich podregionach województwa łódzkiego. Biorąc pod uwagę założenie, o którym wspominają autorzy *Sprawozdania z działalności Państwowej Inspekcji Pracy w 2013 r.*⁹⁴, że podczas planowania liczby kontroli bierze się pod uwagę liczbę kontroli, podczas których w latach poprzednich wykrywano najczęściej nieprawidłowości w tym zakresie, to należy przypuszczać, że obserwowany ich spadek w podregionach województwa łódzkiego jest wynikiem zmniejszania się liczby wykrywanych na tych obszarach nieprawidłowości dotyczących legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej oraz przepisów ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy. Nie oznacza to jednak, że dotyczy to również wszystkich znajdujących się na tych obszarach powiatów. Pomimo tego, że liczba przeprowadzanych kontroli legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej w podregionach województwa łódzkiego jest systematycznie zmniejszana, to jednak znajdują się w regionie powiaty, którym inspektorzy pracy OIP w Łodzi zaczęli poświęcać więcej uwagi. Liczba przeprowadzanych kontroli w tym zakresie w latach 2010-2013 zwiększyła się w powiatach: poddębickim, zduńskowolskim, łowickim, wieruszowskim, radomszczańskim i kutnowskim. Świadczyć to może o zwiększeniu się skłonności pracodawców do oferowania miejsc pracy nierejestrowanej na tych terenach. Na szczególną uwagę zasługuje powiat zduńskowolski, gdzie liczba przeprowadzonych kontroli w latach 2010-2013 nie tylko była jedną z najwyższych (wyższą liczbę kontroli przeprowadzano jedynie w Łodzi), ale również w ciągu tych trzech lat zwiększyła się o połowę.

Podczas planowania liczby kontroli pracownicy OIP w Łodzi uwzględniają również strukturę podmiotów gospodarczych działających na terenie województwa łódzkiego według wielkości. Większość tego rodzaju kontroli przeprowadzana jest w mikropodmiotach, których udział w Łódzkiem jest najwyższy. Ich cechą charakterystyczną jest brak rozbudowanej struktury wewnętrznej, co powoduje, że decyzje dotyczące zatrudniania pracowników podejmuje właściciel firmy. Sytuacja taka z kolei sprzyja powstawaniu nadużyć w tym zakresie i utrudnia ich identyfikację. Potwierdzeniem tego jest tak duża liczba kontroli prowadzonych właśnie w mikropodmiotach. Obserwowany w latach 2010-2013 wzrost odsetka kontroli prowadzonych w tym zakresie w podmiotach zatrudniających co najwyżej 9 pracowników wskazuje na to, że skłonność właścicieli tych podmiotów do zatrudniania pracowników nierejestrowanych wcale nie maleje.

Inspektorzy pracy OIP w Łodzi podczas planowania kontroli legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej oraz przestrzegania przepisów ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy biorą również pod uwagę strukturę podmiotów gospodarczych działających na terenie województwa łódzkiego według sektorów ekonomicznych. Najczęściej kontrolowane są te podmioty, których w województwie łódzkim jest najwięcej. Dlatego też inspektorzy pracy najczęściej przeprowadzają kontrole legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej w podmiotach usługowych. Obserwowany w latach 2010-2013 wzrost odsetka przeprowadzanych kontroli w tym zakresie w podmiotach świadczących

⁹⁴ *Sprawozdanie z działalności Państwowej Inspekcji Pracy w 2013 r.*, op. cit., s. 148.

różnego rodzaju usługi pozwala przypuszczać, że w ich przypadku mamy do czynienia ze wzrostem skali występowania szarej strefy rynku pracy w Łódzkiem.

Wyniki przeprowadzonych analiz liczby i struktury przeprowadzanych przez pracowników OIP w Łodzi kontroli legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej oraz przestrzegania przepisów ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy wskazują na to, że działania mające na celu ograniczyć skalę i zakres występowania pracy nierejestrowanej na terenie województwa łódzkiego powinny być kierowane przede wszystkim do mikropodmiotów, prowadzących działalność usługową, funkcjonujących na terenie powiatów poddębickiego, zduńskowolskiego, łowickiego, wierszowskiego, radomszczańskiegokutnowskiego oraz w stolicy województwa.

Zjawiskiem charakterystycznym dla regionu łódzkiego jest wzrost w latach 2010-2013 liczby kontroli, podczas których wykrywano przypadki nielegalnego zatrudnienia i innej pracy zarobkowej oraz nieprzestrzegania przepisów ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, pomimo tego, że liczba przeprowadzanych kontroli w tym zakresie się zmniejszyła. Może to świadczyć o wzroście skłonności mieszkańców województwa łódzkiego do oferowania i podejmowania pracy nierejestrowanej.

Wykrywane podczas kontroli nieprawidłowości w regionie najczęściej dotyczyły:

- niezgłoszenia lub nieterminowego zgłoszenia osób zatrudnionych lub wykonujących inną pracę zarobkową do ubezpieczenia społecznego,
- nieterminowego opłacania składek na Fundusz Pracy,
- niepodpisania z pracownikiem pisemnej umowy o pracę.

Należy pokreślić, że są to wykroczenia, które również wykrywane są najczęściej w skali całego kraju. Niepokojące natomiast jest, że odsetek wykrywanych w województwie łódzkim przypadków niepotwierdzenia na piśmie umowy o pracę zawartej z pracownikiem się zwiększył. Sytuacja ta wskazuje bowiem na wzrost skłonności pracodawców w Łódzkiem do oferowania miejsc pracy nierejestrowanej. Wpływ na to miało pogorszenie sytuacji na regionalnym rynku pracy w badanym okresie, a przede wszystkim wydłużenie okresu poszukiwania pierwszej i kolejnej pracy, prowadzące do wzrostu zainteresowania świadczeniem pracy nierejestrowanej. Zdarza się bowiem, że oferty pracy tego rodzaju są jedynymi propozycjami, jakie otrzymują. Ich podjęcie pozwala im na uzyskanie środków potrzebnych do utrzymania gospodarstwa domowego i zapobiega dewaluacji kompetencji zawodowych, którymi dysponują. Bezrobotni często liczą, że praca nierejestrowana przekształci się z czasem w pracę legalną. Pogorszenie sytuacji na rynku pracy może być również powodem obserwowanego w województwie łódzkim wzrostu wykrywanych przypadków niepowiadomienia lub nieterminowego powiadomienia właściwego PUP o podjęciu zatrudnienia oraz niezgodności rodzaju umowy cywilno-prawnej.

Najliczniejszą grupę osób, których dotyczyły przypadki wykrytych nieprawidłowości podczas kontroli stanowiły osoby, którym pracodawcy:

- nie opłacali w terminie składek na Fundusz Pracy,
- nie odprowadzali składek na Fundusz Pracy w ogóle lub
- nieterminowo zgłaszali ich zatrudnienie do ubezpieczenia społecznego.

Należy podkreślić, że pracodawcy coraz częściej nie wywiązują się z obowiązku odprowadzania składek na Fundusz Pracy – odsetek osób, których pracodawca zapominał o wypełnianiu tego obowiązku w latach 2010-2013 systematycznie rósł. Kolejną niepokojącą prawidłowością, która świadczy o poszerzaniu się skali występowania szarej strefy rynku pracy w Łódzkiem jest wzrost wykrytych nieprawidłowości wśród bezrobotnych, którzy nie powiadomili właściwego PUP w wymaganym terminie o podjęciu pracy lub też nie dopełnili tego obowiązku wcale (w latach 2010-2013 odnotowano również wzrost liczby bezrobotnych, którzy tych obowiązków nie dopełnili).

W podmiotach działających na terenie województwa łódzkiego mamy również do czynienia ze wzrostem działań mających na celu ograniczenie kosztów pracy poprzez niezgłaszanie pracowników do ubezpieczenia społecznego oraz zawieranie umów cywilno-prawnych niezgodnych z charakterem świadczonej

pracy. Szczególnie interesujący jest wzrost liczby wykrywanych przypadków osób wykonujących pracę na podstawie zawartej umowy cywilno-prawnej, niezgodnej z charakterem świadczonej pracy, przy spadku liczby przypadków zatrudniania pracowników bez podpisania jakiegokolwiek umowy. Świadczyć to może o tym, że pracodawcy w Łódzkiem stosują różnego rodzaju wybiegi pozwalające na zbudowanie wrażenia, że świadczona przez zatrudnione osoby praca jest legalna, a umowa jest sformułowana w sposób prawidłowy. Umowy cywilno-prawne są specyficzne, gdyż inspektorom pracy bardzo trudno jest kontrolować w ich przypadku zgodności czasu pracy pracownika z zapisami zawartymi w umowie (nie wymagają prowadzenia ewidencji czasu pracy) oraz wysokość rzeczywiście wypłacanego wynagrodzenia. Poza tym konsekwencje, jakie ponosi pracodawca z tytułu wykrycia tego rodzaju nieprawidłowości, są znacznie mniej dotkliwe, niż w przypadku wykonywania pracy bez podpisania jakiegokolwiek umowy o pracę.

Część V

Praca nierejestrowana w województwie łódzkim – wyniki badań ilościowych

1. Podaż pracy nierejestrowanej

W tej części raportu przedstawiono charakterystykę podaży pracy nierejestrowanej w województwie łódzkim, jej uwarunkowania, cechy socjodemograficzne i biografie osób ją świadczących, skutki, determinanty podejmowania oraz skłonność do podjęcia w przyszłości, a przede wszystkim – jej skalę.

Skala pracy nierejestrowanej w regionie została wyznaczona w dwóch wariantach.

W wariantcie pierwszym jest to odsetek osób świadczących tego typu pracę w ciągu pięciu lat poprzedzających moment przeprowadzenia badania. W tym przypadku obserwacją objęto te gospodarstwa domowe, w których respondenci pełniący funkcję głowy gospodarstwa domowego świadczą pracę nierejestrowaną i to zjawisko jest opisane w pierwszym punkcie tego rozdziału (Świadczenie pracy nierejestrowanej przez respondentów (głowę gospodarstwa domowego)).

W wariantcie drugim jest to odsetek gospodarstw domowych, w których zamieszkuje co najmniej jedna osoba świadcząca pracę nierejestrowaną w ciągu pięciu lat poprzedzających badanie. By uzyskać informacje, niezbędne do jej wyznaczenia, zbadano te gospodarstwa domowe, w których co najmniej jeden ich członek (nie będący głową gospodarstwa) wykonywał pracę nierejestrowaną. Informacji o aktywności członków gospodarstw domowych na nieoficjalnym rynku pracy udzielali respondenci, będący głowami badanych gospodarstw. Pozyskane informacje dotyczyły jednego członka każdego gospodarstwa domowego, o którym respondent mógł jak najwięcej powiedzieć. Są one przedstawione w drugim punkcie niniejszego rozdziału (Świadczenie pracy nierejestrowanej przez członków gospodarstw domowych). W punkcie trzecim dokonano prezentacji ogółem gospodarstw domowych, w których co najmniej jedna osoba świadczyła pracę nierejestrowaną.

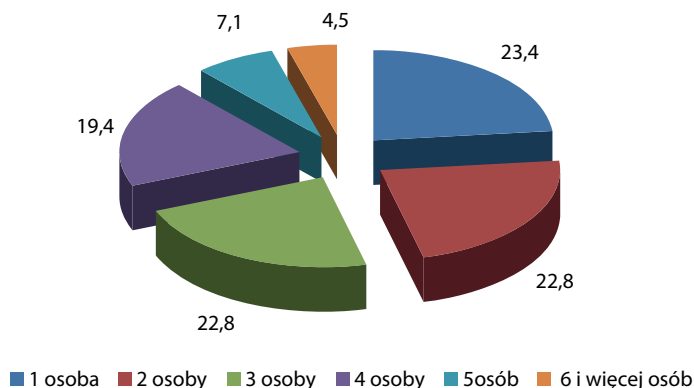
W części tej przedstawiono również postawy respondentów wobec pracy nierejestrowanej (punkt czwarty).

Wyniki badań przedstawione zostały w przekroju podregionów i powiatów województwa łódzkiego.

1.1. Świadczenie pracy nierejestrowanej przez respondentów (głowy gospodarstw domowych)

1.1.1. Charakterystyka badanych gospodarstw domowych i respondentów (głów gospodarstw domowych)

Obserwacją objęto 2 200 gospodarstw domowych, których liczba członków była zróżnicowana. Najwięcej było gospodarstw jednoosobowych (23,4%), natomiast liczba gospodarstw dwu i trzyosobowych była porównywalna, bowiem udział każdej z tych grup, w populacji ogółem wynosił 22,8%. Najmniejszy natomiast odsetek stanowiły gospodarstwa domowe, których liczba członków wynosiła 6 i więcej osób (4,5%) (wykres V.1).

Wykres V.1. Struktura gospodarstw domowych wg liczby ich członków n=2200 (w %)⁹⁵

Różnice w liczebności gospodarstw domowych są bardziej widoczne w przypadku analizy osób, które mają ukończone 15 lat. W tym przypadku najwięcej jest gospodarstw dwuosobowych, które stanowią ponad 40%. Natomiast trzyosobowe i czterosobowe miały mniejsze udziały, wynoszące (odpowiednio) 18,7% i 10,2%.

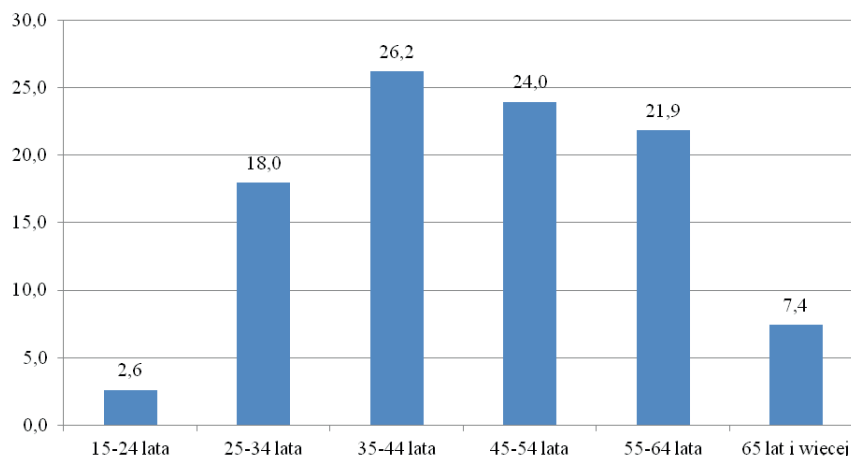
Obserwowane gospodarstwa były też zróżnicowane ze względu na status osób powyżej 15 roku życia na rynku pracy. W zdecydowanej większości dominowały te, w których żaden członek nie był bezrobotnym (61%), a najmniej było takich, w których nikt nie był pracownikiem najemnym (24%). Porównywalne natomiast w obserwowanej populacji były udziały gospodarstw domowych, w których nikt nie prowadził działalności gospodarczej ani gospodarstwa rolnego – stanowiły one odpowiednio 69,8% i 65,1%. Około 1/3 stanowiły gospodarstwa domowe, w których nie było pracujących rencistów lub emerytów i zbliżoną wielkość stanowiły te, w których nie było pracujących uczniów/studentów.

Osoby będące głowami badanych gospodarstw domowych to w większości kobiety (55,7%). Analizowana grupa była również zróżnicowana w przekroju wieku, co ilustrują dane na wykresie V.2.

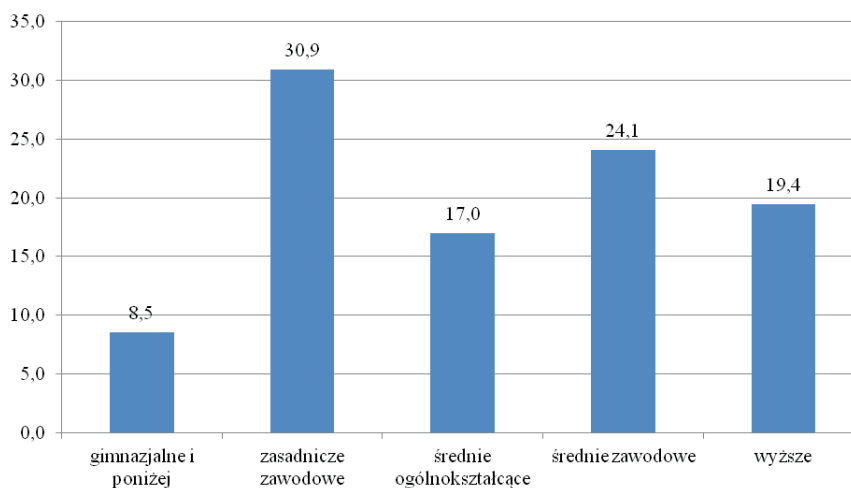
W populacji reprezentującej głowy gospodarstw domowych ponad 26% stanowiły osoby w wieku 35-44 lata, a 24% reprezentowały kolejną kohortę wieku. Co piąty badany miał skończone 45 lat ale nie przekroczył jeszcze 55 roku życia. Najmniej liczebne były osoby najmłodsze w wieku 15-24 lata i najstarsze powyżej 65 lat. Ich udziały w grupie osób będących głowami obserwowanych gospodarstw domowych wynosiły odpowiednio 2,6% i 7,4% (wykres V.2).

Uwzględniając poziom wykształcenia respondentów można zauważyć, że ponad 30% miało wykształcenie zasadnicze zawodowe, a prawie ¼ średnie zawodowe. Co piąty badany legitymował się wykształceniem wyższym, a tylko 8,5% miało wykształcenie gimnazjalne i niższe (wykres V.3).

⁹⁵ Wszystkie tabele i wykresy w tej części raportu stanowią opracowanie własne, które przygotowano na podstawie rozkładów brzegowych wyników badań ilościowych.

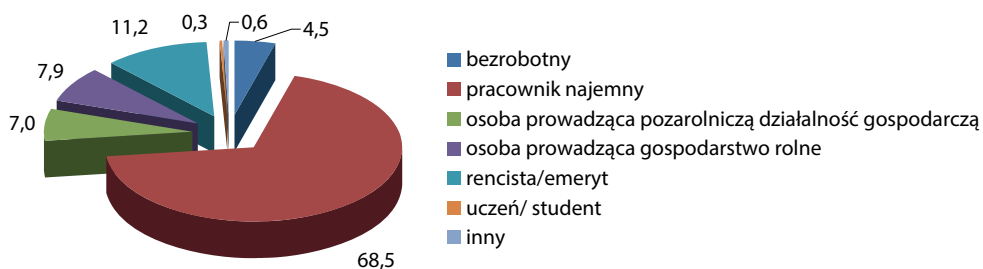

Wykres V.2. Respondenci wg wieku n=2200 (w %)

Wykres V.3. Respondenci wg poziomu wykształcenia n=2200 (w %)

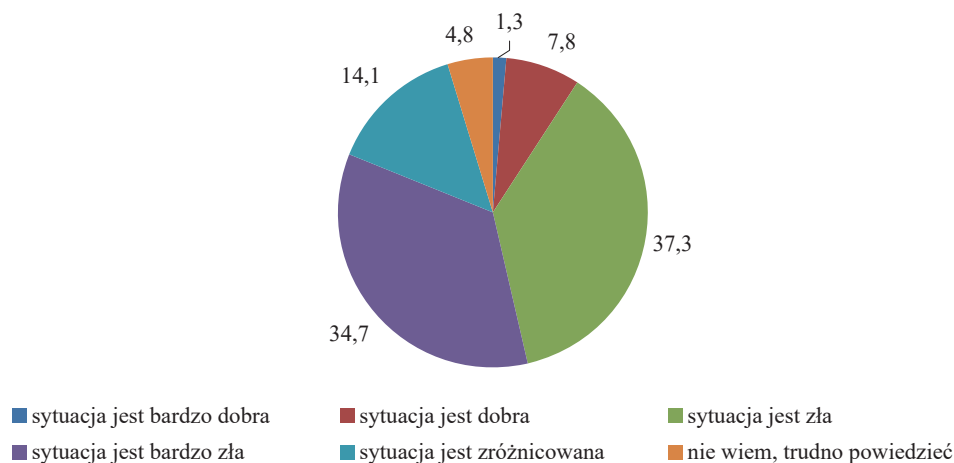
Większość respondentów była pracownikami najemnymi (68,5%). W subpopulacji tej znajdowały się osoby, które wykonywały pracę na podstawie różnych umów o pracę, jak i umów niesformalizowanych. Prawie 15% zajmowała się prowadzeniem działalności gospodarczej. W grupie tej były również osoby prowadzące gospodarstwa rolne (7,9%). Co dziewiąty badany był emerytem lub rencistą (11,2%). Najmniejszy udział w obserwowanej populacji stanowiły osoby mające status ucznia lub studenta (0,6%).

Wykres V.4. Status respondentów na rynku pracy n=2200 (w %)

1.1.2. Uwarunkowania pracy nierejestrowanej – perspektywa gospodarstw domowych

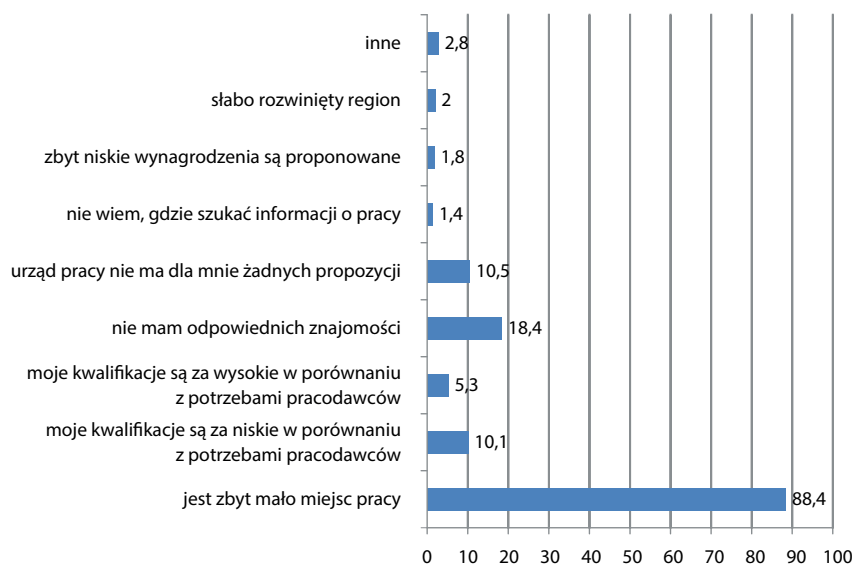
Wyniki różnych badań zjawiska pracy nierejestrowanej wskazują, że jego skala jest determinowana charakterem regionalnego, lokalnego rynku pracy. Dlatego respondentom zadano pytanie, jak oni oceniają sytuację na rynku pracy w województwie łódzkim. W ponad 70% odpowiedzi wskazano na złą sytuację i w grupie tej połowa podkreśliła, iż jest ona bardzo zła. Natomiast około 9% zdefiniowało ją jako dobrą i bardzo dobrą (wykres V.5).

Wykres V.5. Ocena sytuacji rynku pracy w województwie łódzkim n=2200 (w %)

Najczęściej negatywne oceny były formułowane przez respondentów z powiatu pajęczańskiego (89,3%), zduńskowolskiego (85,6%) i z miasta Łodzi (83,2%). Opinie zatem nie były bezpośrednio powiązane z wysokością stopy bezrobocia, która np. w Łodzi jest niższa niż średnia dla województwa, a mimo tego respondenci dość często określali sytuację w mieście jako trudną.

Zła sytuacja zdaniem ponad 78% respondentów oznacza, że mają oni poważne problemy ze znalezieniem pracy. Przyczyn tego stanu jest wiele ale najczęściej są one wynikiem niedostatecznej liczby miejsc pracy (88,4%). Pozostałe problemy były rzadziej wymieniane i należy w tym przypadku wskazać na słabą sieć kontaktów mieszkańców województwa łódzkiego, która zdaniem 18,5% respondentów utrudnia dotarcie do wolnych miejsc pracy. Oznacza to, iż wielu z nich nie ma odpowiednich znajomości umożliwiających dotarcie do wolnych miejsc pracy, co uniemożliwia im dotarcie to tzw. ukrytego rynku pracy (18,4%). Natomiast ponad 10% badanych uważa, że trudności ze znalezieniem pracy są wynikiem braku propozycji zatrudnienia ze strony urzędu pracy. Należy podkreślić, iż stosunkowo rzadko wskazywano na niezgodność jakościowego popytu na pracę z jej podażą. Tylko co dziesiąty respondent twierdził, że kwalifikacje są za niskie w porównaniu z potrzebami pracodawców, a co dwudziesty uważał że barierą w znalezieniu pracy w regionie łódzkim są zbyt wysokie kwalifikacje osób wchodzących na rynek pracy (wykres V.6).

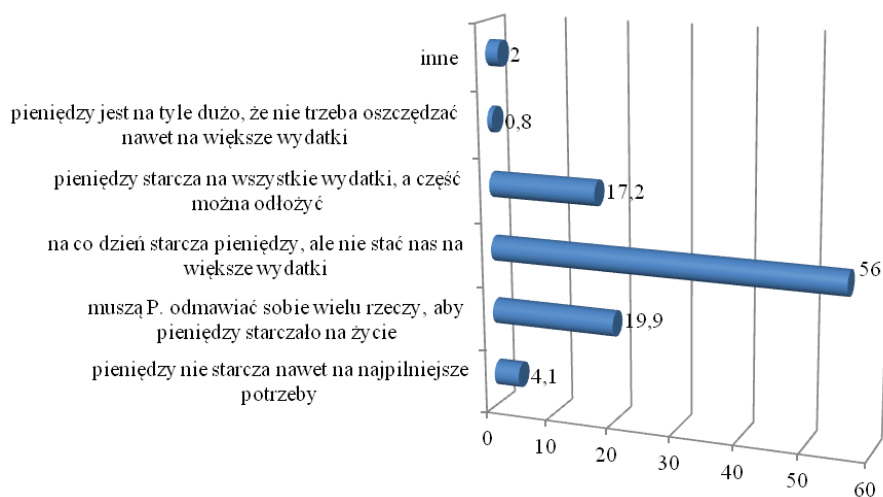

Wykres V.6. Problemy dotyczące podjęcia pracy w województwie łódzkim n=1718* (w %)

*odpowiedzi respondentów nie sumują się do 100, bowiem mogli wybrać więcej niż jedną odpowiedź.

Ocena sytuacji na regionalnym rynku pracy była powiązana z oceną przez respondentów sytuacji materialnej ich gospodarstwa domowego. Prawie 20% respondentów oceniało ją negatywnie twierdząc, że muszą sobie odmawiać wielu rzeczy, aby pieniędzy starczyło na życie, a kolejne 4,1% twierdzi, że środki finansowe jakimi dysponują nie umożliwiają im zaspokojenia nawet najpilniejszych potrzeb (wykres V.7).

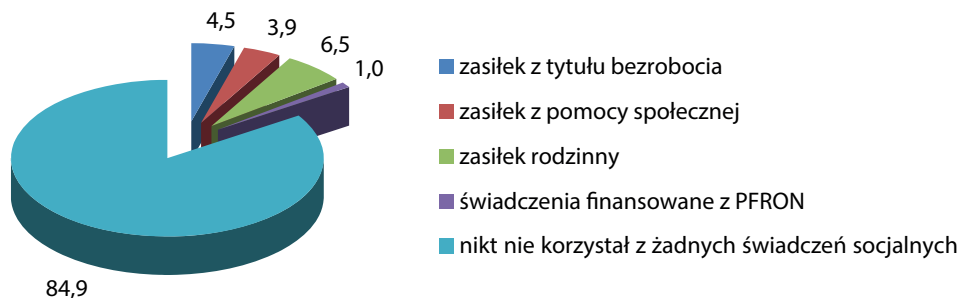
Na tej podstawie można przyjąć, iż prawie ¼ badanych gospodarstw domowych miała trudną sytuację materialną. Natomiast 56% respondentów uważało, że na co dzień mają wystarczającą ilość pieniędzy, ale nie mogą dokonać większych wydatków, czyli środki jakimi dysponują wystarczają im na zaspokojenie bieżących potrzeb. Tylko 15% badanych gospodarstw domowych oceniło sytuację materialną jako dobrą, bowiem mogą planować większe wydatki, a pewną ilość środków finansowych odłożyć, czyli mogą zaplanować pewne oszczędności.

Wykres V.7. Ocena sytuacji materialnej gospodarstw domowych n=2200 (w %)

Ocena przez respondentów kondycji materialnej gospodarstw domowych nie znajdowała odzwierciedlenia w liczbie osób korzystających ze świadczeń finansowanych ze środków publicznych. Ponad 84% badanych twierdziło, iż w ostatnim miesiącu nikt z osób tworzących gospodarstwo domowe nie otrzymywał takiej pomocy (wykres V.8).

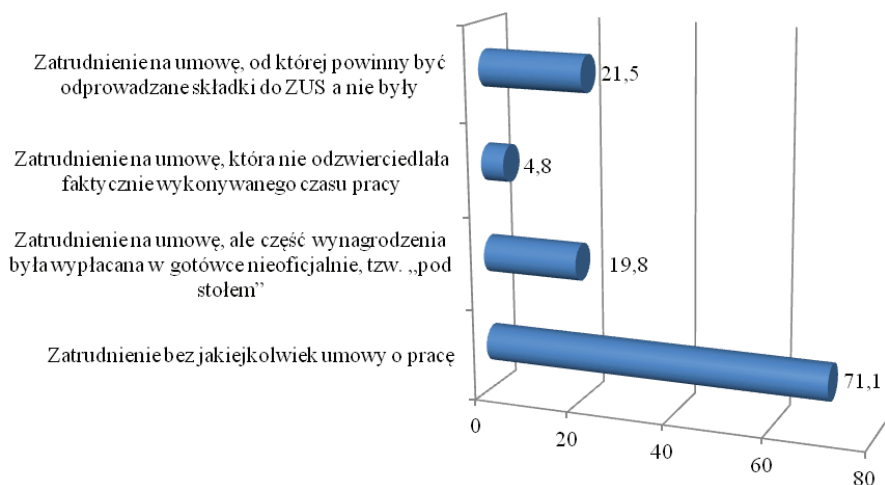
Natomiast ci, którzy byli jej beneficjentami otrzymywali zasiłek rodzinny, zasiłek z tytułu bezrobocia. Niewielki odsetek obserwowanych gospodarstw domowych uzyskiwał świadczenia z pomocy społecznej, stanowili oni niespełna 4% (wykres V.8).

Wykres V.8. Gospodarstwa domowe, których członkowie korzystali i nie korzystali ze świadczeń finansowanych ze środków publicznych n=2200 (w %)

1.1.3. Skala pracy nierejestrowanej w województwie łódzkim w przekroju jej form i podregionów

Osoby będące pracownikami najemnymi wykonywały pracę w oparciu o pisemne umowy, jak i były zatrudnione bez jakiegokolwiek rejestracji. Wzięto pod uwagę aktywność osób będących głowami gospodarstw domowych w ramach nieformalnego rynku pracy w ciągu ostatnich pięciu lat. Z badań wynika, że w województwie łódzkim pracę nierejestrowaną wykonywało **312 respondentów**, którzy stanowili **14,2%** ogółu badanych. W grupie tej znajdowały się zarówno osoby wykonujące pracę w pełni nierejestrowaną, czyli świadczoną bez jakiegokolwiek umowy, jak i częściowo rejestrowaną (była zawarta umowa w formie pisemnej, ale nie odzwierciedlała ona faktycznie otrzymywanego wynagrodzenia, przepracowanego czasu pracy, od umów tych nie były odprowadzane składki do ZUS) (wykres V.9).

Wykres V.9. Formy zatrudnienia nierejestrowanego osób będących głowami gospodarstwa domowego* (%)

*respondenci mogli wybrać tyle form, w ilu byli zatrudnieni

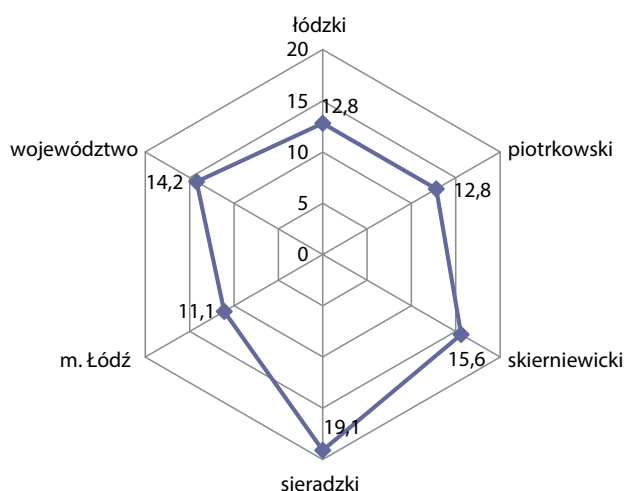
W ciągu ostatnich pięciu lat najczęściej badana grupa respondentów **wykonywała pracę bez jakiegokolwiek umowy** (71,1%). Natomiast ponad 21% było zaangażowanych do pracy na podstawie umowy, od której nie były odprowadzane składki do systemu ubezpieczeń społecznych, a prawie co piąty wykonywał pracę na podstawie umowy, która nie odzwierciedlała faktycznie otrzymywanego wynagrodzenia. W tym przypadku dochód wpisany do umowy był niższy od tego, jaki rzeczywiście osoby zatrudnione otrzymywały. Bardzo rzadko natomiast w praktyce wykorzystywano formę zatrudnienia nierejestrowanego opartego na umowach, które nie odzwierciedlały faktycznie przepracowanego czasu pracy (4,8%) (wykres V.9).

Praca nierejestrowana w wymienionych wyżej formach dla badanej grupy respondentów nie miała charakteru incydentalnego. W przypadku osób zatrudnionych bez umowy i na podstawie umowy, od której nie były odprowadzane składki na ubezpieczenie społeczne, sytuacja taka zdarzała się nawet cztery razy i więcej. Natomiast w przypadku osób zatrudnionych w oparciu o umowę, która nie odzwierciedlała faktycznego czasu pracy, zjawisko to wystąpiło dwukrotnie (tab. V.1).

Tabela V.1. Respondenci według formy zatrudnienia nierejestrowanego i wg krotności jej wykonywania n=312 (w %)

Krotność podejmowania pracy nierejestrowanej	Formy zatrudnienia nierejestrowanego			
	Zatrudnienie bez jakiegokolwiek umowy o pracę	Zatrudnienie na umowę, ale część wynagrodzenia wypłacano w gotówce nieoficjalnie, tzw. „pod stołem”	Zatrudnienie na umowę, która nie odzwierciedlała faktycznie wykonywanego czasu pracy	Zatrudnienie na umowę, od której powinny być odprowadzane składki do ZUS a nie były
1 raz	60,8	76,6	67,8	67,2
2 razy	9,8	17,8	3,7	17,5
3 razy	12,8	1,4	0	1,9
4 razy i więcej	7,8	0	0	4,2
nie dotyczy	8,8	4,2	28,5	9,2

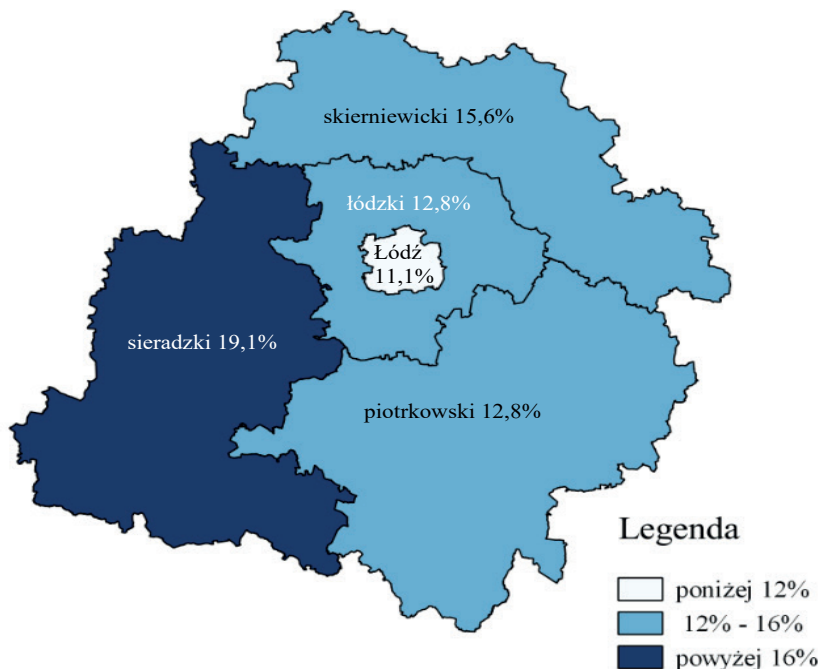
Zatrudnienie nierejestrowane głów gospodarstw domowych było zróżnicowane w przekroju przestrzennym. W największym zakresie zjawisko to wystąpiło **w podregionie sieradzkim**. Ponad 19% respondentów z tego obszaru było związanych w ciągu ostatnich pięciu lat z nieoficjalnym rynkiem pracy. Na drugim miejscu plasował się podregion skierniewicki (wykres V.10).

Wykres V.10. Odsetek osób świadczących pracę nierejestrowaną w przekroju podregionów województwa łódzkiego n=312 (w %)

Obserwuje się zatem większe natężenie pracy nierejestrowanej na tych obszarach, na których w większym zakresie jest rozwinięty sektor rolniczy. Zjawisko to jest zbieżne z tendencją, jaką widać w skali makroekonomicznej, która oznacza, że praca nierejestrowana jest związana z terenami wiejskimi, z sektorem rolnym, a one są najbardziej rozwinięte we wskazanych wyżej podregionach.

W najmniejszym zakresie natężenie podaży pracy nierejestrowanej zdiagnozowano w Łodzi (11,1%). Natomiast w dwóch pozostałych podregionach tj. piotrkowskim i skierniewickim kształtowało się ono na zbliżonym poziomie, co oznacza, że 12,8% respondentów z każdego podregionu świadczyło w ciągu ostatnich pięciu lat pracę nierejestrowaną (mapa V.1).

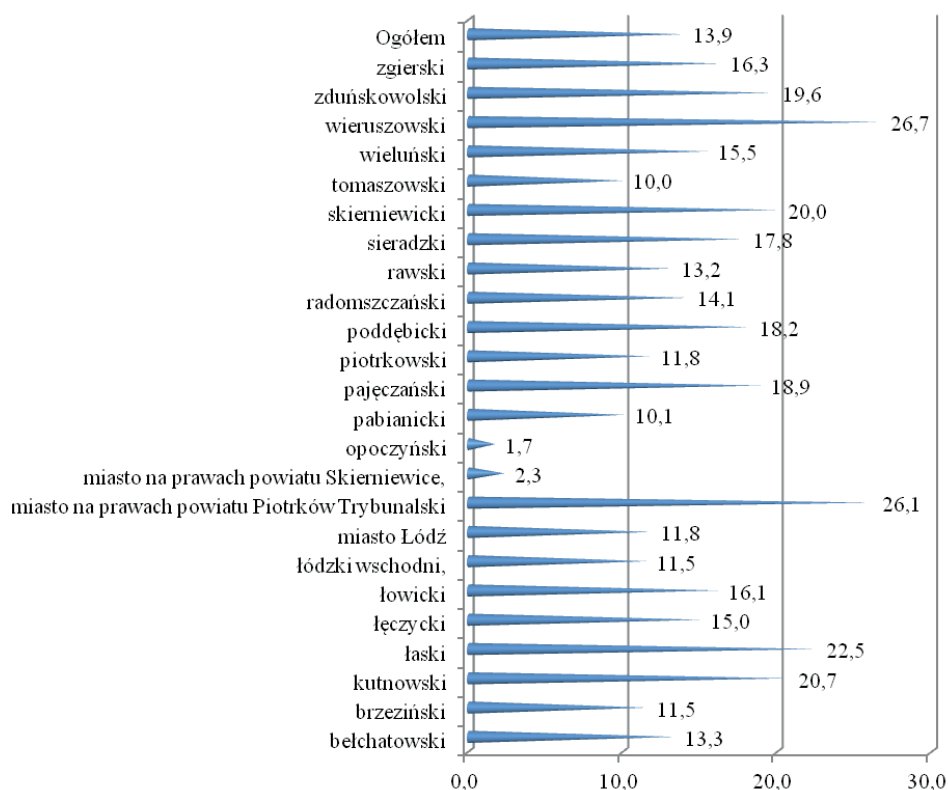

Mapa V.1. Odsetek osób świadczących pracę nierejestrowaną w podregionach województwa łódzkiego n=312 (w %)

Analizując natomiast rozkład osób wykonujących pracę nierejestrowaną w powiatach zauważa się większe jego zróżnicowanie niż w skali podregionów.

Uwzględniając w analizie przekrój lokalnych (powiatowych) rynków pracy widać, że największe natężenie badanego zjawiska odnotowano w **powiecie wierszowskim** (26,7%). Na kolejnych miejscach plasowały się takie powiaty jak **miasto Piotrków Trybunalski** (26,1%) oraz powiat łaski (22%).

W najmniejszym zakresie natomiast świadczenie pracy nierejestrowanej zostało zaobserwowane w **powiecie opoczyńskim** (1,7%) i w Skierniewicach (2,3%).

Wykres V.11. Odsetek osób świadczących pracę nierejestrowaną w przekroju powiatów województwa łódzkiego n=312 (w %)

1.1.4. Charakterystyka socjodemograficzna osób wykonujących pracę nierejestrowaną będących głowami gospodarstw domowych.

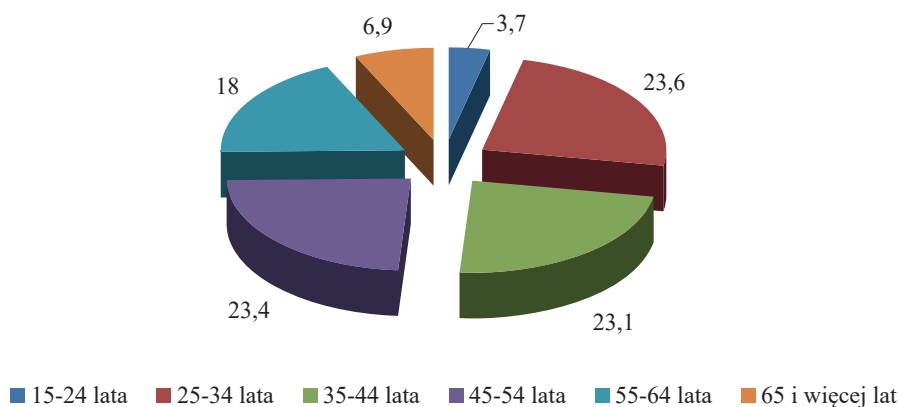
W tej części raportu przedstawiono charakterystykę społeczno-demograficzną głów gospodarstw domowych świadczących pracę nierejestrowaną w ciągu ostatnich pięciu lat. Z badań wynika, że w województwie łódzkim, podobnie jak i w całym kraju, świadczeniem pracy nierejestrowanej zajmują się częściej mężczyźni (53,1%) niż kobiety (48,9%).

Tabela V.2. Osoby świadczące pracę nierejestrowaną wg płci i form pracy n=312 (w %)

Forma pracy nierejestrowanej	Płeć	
	kobiety	mężczyźni
bez jakiegokolwiek umowy o pracę	47,1	52,9
na umowę, ale część wynagrodzenia była wypłacana w gotówce nieoficjalnie (tzw. „pod stołem”)	60,0	40,0
na umowę, która nie odzwierciedlała faktycznie wykonywanego czasu pracy	36,4	63,6
na umowę, od której powinny być odprowadzane składki do ZUS, a nie były	78,7	21,3

Proporcje te kształtowały się jednak inaczej w ramach poszczególnych form pracy nierejestrowanej. Częstsze zaangażowanie mężczyzn niż kobiet występowało przede wszystkim w przypadku wykonywania pracy bez jakiegokolwiek umowy (52,9%) i w sytuacji, kiedy umowa nie odzwierciedlała faktycznego czasu, jaki był przeznaczany na jej wykonanie (63,6%). Natomiast kobiety częściej niż mężczyźni funkcjonowały na nieoficjalnym rynku pracy poprzez zawarcie z pracodawcą umowy, która nie odzwierciedlała faktycznie otrzymywanego wynagrodzenia (60,0%). Oznacza to, że kobiety częściej niż mężczyźni miały wypłacane wyższe wynagrodzenie niż wynikało ono z formalnego zapisu w umowie. One również częściej pracowały na podstawie jakiegokolwiek umowy, od której nie były odprowadzane składki na ubezpieczenie społeczne (78,7%) (tab. V.2). Przykłady te wskazują, iż kobiety są w większym stopniu niż mężczyźni narażone na mniejsze emerytury w przyszłości mimo, iż ich zatrudnienie jest częściowo zalegalizowane.

Wiek w niewielkim stopniu determinował aktywność w ramach świadczenia pracy nierejestrowanej. W porównywalnych proporcjach zjawisko to występowało w środkowych grupach wieku (wykres V.12). Natomiast różnice są widoczne w skrajnych kohortach.

Wykres V.12. Osoby świadczące pracę nierejestrowaną wg wieku n=312 (w %)

Najczęściej zjawisko zatrudnienia nierejestrowanego wystąpiło w grupie osób w wieku 25-34 lata (23,6%). W kolejnych dwóch kohortach odsetek osób był o kilka dziesiątych punktu procentowego niższy. Osoby młode w wieku 15-24 lata najrzadziej zajmowały się świadczeniem eksplorowanej pracy (3,7%). Należy zauważyć, iż osoby te na ogół kontynuują naukę i generalnie ich aktywność zatrudnieniowa jest niska, zarówno na formalnym jak i nieformalnym rynku pracy. Niskie również stosunkowo udziały w zatrudnieniu nierejestrowanym miały osoby powyżej 65 lat (6,9%).

W tym miejscu warto odnieść się do wyników badania pracy nierejestrowanej w skali kraju, które też wskazują na dominację w zasobie pracy nierejestrowanej osób w wieku 25-34 lata, a ich odsetek jest o ponad 5 punktów procentowych wyższy niż w regionie łódzkim. Z badań krajowych z 2010 r. wynika, że na nieoficjalnym rynku pracy znacznie częściej funkcjonowały osoby młode do 24 roku życia. W kraju ta grupa wiekowa stanowiła w 2010 r. 19% ogółu pracujących, a bieżące wyniki obserwacji wskazują, że w województwie łódzkim tylko 3,7% młodych osób było związanych z nieoficjalnym rynkiem pracy.

Rozkłady aktywności na nieoficjalnym rynku pracy według form zatrudnienia pokazują, że niektóre z nich są symptomatyczne dla pewnych grup wieku (tab. V.3). I tak umowy, które nie odzwierciedlają faktycznie przepracowanego czasu pracy mają zastosowanie przede wszystkim w grupie osób w wieku 35-44 (40%). Natomiast umowy, w oparciu o które pracownicy otrzymują wynagrodzenie wyższe, niż to wynika z ich treści, charakterystyczne są dla osób młodych do 34 roku życia (58,3%).

Tabela V.3. Osoby świadczące pracę nierejestrowaną wg wieku i form pracy n=312 (w %)

Forma pracy nierejestrowanej	Grupy wieku					
	15-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65 i więcej
bez jakiejkolwiek umowy o pracę	3,8	22,4	23,2	23,6	19,2	7,8
na umowę, ale część wynagrodzenia była wypłacana w gotówce nieoficjalnie („pod stołem”)	3,3	55,0	15,0	15,0	10,0	1,7
na umowę, która nie odzwierciedlała faktycznie wykonywanego czasu pracy	0	30,0	40,0	10,0	20,0	0
na umowę, od której powinny być odprowadzane składki do ZUS, a nie były	1,7	26,7	11,1	28,3	23,3	8,9

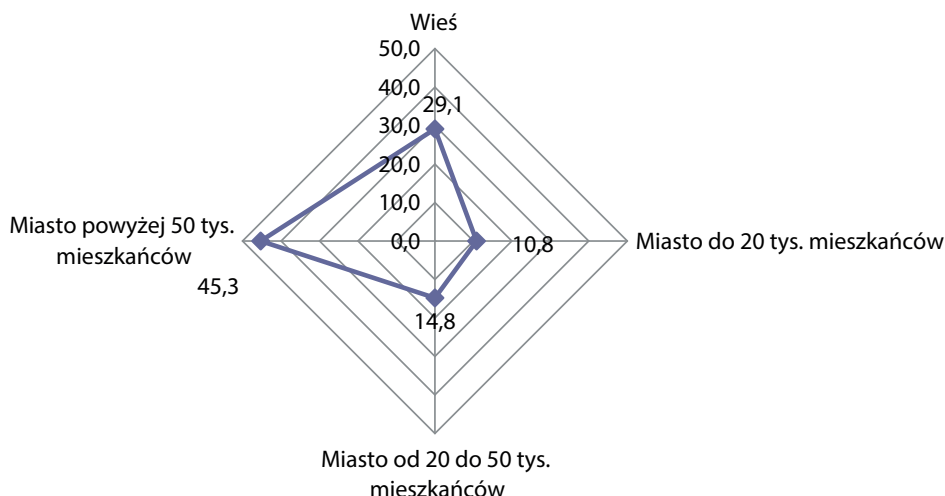
Poziom wykształcenia w istotnym stopniu determinował aktywność świadczenia pracy nierejestrowanej w województwie łódzkim. Była ona przede wszystkim podejmowana przez osoby legitymujące się wykształceniem zasadniczym zawodowym (45,7%). A najrzadziej wykonywały ją osoby posiadające wykształcenie gimnazjalne i poniżej (8,6%). Niskie udziały tej grupy społecznej na nieformalnym rynku pracy są w pewnym stopniu pochodną wieku osób zajmujących się świadczeniem tej pracy. W populacji tej niski był odsetek osób powyżej 55 roku życia, a one dość często legitymują się najniższym poziomem edukacji. Ponadto segment nieoficjalnego rynku pracy coraz częściej zgłasza zapotrzebowanie na wykwalifikowane zasoby pracy, na co wskazują wyniki badań modułowych BAEL, dlatego podaż o niskim poziomie kapitału ludzkiego nie otrzymuje propozycji zatrudnienia.

Osoby z wykształceniem zasadniczym zawodowym przede wszystkim świadczyły pracę bez jakiejkolwiek umowy (44,6%) lub wykonywały ją na umowę, która nie odzwierciedlała faktycznie przepracowanego czasu (54,5%). Natomiast osoby z wyższym wykształceniem godziły się częściej niż inne grupy społeczne na świadczenia pracy w oparciu o umowę, na której było wpisane niższe wynagrodzenie niż to jakie było im wypłacane (32,2%). Należy dodać, iż na rozwiązanie to często godziły się osoby młode. Taka forma zatrudnienia była dla nich możliwością poprawy ich sytuacji materialnej. Osoby o średnim ogólnokształcącym wykształceniu funkcjonowały na nieoficjalnym rynku pracy w oparciu o umowy, od których nie były odprowadzane składki na ubezpieczenie społeczne (tab. V.4).

Tabela V.4. Osoby świadczące pracę nierejestrowaną wg poziomu wykształcenia i form pracy n=312 (%)

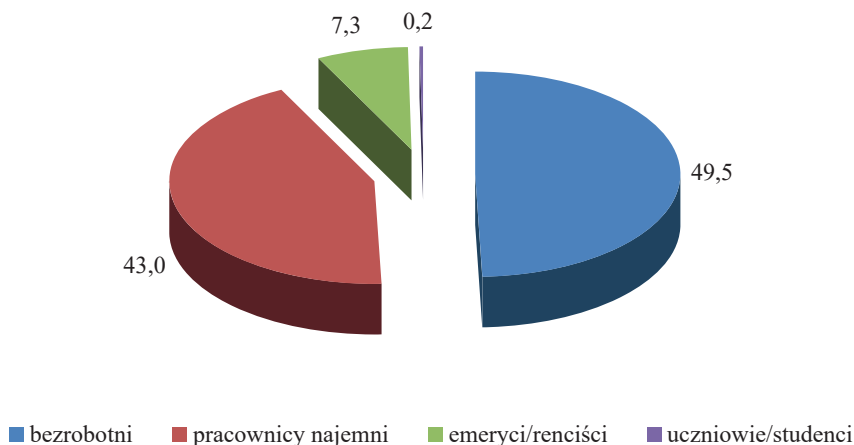
Forma pracy nierejestrowanej	Wykształcenie				
	Gimnazjalne i poniżej	Zasadnicze zawodowe	Średnie ogólnokształcące	Średnie zawodowe	Wyższe
bez jakiejkolwiek umowy o pracę	11,3	44,6	17,6	14,7	11,8
na umowę, ale część wynagrodzenia była wypłacana w gotówce nieoficjalnie („pod stołem”)	5,1	28,8	22,0	11,9	32,2
na umowę, która nie odzwierciedlała faktycznie wykonywanego czasu pracy	0	54,5	18,2	9,1	18,2
na umowę, od której powinny być odprowadzane składki do ZUS, a nie były	3,3	21,3	47,5	13,1	14,8

Osoby wykonujące pracę nierejestrowaną w ciągu ostatnich pięciu lat były przede wszystkim mieszkańcami miast powyżej 50 tys. mieszkańców (45,3%). Na drugiej pozycji ze względu na natężenie wykonywania tej pracy były osoby pochodzące z terenów wiejskich. Udział ich w aktywności na nieoficjalnym rynku pracy wynosił prawie 30%. Najmniejsze udziały natomiast miały osoby pochodzące z małych miast do 20 tys. osób (wykres V.13).

Wykres V.13. Osoby świadczące pracę nierejestrowaną wg miejsca zamieszkania n=312 (w %)

Aktywność osób świadczących pracę nierejestrowaną determinuje status na rynku pracy. Była ona świadczona przede wszystkim przez osoby posiadające status bezrobotnego (49,5%). Zatrudnienie w tej formie było podejmowane również przez osoby posiadające status pracownika najemnego (43%). Rzadziej w nieoficjalnym rynku uczestniczyły osoby posiadające niezarobkowe źródło dochodu, jak np. emeryci/renciści (7,3%), czy osoby biernie jak np. uczniowie/studenci (0,2%).

Wykres V.14. Status społeczny osób świadczących pracę nierejestrowaną n=312 (w %)

Rozkład poszczególnych grup społecznych ze względu na ich status na rynku pracy jest zbliżony w podregionach województwa łódzkiego. Niewielkie różnice odnotowano w podregionie sieradzkim, w którym bezrobotnych było o 2 pkt proc. więcej (51,5%) i o 1 pkt proc. więcej emerytów i rencistów (8,3%) oraz

o 3 pkt proc. więcej pracowników najemnych (40,0%). W Łodzi praca nierejestrowana była w mniejszym stopniu świadczona przez pracowników najemnych (tj. 40% – różnica 3 pkt proc.), a w większym o 2,5 pkt proc. przez emerytów i rencistów (9,8%) i o 0,5 pkt proc. przez studentów/uczniów (0,7%). W pozostałych podregionach różnice nie przekraczały 0,5 pkt proc. w natężeniu świadczenia pracy nierejestrowanej ze względu na status tych osób na rynku pracy.

1.1.5. Biografia osób (głów gospodarstw domowych) wykonujących pracę nierejestrowaną

W tej części opracowania przedstawiona zostanie biografia osób wykonujących pracę nierejestrowaną w ciągu ostatnich pięciu lat. Z wcześniejszych wyników badania wynika, że ten rodzaj pracy kilkakrotnie pojawiał się w życiu zawodowym badanej populacji respondentów. W poniższej analizie poszczególne formy pracy nierejestrowanej będą rozpatrywane łącznie. Wskazane w niej zostanie, jakie rodzaje prac były najczęściej wykonywane przez respondentów, w jakim momencie kariery zawodowej one się pojawiały, jaka była częstotliwość ich realizacji oraz jaką stawkę godzinową otrzymywano z tytułu świadczenia pracy nierejestrowanej.

Analiza danych zawartych w tabeli V.5 wskazuje, że pozycje poszczególnych rodzajów zajęć ze względu na odsetek osób je wykonujących są na ogół porównywalne w ramach pierwszej i drugiej pracy wykonywanej na nieoficjalnym rynku pracy. W przypadku trzeciego i czwartego zatrudnienia nierejestrowanego pozycje /rangi poszczególnych zajęć ze względu na natężenie ich realizacji są bardziej zróżnicowane.

Zajęcia, jakie najczęściej były podejmowane w ramach zatrudnienia nierejestrowanego, czyli w ramach pierwszej, drugiej, trzeciej, czwartej i kolejnej pracy, obejmowały **prace budowlane i instalacyjne**. Atrakcyjność tych prac jest odnotowana zarówno w przypadku podejmowania przez respondentów pracy nierejestrowanej po raz pierwszy jak i kolejny. W tym przypadku widać wzrost odsetka osób wykonujących pracę na nieoficjalnym rynku pracy za każdym kolejnym razem tj. do trzeciej pracy. Można na tej podstawie sformułować tezę, że kolejne zmiany pracy wykonywanej nieoficjalnie sprzyjają zatrudnieniu w sekcji budowlano-instalacyjnej. Obserwuje się zatem petryfikację pracy nierejestrowanej w tym segmencie szarej gospodarki.

Tabela V.5. Rodzaj wykonywanych zajęć w ramach świadczenia pracy nierejestrowanej ze względu na liczbę zatrudnienia nierejestrowanego

Rodzaj pracy	I praca n=307	II praca n=87	III praca n= 48	IV praca n=14
handel	18,2	14,3	6,7	6,0
usługi budowlane i instalacyjne	22,0	35,1	36,8	33,6
usługi turystyczne i hotelarskie	0,0	0,0	0,0	4,3
przeglądy i naprawy samochodów	1,6	2,5	2,6	0,0
usługi transportowe – przewozy	5,4	2,5	0,8	0,0
usługi transportowe – przeprowadzki	0,9	1,2	0,0	0,0
doradztwo prawne	0,0	1,0	0,0	0,0
naprawa sprzętu elektrotechnicznego	0,6	0,0	0,0	0,0
usługi księgowość	1,3	0,0	0,0	0,0
usługi fryzjerskie i kosmetyczne	1,6	0,0	0,0	0,0
usługi turystyczne i hotelarskie	0,8	0,7	0,0	0,0
usługi gastronomiczne	3,4	6,1	7,9	2,5
korepetycje	1,6	0,0	1,8	0,0
tłumaczenie	0,1	1,0	0,0	0,0

usługi krawieckie	1,0	1,0	4,8	0,0
prace domowe (np. sprzątanie)	6,6	7,6	4,6	8,3
opieka nad dzieckiem lub starszą osobą	8,4	8,3	11,2	0,0
ochrona i pilnowanie mienia	1,8	0,0	0,0	0,0
prace ogrodniczo-rolne	6,9	10,2	7,8	11,3
działalność produkcyjna	4,0	3,8	6,9	16,9
naprawa maszyn i urządzeń	0,8	1,2	4,2	6,5
inne prace	12,8	3,5	3,9	10,6
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0

Na drugim miejscu ze względu na natężenie wykonywania pracy w ramach pierwszego i drugiego zatrudnienia należy wymienić **handel**. Natomiast w ramach trzeciego zatrudnienia drugą pozycję zajmowały prace związane ze **sprawowaniem opieki nad osobami zależnymi**, a czwartego zatrudnienia – **prace w ramach działalności produkcyjnej** (tab. V.5).

Na trzeciej pozycji ze względu na odsetek osób świadczących pracę nierejestrowaną należy wymienić **opiekę nad osobami zależnymi** w przypadku pierwszego i drugiego zatrudnienia na nieformalnym rynku pracy (tab. V.5).

Prace ogrodniczo-rolne to zajęcia zajmujące czwartą pozycję w ramach wykonywania przez respondentów pierwszej, drugiej i trzeciej pracy nierejestrowanej.

Z tabeli 5 wynika, że są rodzaje prac, które pojawiały się tylko przy pierwszej pracy nierejestrowanej, czyli nie są one wykonywane w ramach kolejnych, co może wynikać z zawężania się zapotrzebowania pewnych sekcji gospodarki na pracę nierejestrowaną, jak np. ochrona i pilnowanie mienia, usługi księgowe, naprawa sprzętu elektrotechnicznego. Zmniejszenie natężenia podaży pracy w wymienionych sekcjach widoczne jest również w wynikach badań modułowych BAEL, które dotyczą całego kraju.

Analiza rodzajów zajęć wskazuje, że we wszystkich podregionach mieszkańcy województwa łódzkiego najczęściej byli zaangażowani do realizowania **prac budowlano-instalacyjnych i w handlu**. Te dwa rodzaje zajęć w rankingu zamieniają się miejscami (tab. V.6). I tak prace budowlano-instalacyjne plasowały się na pierwszym miejscu w podregionie skierniewickim, w Łodzi i w podregionie sieradzkim, a na drugim w podregionie łódzkim i piotrkowskim.

W przypadku pozostałych rodzajów prac obserwuje się większe przestrzenne ich rozproszenie. Można jednak wskazać dominację niektórych rodzajów usług na poszczególnych podregionalnych rynkach pracy. Usługi księgowe w ramach nieoficjalnego zatrudnienia świadczone były tylko w podregionie łódzkim. Prace ogrodniczo-rolne najczęściej były wykonywane w podregionie sieradzkim (11,6%), piotrkowskim (10,6%) i skierniewickim (10,6%). Natomiast sprawowaniem opieki nad osobami zależnymi najczęściej zajmowali się mieszkańcy podregionu łódzkiego (14%) oraz Łodzi (20%).

Uwagę zwraca niewielkie zróżnicowanie rodzajów pracy nierejestrowanej w Łodzi. Na tym nieoficjalnym lokalnym rynku pracy przede wszystkim przedstawiciele badanych gospodarstw domowych wykonywali prace budowlano-instalacyjne, w handlu, sprawowali opiekę nad osobami zależnymi, zajmowali się sprzątaniami, i świadczyli usługi transportowe w zakresie przewozów (tab. V.6).

W pozostałych podregionach w tak dużym stopniu nie były wykreowane segmenty rynku pracy dla osób wykonujących pracę nierejestrowaną.

Tabela V.6. Struktura pracy nierejestrowanej wg rodzajów zajęć i podregionów województwa łódzkiego n=312 (w %)

Rodzaje prac	Podregiony				
	łódzki	piotrkowski	skierniewicki	sieradzki	miasto Łódź
handel	25,6	19,7	17,0	14,5	17,0
usługi budowlane i instalacyjne	23,3	16,7	25,5	20,3	28,0
przeglądy i naprawy samochodów	0,0	3,0	0,0	4,3	0,0
usługi transportowe – przewozy	2,3	3,0	6,4	4,3	10,0
usługi transportowe – przeprowadzki	2,3	0,0	2,1	1,4	0,0
naprawa sprzętu elektrotechnicznego	0,0	0,0	2,1	1,4	0,0
usługi księgowo	9,3	0,0	0,0	0,0	0,0
usługi fryzjerskie i kosmetyczne	2,3	1,5	4,3	2,9	0,0
usługi turystyczne i hotelarskie	0,0	3,0	2,1	0,0	0,0
usługi gastronomiczne	7,0	1,5	2,1	7,2	0,0
korepetycje	2,3	1,5	2,1	1,4	0,0
usługi krawieckie	2,3	1,5	2,1	1,4	0,0
prace domowe (np. sprząatanie)	0,0	12,1	2,1	7,2	10,0
opieka nad dzieckiem lub starszą osobą	14,0	4,5	2,1	2,9	20,0
ochrona i pilnowanie mienia	2,3	3,0	2,1	2,9	0,0
prace ogrodniczo-rolne	2,3	10,6	10,6	11,6	0,0
działalność produkcyjna	0,0	6,1	8,5	7,2	0,0
naprawa maszyn i urządzeń	0,0	0,0	2,1	1,4	0,0
inne prace	4,7	12,1	6,4	7,2	15,0

Wyniki badań wskazują, że respondenci w różnych momentach swojej kariery zawodowej decydowali się na świadczenie pracy nierejestrowanej. Najczęściej jednak była ona podejmowana zaraz po zwolnieniu z pracy na oficjalnym rynku pracy. Należy podkreślić wzrastający odsetek osób (od 38,3% do 50,5%), które wskazywały ten moment podjęcia pracy przy kolejnych nieformalnych ich angażach (tab. V.7).

Tabela V.7. Moment podjęcia pracy przez osoby funkcjonujące nie oficjalnym rynku pracy (w %)

Moment podjęcia pracy	I praca n=307	II praca n=87	III praca n=48	IV praca n=14
zaraz po ukończeniu szkoły	9,7	3,8	5,1	4,7
równolegle wykonywana z pracą legalną	24,4	27,3	23,3	11,1
podczas nauki	2,0	4,2	3,1	0,0
po uzyskaniu emerytury/renty	15,6	2,1	5,6	6,0
po zwolnieniu z pracy	38,3	46,3	42,2	50,5
po zakończeniu okresu pobierania świadczeń socjalnych	4,7	4,5	5,4	4,8
inne	5,3	11,8	15,4	22,9
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0

Analizowane formy zatrudnienia były więc najczęściej alternatywą wobec braku legalnie wykonywanej pracy, która gwarantowałaby dochód. Na problem ten wskazują również inne dane zawarte w tabeli V.8. Wynika z nich, iż znaczenie pracy nierejestrowanej jako podstawowego źródła dochodu zwiększa się przy kolejnych, wykonywanych pracach bez rejestracji (od 59,6% do 78,6%). Powyższa analiza dowodzi, iż praca

nierejestrowana dla większości osób wykonujących ją w regionie łódzkim była pracą główną, a nie dodatkową. Tylko dla co czwartego badanego wykonywanie pracy nierejestrowanej odbywało się równoległe do pracy legalnej. Przy czwartej pracy odsetek takich wskazań znacznie się obniżył (11,1%) (tab. V.8). Dane te mogą dowodzić, iż funkcjonowanie prawie ¼ osób na nieoficjalnym rynku pracy miało na celu uzupełnienie dochodów gospodarstw domowych. Dochody te pochodziły z pracy legalnej i tej, której zasady wykonywania nie były sformalizowane.

Tabela V.8. Charakter wykonywanej pracy nierejestrowanej wg krotności jej wykonywania (w %)

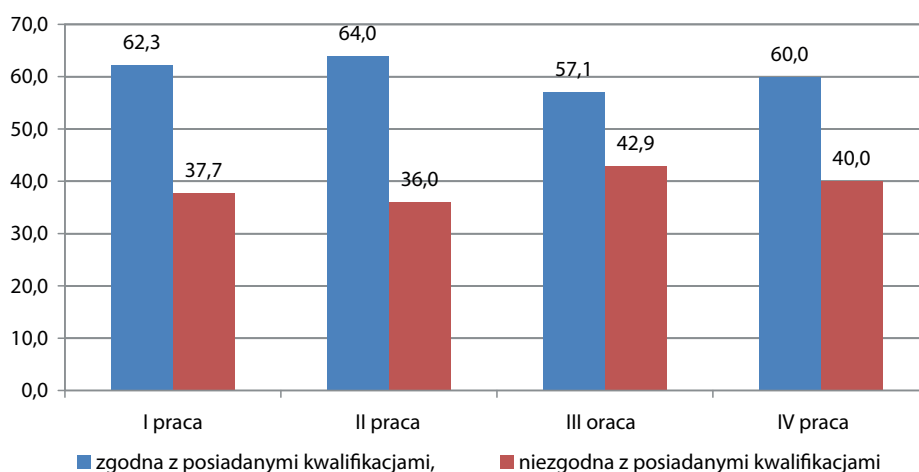
Charakter pracy nierejestrowanej	I praca n=307	II praca n=87	III praca n=48	IV praca n=14
praca, stanowiąca główne źródło dochodu	59,6	69,0	58,3	78,6
praca dodatkową do pracy rejestrowanej	14,0	17,2	20,8	0,0
praca dodatkowa, uzupełniająca niezarobkowe źródło utrzymania	19,5	12,6	18,8	21,4
praca wykonywana w ramach formalnego stosunku pracy, za którą część wynagrodzenia otrzymują w sposób nieoficjalny	6,8	1,1	2,1	0,0
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0

Problem ten znajduje również odzwierciedlenie w danych umieszczonych w tabeli V.8. Dla co piątej osoby wykonującej pracę nierejestrowaną po raz pierwszy i czwarty, to niezarobkowe źródło dochodów było istotne dla uzupełnienia ich budżetów domowych. Podobne wnioskowanie można odnieść do osób pobierających świadczenia emerytalne i rentowe. Ponad 15% badanych wskazało, że podjęcie pierwszej pracy nierejestrowanej nastąpiło po uzyskaniu prawa do emerytury i renty. W tym przypadku nie tylko kwestie materialne mogły stymulować decyzję o podjęciu pracy nierejestrowanej ale również czynniki mentalne, chęć bycia aktywnym, funkcjonowania na jakimkolwiek segmencie rynku pracy.

Za niepokojące można uznać podejmowanie pracy nierejestrowanej przez co dziesiątego badanego zaraz po ukończeniu szkoły (9,7%). Problem ten dotyczy osób młodych, które swoją karierę zawodową rozpoczynają od funkcjonowania na niesformalizowanym rynku pracy. Zdarzenie takie może implikować negatywnymi skutkami znajdującymi odzwierciedlenie w postawach tej grupy społecznej wobec pracy.

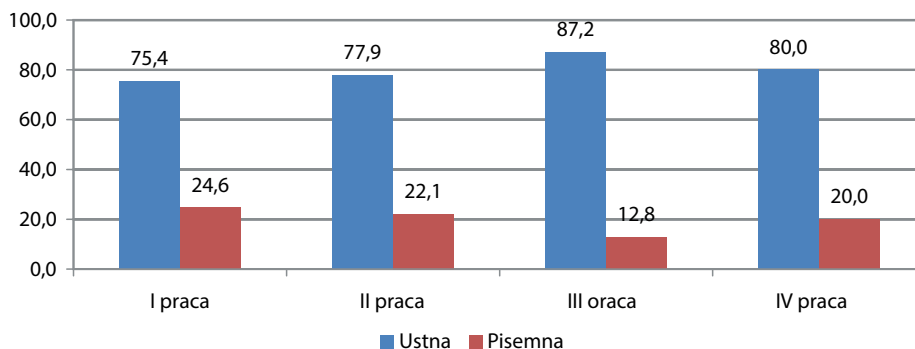
Status na rynku pracy determinował decyzje na temat podejmowania pracy nierejestrowanej, była ona realizowana przede wszystkim przez osoby bezrobotne. Praca nierejestrowana była dla nich podstawowym źródłem dochodów. Ranga jej zwiększała się przy każdym kolejnym zatrudnieniu nierejestrowanym. W regionie łódzkim ta forma zatrudnienia była przede wszystkim stosowana wobec osób bezrobotnych, natomiast bardzo rzadko występowała wśród uczniów/studentów.

Ponad połowa osób świadczących pracę nierejestrowaną wykorzystywała do tego celu swój potencjał kwalifikacyjny. Ponad 1/3 respondentów prace te realizowała niezgodnie ze swoimi kwalifikacjami zawodowymi. Obserwuje się wzrost odsetka takich osób przy pracach, które były podejmowane po raz trzeci, czwarty i kolejny. Może to dowodzić, iż osoby te decydowały się na wykonywanie jakiegokolwiek pracy, żeby tylko pozyskać dochody z tytułu jej wykonywania (wykres V.15). Na potwierdzenie tego stwierdzenia mogą wskazywać dane z tabeli V.7 i V.8, które informują, że przy kolejnych zmianach pracy zwiększał się odsetek podejmujących pracę zaraz po zwolnieniu i tych, dla których praca nierejestrowana była głównym źródłem dochodu.

Wykres V.15. Ocena zgodności wykonywania pracy nierejestrowanej z kwalifikacjami zawodowymi n=312 (w %)

Zatrudnienie pracowników w ramach pracy nierejestrowanej odbywało się w większości przypadków w oparciu o ustną umowę. Jej powszechność uwidaczniała się przy kolejnych pracach jakie były podejmowane na nieoficjalnym rynku pracy. Jeśli w ramach pierwszego zatrudnienia na fakt ten wskazało 75,4% badanych, to przy trzeciej pracy odsetek ten był już znacznie wyższy i wynosił 87,2% (wykres V.16). Oznacza, to że respondenci mając już pewien staż w świadczeniu pracy nierejestrowanej, mieli zaufanie do tej formy angażowania ich do pracy, nie obawiali się ryzyka wynikającego z niewywiązywania się pracodawców z ustnych ustaleń dotyczących warunków ich zatrudnienia. Zależność ta jednak nie utrzymała się w ramach czwartej pracy.

Wykres V.16. Odsetek respondentów świadczących prace nierejestrowaną wg charakteru umowy jej wykonywania n=309 (w %)

Praca nierejestrowana była wykonywana z różną częstotliwością. Na ogół jednak wykonywano ją codziennie przez kilka godzin dziennie. Na taką częstotliwość wskazało od 71,9% do 78,7% respondentów, różnice te wynikają z krotności świadczenia pracy nierejestrowanej (tab. V.9). Większy odsetek był obserwowany w sytuacji, kiedy praca nierejestrowana była już po raz kolejny wykonywana. Ponad 7% respondentów pracę taką realizowało w pełnym wymiarze godzinowym. Grupa ta również świadczyła pracę codziennie tylko przez większą liczbę godzin niż ci, którzy byli wcześniej wymienieni. Na tej podstawie można stwierdzić, iż praca nierejestrowana ma trwały charakter i jej wykonywanie wiąże się z codziennym zaangażowaniem pracowników.

Tabela V.9. Struktura pracy nierejestrowanej wg krotności i częstotliwości jej wykonywania (w %)

Częstość wykonywania pracy	I praca n=299	II praca n=89	III praca n=47	IV praca n=14
codziennie po kilka godzin	72,9	71,9	78,7	78,5
raz w tygodniu	7,0	10,1	8,5	7,1
raz w miesiącu	0,0	1,1	0,0	0,0
w wymiarze godzinowym pełnego etatu	7,7	5,6	2,1	0,0
w wymiarze godzinowym jakiejś części etatu	2,0	2,2	0,0	0,0
w zależności od zadania	10,4	9,0	10,6	14,3
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0

Częstotliwość wykonywania pracy nierejestrowanej nie jest jednorodna w przekroju przestrzennym. Prawie 80% respondentów w podregionie łódzkim twierdziło, iż wykonuje ją codziennie przez kilka godzin, a w podregionie sieradzkim było ich tylko 52%. Natomiast w sieradzkim odnotowano najwyższy odsetek osób świadczących pracę nierejestrowaną w wymiarze pełnego etatu (15%). W Łodzi zaś respondenci najczęściej w ramach zatrudnienia nieoficjalnego realizowali zadania raz w tygodniu (53%), a w podregionie łódzkim odsetek takich osób był znacznie niższy i wynosił 10,7%.

Około 10% badanych twierdziło, iż częstotliwość świadczenia pracy nierejestrowanej determinowana jest zadaniem, jakie mają oni do wykonania w jej ramach. Na podstawie danych zawartych w tab. V.9 można stwierdzić, iż praca nierejestrowana oparta jest w dużym stopniu na elastycznym zatrudnieniu. Osoby wykonywały pracę na ogół przez kilka godzin dziennie lub w tygodniu i wymiar jej zależał od zadań jakie były przydzielone pracownikom funkcjonującym na nieoficjalnym rynku pracy.

Stawka godzinowa jaką otrzymywali pracownicy z tytułu świadczenia pracy nierejestrowanej najczęściej wynosiła od 6 do 10 zł (59,8%). Była ona na ogół wymieniana przy pierwszej jak i kolejnej pracy, wskaźnik wskazań wynosił od 65,7% przy pierwszej pracy do 76,9% przy czwartej i kolejnej (tab. V.10).

Tabela V.10. Osoby wykonujące pracę nierejestrowaną w przekroju wysokości stawek godzinowych i krotności świadczenia takiej pracy (w %)

Stawka godzinowa	I praca n=299	II praca n=89	III praca n=47	IV praca n=14
od 1 do 5 zł	14,7	11,7	5,9	16,4
od 6 do 10 zł	65,7	68,1	73,3	76,9
od 11 do 15 zł	11,6	15,3	13,2	2,2
od 16 do 20 zł	4,5	2,6	4,4	0,0
do 21 do 50 zł	2,8	1,8	3,2	4,5
51 i więcej	0,7	0,5	0,0	0,0
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0

Średnio około 12% respondentów twierdziło, iż otrzymywane wynagrodzenie za godzinę pracy wynosiło od 1 zł do 5 zł. Większość uzyskiwała wynagrodzenia zbliżone do poziomu płacy minimalnej obowiązującej w gospodarce lub nawet przewyższające ten poziom⁹⁶.

W tej części przedstawione będzie kształtowanie się rozkładu stawek godzinowych w przekroju podregionów. Z danych zawartych w tab. V.11 wynika, że wysokość wynagrodzenia godzinowego była zróżnicowa-

⁹⁶ W tym przypadku uwzględniono płacę minimalną na poziomie 1750 zł, a za średni czas pracy w roku 2015 przyjęto 168 godzin miesięcznie, stawka godzinowa to 10,4 zł. Por: http://kadry.infor.pl/kadry/indywidualne_prawo_pracy/czas_pracy/682744,Wymiar-czasu-pracy-2015.html [dostęp: 09.06.2015 r.].

wana w przekroju przestrzennym województwa łódzkiego. W podregionie sieradzkim najczęściej miały zastosowanie najniższe stawki godzinowe, były one proponowane dla 30% respondentów funkcjonujących na nieformalnym rynku pracy. W żadnym innym podregionie tak duży odsetek osób nie otrzymywał tak niskich stawek. Problem ten w najszerszym zakresie wystąpił w powiecie wierszowskim, sieradzkim, łaskim, w których to ponad 40% osób świadczących pracę nierejestrowaną otrzymywało godzinowy dochód na poziomie 5 zł i mniej. Natomiast w podregionie skierniewickim tylko 7,7% osób otrzymywało stawkę od 1 do 5 złotych.

Tabela V.11. Osoby wykonujące pracę nierejestrowaną wg wysokości stawek godzinowych i podregionów województwa łódzkiego n=312 (w %)

Stawka godzinowa	Podregiony				
	łódzki	piotrkowski	skierniewicki	sieradzki	m. Łódź
od 1 do 5 zł	10,3	11,9	7,7	30,6	9,6
od 6 do 10 zł	69,2	71,1	61,5	58,1	71,2
od 11 do 15 zł	17,9	8,5	20,5	6,5	9,6
od 16 do 20 zł	0	3,4	2,6	3,2	9,6
do 21 do 50 zł	2,6	5,1	2,6	1,6	0
51 i więcej	0	0	5,1	0	0
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Duże zróżnicowanie stawek odnotowano w podregionie skierniewickim, na obszarze którego, 5,1% osób świadczących pracę nierejestrowaną otrzymywało stawkę godzinową nawet powyżej 51 zł – zjawisko to wystąpiło przede wszystkim w powiecie kutnowskim. W innych tego typu jednostkach terytorialnych respondenci nie wskazali na ten poziom wynagrodzenia godzinowego. Również w podregionie skierniewickim, co piąty świadczący pracę nierejestrowaną otrzymywał stawkę od 11 do 15 zł. W najmniejszym stopniu stawki były spolaryzowane w Łodzi. W tym podregionie pracodawcy tworzący nieoficjalny rynek pracy oferowali porównywalne warunki wynagrodzenia w ramach poszczególnych rodzajów prac. Rozkład stawek w poszczególnych podregionach wskazuje, że są one wyższe na terenach bardziej zurbanizowanych, ale tych, które przede wszystkim są w bliskim sąsiedztwie z warszawskim rynkiem pracy. Ponadto na jego podstawie można stwierdzić, iż w tych podregionach, w których odnotowane jest najwyższe wynagrodzenie brutto wynikające z wykonywania pracy legalnej (podregion piotrkowski i Łódź) nie występują najwyższe stawki w świadczeniu pracy nierejestrowanej. Większy wpływ na wynagrodzenia pojawiające się na nieformalnym rynku pracy ma miejsce lokalizacji powiatów/podregionów niż przeciętne wynagrodzenie na oficjalnym rynku pracy.

Analiza stawek godzinowych osób świadczących pracę nierejestrowaną w przekroju klas miejscowości (tab. V.12) nie ujawniła zasadniczych różnic między wsią i miastem. W przypadku pierwszych trzech przedziałów stawek godzinowych odsetek osób otrzymujących te najniższe na wsi był najbardziej zbliżony do tego jaki występował w miastach powyżej 50 tys. Nie udało się tym samym pozytywnie zweryfikować tezy, że stawki godzinowe na terenach wiejskich są znacznie niższe od tych występujących na terenach silnie zurbanizowanych.

Tabela V.12. Osoby wykonujące pracę nierejestrowaną w przekroju wysokości stawek godzinowych i klas miejscowości n=312 (w %)

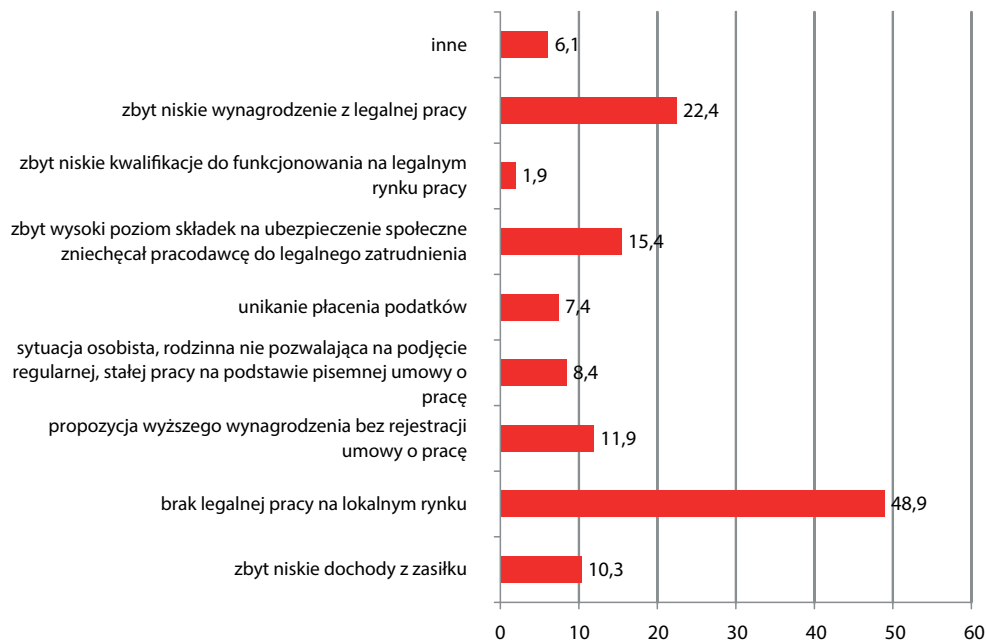
Stawka godzinowa	Klasa miejscowości			
	wieś	miasto do 20 tys.	miasto 20-50 tys. mieszkańców	miasto powyżej 50 tys. mieszkańców
od 1 do 5 zł	13,4	20,4	36,4	12,8
od 6 do 10 zł	63,4	51,9	51,5	70,2
od 11 do 15 zł	13,4	16,7	7,6	10,6

od 16 do 20 zł	5,2	5,6	0,0	2,1
do 21 do 50 zł	1,5	5,6	4,5	4,3
51 i więcej	3,0	0,0	0,0	0,0
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0

Osoby świadczące pracę nierejestrowaną pozyskiwały informacje na temat możliwości jej wykonywania przede wszystkim od znajomych. To źródło informacji było podstawowym bez względu na to czy po raz pierwszy ktoś wykonywał pracę czy kolejny. Ranga tego źródła zwiększała się przy kolejnym zatrudnieniu nierejestrowanym. I tak w ramach pierwszej pracy nierejestrowanej na to źródło wskazało 68,9% respondentów a przy czwartej pracy 75%. Na drugim miejscu wymieniano rodzinę (od 13,2% do 11,4%) jako kanał informacji o możliwościach wykonywania pracy. Ogłoszenia, jakie znajdują się w środkach masowego przekazu były wykorzystywane przez około 8% respondentów.

1.1.6. Determinanty podejmowania i niewykonywania pracy nierejestrowanej.

Przyczyny podejmowania pracy nierejestrowanej w województwie łódzkim podobnie jak w kraju są różnicowane (wykres V.17).

Wykres V.17. Przyczyny podejmowania pracy nierejestrowanej przez głowy gospodarstw domowych n=311 (w %)

Najczęściej przyczyny te mają charakter ekonomiczny. Prawie połowa badanych wskazała jako powód podjęcia pracy nierejestrowanej, brak możliwości funkcjonowania na oficjalnym rynku pracy (48,9%). Natomiast co piąty badany wymienił zbyt niskie dochody jakie są uzyskiwane z pracy legalnej (22,4%) (wykres V.17). Problem materialny był jeszcze wskazany w odpowiedziach innych respondentów, zdaniem których praca nierejestrowana dawała im możliwość otrzymywania wyższego wynagrodzenia (11,9%) lub niepłacenia podatków (7,4%).

Kolejna zaś grupa podkreśliła, że zbyt niski poziom pomocy socjalnej zmuszał ich do aktywności na nieoficjalnym rynku pracy. Problem ten był już wcześniej sygnalizowany przez respondentów przy ocenie sytuacji ich gospodarstwa domowego, kiedy to podkreślano, iż nie starcza im dochodów na zaspokojenie podstawowych potrzeb lub muszą rezygnować z wielu innych rzeczy aby mogli żyć.

Inni natomiast twierdzili, że zbyt duże obciążenia pozapodatkowe, jakie nakładane są na pracodawców zmuszają ich do podejmowania pracy nierejestrowanej. Stwierdzenia te odnosiły się do składek na ubezpieczenie społeczne (15,4%), jakie muszą płacić pracodawcy od wynagrodzenia pracowników formalnie zatrudnionych.

Poniżej przedstawiono rozkład odpowiedzi respondentów na temat przyczyn podejmowania pracy nierejestrowanej w przekroju podregionów (tab. V.13).

Tabela V.13. Powody podejmowania pracy nierejestrowanej wg podregionów n=312 (w %)

Powody podejmowania pracy	Podregiony				
	łódzki	piotrkowski	skierniewicki	sieradzki	m. Łódź
zbyt niskie dochody z zasiłku	25,0	7,7	23,4	8,8	1,9
brak legalnej pracy na lokalnym rynku	47,7	38,5	50,0	58,2	50,0
propozycja wyższego wynagrodzenia bez rejestracji umowy o pracę	6,8	13,8	19,6	13,2	7,9
sytuacja osobista, rodzinna nie pozwalająca na podjęcie regularnej, stałej pracy na podstawie pisemnej umowy o pracę	4,5	12,3	4,3	8,8	7,9
unikanie płacenia podatków	13,6	7,7	6,5	3,0	7,9
zbyt wysoki poziom składek na ubezpieczenie społeczne zniechęcał pracodawcę do legalnego zatrudnienia	18,6	9,2	13,0	7,5	24,7
zbyt niskie kwalifikacje do funkcjonowania na legalnym rynku pracy	0	4,6	0	2,9	0
zbyt niskie wynagrodzenie z legalnej pracy	22,4	15,8	21,0	26,0	16,7

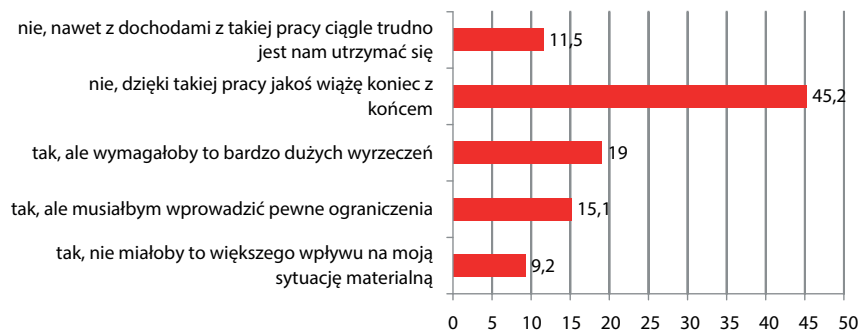
We wszystkich analizowanych podregionach jako główny motyw wymieniano brak legalnej pracy na rynku pracy. Najczęściej na problem ten wskazywali mieszkańcy podregionu sieradzkiego (58,2%), a najrzadziej podregionu piotrkowskiego (38,5%). Rozpiętość w częstotliwości wskazań wynosi prawie 20 pkt proc. Jako drugi powód świadczenia pracy nierejestrowanej we wszystkich jednostkach terytorialnych wymieniano zbyt niskie wynagrodzenie z pracy legalnej. W tym przypadku nie odnotowano tak dużych rozbieżności w odpowiedziach respondentów. Motyw ten wymieniło 26% respondentów z podregionu sieradzkiego i 15,8% z podregionu piotrkowskiego. Warto w tym miejscu wspomnieć, iż w podregionie sieradzkim było najniższe wynagrodzenie brutto w województwie łódzkim, a w podregionie piotrkowskim jego poziom był najwyższy. Fakty te znalazły zatem odzwierciedlenie w odpowiedziach respondentów na temat powodów zatrudnienia na nieoficjalnym rynku pracy. W podregionach natomiast, w których występowała największa koncentracja podmiotów gospodarczych na 10 tys. mieszkańców, czyli w Łodzi i podregionie łódzkim jako przyczynę pracy nierejestrowanej najczęściej wskazywano zbyt wysokie składki na ubezpieczenie społeczne, które pracodawcy muszą odprowadzać od wynagrodzenia legalnie zatrudnionych pracowników. W tym przypadku odsetek wskazań wyniósł odpowiednio 24,7% i 18,6%.

W kilku podregionach respondenci nie wymienili przyczyn, które były podawane w innych jednostkach terytorialnych. Zbyt niskie kwalifikacje nie były przyczyną podejmowania pracy nierejestrowanej w podregionie łódzkim, skierniewickim oraz w Łodzi.

Przyczyny natury ekonomicznej były zatem tymi, które determinowały decyzje respondentów o podjęciu zatrudnienia nierejestrowanego. O roli dochodów pojawiających się z tytułu pracy nierejestrowanej informują dane zawarte na wykresie V.18.

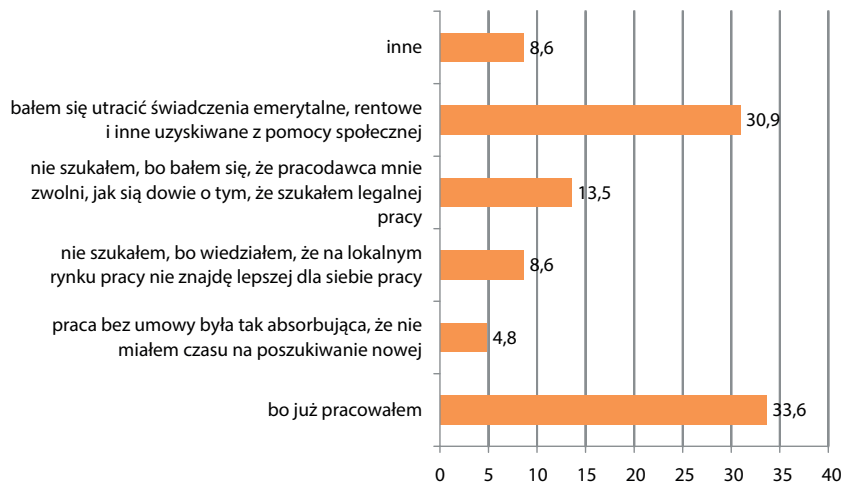
Ponad połowa (56,7%) z tych, którzy funkcjonowali na nieoficjalnym rynku pracy uważało, że trudno byłoby utrzymać im gospodarstwa domowe bez dochodu pochodzącego z pracy nierejestrowanej (wykres V.18). Zdaniem natomiast innych, brak dochodu z analizowanej pracy pozwoliłby im na utrzymanie się, ale to wymagałoby od nich bardzo dużych wyrzeczeń (19%) i wprowadzenia zmian w wydatkach, które musiałyby być znacznie ograniczone (15,1%). Tylko 9,2% respondentów uważało, że bez wykonywania pracy nierejestrowanej mogliby się utrzymać, bowiem dochody jakie z niej otrzymują nie mają większego wpływu na ich sytuację materialną.

Wykonywanie pracy nierejestrowanej wynikało najczęściej z inicjatywy pracodawców (42,6%), którzy proponowali tylko taką formę zatrudnienia. Rzadziej był to efekt propozycji samego pracownika (18,9%). Zdaniem ¼ badanych, pracodawcy dawali potencjalnym pracownikom możliwość wyboru między pracą rejestrowaną a nierejestrowaną. Bazując na tych danych można stwierdzić, iż w równych proporcjach wykonywanie pracy nierejestrowanej było wynikiem bezpośrednich decyzji pracodawców i samych osób ją świadczących.

Wykres V.18. Czy gospodarstwa domowe byłyby w stanie utrzymać się bez dochodów pochodzących z pracy nierejestrowanej? n=312 (w %)

Analizując determinanty pracy nierejestrowanej ważne jest zbadanie, czy osoby ją wykonujące podejmowały jakieś działania, które umożliwiłyby im funkcjonowanie na oficjalnym rynku pracy. Prawie 56% taką inicjatywę podjęło, natomiast 44% nie zajęło się poszukiwaniem pracy wykonywanej na podstawie jakiegokolwiek formalnej umowy. Istotne jest zatem poznanie powodów tego typu zachowań (wykres V.19).

Wykres V.19. Powody niepodjęcia starań o pracę rejestrowaną wśród osób wykonujących pracę nierejestrowaną n=224 (w %)

Przyczyn tego stanu było wiele, ale najczęściej wymieniano fakt wykonywania już pracy (33,6%). Inna grupa, jako powód wskazywała obawę utraty świadczeń jakie uzyskiwano z ZUS lub opieki społecznej (30,9%). Inni nie podejmowali tego typu działań bowiem obawiali się, że zostaną zwolnieni przez pracodawcę, jeśli dowie się on że są zainteresowani znalezieniem innej pracy (13,5%). Jeszcze inni uważali takie działania za zbędne ze względu na sytuację jaka jest na rynku pracy, który nie ma dla nich alternatywnych propozycji w postaci rejestrowanego zatrudnienia (8,6%) (wykres V.19).

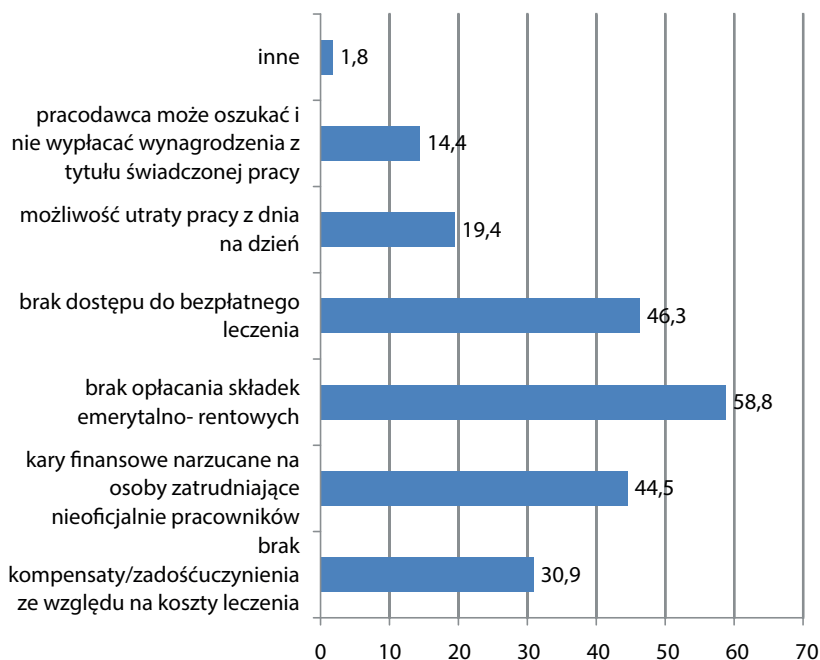
1.1.7. Skutki pracy nierejestrowanej – perspektywa głowy gospodarstwa domowego

Wykonywanie pracy nierejestrowanej niesie ze sobą pewne ryzyko. Zapytano respondentów, czy podczas jej wykonywania doznali negatywnych doświadczeń. Około 48% z grupy 312 osób związanych z nieoficjalnym rynkiem pracy na nie wskazało. Ci, którzy je doznali najczęściej podkreślali zaniedbania pracodawców polegające na nieodprowadzaniu składek na ubezpieczenie społeczne od tych umów, jakie były zawarte (31,9%). Natomiast 13% twierdziło, że zostali oszukani, bowiem pracodawca wypłacił niższe wynagrodzenie od tego, jakie zostało ustalone przed rozpoczęciem pracy, a 8% zostało całkowicie pozbawione dochodu, bowiem pracodawca nie wypłacił im wynagrodzenia za wykonaną pracę.

Pracownicy rzadko dochodzili swoich praw. Aktywne postawy wśród poszkodowanych pojawiły się wtedy, kiedy pracodawcy nie odprowadzali składek na ubezpieczenie społeczne. W tym przypadku podstawą dochodzenia praw była pisemna umowa. W pozostałych sytuacjach pracownicy wykazywali się biernością. Większość negatywnych doświadczeń powodowała, że pracownicy rezygnowali ze świadczenia pracy u tych pracodawców, którzy nie wywiązywali się z ustalonych reguł zatrudnienia. Analiza zebranych odpowiedzi wskazuje, że pojawiające się problemy w ramach zatrudnienia nierejestrowanego nie były rozwiązywane, osoby poszkodowane rezygnowały z dalszej pracy u pracodawcy, który nie spełniał ustalonych warunków.

Istotną kwestią było, czy respondenci są świadomi skutków wynikających ze świadczenia pracy nierejestrowanej. Ponad 78% ogółu badanych znało skutki wynikające z wykonywania pracy nierejestrowanej. Natomiast co dziesiąty nie umiał, bądź miał problemy z ich zdefiniowaniem. Tylko 11,3% respondentów twierdziło, iż ta forma zatrudnienia nie wywołuje negatywnych konsekwencji.

Ci, którzy byli świadomi negatywnych następstw świadczenia pracy nierejestrowanej najczęściej wskazywali na brak opłacania przez pracodawców składek na fundusz emerytalny i rentowy (58,8%) (wykres V.20). W dalszej kolejności w porównywalnych proporcjach wymieniano brak dostępu do bezpłatnego leczenia (46,3%) i kary finansowe nakładane na pracodawców korzystających z pracy nierejestrowanej. Natomiast ryzyko utraty pracy, czy możliwość bycia oszukanym przez pracodawcę, który nie wypłaca wynagrodzenia z tytułu jej świadczenia były wskazywane przez znacznie niższy odsetek respondentów (odpowiednio 19,4% i 14,4%).

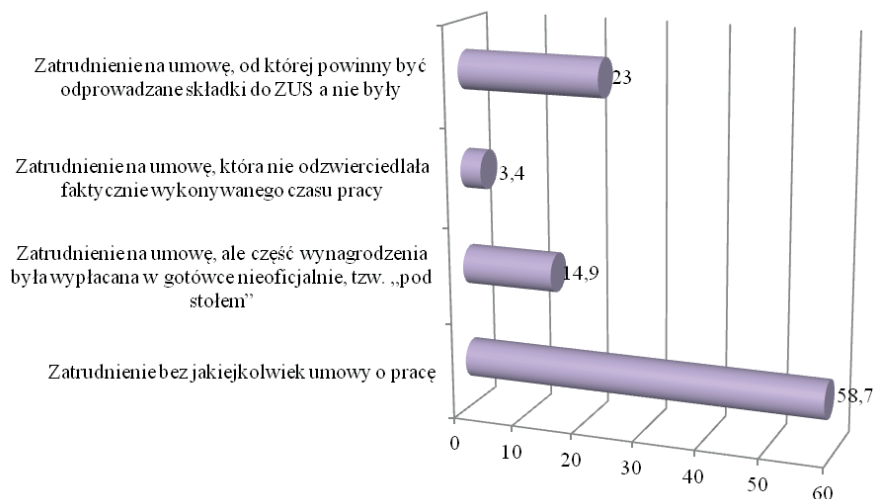

Wykres V.20. Opinie respondentów na temat negatywnych skutków wynikających z zatrudnienia pracowników bez jakiegokolwiek umowy n=2200 (w %)

1.1.8. Potencjalna skłonność respondentów (głów gospodarstwa domowego) do podejmowania pracy nierejestrowanej.

W przyszłości, czyli w ciągu najbliższego roku mniejsza liczba respondentów (235 osoby) niż w przeszłości (312 osób) zamierza świadczyć pracę nierejestrowaną, spadek ten wynosi prawie 25%. W ciągu najbliższego roku pracę taką zamierza wykonywać **10,7% respondentów**. Rozkład przestrzenny osób planujących w przyszłości wykonywać pracę nierejestrowaną nie różni się od tego, jaki obserwowano w przeszłości. Najczęściej ten rodzaj pracy będzie świadczony przez mieszkańców **podregionu sieradzkiego** (20%), i **skierniewickiego** (15%). Mieszkańcy pozostałych podregionów świadczyć ją mają rzadziej: w podregionie łódzkim 12%, piotrkowskim 12,5%, a w Łodzi 12%.

Ci, którzy przewidują świadczenie pracy nierejestrowanej, najczęściej są zainteresowani wykonywaniem jej bez jakiegokolwiek umowy (58,4%). Kolejne natomiast 23% badanych zamierza częściowo sformalizować swoje zatrudnienie, czyli będzie ono oparte na umowie, od której nie będą odprowadzane składki do ZUS (wykres V.21). Co siódmy zamierza ją podjąć na podstawie umowy, w której wynagrodzenie będzie niższe od tego, jakie rzeczywiście będzie w gotówce otrzymywać. Oznacza to, że te osoby są zainteresowane otrzymywaniem dodatkowego wynagrodzenia, które nie jest ujęte w umowie.

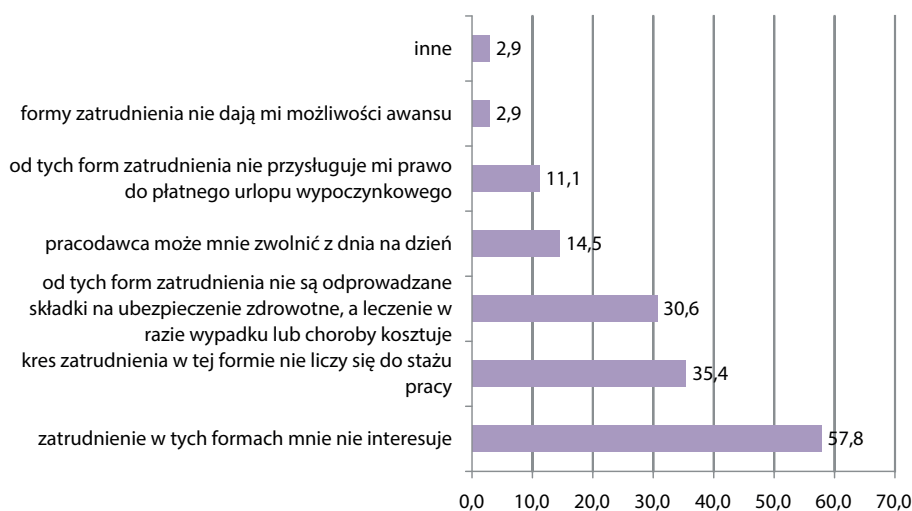

Wykres V.21. Skłonność respondentów do podejmowania pracy nierejestrowanej w przyszłości n=235 (%)

Jest duża grupa respondentów, którzy nie są zainteresowani świadczeniem pracy nierejestrowanej i stanowią oni zdecydowaną większość badanej populacji tj. 89%. Taka postawa wynika z kilku powodów (wykres V.22).

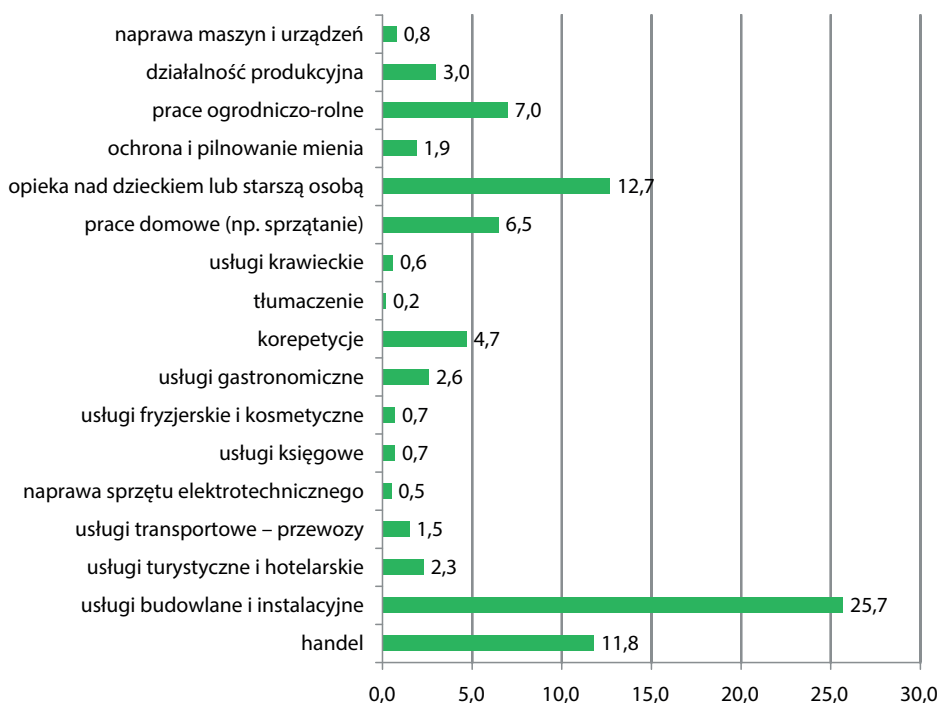
Najczęściej respondenci jako powód niepodejmowania pracy nierejestrowanej wymieniali brak zainteresowania tą formą zatrudnienia (57%). Badana populacja jest świadoma negatywnych konsekwencji świadczenia pracy nierejestrowanej, dlatego preferują funkcjonowanie na oficjalnym rynku pracy. Kwestia ta znajduje odzwierciedlenie w innych odpowiedziach, które mogą wyjaśniać brak zainteresowania pracą nierejestrowaną ze względu na nieliczenie tego okresu zatrudnienia do stażu pracy (35,4%), czy brak odprowadzanych składek na ubezpieczenie społeczne, co może utrudniać dostęp do opieki zdrowotnej (30,6%). Inne, często wymieniane powody nieświadczenia tej formy zatrudnienia to obawa zwolnienia z dnia na dzień (14,5%), czy brak możliwości korzystania z płatnego urlopu wypoczynkowego (11,1%).

Jakie prace będą najczęściej wykonywane w przyszłości, ilustruje zestawienie danych na wykresie V.23.

Wykres V.22. Powody niepodejmowania pracy nierejestrowanej przez respondentów w przyszłości* n=1965 (w %)

*dane nie sumują się do 100, bowiem respondent mógł wybrać więcej niż jedną odpowiedź.

Wykres V.23. Rodzaje nierejestrowanych prac wykonywanych w przyszłości n=235 (w %)

W przyszłości, podobnie jak i w przeszłości, najczęściej respondenci będą wykonywać prace w ramach usług budowlanych i instalacyjnych (25,7%). Odsetek osób planujących ten rodzaj zajęć jest zbliżony do tego, jaki odnotowano w przeszłości u respondentów, którzy tego rodzaju prace wykonywali po raz pierwszy w ramach zatrudnienia nierejestrowanego. Na drugim miejscu wymieniano prace związane z opieką nad osobami zależnymi. W tym przypadku obserwuje się wzrost odsetka osób deklarujących wykonywanie tego typu prac w porównaniu do przeszłości (o ponad 4 pkt proc.). Na trzecim miejscu respondenci wskazali prace w handlu (11,8%) (wykres V.23). Ten rodzaj prac w przeszłości plasował się na drugim miejscu. Różnica w natężeniu wskazań wynosi 7 pkt proc. Uwagę zwraca zwiększone zainteresowanie respondentów świadczeniem usług z zakresu korepetycji (z 1,6% do 4,75%), ten rodzaj zajęć będzie najprawdopodobniej traktowany jako dodatkowe zatrudnienie. Niektóre rodzaje prac w ogóle nie były wymieniane (np. usługi księgowo, naprawa pojazdów samochodowych), jako te, które mogłyby być świadczone na nieoficjalnym rynku pracy.

Zdecydowana większość deklaruwała wykonywanie takich zajęć w ramach pracy nierejestrowanej, które będą zgodne z ich przygotowaniem zawodowym czyli z posiadanym potencjałem kwalifikacyjnym (54,5%). Natomiast 27,4% zamierza świadczyć pracę niezgodną z ich kwalifikacjami zawodowymi, a 18,1% nie miało na ten temat zdania.

Z badań wynika, iż w przyszłości respondenci postrzegają pracę nierejestrowaną jako tę formę zatrudnienia, która będzie świadczona równoległe z pracą rejestrowaną (40,4%). Ma być ona podejmowana w celu poprawy sytuacji ekonomicznej gospodarstw domowych (tab. V.14). Kolejna 1/3 nadaje jej również drugorzędne znaczenie w zasilaniu budżetu domowego, bowiem uznawać ją będzie jako pracę uzupełniającą niezarobkowe źródło utrzymania. O połowę mniej osób w porównaniu do przeszłości nadało jej charakter pracy głównej, która dostarczać będzie podstawowe dochody do gospodarstwa domowego (25,3%).

Tabela V.14. Charakter pracy nierejestrowanej wykonywanej w przyszłości (w %)

Charakter pracy nierejestrowanej	dotychczasowa praca=307	przyszła praca=87
praca, stanowiącą główne źródło dochodu	59,6	25,3
praca dodatkową do pracy rejestrowanej	14,0	40,4
praca dodatkowa, uzupełniająca niezarobkowe źródło utrzymania	19,5	33,1
praca wykonywana w ramach formalnego stosunku pracy, za którą część wynagrodzenia otrzymuje w sposób nieoficjalny	6,8	1,2
Ogółem	100,0	100,0

Drugorzędne znaczenie pracy nierejestrowanej w życiu zawodowym osób deklarujących jej świadczenie w przyszłości dostrzegane jest również w odpowiedziach respondentów na temat częstotliwości jej wykonywania (tab. V.15). Znacznie mniej osób niż w przeszłości (spadek o 26 pkt proc.) zamierza ją wykonywać codziennie przez kilka godzin. Natomiast ponad dwukrotnie zwiększył się odsetek tych, którzy mogliby ją świadczyć raz w tygodniu (15,5%). Na zbliżonym poziomie utrzymuje się odsetek osób, które bardzo elastycznie podchodzą do częstotliwości realizowania zajęć w ramach pracy nierejestrowanej twierdząc, że będzie to uzależnione od realizowanego zadania (12,5%) (tab. V.15).

Tabela V.15. Częstotliwość świadczenia pracy nierejestrowanej w przyszłości (w %)

Częstość wykonywania pracy	dotychczasowa praca n=312	przyszła praca n=192
codziennie po kilka godzin	72,9	46,3
raz w tygodniu	7,0	15,5
raz w miesiącu	0,0	0,3
w wymiarze godzinowym pełnego etatu	7,7	6,2
w wymiarze godzinowym jakiejś części etatu	2,0	1,2
w zależności od zadania	10,4	12,5
trudno powiedzieć	0,0	18,0
Ogółem	100,0	100,0

Respondenci w przyszłości oczekują atrakcyjniejszych propozycji finansowych od pracodawców. Ponad 45% zamierza osiągnąć stawkę od 6 do 10 zł z tytułu zajęć na nieoficjalnym rynku pracy. Odsetek ten jest prawie o 20 pkt proc. niższy od zdiagnozowanego w przeszłości. Znacznie również mniej respondentów oczekuje stawki godzinowej poniżej 6 złotych (4,8%) (tab. V.16). Co dziesiąty deklarujący wykonywanie pracy nierejestrowanej oczekuje wynagrodzenia za godzinę pracy od 21 do 50 zł (10,4%). W tym przypadku odnotowano wzrost o 7,6 pkt proc. w porównaniu do odsetka osób otrzymujących wynagrodzenie na tym poziomie w ciągu ostatnich pięciu lat. Należy podkreślić, iż prawie 23% badanych z tej grupy nie umiało zdefiniować swoich oczekiwań finansowych wynikających z świadczenia pracy nierejestrowanej.

Tabela V.16. Oczekiwane stawki godzinowe z tytułu świadczonej pracy nierejestrowanej (w %)

Stawka godzinowa	dotychczasowa praca n=312	przyszła praca n=192
od 1 do 5 zł	14,7	4,8
od 6 do 10 zł	65,7	45,9
od 11 do 15 zł	11,6	12,4
od 16 do 20 zł	4,5	2,6
do 21 do 50 zł	2,8	10,4
51 i więcej	0,7	0,9
trudno powiedzieć	0	22,9
Ogółem	100,0	100,0

1.1.9. Podsumowanie

W województwie łódzkim 14,2% badanych pełniących funkcję głowy gospodarstwa domowego tworzyło podaż pracy nierejestrowanej. Natężenie aktywności osób w świadczeniu tego rodzaju pracy jest niejednorodne w przekroju podregionów i powiatów. Wyższą aktywność w świadczeniu pracy nierejestrowanej odnotowano w podregionach słabiej rozwiniętych, jak np. podregion sieradzki i skierniewicki. Należy podkreślić, iż w tych jednostkach terytorialnych jest bardziej rozwinięty sektor rolniczy i w nich wartość PKB na jednego mieszkańca jest znacznie niższa od poziomu średniego dla województwa. W Łodzi natężenie pracy nierejestrowanej było najmniejsze wśród podregionów województwa.

W zatrudnieniu nierejestrowanym dominowały osoby, które wykonywały pracę bez jakiegokolwiek umowy. Pozostałe formy zatrudnienia nierejestrowanego występowały w mniejszej skali. Porównywalny jest stopień wykorzystania umów, które nie odzwierciedlały faktycznie przepracowanego czasu pracy i faktycznie otrzymanego zatrudnienia, czyli tych, które zwykło się zaliczać do tzw. szarej strefy rynku pracy. Formy zatrudnienia nierejestrowanego nie są zróżnicowane w przekroju poszczególnych podregionów województwa łódzkiego.

Aktywność mieszkańców województwa łódzkiego w świadczeniu pracy nierejestrowanej determinują pewne cechy społeczno-demograficzne osób ją wykonujących, takie jak poziom wykształcenia czy płeć. Ten rodzaj pracy był przede wszystkim podejmowany przez mężczyzn oraz osoby legitymujące się niskim poziomem wykształcenia. Siła oddziaływania tych cech była bardziej dostrzegana w przekroju podstawowych form pracy nierejestrowanej. Na tej podstawie można zatem pozytywnie zweryfikować hipotezę, że różne formy zatrudnienia nierejestrowanego są trwale przyporządkowane pewnym cechom demograficznym osób wykonujących pracę nierejestrowaną. Na przykład kobiety głównie wykonują prace na umowę, od której nie są odprowadzane składki na ubezpieczenie społeczne. Natomiast mężczyźni w większości przypadków wykonują pracę, która realizowana jest na podstawie umowy, ale ta nie odzwierciedla rzeczywistego czasu pracy, który jest znacznie dłuższy od tego wynikającego ze sformalizowanych ustaleń między pracownikiem a pracodawcą.

Silną determinantą świadczenia pracy nierejestrowanej był poziom wykształcenia, im ono było niższe tym większe ryzyko funkcjonowania na nieoficjalnym rynku pracy. Praca nierejestrowana sensu stricto, czyli bez jakiegokolwiek umowy o pracę była adresowana przede wszystkim do osób z wykształceniem zasadniczym zawodowym. One najczęściej również wykonywały prace w oparciu o umowy, które nie uwzględniały rzeczywistego czasu pracy. Osoby z wyższym wykształceniem natomiast częściej wykonywały pracę na podstawie umowy, w której wysokość wynagrodzenia była znacznie niższa od tego, jakie faktycznie otrzymywały. Ta forma pracy nierejestrowanej dominowała również wśród osób młodych.

Zajęcia, jakie najczęściej były podejmowane w ramach zatrudnienia nierejestrowanego dotyczyły prac budowlanych i instalacyjnych. Ich atrakcyjność była obserwowana w przypadku podejmowania zatrudnienia nierejestrowanego przez mieszkańców województwa łódzkiego zarówno po raz pierwszy i kolejny. Wiadać w tym przypadku wzrost odsetka osób podejmujących zatrudnienie w kolejnych pracach. Można na tej podstawie sformułować tezę, że kolejne zmiany pracy nierejestrowanej sprzyjają zatrudnieniu w sekcji budowlano-instalacyjnej. Można zaobserwować zatem petryfikację pracy nierejestrowanej w tym segmencie szarej gospodarki w regionie łódzkim. Dużą popularnością wśród osób świadczących pracę nierejestrowaną cechują się zajęcia w handlu oraz opieka nad osobami zależnymi, a także prace ogrodniczo-rolne. Można również dostrzec w zatrudnieniu nierejestrowanym niewielką i zmniejszającą się rolę prac wykonywanych w sekcjach: ochrona i pilnowanie mienia, usługi księgowo, naprawa sprzętu elektrotechnicznego. Kierunek tych zmian jest zbieżny ze zmianami występującymi w skali kraju.

Obserwuje się duże zróżnicowanie rodzajów zajęć wykonywanych w ramach zatrudnienia nierejestrowanego w czterech podregionach: łódzkim, piotrkowskim, skierniewickim i sieradzkim. W Łodzi zjawisko to nie występuje w tak dużym zakresie. W tym przypadku dostrzegamy kilka segmentów rynku pracy obsługiwanych przez osoby podejmujące pracę nierejestrowaną. Dotyczy to takich prac, jak budowlano-instalacyjne, w handlu, usługach transportowo-przewozowych, opieka nad osobami zależnymi, czy sprząatanie.

Praca nierejestrowana była przede wszystkim podejmowana na skutek utraty legalnego zatrudnienia. Mieszkańcy województwa łódzkiego traktowali ją jako formę alternatywnego zatrudnienia wobec braku możliwości funkcjonowania na oficjalnym rynku pracy. Była ona zatem w regionie łódzkim głównym źródłem dochodu. Należy zauważyć, iż wyniki badań nie pozwalają pozytywnie zweryfikować hipotezy, że praca nierejestrowana w regionie łódzkim była pracą dodatkową. Wskazują raczej, że stanowiła dla większości respondentów podstawowe źródło dochodu. Znacznie rzadziej była pracą dodatkową do pracy rejestrowanej i również nieczęsto pełniła funkcję dodatkowej, która mogłaby uzupełniać niezarobkowe źródła dochodu. Przy kolejnych podjęciach pracy nierejestrowanej zmniejszał się odsetek osób, które decydowały się na jej wykonanie równoległe do pracy rejestrowanej i tych, którzy są już na emeryturze czy rencie.

Status na rynku pracy jest istotnym czynnikiem determinującym skłonność do wykonywania pracy nierejestrowanej. W województwie łódzkim świadczyły ją przede wszystkim osoby bezrobotne, rzadziej te, które posiadały już zarobkowe bądź niezarobkowe źródła dochodu.

Stosunkowo niską aktywnością na nieoficjalnym rynku pracy wykazały się osoby młode. Odsetek takich osób jest o wiele niższy, niż wynika to z obserwacji prowadzonych na poziomie kraju, ale w tym przypadku może być to następstwem tego, iż respondentami były głowy gospodarstwa domowego, wśród których mało bywało osób do 24 roku życia. Niemniej należy podkreślić, iż w regionie łódzkim, co dziesiąty respondent rozpoczynał karierę zawodową od świadczenia pracy nierejestrowanej.

Zatrudnienie nierejestrowane w województwie łódzkim, podobnie jak i w całym kraju, ma trwały charakter i jego wykonywanie wiąże się najczęściej z codziennym zaangażowaniem pracowników. Organizacja pracy nierejestrowanej oparta jest w dużym stopniu na elastycznym zatrudnieniu. Osoby wykonują pracę na ogół przez kilka godzin dziennie lub w tygodniu, a wymiar jej zależy od przydzielanych zadań. Częstotliwość wykonywania pracy nierejestrowanej jest zróżnicowana w przekroju podregionów. W podregionie sieradzkim ma najczęściej charakter zatrudnienia etatowego, natomiast w pozostałych podregionach rzadko to zjawisko występuje.

Osoby świadczące pracę nierejestrowaną otrzymywały różne stawki godzinowe. Ich poziom był determinowany w większym stopniu geograficzną lokalizacją powiatów/podregionów, niż przeciętnym wynagrodzeniem na oficjalnym rynku pracy. Najniższe stawki odnotowano w podregionie sieradzkim, a najwyższe w podregionie skierniewickim. Klasa miejscowości w podziale miasto/wieś nie determinowała poziomu stawki godzinowej. Odsetek respondentów otrzymujących najniższe stawki w miastach powyżej 50 tys. i na wsi był zbliżony.

Główne determinanty zatrudnienia nierejestrowanego mają charakter ekonomiczny i większość z nich się nakłada, co powoduje ich wzmocnienie. Osoby świadczące pracę nierejestrowaną wykonują ją na skutek braku możliwości funkcjonowania na oficjalnym rynku pracy i ze względu na niski poziom dochodów otrzymywanych z pracy legalnej. Te dwa motywy były najczęściej wymieniane przez mieszkańców wszystkich podregionów. Trudna sytuacja materialna mieszkańców poszczególnych podregionów stymulowała ich do podejmowania pracy nierejestrowanej. W podregionie sieradzkim, który cechuje najniższe wynagrodzenie brutto na oficjalnym rynku pracy, wymienione wyżej dwa motywy były wymieniane najczęściej. Natomiast w podregionie piotrkowskim, w którym przeciętne wynagrodzenie było najwyższe w skali województwa łódzkiego, częstotliwość wskazań tych motywów była znacznie niższa. Zdecydowana większość badanych uważała, iż dochody pochodzące z pracy nierejestrowanej umożliwiają funkcjonowanie ich gospodarstw domowych. Oznacza to, że środki finansowe uzyskiwane z tej pracy są przeznaczone na zaspokojenie podstawowych potrzeb gospodarstw domowych.

W przyszłości w województwie łódzkim pracę nierejestrowaną zamierza wykonywać mniej mieszkańców (spadek o 25%). Potencjalna skłonność do jej świadczenia będzie w dalszym ciągu zróżnicowana w przekroju podregionów. Najczęściej będzie ona wykonywana w podregionie sieradzkim i tu obserwuje się wzrost potencjalnego natężenia o 0,9 pkt proc. Wzrost deklaracji na tym samym poziomie odnotowano w Łodzi. W pozostałych podregionach obserwowano spadek deklaracji, dotyczących świadczenia pracy nierejestrowanej. Planowana praca będzie wykonywana jako dodatkowa i dotyczyć będzie realizacji zajęć budowlano-instalacyjnych, opieki nad osobami zależnymi oraz prac ogrodniczo-rolnych i domowych. Respondenci planują ją świadczyć codziennie przez kilka godzin. Oczekują oni znacznie wyższych stawek od tych, jakie dziś są proponowane.

1.2. Świadczenie pracy nierejestrowanej przez członków gospodarstw domowych

1.2.1. Charakterystyka członków gospodarstw domowych

W badanej populacji gospodarstw domowych znalazło się 1585 gospodarstw, w których poza respondentem zamieszkiwała co najmniej jedna osoba w wieku powyżej 15 roku życia. Ze względu na status na rynku pracy, wśród członków gospodarstw domowych dominowali pracownicy najemni (w sumie 1414 osób). Drugą najliczniejszą grupę stanowiły osoby bezrobotne zarejestrowane w urzędzie pracy (309). Działalność gospodarczą prowadziło w sumie 379 osób, przy czym w 159 przypadkach była to działalność pozarolnicza, natomiast 220 osób prowadziło gospodarstwo rolne. 241 domowników posiadało status ucznia lub studenta i kontynuowało naukę, a 258 osób było emerytem bądź rencistą.

Najczęściej w gospodarstwie domowym zamieszkiwała jedna osoba z wyróżnionych powyżej poszczególnych kategorii. Znacznie rzadziej miała miejsce sytuacja, w której w jednym gospodarstwie domowym zamieszkiwało dwoje przedstawicieli danej kategorii. W relatywnie nielicznych przypadkach gospodarstwo domowe składało się z większej liczby (3 i więcej) domowników należących do tej samej kategorii ze względu na status na rynku pracy (tab. V.17). Ta prawidłowość nie dotyczyła dwóch grup – pracowników najemnych i osób prowadzących gospodarstwo rolne, co z jednej strony wskazuje na istotną rolę pracy najemnej dla zaspokojenia potrzeb gospodarstwa domowego, a z drugiej – na homogeniczność struktury gospodarstw domowych, dla których głównym źródłem dochodu jest działalność rolna.

Tabela V.17. Liczba osób w gospodarstwach domowych wg statusu (n=1585)

Status/liczba osób	1	2	3 i więcej
bezrobotny	233	33	3
pracownik najemny	817	209	55
pozarolnicza działalność gospodarcza	111	24	0
gospodarstwo rolne	97	49	8
emeryt/rencista	158	45	3
uczeń/student	133	50	2

W wymiarze przestrzennym, najniższy odsetek gospodarstw domowych, w których zamieszkiwały osoby bezrobotne, zanotowano w Łodzi (13,5%), a najwyższy – w podregionie piotrkowskim (21,7%) (tab. V.18).

Tabela V.18. Członkowie gospodarstw domowych wg statusu i podregionów (w %)

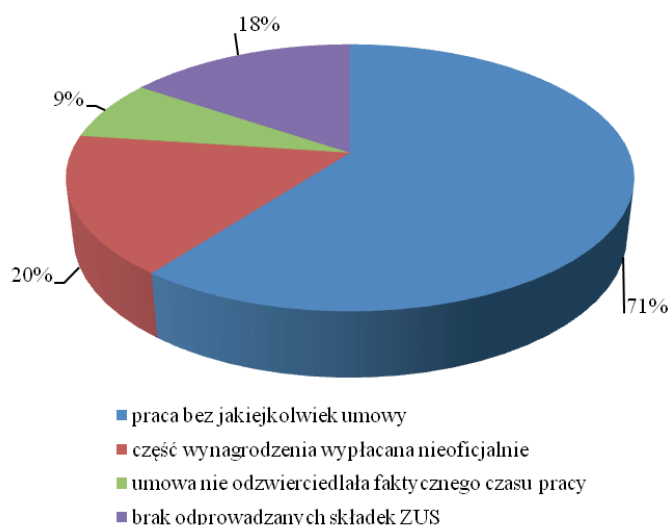
Status/podregion	łódzki	piotrkowski	skierniewicki	sieradzki	m. Łódź
bezrobotny	19,5	21,7	21,2	19,2	13,5
pracownik najemny	64,3	92,4	71,6	66,7	69,9
pozarolnicza działalność gospodarcza	8,7	6,8	4,5	7,3	13,3
gospodarstwo rolne	13,7	10,6	21,6	14,2	1,4
emeryt/rencista	12,0	16,3	9,0	18,0	13,5
uczeń/student	10,4	10,6	6,8	11,5	17,9

Podregion piotrkowski charakteryzował się również najwyższym odsetkiem gospodarstw, których członkowie byli pracownikami najemnymi (92,4%). Miasto Łódź wyróżniało się na tle pozostałych podregionów relatywnie wysokim odsetkiem gospodarstw domowych, w których mieszkaly osoby prowadzące pozarolniczą działalność gospodarczą (13,3%) oraz uczniowie i studenci (17,9%). Natomiast gospodarstwa o charakterze rolniczym dominowały w podregionie skierniewickim (tab. V.18).

1.2.2. Charakterystyka pracy nierejestrowanej

Z punktu widzenia analizy zjawiska pracy nierejestrowanej w województwie łódzkim istotne było określenie zachowań dotyczących świadczenia tego rodzaju pracy nie tylko dla respondentów, ale również dla pozostałych członków gospodarstw domowych.

Wśród 1585 gospodarstw domowych, w których poza respondentem zamieszkiwała co najmniej jedna osoba w wieku powyżej 15 roku życia, w 198 zanotowano sytuację, w której co najmniej jeden członek gospodarstwa (poza respondentem) w ciągu minionych pięciu lat wykonywał pracę nierejestrowaną⁹⁷. Najczęściej miało to charakter pracy wykonywanej bez jakiegokolwiek umowy (w 140 gospodarstwach domowych, w sumie 157 osób). Podobna skala zjawiska obejmowała sytuacje, w których osoba miała formalnie umowę o pracę, ale część wynagrodzenia była wypłacana w sposób nieoficjalny (39 przypadków, w sumie 42 osoby), bądź była to umowa, od której powinny być odprowadzane składki na ubezpieczenie społeczne, ale w rzeczywistości nie były (36 przypadków, w sumie 41 osób). Najrzadziej występowała sytuacja, w której umowa o pracę nie odzwierciedlała faktycznego czasu pracy, wykonywanego przez członków gospodarstw domowych (17 przypadków, w sumie 19 osób) (wykres V.24).

Wykres V.24. Rodzaj pracy nierejestrowanej wykonywanej przez członków gospodarstw domowych (n=198)

Zazwyczaj praca nierejestrowana była świadczona przez jednego członka gospodarstwa domowego, rzadziej przez dwie osoby z danego gospodarstwa. Jedynie w przypadku pracy wykonywanej bez jakiegokolwiek umowy jeden respondent wskazał, że w jego gospodarstwie domowym taka sytuacja dotyczyła 3 osób (tab. V.19).

Tabela V.19. Liczba członków gospodarstw domowych wykonujących pracę nierejestrowaną (n=198)

Rodzaje prac	1 osoba	2 osoby	3 osoby
praca bez jakiegokolwiek umowy	124	15	1
część wynagrodzenia wypłacana nieoficjalnie	36	3	0
umowa nie odzwierciedlała faktycznego czasu pracy	15	4	0
brak odprowadzanych składek ZUS	31	5	0

⁹⁷ Tym samym można stwierdzić, że zjawisko pracy nierejestrowanej dotyka członków 12,5% gospodarstw domowych, w których zamieszkuje co najmniej 2 osoby powyżej 15 roku życia.

Aby ustalić charakterystykę pracy nierejestrowanej, świadczonej przez członków gospodarstw domowych w województwie łódzkim, w ramach wywiadu poproszono respondenta o podanie dodatkowych informacji na temat prac wykonywanych w sposób nieformalny przez jednego z członków gospodarstwa. Respondent mógł opisać maksymalnie cztery przypadki świadczenia takiej pracy przez danego przedstawiciela gospodarstwa domowego, zgodnie z porządkiem chronologicznym.

Oczywiście, najczęściej zdarzały się sytuacje, kiedy członek gospodarstwa domowego pracą nierejestrowaną w okresie minionych 5 lat podejmował tylko raz (157 przypadków). Trzydzieści dwie osoby w tym czasie pracą nierejestrowaną świadczyły dwukrotnie, siedem osób – trzykrotnie, a tylko dwie osoby czterokrotnie.

Wśród najbardziej popularnych branż, w jakich członkowie badanych gospodarstw domowych podejmowali pracę nierejestrowaną, na pierwszy plan wysuwają się dwie – budownictwo oraz handel (tab. V.20), które zdecydowanie dominują w strukturze branż wskazywanych przez respondentów. To w nich pracą znalazła połowa członków gospodarstw domowych. Na drugim krańcu znalazły się usługi fryzjerskie i kosmetyczne, lekarskie i pielęgniarские, księgowo, związane z tłumaczeniami oraz naprawą sprzętu elektrotechnicznego, w których pracą świadczyły pojedyncze osoby. Stosunkowo istotne dla funkcjonowania pracy nierejestrowanej w województwie łódzkim są również branże obejmujące naprawę maszyn i urządzeń, produkcję oraz działalność rolną i ogrodniczą. Wraz z branżą budowlaną i handlem „wykreowały” one miejsca pracy dla niemal $\frac{3}{4}$ członków gospodarstw domowych.

Tabela V.20. Rodzaj pracy nierejestrowanej świadczonej przez członków gospodarstwa domowego w ciągu minionych 5 lat (n=198)

Rodzaje prac	pierwsza	druga	trzecia	czwarta	Suma
usługi budowlane i instalacyjne	50	10	3		63
handel	49	5	1		55
naprawa maszyn i urządzeń	16	3	1		20
działalność produkcyjna	13	4	1	1	19
prace ogrodniczo-rolne	15	1			16
usługi gastronomiczne	9	2			11
ochrona i pilnowanie mienia	9	1			10
usługi transportowe – przewozy	6	1	1	1	9
opieka nad dzieckiem lub starszą osobą	8				8
prace domowe (np. sprząatanie)	6	1			7
przeglądy i naprawy samochodów	1	1			2
usługi turystyczne i hotelarskie	1	1			2
usługi transportowe – przewodzązki	2				2
usługi krawieckie	2				2
tłumaczenie	1				1
naprawa sprzętu elektrotechnicznego	1				1
usługi fryzjerskie i kosmetyczne	1				1
usługi lekarskie i pielęgniarские	1				1
usługi księgowo	1				1
inne	6	2	0	0	8

Do analizy rozkładu branż, w których nierejestrowaną pracą podejmowali członkowie gospodarstw domowych, w przekroju podregionów i klas miejscowości, wybrano wyłącznie te branże, dla których liczebność w przypadku pierwszej pracy była wyższa niż 10 osób. Okazało się, że praca nierejestrowana w działalności produkcyjnej skupiała się w podregionie łódzkim i sieradzkim (tab. V.21), podczas gdy usługi budowlane i instalacyjne były domeną podregionów piotrkowskiego, skierniewickiego i sieradzkiego. Z kolei w Łodzi widać kluczową rolę handlu, przy całkowitym braku aktywności w obszarach działalności produkcyjnej i ogrodniczo-rolnej.

Tabela V.21. Członkowie gospodarstw domowych świadczący pracę nierejestrowaną wg branż, podregionów i klasy miejscowości

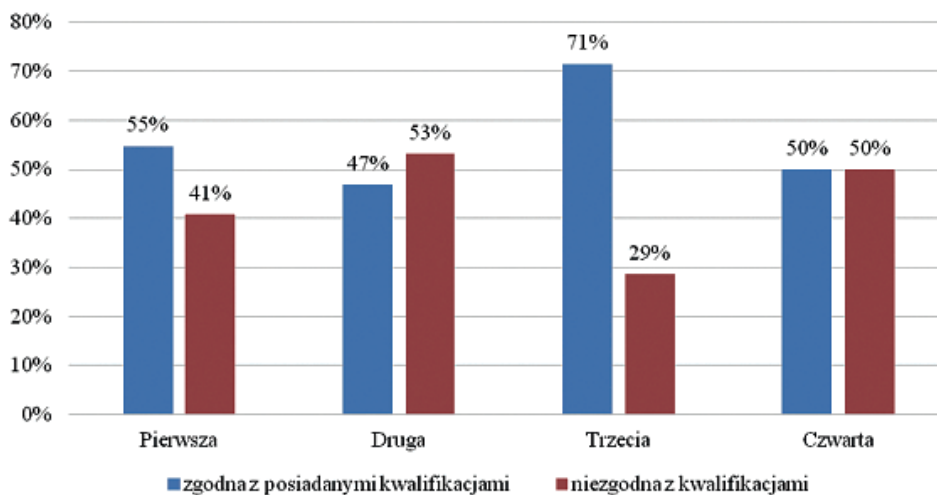
Wyszczególnienie	usługi budowlane i instalacyjne	handel	napr. maszyn i urządzeń	działalność produkcyjna	prace ogrodn.-rolne
Podregion					
łódzki (n=40)	7 (17,5%)	6 (15,0%)	1 (2,5%)	4 (10,0%)	5 (12,5%)
piotrkowski (n=37)	10 (27,0%)	7 (18,9%)	5 (13,5%)	2 (5,4%)	1 (2,7%)
skierniewicki (n=34)	12 (35,3%)	6 (17,6%)	1 (2,9%)	2 (5,9%)	5 (14,7%)
sieradzki (n=38)	11 (28,9%)	8 (21,1%)	3 (7,9%)	5 (13,2%)	4 (10,5%)
miasto Łódź (n=50)	7 (14,0%)	22 (44,0%)	7 (14,0%)	0 (0,0%)	0 (0,0%)
Klasa miejscowości					
wieś (n=53)	18 (34,0%)	8 (15,1%)	2 (3,8%)	5 (9,4%)	7 (13,2%)
miasto do 20 tys. mieszkańców (n=23)	6 (26,1%)	5 (21,7%)	1 (4,3%)	2 (8,7%)	2 (8,7%)
miasto 20-50 tys. mieszkańców (n=35)	7 (20,0%)	5 (14,3%)	2 (5,7%)	6 (17,1%)	5 (14,3%)
miasto pow. 50 tys. mieszkańców (n=80)	15 (18,8%)	29 (36,3%)	12 (15,0%)	0 (0,0%)	1 (1,3%)

Równocześnie, te dwie branże były istotne na terenach wiejskich i w średnich miastach (20-50 tys. mieszkańców) i nieco mniej w małych miastach. Natomiast w dużych miastach ważną rolę odgrywała naprawa maszyn i urządzeń, jak również handel. Usługi budowlane i instalacyjne w formie pracy nierejestrowanej są najczęściej świadczone na wsiach.

Analizie poddano również stopień zgodności pracy wykonywanej w sposób nierejestrowany z kwalifikacjami posiadanymi przez członków gospodarstw domowych⁹⁸. Zróżnicowanie odpowiedzi na poziomie całego województwa było niewielkie, poza sytuacjami, w których była to trzecia praca, i wskazuje, że:

- po pierwsze, przeciętnie w 56% przypadków praca nierejestrowana była zgodna z posiadanymi kwalifikacjami,
- po drugie, nie ma zależności między zgodnością wykonywanej pracy nierejestrowanej z kwalifikacjami, a tym, która w kolejności była to praca (wniosek dotyczy tylko sytuacji, w których osoby podejmowały pracę nierejestrowaną co najmniej dwukrotnie) (wykres V.25).

⁹⁸ Analiza ma charakter subiektywny, tym bardziej, że jest to ocena dokonana przez respondenta, a nie członka gospodarstwa domowego, który te prace wykonywał.

Wykres V.25. Zgodność wykonywanej pracy z kwalifikacjami (w %, n=198)

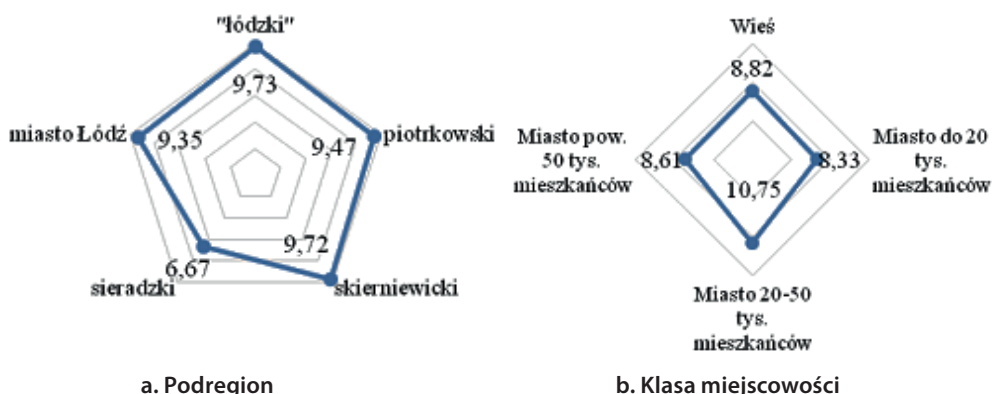
Znacznie większe zróżnicowanie stopnia zgodności wykonywanej pracy nierejestrowanej z kwalifikacjami ujawniło się na poziomie podregionów i klas miejscowości⁹⁹. Na tle województwa znacząco wyróżnia się miasto Łódź i podregion piotrkowski. W pierwszym przypadku zanotowano 86,5% zgodność, podczas gdy w drugim przypadku wyniosła ona jedynie 30,3%. W podregionach skierniewickim i sieradzkim miały miejsce przewaga osób wykonujących pracę zgodną z kwalifikacjami (odpowiednio 54,8% i 52,8%), podczas gdy w podregionie łódzkim wystąpiła sytuacja odwrotna (47,2%). W ujęciu klas miejscowości, jedynie w średnich miastach zamieszkiwanych przez 20-50 tysięcy mieszkańców dominowały osoby wykonujące pracę nierejestrowaną niezgodnie z posiadanymi kwalifikacjami (63,6%). Na obszarach wiejskich sytuacja była zrównoważona, natomiast najwyższa zgodność wystąpiła w dużych miastach (67,9%).

W rezultacie nie można jednoznacznie stwierdzić, czy podejmowanie kolejnych prac poza oficjalnym rynkiem miało charakter poszukiwania każdego dostępnego zajęcia, ze względu na trudności w znalezieniu „normalnego” zatrudnienia i równoczesną konieczność uzyskania dochodu, aby łożyć na utrzymanie gospodarstwa domowego, czy też miało charakter lokowania się pracowników nierejestrowanych w takich pracach, co do których posiadali chociażby podstawowe przygotowania i kwalifikacje.

W rozstrzygnięciu tego problemu nie pomoże analiza stawek wynagrodzenia oferowanego osobom podejmującym pracę nierejestrowaną, gdyż także w tym przypadku nie daje się określić zależności o charakterze przyczynowo-skutkowym. Otóż, średnia godzinowa stawka płac na poziomie całego województwa dla pierwszej pracy wyniosła 9,20 zł, dla drugiej 7,96 zł, dla trzeciej 10,57 zł, a dla czwartej 7,50 zł. Ten efekt jest prawdopodobnie wynikiem tego, że dla różnych gospodarstw domowych te poszczególne prace nierejestrowane były wykonywane w różnym czasie, stąd brak możliwości wskazania zmian w stawce płac w zależności od czasu.

Analiza przeciętnych stawek płac w przekroju podregionów czy klas miejscowości dla pierwszej pracy również nie ujawniła istotnego zróżnicowania. W ujęciu regionalnym, jedynie w podregionie sieradzkim stawka płacy była znacznie poniżej średniej dla całego województwa (wyniosła 6,67 zł). W pozostałych podregionach oscylowała ona pomiędzy 9,35 zł (miasto Łódź) a 9,73 zł (powiaty sąsiadujące z Łodzią) (wykres V.26a).

⁹⁹ Analiza dotyczy wyłącznie pierwszej pracy podejmowanej przez członków gospodarstw domowych.

Wykres V.26. Średnia stawka płacy (pierwsza praca) według podregionów i klas miejscowości (w zł)

Z kolei w ujęciu klas miejscowości mieliśmy do czynienia z niewielkim zróżnicowaniem stawek płac pomiędzy wsią (8,82 zł), dużym miastem (8,61 zł) a małym miastem (8,82 zł) i równocześnie istotnie wyższymi płacami w miastach średnich (10,75 zł) (wykres V.26b).

Tym niemniej, z odpowiedzi udzielonych przez respondentów wynika, że czynniki ekonomiczne, w szczególności konieczność zapewnienia źródła dochodu, była główną determinantą podejmowania pracy nierejestrowanej. Nie bez powodu bowiem członkowie gospodarstw domowych podejmowali taką pracę zazwyczaj po tym, jak utracili poprzednie zatrudnienie¹⁰⁰, bądź inne źródło dochodu (np. świadczenia socjalne) (tab. V.22).

Tabela V.22. Moment podjęcia pracy nierejestrowanej (n=198¹⁰¹)

Wyszczególnienie	pierwsza	druga	trzecia	czwarta	Suma
zaraz po ukończeniu szkoły	27	4	1	1	33
równolegle wykonywana z pracą legalną	27	2	0	0	29
podczas nauki	11	3	0	0	14
po uzyskaniu emerytury, renty	5	2	1	0	9
po zwolnieniu z pracy	95	12	4	1	113
po zakończeniu okresu pobierania świadczeń socjalnych	10	4	0	0	14

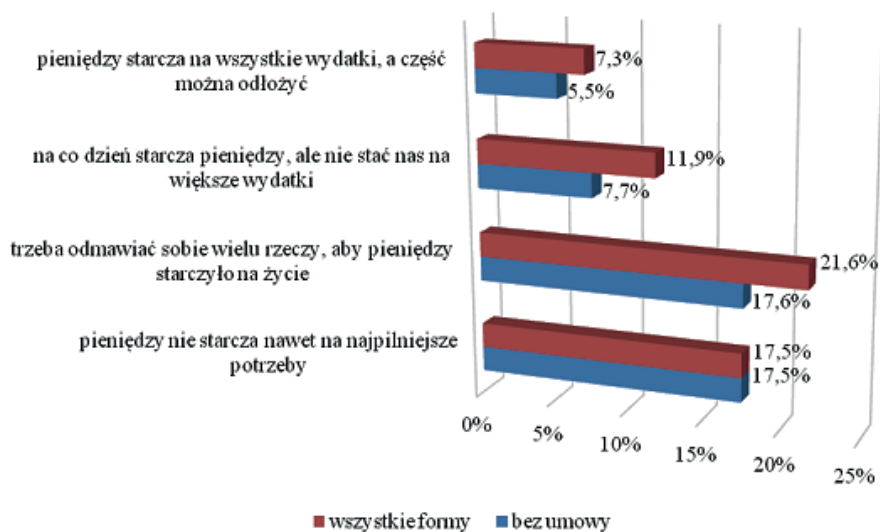
Tu należy podkreślić, iż analiza obejmuje *de facto* lata 2009/2010-2015, kiedy to, w szczególności w początkowych latach tego okresu gospodarka polska, w tym województwo łódzkie, borykało się ze skutkami światowego kryzysu ekonomicznego, co niestety skutkowało pogorszeniem sytuacji na rynku pracy.

Rzadziej praca nierejestrowana stanowiła sposób na uzupełnienie dochodów z innych źródeł – pracy legalnej lub świadczeń emerytalno-rentowych (w sumie 38 wskazań). Stosunkowo niewiele osób łączyło pracę nierejestrowaną z nauką. Natomiast dla 33 członków badanych gospodarstw domowych był to sposób na wejście na rynek pracy.

¹⁰⁰ Ten powód ma kluczowe znaczenie w Łodzi, gdzie w 72,5% przypadków praca nierejestrowana była podejmowana w związku z utratą legalnego zatrudnienia.

¹⁰¹ Pominęto odpowiedzi w kategorii „inne”.

Analiza zależności pomiędzy sytuacją materialną gospodarstwa domowego a świadczeniem pracy nierejestrowanej przez członków gospodarstw potwierdza hipotezę, iż to czynniki o charakterze ekonomicznym są główną determinantą podejmowania takich działań. Okazuje się bowiem, że odsetek gospodarstw domowych, których członkowie podejmowali pracę nierejestrowaną bez jakiegokolwiek umowy rósł w miarę jak pogarszała się ocena sytuacji materialnej gospodarstwa domowego – w żadnym z gospodarstw, w których pieniędzy było na tyle dużo, że nie było potrzeby oszczędzać nawet na duże wydatki, nie zanotowano przypadku świadczenia prac nierejestrowanej (wykres V.27). Natomiast w grupie gospodarstw, w których oceniono, że pieniędzy nie wystarcza nawet na najpilniejsze potrzeby bądź, że trzeba odmawiać sobie wielu rzeczy, aby wystarczyło pieniędzy, odsetek tych, gdzie członkowie podjęli pracę nierejestrowaną wyniósł, odpowiednio 17,5% i 17,6%.

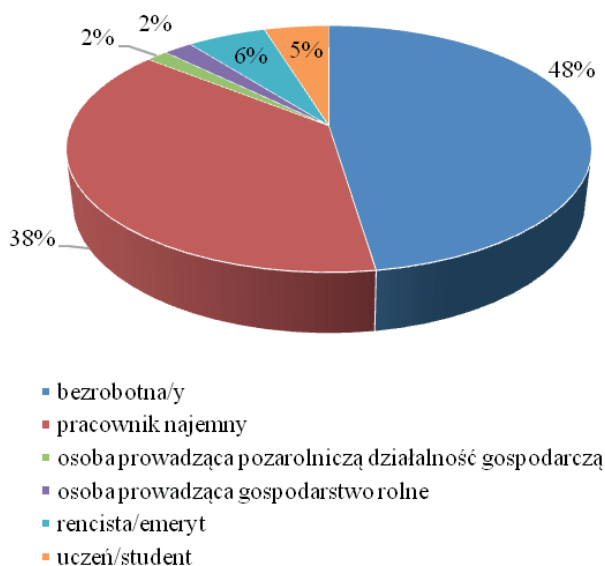
Wykres V.27. Sytuacja materialna gospodarstwa domowego a świadczenie pracy nierejestrowanej przez jego członków

Podobna zależność wystąpiła w przypadku pracy nierejestrowanej wykonywanej we wszystkich analizowanych formach, przy czym najwyższy odsetek gospodarstw domowych, których członkowie świadczyli taką pracę zanotowano w tej grupie, w której oceniono, że pieniędzy wystarcza pod warunkiem ograniczenia skali konsumpcji (21,6%).

1.2.3. Charakterystyka członka gospodarstwa domowego świadczącego pracę nierejestrowaną

W momencie przeprowadzania badania niemal połowa osób (48%), które świadczyły pracę nierejestrowaną w ciągu ostatnich 5 lat, było zarejestrowanych w powiatowym urzędzie pracy i posiadało status bezrobotnego (wykres V.28). Wskazuje to, iż znaczna część populacji, która miała doświadczenia z pracą nierejestrowaną, ma trudności z odnalezieniem się na „oficjalnym” rynku pracy i podjęciem legalnego zatrudnienia, co w dłuższym horyzoncie może prowadzić do nawarstwiania się problemów społecznych w tej grupie osób, a także rosnącego uzależnienia od pracy nierejestrowanej jako źródła dochodu. Co istotne, największy odsetek osób posiadających status bezrobotnego wystąpił w Łodzi (71,2%). Równocześnie, to w Łodzi zanotowano najniższy, w porównaniu do analizowanych podregionów, udział pracowników na-

jemnych (13,5%), najwyższy udział emerytów i rencistów (13,5%) oraz brak uczniów i studentów, którzy podejmowali pracę nierejestrowaną¹⁰².

Wykres V.28. Status członków gospodarstw domowych, którzy świadczyli pracę nierejestrowaną w momencie badania (n=198)

Drugą pod względem liczebności grupę stanowili pracownicy najemni (38%), a pozostałe kategorie aktywnych zawodowo – osoby prowadzące pozarolniczą działalność gospodarczą oraz gospodarstwa rolne – były najmniej liczne (po 2% każda). Podobnym udziałem charakteryzowali się renciści i emeryci oraz uczniowie i studenci (odpowiednio 6% i 5%).

Wśród członków gospodarstw domowych, którzy wykonywali pracę nierejestrowaną na obszarze województwa łódzkiego, przeważali mężczyźni (59,1%), przy czym sytuacja była znacznie zróżnicowana w przekroju podregionów (tab. V.23). Otóż największa dominacja mężczyzn była zauważalna w podregionie skierniewickim (81,3%), najmniejsza – w podregionie sieradzkim (54,1%), podczas gdy w Łodzi przeważały kobiety (57,7%).

Tabela V.23. Struktura członków gospodarstw domowych, którzy wykonywali pracę nierejestrowaną wg podregionów (w %)

Płeć/podregion	łódzki	piotrkowski	skierniewicki	sieradzki	m. Łódź
kobiety	36,8	35,3	18,8	45,9	57,7
mężczyźni	63,2	64,7	81,3	54,1	42,3

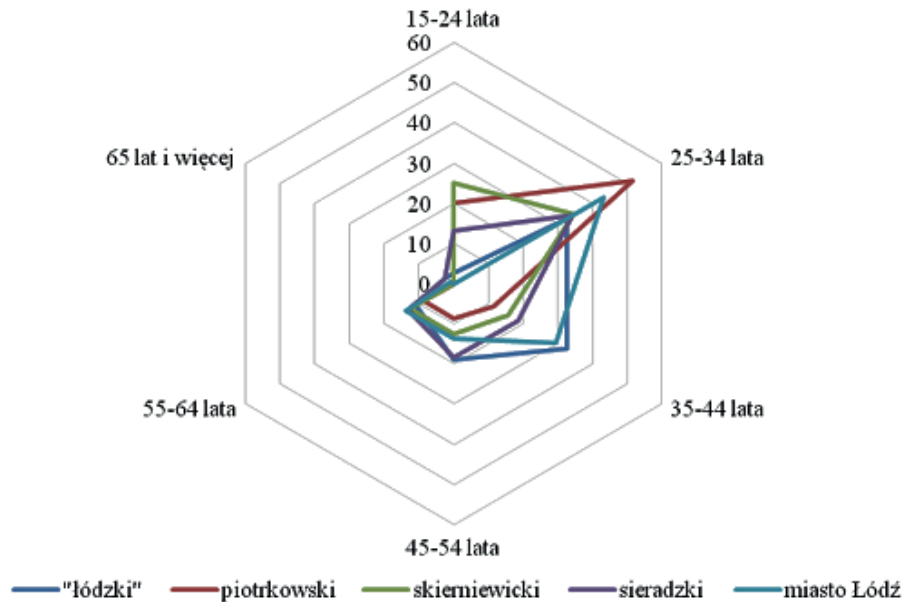
Można więc stwierdzić, iż w Łodzi – praca nierejestrowana jest sfeminizowana, podczas gdy w podregionie skierniewickim silnie zmaskulinizowana.

W populacji pracowników nierejestrowanych przeważały osoby młode, w wieku 25-34 lata (40%) oraz 35-44 lat (22%). Osoby powyżej 65 roku życia stanowiły niespełna 1%, podczas gdy udział osób w wieku

¹⁰² Ta ostatnia obserwacja może wskazywać, że w aglomeracji łódzkiej pracodawcy kierują do młodzieży ofertę pracy legalnej (bardzo często w oparciu o umowę cywilno-prawną), podczas gdy w pozostałych podregionach istnieje także zainteresowanie pracą nierejestrowaną dla tej grupy społecznej.

55-64 lata i 15-24 lata był podobny (odpowiednio, 12% i 11%). Nieco większym udziałem charakteryzowała się grupa 45-54 lat (15%).

Również w przypadku struktury wiekowej zanotowano różnice w przekroju podregionów (wykres V.29). Najwyższy udział osób w wieku 15-24 lata wystąpił w podregionie skierniewickim (25%), natomiast w podregionie łódzkim był bliski zera (w samej Łodzi wynosił zero). W podregionie piotrkowskim ponad połowę (51,4%) pracowników nierejestrowanych stanowiły osoby w wieku 25-34 lat – to aż o 8,3 pkt proc. więcej niż w kolejnej jednostce administracyjnej, tj. w Łodzi. Równocześnie w podregionie piotrkowskim i skierniewickim nie było żadnej osoby powyżej 65 roku życia.

Wykres V.29. Wiek członków gospodarstw domowych, którzy wykonywali pracę nierejestrowaną wg podregionów (w %)

Wśród członków gospodarstw domowych, którzy wykonywali pracę nierejestrowaną, najbardziej liczną grupę stanowiły osoby legitymujące się wykształceniem zasadniczym zawodowym (za wyjątkiem podregionu piotrkowskiego, gdzie udział osób z takim wykształceniem wyniósł jedynie 22,6%, przy najwyższym, w porównaniu z innymi podregionami, udziale osób z wykształceniem średnim zawodowym) oraz średnim zawodowym (tab. V.24). Stosunkowo wysoki był udział osób legitymujących się wykształceniem gimnazjalnym i poniżej (jedynie w podregionie łódzkim był znacznie poniżej średniej dla województwa), przy niskim udziale osób z wykształceniem wyższym (najwyższą wartość zanotowano w Łodzi). Wskazuje to, iż osoby, które podejmują pracę nierejestrowaną, charakteryzują się przeciętnie niższym poziomem wykształcenia niż średnia dla całej populacji.

Tabela V.24. Struktura wykształcenia członków gospodarstw domowych, którzy wykonywali pracę nierejestrowaną wg podregionów (w %)

Wykształcenie/podregion	łódzki	piotrkowski	skierniewicki	sieradzki	m. Łódź	województwo
gimnazjalne i poniżej	5,3	19,4	12,9	11,1	16,3	12,6
zasadnicze zawodowe	55,3	22,6	48,4	52,8	51,2	46,7
średnie ogólnokształcące	15,8	19,4	6,5	16,7	0,0	11,2
średnie zawodowe	21,1	25,8	22,6	16,7	16,3	20,0
wyższe	2,6	12,9	9,7	2,8	16,3	9,4

1.2.4. Skala pracy nierejestrowanej

Do ciekawych wniosków prowadzi analiza natężenia skali zjawiska pracy nierejestrowanej świadczonej przez członków gospodarstw domowych w przekroju podregionów. Otóż, w przypadku pracy świadczonej bez jakiegokolwiek umowy zanotowano niewielkie zróżnicowanie – wahało się ono między 7,4% gospodarstw domowych, w których co najmniej jedna osoba, poza respondentem, tak pracowała w podregionie piotrkowskim, a 10% w podregionie łódzkim (tab. V.25). Z kolei sytuacja, w której część wynagrodzenia była wypłacana nieoficjalnie, dominowała w powiatach otaczających Łódź – skala tego typu pracy nierejestrowanej była w podregionie łódzkim dwukrotnie wyższa niż w skierniewickim (odpowiednio 6,2% i 3,1%).

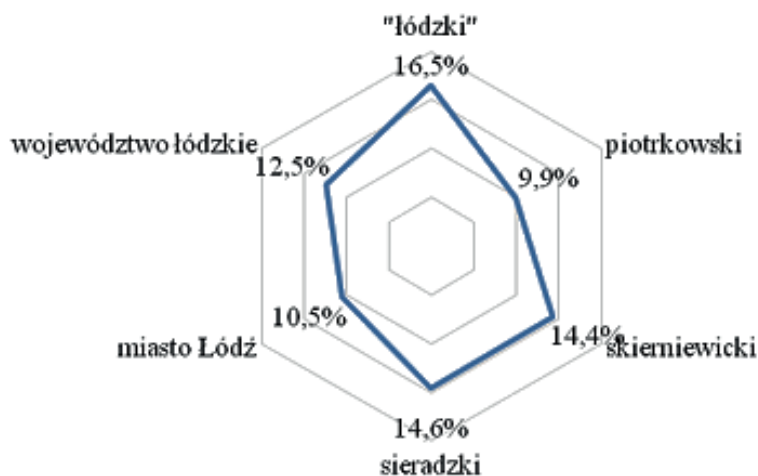
Tabela V.25. Gospodarstwa domowe, których członkowie świadczyli pracę nierejestrowaną (n=1585) (%)

Forma pracy/podregion	łódzki	piotrkowski	skierniewicki	sieradzki	m. Łódź
praca bez jakiegokolwiek umowy	10,0	7,4	9,5	8,8	9,0
część wynagrodzenia wypłacana nieoficjalnie	6,2	1,7	3,1	1,5	1,4
umowa nie odzwierciedlała faktycznego czasu pracy	1,2	1,7	2,7	0,4	0,0
brak odprowadzanych składek ZUS	3,3	1,7	4,5	5,0	0,0

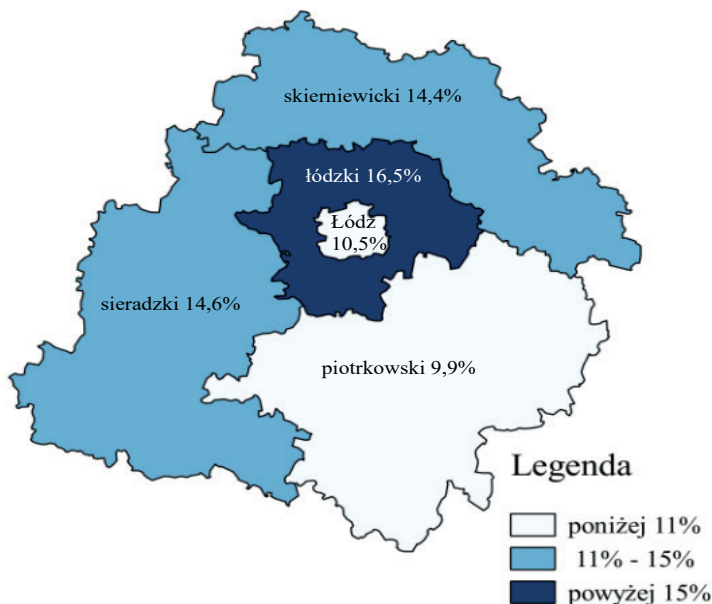
Natomiast w podregionie skierniewickim umowa najczęściej nie odzwierciedlała rzeczywistego czasu pracy (2,7%), a pracodawcy nie odprowadzali składek na ubezpieczenia społeczne mimo takiego obowiązku (4,5%). Skala nieodprowadzania składek była wyższa jedynie w podregionie sieradzkim (5,0%).

Co istotne, Łódź wyróżnia się na tle całego województwa relatywnie niską skalą pracy nierejestrowanej członków gospodarstw domowych, a dwie jej formy (praca na umowę, która nie odzwierciedla faktycznego czasu pracy oraz unikanie odprowadzania składek na ubezpieczenia społeczne pomimo obowiązku) wcale nie występowały w ciągu minionych pięciu lat w badanej populacji gospodarstw domowych.

Odsetek gospodarstw domowych, w których co najmniej jeden jego członek podjął jakąkolwiek formę pracy nierejestrowanej, w stosunku do wszystkich badanych gospodarstw, w których zamieszkiwała co najmniej jedna osoba powyżej 15 roku życia, nie wliczając respondenta, wyniósł w Łodzi 10,5% (wykres V.30). Niższy wynik zanotowano jedynie w podregionie piotrkowskim (9,9%), podczas gdy dla całego województwa łódzkiego skala pracy nierejestrowanej oscylowała na poziomie **12,5%**. Powyżej tej średniej uplasowały się pozostałe podregiony województwa: skierniewicki (14,4%), sieradzki (14,6%) i łódzki (16,5%).

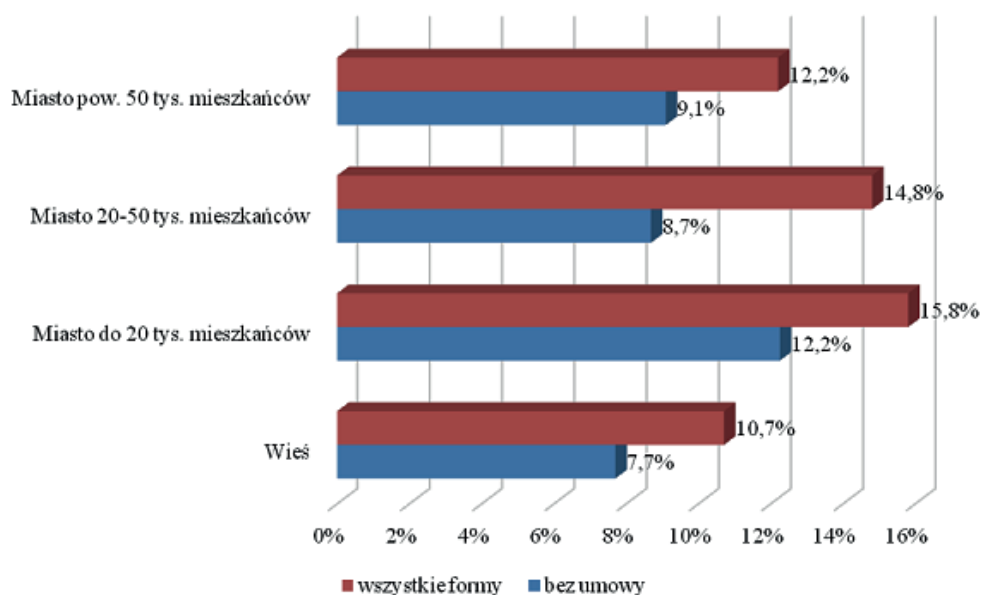

Wykres V.30. Skala pracy nierejestrowanej (we wszystkich analizowanych formach) wg podregionów

Mapa V.2. Odsetek gospodarstw domowych, których członkowie świadczyli pracę nierejestrowaną wg podregionów

Analiza w przekroju klas miejscowości wykazała natomiast, że skala pracy nierejestrowanej była wyższa w gospodarstwach domowych zlokalizowanych w miastach (9,4% w przypadku pracy wykonywanej bez umowy, 13,3% w odniesieniu do wszystkich form pracy nierejestrowanej) w porównaniu do obszarów wiejskich (odpowiednio 7,7% i 10,7%), przy czym widoczne było zróżnicowanie w obrębie miast w zależności od ich wielkości (wykres V.31). Otóż największy odsetek gospodarstw domowych, których członkowie podejmowali pracę nierejestrowaną, zanotowano w miastach, w których liczba mieszkańców nie przekraczała 20 tysięcy. Natomiast najniższa skala pracy wykonywanej bez umowy wystąpiła w miastach o średniej wielkości (między 20 a 50 tysięcy mieszkańców), a w przypadku wszystkich jej form – w dużych miastach powyżej 50 tysięcy mieszkańców.

Wykres V.31. Skala pracy nierejestrowanej ze względu na klasę miejscowości

1.2.5. Podsumowanie

Prezentowane w tej części raportu wyniki badań odnoszą się do członków obserwowanych gospodarstw domowych, którzy mieli ukończone 15 lat. Skalę podaży pracy nierejestrowanej członków gospodarstw domowych w województwie łódzkim oszacowano na 12,5%¹⁰³, ujawniając występowanie zróżnicowania przestrzennego na poziomie podregionów i powiatów. W przekroju podregionów najwyższą skalę zanotowano w podregionie łódzkim (z wyłączeniem miasta Łódź) – 16,5%, a najniższą w podregionie piotrkowskim – 9,9% i w Łodzi – 10,5%. Co do zasady, podaż pracy nierejestrowanej jest wyższa na obszarach miejskich.

Chociaż oficjalne zatrudnienie w oparciu o pisemną umowę o pracę postrzegane jest przez mieszkańców województwa łódzkiego jako lepsze w stosunku do pracy nierejestrowanej, a zmiany poziomu wynagrodzenia czy kwestii czasu pracy powinny każdorazowo mieć odzwierciedlenie w umowie o pracę, to ogólna postawa dopuszczająca w stosunkowo dużej mierze zawieranie transakcji poza oficjalnym obiegiem gospodarczym¹⁰⁴, przyzwala także na świadczenie pracy nierejestrowanej, szczególnie w obliczu konieczności zapewnienia dochodu pozwalającego gospodarstwu domowemu zaspokoić przynajmniej podstawowe potrzeby. Z przeprowadzonych analiz bowiem jasno wynika, że to czynniki o charakterze ekonomicznym stanowią podstawową determinantę podejmowania pracy nierejestrowanej przez członków gospodarstw domowych w województwie łódzkim. Z jednej strony występuje odwrotna zależność między sytuacją materialną gospodarstwa domowego a świadczeniem pracy nierejestrowanej¹⁰⁵. Z drugiej strony, podjęcie pracy nierejestrowanej ma zazwyczaj miejsce w sytuacji utraty zatrudnienia.

¹⁰³ Wartość tę należy interpretować następująco: w 12,5% gospodarstw domowych, w których zamieszkiwała co najmniej jedna osoba powyżej 15 roku życia, nie wliczając respondenta, co najmniej jeden jego członek podjął jakąkolwiek formę pracy nierejestrowanej.

¹⁰⁴ Warto zauważyć, że mieszkańcy województwa łódzkiego są zdania, że zatrudnianie pracowników nierejestrowanych nie ma istotnego wpływu na postrzeganie takich przedsiębiorstw przez opinię publiczną, co przekłada się na potencjalne większe przyzwolenie na stosowanie takich praktyk w przedsiębiorstwach.

¹⁰⁵ Wraz z pogarszaniem się sytuacji materialnej gospodarstwa domowego rośnie odsetek gospodarstw, których członkowie podejmują pracę nierejestrowaną.

Najczęściej praca nierejestrowana wykonywana jest na podstawie porozumienia między „pracodawcą” a „pracownikiem”, które to porozumienie nie ma formy umowy pisemnej. Znacznie rzadziej mamy do czynienia z sytuacjami, w których nawiązany jest stosunek pracy, jednak nie odzwierciedla on realiów związanych z wysokością wynagrodzenia, czasem pracy, czy odprowadzaniem składek na ubezpieczenie społeczne.

Profil społeczno-demograficzny członka gospodarstwa domowego świadczącego pracę nierejestrowaną, określony na podstawie wyników badania, wskazuje (na poziomie województwa), że jest to młody mężczyzna w wieku 25-34 lata, legitymujący się wykształceniem zasadniczym zawodowym, posiadający status osoby bezrobotnej.

Praca nierejestrowana w województwie łódzkim koncentruje się w obrębie pięciu branż: budownictwa, handlu, naprawy maszyn i urządzeń, działalności produkcyjnej oraz rolnej i ogrodniczej, które kreują miejsca pracy dla niemal $\frac{3}{4}$ członków gospodarstw domowych. Równocześnie widoczne jest przestrzenne zróżnicowanie rozkładu branż – praca nierejestrowana w działalności produkcyjnej skupia się w podregionie łódzkim i sieradzkim, usługi budowlane i instalacyjne są domeną podregionów piotrkowskiego, skierniewickiego i sieradzkiego, a w Łodzi kluczową rolę odgrywa handel, przy całkowitym braku aktywności w obszarach działalności produkcyjnej i ogrodniczo-rolnej.

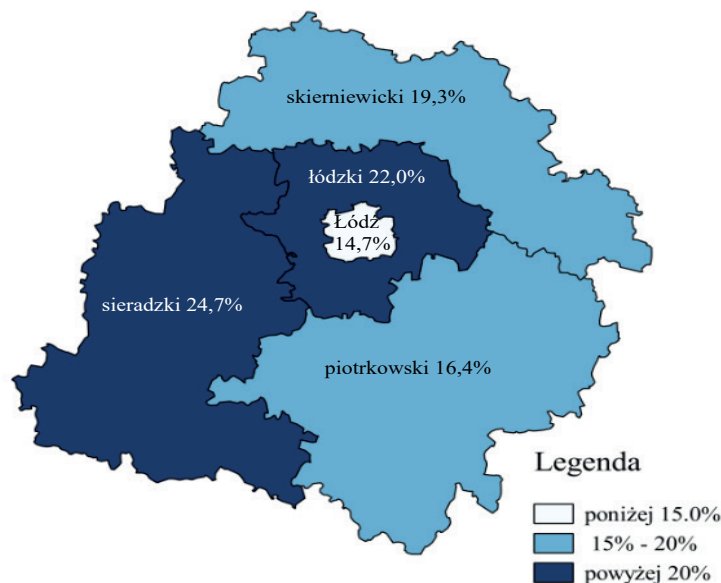
Znacznie mniejsze zróżnicowanie przestrzenne ujawnia się podczas analizy godzinowej stawki płac, która w przypadku pierwszej pracy jedynie w podregionie sieradzkim plasuje się znacznie poniżej średniej dla całego województwa, a w ujęciu klas miejscowości jest istotnie wyższa w średnich miejscowościach.

Dane zgromadzone w ramach badania nie pozwoliły jednoznacznie określić, czy podejmowanie kolejnych prac poza oficjalnym rynkiem ma charakter poszukiwania każdego dostępnego zajęcia, ze względu na trudności w znalezieniu „normalnego” zatrudnienia i równoczesną konieczność uzyskania dochodu, aby łożyć na utrzymanie gospodarstwa domowego, czy też ma charakter lokowania się pracowników nierejestrowanych w takich pracach, co do których posiadają chociażby podstawowe przygotowanie i kwalifikacje. Nieco częściej praca nierejestrowana podejmowana przez członków gospodarstw domowych jest zgodna z ich kwalifikacjami, chociaż w tym przypadku należy wyróżnić Łódź i podregion piotrkowski, gdzie „stopień” zgodności wykonywanej pracy z kwalifikacjami wyniósł odpowiednio 86,5% i 30,3%, co może wskazywać na istotne różnice w specyfice tych jednostek, jeśli chodzi o determinanty podejmowania pracy nierejestrowanej.

1.3. Gospodarstwa domowe tworzące podaż pracy nierejestrowanej w województwie łódzkim

W tej części raportu, na podstawie wcześniejszych analiz, przedstawiono gospodarstwa domowe, w których praca nierejestrowana jest świadczona przez jego głowę lub/i co najmniej jednego członka gospodarstwa. Są to więc te gospodarstwa domowe, w których występuje podaż pracowników nierejestrowanych.

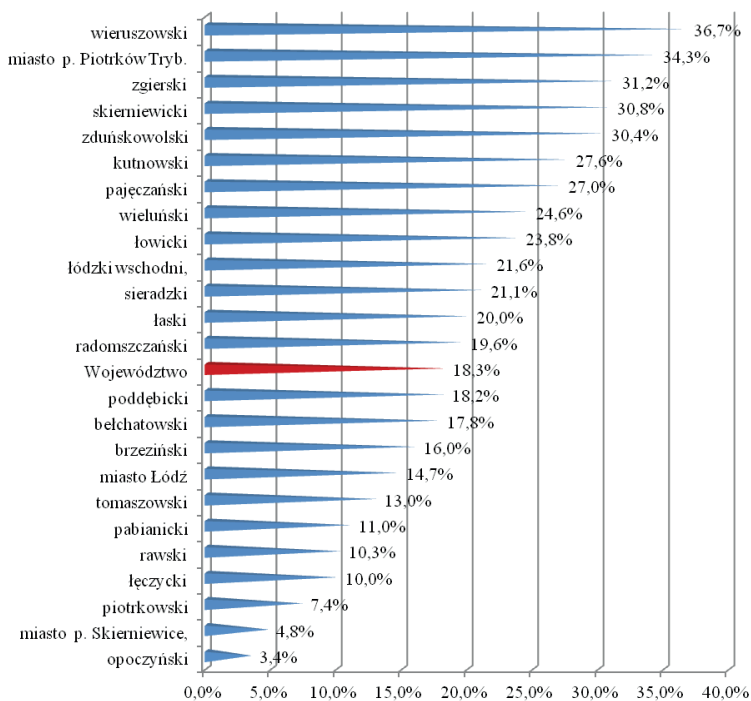
W województwie łódzkim w ciągu ostatnich pięciu lat pracę nierejestrowaną z populacji 2200 badanych gospodarstw domowych świadczyły osoby z 403 gospodarstw (18,3%). Najbardziej aktywne w szarej strefie gospodarki były osoby reprezentujące gospodarstwa zlokalizowane w podregionie sieradzkim i w podregionie łódzkim, reprezentowały one (odpowiednio) 24,7% i 22,0% gospodarstw domowych funkcjonujących w wymienionych jednostkach terytorialnych (mapa V.3).

Mapa V.3. Gospodarstwa domowe tworzące podaż pracy nierejestrowanej wg podregionów województwa łódzkiego n=403 (w %)

W najmniejszym stopniu podaż pracy nierejestrowanej tworzyły gospodarstwa z Łodzi (14,7%) i podregionu piotrkowskiego (16,4%) (mapa V.3).

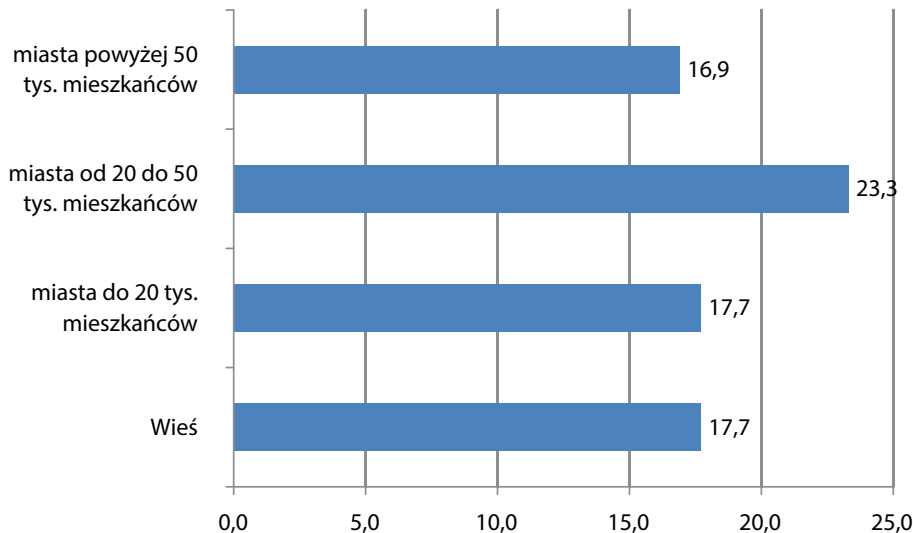
Większe zróżnicowanie obserwuje się przy analizie oferowania podaży pracy nierejestrowanej w poszczególnych powiatach województwa łódzkiego (wykres V.32).

Wykres V.32. Gospodarstwa domowe tworzące podaż pracy nierejestrowanej w województwie łódzkim wg powiatów n= 403 (w %)

Najwyższy odsetek gospodarstw tworzących podaż analizowanej pracy wystąpił w powiecie wierszowskim (36,7%), a najniższy w powiecie opoczyńskim (3,4%). W tym przypadku różnica w natężeniu pracy wykonywanej nieoficjalnie między powiatami wynosiła aż 33,3 pkt proc. Na podstawie danych zawartych na wykresie V.32 można wskazać powiaty, w których około 1/3 gospodarstw domowych kreowała podaż pracy dla nieoficjalnego rynku pracy. Do powiatów tych oprócz wspomnianego wierszowskiego należały: miasto Piotrków Trybunalski (34,3%), powiat zgierski (31,2%) i zduńskowolski (30,4%). Natomiast powiatami, w których odsetek gospodarstw domowych, których członkowie świadczyli pracę nierejestrowaną w ciągu ostatnich pięciu lat był stosunkowo niski, były: powiat opoczyński (3,4%), miasto Skierniewice (4,8%) oraz powiat piotrkowski (7,4%).

Różnice w podaży pracy nierejestrowanej tworzonej w badanych gospodarstwach domowych uważane są również w przekroju klas miejscowości. Najwyższy odsetek gospodarstw tworzących podaż pracy nierejestrowanej było zlokalizowanych w miastach od 20 do 50 tys. mieszkańców (23,3%), a najniższy w miastach powyżej 50 tys. (16,9%) (wykres V.33). Udział gospodarstw z terenów wiejskich i z małych miast do 20 tys. mieszkańców w tworzeniu podaży pracy nierejestrowanej wynosił po 17,7%. Można zatem stwierdzić, iż w miastach małych, w których rynki pracy nie są rozwinięte występuje większa skłonność do świadczenia pracy nierejestrowanej.

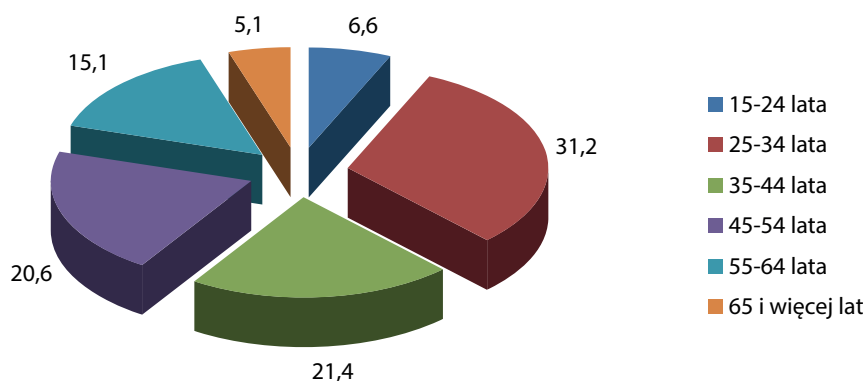
Wykres V.33. Odsetek gospodarstw domowych tworzących podaż pracy nierejestrowanej w województwie łódzkim wg klasy miejscowości n=403

Przeprowadzone obserwacje pozwalają zdefiniować ogólny profil społeczno-demograficzny osoby świadczącej pracę nierejestrowaną w województwie łódzkim w ciągu ostatnich pięciu lat. Jest on w tej części przedstawiony na podstawie danych dotyczących osoby pełniącej funkcję głowy gospodarstwa domowego świadczącej pracę nierejestrowaną w ciągu ostatnich pięciu lat jak i osoby, którą respondent w badaniu opisywał jako członka gospodarstwa domowego wykonującego pracę poza oficjalnym rynkiem pracy.

Pracę nierejestrowaną świadczyli przede wszystkim mężczyźni (52,5% wobec 47,5% kobiet). W tym przypadku obserwuje się znacznie wyższy udział kobiet na nieoficjalnym rynku pracy województwa łódzkiego, niż to wynika z obserwacji prowadzonych w kraju (BAEL 2010 – udział kobiet 35,2%). Różnica ta może wynikać z faktu, iż generalnie kobiety w Łódzkiem zawsze były bardziej aktywne zawodowo niż w pozostałych regionach Polski i to może również mieć odzwierciedlenie w pracach wykonywanych na nieoficjalnym rynku pracy.

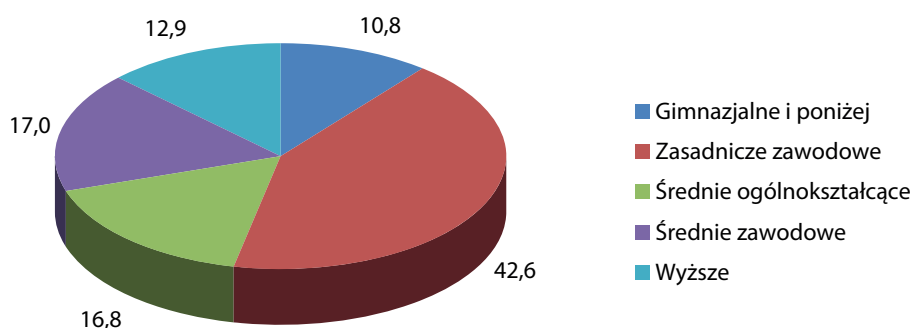
Osoby aktywne na nieformalnym rynku pracy reprezentowały różne grupy wieku. W świadczeniu pracy nierejestrowanej najczęściej występowały osoby młode w wieku 25-34 lata, ich udział w zasobie ogółem wynosił 31,2%. Najmniejszy odsetek stanowiły osoby powyżej 65 lat (5,1%) i dość niski udział miały osoby w wieku 15-24 lata (6,6%). Udział w zasobie osób funkcjonujących poza oficjalnym rynkiem pracy powyżej 50 roku życia był porównywalny z udziałami osób w wieku 35-44 lata i 45-54 lata i przekraczał on w niewielkim stopniu 20% (wykres V.34). Na tej podstawie można stwierdzić, iż wiek nie determinuje świadczenia pracy nierejestrowanej.

Porównując wyniki badania z województwa łódzkiego z danymi ogólnokrajowymi zauważa się pewne różnice w aktywności osób reprezentujących poszczególne grupy wieku na nieformalnym rynku pracy. W regionie łódzkim rzadziej zjawisko to dotyczyło osób najmłodszych, czyli w wieku 15-24 lata. W kraju w 2010 r. udział tej grupy wiekowej wynosił 19%, a w Łódzkiem tylko 6,6% w ciągu ostatnich pięciu lat. W pozostałych grupach wieku różnice te nie są już tak duże i wynoszą do trzech punktów procentowych.

Wykres V.34. Osoby świadczące pracę nierejestrowaną w województwie łódzkim wg wieku n=510 (%)

Czynnikiem istotnie determinującym świadczenie pracy nierejestrowanej jest natomiast poziom wykształcenia, na co wskazują dane zawarte na wykresie V.35.

Wykres V.35. Osoby świadczące pracę nierejestrowaną wg poziomu wykształcenia n=510 (%)

Ponad połowa osób świadczących pracę nierejestrowaną w województwie łódzkim miała niskie kwalifikacje. Mierząc je poziomem wykształcenia można zauważyć, że 42,6% to osoby legitymujące się wykształceniem zasadniczym zawodowym, a 10,8% stanowili ci, którzy ukończyli edukację w gimnazjum lub w szkole podstawowej. W porównywalnych prawie proporcjach występowały w zasobie pracy nierejestrowanej osoby legitymujące się wykształceniem ogólnokształcącym (16,8%) i średnim zawodowym

(17,0%). Osoby z wykształceniem wyższym stanowiły 12,9% zidentyfikowanej zbiorowości poza oficjalnym zatrudnieniem. Z danych tych wynika, iż prawie co ósma osoba wykonująca pracę nierejestrowaną miała wykształcenie wyższe. W skali kraju odnotowano zbliżoną strukturę dla osób posiadających wykształcenie wyższe (13,3%) i średnie (30,6%), natomiast wyraźne różnice występują wśród osób z wykształceniem gimnazjalnym i poniżej. W skali kraju ta grupa częściej pojawiała się wśród osób wykonujących prace nierejestrowaną: ich udział wynosił 21,3%. Osoby z wykształceniem zasadniczym zawodowym występowały rzadziej (34,8%). Niemniej z porównania danych regionalnych i krajowych wyływa wniosek, iż większą skłonnością do świadczenia pracy nierejestrowanej wykazują się osoby o niskim poziomie wykształcenia.

1.4. Postawy wobec pracy nierejestrowanej

1.4.1. Postawy wobec działalności nierejestrowanej

Skłonność do wykonywania pracy nierejestrowanej warunkowana jest nie tylko czynnikami stricte ekonomicznymi, ale również stopniem przyzwolenia wobec działań, które podejmowane są poza oficjalnym obiegiem gospodarczym.

W celu określenia postaw względem transakcji dotyczących towarów i usług niewiadomego pochodzenia przedstawiono respondentom hipotetyczną sytuację, w której mieliby możliwość zakupienia atrakcyjnego, markowego artykułu w dobrej cenie, tyle, że w ramach transakcji nie otrzymają rachunku ani gwarancji na zakupiony towar. Dodatkowo, możliwość taka została zdefiniowana w dwóch wariantach – pierwszym, w którym towar oferowany jest przez osobę nieznaną, oraz drugim, w którym ten sam towar oferowałby ktoś z kręgu znajomych. Głównie wnioski, jakie płyną z analizy udzielonych przez respondentów odpowiedzi są następujące:

1. skala przyzwolenia na tego rodzaju transakcje jest wysoka,
2. przyzwolenie rośnie, jeśli transakcja jest dokonywana w gronie znajomych – sam fakt, że znamy daną osobę sprawia, iż jesteśmy bardziej skłonni do przeprowadzenia takiej transakcji (tab. V.26).

Tabela V.26. Skłonność do dokonywania nierejestrowanych transakcji (n=2200)

Rodzaj zachowania	Osoba obca		Znajomy	
	n	w %	n	w %
kupno towaru bez zastanowienia	152	6,9	195	8,9
kupno towaru po zastanowieniu	550	25,0	616	28,0
dopytanie o pochodzenie towaru	568	25,8	642	29,2
zakupienie towaru bez dociekana o źródło pochodzenia	56	2,6	108	4,9
odmowa zakupu	1003	45,6	751	34,1

Co istotne, niezależnie od tego, kto będzie stroną transakcji, okazało się, że dość licznej grupy osób w ogóle nie interesuje źródło pochodzenia towaru. Są również osoby, które podejmują decyzję o zakupie bez zastanawiania się. Jedynie 45,6% respondentów kategorycznie odmawia przeprowadzenia transakcji, jeśli towar oferuje osoba nieznaną i 34,1%, w przypadku, gdy jest to osoba z kręgu znajomych.

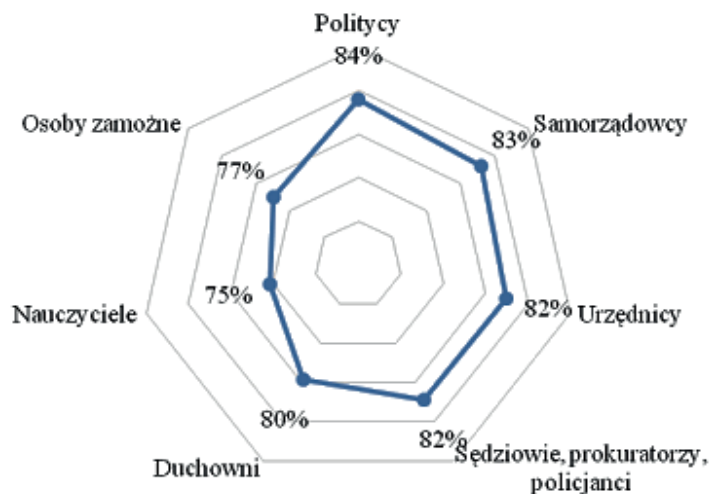
Zmiennymi, które różnicują badaną populację pod tym względem jest podregion, klasa miejscowości, wiek i w mniejszym stopniu poziom wykształcenia. Stopień zróżnicowania jest największy w przypadku podregionu – tu rozpiętość w odsetku osób, które nie dopuszczają myśli o takim działaniu, waha się od 18,6% (15,7%) w Łodzi do 81,8% (62,1%)¹⁰⁶ w podregionie piotrkowskim. W przekroju według klas miejsco-

¹⁰⁶ W nawiasach podano odsetki dla sytuacji, w której transakcja miałaby zostać dokonana ze znajomym.

wości odsetek ten wynosi od 34,2% (26,5%) w miastach powyżej 50 tysięcy mieszkańców do 62,4% (47,2%) na obszarach wiejskich, według poziomu wykształcenia – od 38,4% (29,4%) w przypadku osób z wykształceniem średnim ogólnokształcącym do 51,3% w przypadku osób z wykształceniem zasadniczym zawodowym (37,9% – osoby z wykształceniem gimnazjalnym lub niższym), a według wieku – od 39,1% w grupie osób w wieku 35-44 lat (27,9% w grupie 25-34 lat) do 69,6% (61,6%) w grupie osób 65+.

Co ciekawe, sytuacja materialna gospodarstwa domowego również różnicuje postawy respondentów względem nierejestrowanych zakupów. Mogłoby się wydawać, że najwyższą skłonnością do nierejestrowanych transakcji wykażą się Ci respondenci, którzy sytuację materialną swojego gospodarstwa oceniają jako złą. Tymczasem, wynik był odwrotny – to osoby mieszkające w gospodarstwach, w których pieniędzy jest na tyle dużo, że nie ma potrzeby oszczędzania nawet na większe wydatki znacznie rzadziej deklarowały zdecydowaną odmowę zakupu (36,8% w wariancie z osobą nieznaną i 33,3% w wariancie ze znajomym) niż osoby w gospodarstwach, w których pieniędzy brakuje nawet na najpilniejsze potrzeby (odpowiednio, 77,9% i 68,7%).

Z kolei postawy determinujące stopień przyzwolenia na świadczenie pracy nierejestrowanej badano w dwojaki sposób. Po pierwsze, zapytano respondentów o to, które grupy społeczne nie powinny zatrudniać pracowników nierejestrowanych w swoich gospodarstwach domowych. Grupy społeczne dobrano tak, aby reprezentowały profesje postrzegane jako istotne dla życia społecznego, a na dodatek wyeksponowane, co siłą rzeczy sprawia, że nie powinno istnieć społeczne przyzwolenie na sięganie przez nie po pracę nierejestrowaną. Wśród tych grup znaleźli się: politycy, samorządowcy, urzędnicy, przedstawiciele wymiaru sprawiedliwości (sędziowie, prokuratorzy, policjanci), nauczyciele, duchowni oraz osoby zamożne. Zgodnie z oczekiwaniami okazało się, że przyzwolenie na nieoficjalne zatrudnianie osób przez takie gospodarstwa domowe jest bardzo ograniczone. Poza dwoma grupami (nauczyciele i osoby zamożne) odsetek przeciwników takiej sytuacji wynosił 80% i powyżej (wykres V.36). I chociaż w pozostałych przypadkach skala sprzeciwu była zbliżona, to warto podkreślić, że była najwyższa wobec polityków (84%)¹⁰⁷.

Wykres V.36. Grupy społeczne, które nie powinny korzystać z pracy nierejestrowanej (n=2200)

Po drugie, postawy wobec pracy nierejestrowanej respondentów biorących udział w wywiadach określono przez pryzmat ustosunkowania się do stwierdzeń dotyczących wybranych aspektów zatrudnienia (stosunku pracy), które powinny znaleźć odzwierciedlenie w umowie o pracę. W tym celu zastosowano

¹⁰⁷ W zależności od analizowanej grupy społecznej, odsetek respondentów dopuszczających zatrudnianie pracowników nierejestrowanych wahał się od 11% (politycy) do 18% (nauczyciele), a osób niezdecydowanych od 5% do 7%.

czterostopniową skalę odpowiedzi – od „zdecydowanie się zgadam” (z przypisaną wartością 4), do „zdecydowanie się nie zgadzam” (z przypisaną wartością 1) oraz dodatkową kategorię „trudno powiedzieć”.

Największy odsetek zdecydowanego poparcia wśród analizowanych aspektów zatrudnienia dotyczył konieczności uwzględnienia każdej zmiany w wysokości wynagrodzenia, czy czasu pracy w umowie o pracę (odpowiednio 45% i 46% wskazań). Równocześnie z największą dezaprobatą spotkały się stwierdzenia, mówiące iż umowa ustna i pisemna mają takie samo znaczenie oraz, że pisemna umowa o pracę jest to zbędna formalność (po 51% wskazań). Większość respondentów nie zgadzała się również z tezą, że nieprzestrzeganie przepisów dotyczących zatrudnienia jest usprawiedliwione, jeśli korzyści z tego odnoszą obie strony stosunku pracy (pracownik i pracodawca) oraz, iż nie jest naganne wypłacanie wynagrodzenia wyższego, niż to wskazane w umowie o pracę (tab. V.27).

Tabela V.27. Postawy wobec wybranych aspektów zatrudnienia (w %)

Stwierdzenie	Zdecydowanie się zgadzam	Raczej się zgadzam	Raczej się nie zgadzam	Zdecydowanie się nie zgadzam	Trudno powiedzieć	Wartość średnia
ustna umowa o pracę z pracownikiem jest dla mnie tak samo ważna jak umowa pisemna	11	18	19	51	2	1,88
pisemna umowa o pracę to zbędna formalność bowiem ważne jest żeby pracodawca dotrzymał warunków umowy o pracę	12	12	23	51	2	1,84
każda zmiana wysokości wynagrodzenia powinna być uwzględniona w formalnej umowie o pracę	45	35	13	3	3	3,26
każda zmiana czasu pracy powinna być uwzględniona w formalnej umowie o pracę	46	34	13	4	4	3,27
nie widzę nic złego w tym, że pracodawca wypłaca wynagrodzenie wyższe niż to, jakie jest w umowie w celu obniżenia swoich kosztów	9	21	38	26	6	2,15
nieprzestrzeganie przepisów dotyczących zatrudnienia jest usprawiedliwione jeśli korzysta na tym pracownik i pracodawca	8	21	32	30	9	2,08

Aby w sposób syntetyczny ocenić stopień utożsamiania się respondentów z tymi poszczególnymi stwierdzeniami wyznaczono średnią arytmetyczną dla przypisanych wartości liczbowych, pomijając kategorię „trudno powiedzieć”. Potwierdziło to obserwacje dokonane na podstawie analizy rozkładu odpowiedzi. Najwyższą wartość uzyskały stwierdzenia dotyczące czasu pracy i wynagrodzenia (odpowiednio 3,27 i 3,26), co oznacza, że w badanej populacji większość osób „raczej zgadza się” z nimi. Pozostałe stwierdzenia, ze względu na uzyskane wartości, należy zaliczyć do kategorii „raczej się nie zgadzam”, przy czym w przypadku aspektów związanych z postrzeganiem roli pisemnej umowy o pracę zbliżają się one do kategorii „zdecydowanie się nie zgadzam”.

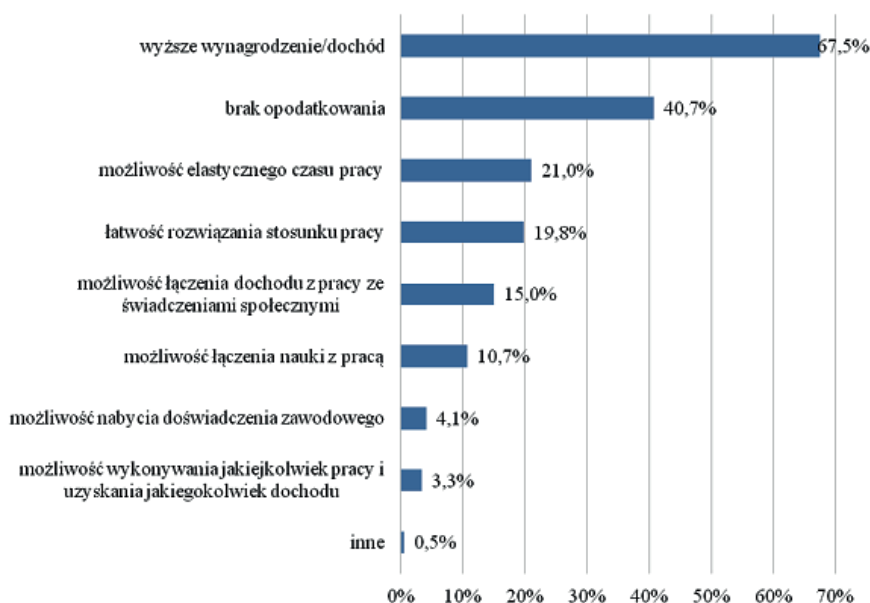
Widać więc, iż w ocenie respondentów oficjalne zatrudnienie w oparciu o pisemną umowę o pracę postrzegane jest jako lepsze w stosunku do pracy nierejestrowanej, co oddziałuje na ich potencjalną skłonność do podejmowania tego typu pracy.

1.4.2. Korzyści i koszty pracy nierejestrowanej

Respondenci zostali poproszeni o dokonanie oceny, na ile świadczenie pracy nierejestrowanej jest korzystne z jednej strony dla osób, które ją wykonują (strona podaźowa), a z drugiej strony dla osób, które ich zatrudniają (strona popytowa).

W przypadku oceny dotyczącej strony podaźowej jednoznaczne wypowiedzi rozłożyły się bardzo nierównomiernie – wyłącznie pozytywne skutki dostrzegają tylko 65 osób (2,9% ogółu), a wyłącznie negatywne aż 1036 osób (47,1%). Równocześnie, najwięcej osób (1100, 50%) było zdania, iż bilans jest niejednoznaczny i świadczenie pracy nierejestrowanej przynosi zarówno korzyści jak i straty. Natomiast w przypadku oceny dotyczącej strony popytowej liczba jednoznacznych wypowiedzi była bardziej zbliżona. Wyłącznie pozytywnych skutków doszukało się 444 respondentów (20,2%), a wyłącznie negatywnych 769 osób (35%). Dominowało podejście pośrednie (987 wskazań, 44,9%).

Wśród korzyści, jakie osiągają osoby fizyczne w związku ze świadczeniem pracy nierejestrowanej, na pierwszy plan wysuwają się te dotyczące aspektów ekonomicznych i roli pracy nierejestrowanej jako źródła dochodu (wykres V.37). Kluczowe jest to, że praca nierejestrowana zapewnia wyższe wynagrodzenie (67,5%), a na dodatek uzyskany dochód nie jest opodatkowany (40,7%), chociaż jeśli gospodarstwo domowe znajduje się w trudnej sytuacji istotne jest też to, że praca nierejestrowana daje możliwość uzyskania jakiegokolwiek dochodu (3,3%). Mniejsze znaczenie ma możliwość łączenia dochodu z pracy nierejestrowanej ze świadczeniami społecznymi.

Wykres V.37. Korzyści związane ze świadczeniem pracy nierejestrowanej (n=1165)

Korzyści związane z elastycznością, jaką potencjalnie daje wykonywanie pracy nierejestrowanej, takie jak elastyczność czasu pracy (21%), łatwość rozwiązania stosunku pracy (w tym przypadku w sytuacji, gdy stroną inicjującą jest pracownik – 19,8%), czy łączenie pracy z nauką (10,7%), są postrzegane jako mniej istotne. W percepcji respondentów praca nierejestrowana nie ma znaczenia dla nabywania doświadczenia zawodowego (co jest jak najbardziej racjonalne, gdyż takiego doświadczenia nie można zaprezentować w oficjalnych dokumentach wykorzystywanych w procesie rekrutacji – np. w życiorysie).

Wśród najczęściej wskazywanych strat związanych ze świadczeniem pracy nierejestrowanej respondenci wymieniali w pierwszej kolejności ograniczony dostęp do publicznej opieki zdrowotnej (wynikający z tego, że jeśli osoba wykonująca pracę nierejestrowaną nie posiada innego tytułu do ubezpieczenia zdro-

wotnego, nie jest objęta tym ubezpieczeniem) (46,7% wskazań). Do pozostałych kluczowych problemów należy zaliczyć brak odprowadzania składek emerytalnych w sytuacji pracy nierejestrowanej (37,7%), co z kolei skutkuje obniżeniem wysokości świadczenia emerytalnego w przyszłości (25,2%)¹⁰⁸, czy brak poczucia bezpieczeństwa pracy wynikający z tego, że pracownik nierejestrowany nie ma możliwości egzekwowania swoich praw wobec pracodawcy (32,1%) (tab. V.28).

Tabela V.28. Straty związane ze świadczeniem pracy nierejestrowanej (n=2135)

Rodzaj straty	n	w %
brak dostępu do bezpłatnej opieki zdrowotnej	996	46,7
nieodprowadzane składki na ubezpieczenie emerytalne	805	37,7
brak poczucia bezpieczeństwa związany z brakiem praw pracowniczych	685	32,1
mniejsze wpływy na fundusz emerytalny i w przyszłości niższa emerytura	539	25,2
ryzyko zwolnienia z dnia na dzień	379	17,8
niebezpieczeństwo utraty uprawnień rentowych	365	17,1
brak możliwości pogodzenia życia prywatnego z zawodowym	318	14,9
brak ciągłości i regularności wykonywanej pracy	282	13,2
nieregularność uzyskiwanych dochodów i ich wysokości	269	12,6
brak możliwości dochodzenia swoich praw	253	11,9
ryzyko nie uzyskania wynagrodzenia lub wypłacenia niższego niż to, które było wcześniej ustalone	219	10,3
ryzyko poniesienia kary z tytułu wykonywania pracy nierejestrowanej	131	6,1
brak zdolności kredytowej i/lub karty kredytowej	130	6,1
brak możliwości rozwoju zawodowego i awansowania	52	2,4
inne	9	0,4

Dwoistą naturę pracy nierejestrowanej widać doskonale, kiedy porównuje się korzyści i straty z nią związane. Otóż łatwość rozwiązania stosunku pracy z jednej strony jest postrzegana jako istotna zaleta, a z drugiej strony jako wada wskazywana przez 17,8% respondentów. Podobna sytuacja dotyczy elastyczności czasu pracy (korzyść) versus trudności z pogodzeniem życia zawodowego z rodzinnym.

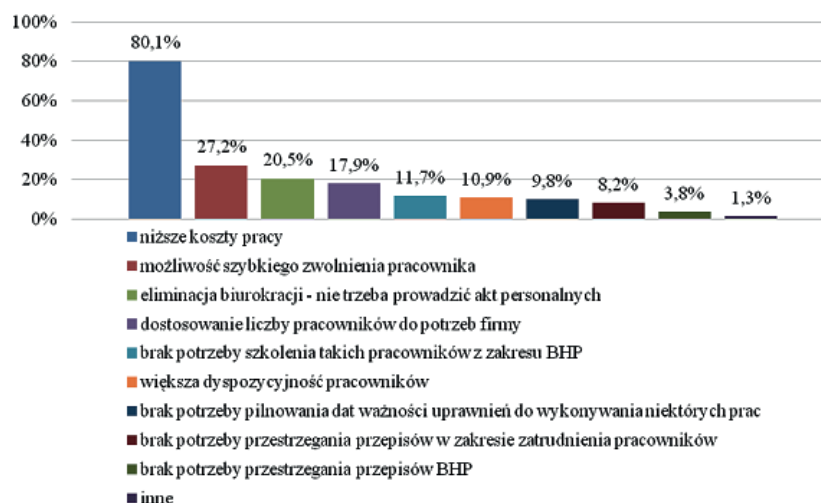
Problemem, który dotyka osoby wykonujące pracę nierejestrowaną jest jej niestabilność i nieregularność, zarówno jeśli chodzi o samo wykonywanie pracy (13,2%) jak i uzyskiwanie z tego tytułu dochodów (12,6%). Na to nakłada się obawa, że pracodawca wypłaci niższe wynagrodzenie w porównaniu do wysokości ustalonej przy zawieraniu nieformalnej umowy (10,3%).

Natomiast z wypowiedzi respondentów wynika, że ryzyko związane z potencjalnym nałożeniem kary za wykonywanie pracy w formie nierejestrowanej jest postrzegane jako mało istotne, w związku z czym należy założyć, że wszelkie formalno-prawne sankcje przewidziane w przepisach nie spełniają funkcji prewencyjnej.

Obraz korzyści i strat związanych z pracą nierejestrowaną jest nieco inny, jeśli ocena dokonywana jest z punktu widzenia strony popytowej (pracodawców)¹⁰⁹, chociaż również w tym przypadku na pierwszy plan wysuwają się korzyści o charakterze ekonomicznym – przede wszystkim obniżenie kosztów pracy (wykres V.38).

¹⁰⁸ Jak widać, zarówno wśród korzyści jak i strat z wykonywania pracy nierejestrowanej, na pierwszym miejscu pojawiają się aspekty ekonomiczne.

¹⁰⁹ Ocena ma charakter subiektywny i odnosi się przede wszystkim do ogólnej wiedzy respondentów.

Wykres V.38. Korzyści związane z zatrudnianiem pracowników nierejestrowanych (n=1431)

Pozostałe korzyści mają głównie charakter organizacyjny, a ich rola w oczach respondentów jest znacznie niższa niż możliwość obniżenia kosztów pracy w przedsiębiorstwie. Tym niemniej, na uwagę zasługują: możliwość szybkiego zwolnienia pracownika, która jest ściśle powiązana z możliwością dostosowania liczby pracowników do wahań koniunkturalnych, a także szeroko pojęta kategoria dotycząca zmniejszenia obowiązków biurokratycznych, jakie ciążyą na pracodawcach – m. in. brak konieczności prowadzenia akt personalnych, czy zapewnienia ważności uprawnień do wykonywania pewnych prac. Część ze zdefiniowanych korzyści może jednak prowadzić do zmniejszenia bezpieczeństwa pracy, chociażby ze względu na pomijanie obowiązku szkolenia w zakresie BHP, czy szerzej dostosowania stanowiska pracy zgodnie z wymogami BHP.

Tak jak ryzyko nałożenia kary za wykonywanie pracy nierejestrowanej na pracownika zostało ocenione jako mało istotne, tak w przekonaniu respondentów, jest to poważny problem i potencjalna strata dla pracodawcy – druga w kolejności, po ryzyku niespodziewanego odejścia pracownika (tab. V.29). Nagłe odejście pracownika prowadzi do wielu negatywnych konsekwencji, z którymi pracodawca musi sobie poradzić (utrzymanie ciągłości pracy, terminowa realizacja zamówień, itp.) – nie ma jednak prawnych możliwości, aby wyciągnąć jakiegokolwiek konsekwencje wobec takiego pracownika (29,6%). Podobny problem pojawia się w sytuacji, gdy działanie pracownika nierejestrowanego doprowadzi do wyrządzenia szkody (28,9%).

Tabela V.29. Straty związane z zatrudnianiem pracowników nierejestrowanych (n=1756)

Rodzaj straty	n	w %
ryzyko odejścia pracownika z dnia na dzień	714	40,7
ryzyko nałożenia kar finansowych w przypadku wykrycia pracowników nierejestrowanych	671	38,2
brak możliwości dochodzenia swoich praw przez pracodawcę w przypadku odejścia pracownika bez poinformowania o tym pracodawcy	520	29,6
brak możliwości dochodzenia swoich praw przez pracodawcę w przypadku wyrządzenia przez pracownika szkód	508	28,9
nieprzyjemności w przypadku wypadku pracownika w pracy	451	25,7
nierzetelność pracownika	451	25,7
negatywny wizerunek firmy	62	3,5
inne	21	1,2

Na identycznym poziomie oceniono straty związane z problemami, jakie będzie miał pracodawca, jeśli dojdzie do wypadku niezarejestrowanego pracownika, a także wynikające z nierzetelności pracownika. Z punktu widzenia respondentów, zatrudnianie pracowników w sposób nieoficjalny ma niewielki wpływ na wizerunek przedsiębiorstwa (3,5% wskazań).

Analiza strat, jakie mogą dotknąć pracodawców zatrudniających osoby bez formalnej umowy prowadzi wprost do rozważań dotyczących głównych ryzyk związanych z sięganiem po pracę nierejestrowaną. Ocena ryzyka została przeprowadzona przy wykorzystaniu 5-stopniowej skali, gdzie 5 oznaczało „zdecydowanie największe ryzyko”, 4 – „raczej wysokie ryzyko”, 3 – „średnie ryzyko”, 2 – „raczej niskie ryzyko”, 1 – „zdecydowanie niskie ryzyko”¹¹⁰.

Po wyznaczeniu syntetycznych wartości przeciętnych okazało się, że zdaniem respondentów, dwie kategorie ryzyka – to jest odpowiedzialność wobec pracownika za skutki wypadku przy pracy oraz kara finansowa za zatrudnianie pracowników bez umowy – mają charakter „raczej wysokiego ryzyka” (wykres V.39).

Wykres V.39. Ocena ryzyka związanego z zatrudnianiem pracowników bez umowy

Do kategorii średniego ryzyka zaliczono problemy związane z dochodzeniem roszczeń na drodze sądowej – zarówno ze strony pracownika, jak i pracodawcy (odpowiednio 3,27 i 3,37).

Za najmniej ryzykowne (na granicy raczej niskiego i średniego ryzyka) uznano negatywny odbiór przez opinię publiczną bądź środowisko, w jakim obraca się pracodawca, faktu zatrudniania pracowników bez formalnej umowy.

Te wyniki są zbieżne z oceną respondentów w zakresie strat, jakie są związane z zatrudnianiem pracowników w sposób nieformalny.

Pochodną sposobu, w jaki respondenci biorący udział w badaniu postrzegali korzyści, straty i ryzyka powiązane z pracą nierejestrowaną są propozycje rozwiązań, które miałyby skutkować zmniejszeniem jej skali w województwie łódzkim, przy czym należy zauważyć, iż proponowane rozwiązania mają charakter ogólny, w związku z czym ich wdrożenie musiałoby nastąpić w sposób systemowy w całej Polsce. Co prawda w badanej populacji znalazły się również osoby, które twierdziły, że nie są w stanie wskazać, jakie rozwiązania wpłynęłyby pozytywnie na ograniczenie skali pracy nierejestrowanej (9,9%), a także, że żadne działania nie doprowadzą do zmiany sytuacji, gdyż praca nierejestrowana zawsze będzie opłacalna i nie ma możliwości jej wyeliminowania (18,7%), tym niemniej w większości przypadków wypowiedzi respondentów miały charakter konstruktywnych propozycji (tab. V.30).

¹¹⁰ Przy wyznaczaniu przeciętnej wartości dla poszczególnych ryzyk pominięto odpowiedzi z kategorii „trudno powiedzieć”.

Tabela V.30. Rozwiązania służące ograniczeniu skali zatrudnienia nierejestrowanego

Rozwiązanie	n	w %
obniżenie kosztów pracy	872	39,6
poprawa kondycji finansowej gospodarstw domowych	823	37,4
zwolnienie z PIT osób otrzymujących wynagrodzenie do wysokości płacy minimalnej	688	31,3
uproszczenie procedury zatrudniania pracowników	472	21,4
wprowadzenie dla niektórych rodzajów prac uproszczonej formy opodatkowania	467	21,2
żadne działania nie zmieniają postaw gospodarstw domowych	411	18,7
nie wiem jakie rozwiązania mogłyby zachęcić do legalnego zatrudnienia	218	9,9
zmiana przepisów prawa w zakresie zatrudniania pracowników przez gospodarstwa domowe	27	1,2
inne	35	1,6

Skupiły się one przede wszystkim na postulatach dotyczących sfery ekonomicznej. Podkreślano potrzebę obniżenia kosztów pracy i obciążeń podatkowych – zarówno wobec osób, które są potencjalnymi zleceniodawcami prac wykonywanych bez jakiegokolwiek umowy (np. zwolnienie z podatku od dochodów osobistych tych osób, których wynagrodzenie nie przekracza płacy minimalnej), jak również wobec potencjalnych zleceniobiorców (uproszczone formy opodatkowania dla niektórych prac, wykonywanych często nieformalnie). Te działania powinny skutkować poprawą kondycji finansowej gospodarstw domowych – a jest to ważna determinanta popytu na pracę nierejestrowaną i drugi w kolejności wskazań postulat respondentów.

Wśród propozycji znalazły się również takie, które dotyczyły kwestii zmian organizacyjnych – przede wszystkim w sferze przepisów związanych z zatrudnianiem pracowników.

1.4.3. Podsumowanie

Główne determinanty podejmowania pracy nierejestrowanej wpływają na postrzeganie korzyści i kosztów tej pracy wśród mieszkańców województwa łódzkiego. Z punktu widzenia osoby świadczącej pracę nierejestrowaną, podstawowe korzyści związane są z możliwością uzyskania dochodu – pozostałe czynniki mają mniejsze znaczenie. Równocześnie, świadczenie pracy nierejestrowanej może, w dłuższej perspektywie, ograniczać dochody członków gospodarstw domowych – przede wszystkim prowadzić do obniżenia wysokości świadczenia emerytalnego, ze względu na brak odprowadzania składek emerytalnych. Ta dwoista natura pracy nierejestrowanej ujawnia się także w postrzeganiu jej elastyczności – z jednej strony możliwość szybkiego porzucenia takiej pracy przez pracownika postrzegana jest jako korzyść, ale już ryzyko zwolnienia z dnia na dzień przez pracodawcę oceniane jest w kategoriach potencjalnej straty. Wśród innych istotnych problemów należy wymienić ograniczony dostęp do publicznej opieki zdrowotnej oraz brak poczucia bezpieczeństwa pracy wynikający z tego, że pracownik nierejestrowany nie ma możliwości egzekwowania swoich praw wobec pracodawcy.

W bilansie korzyści i strat związanych z pracą nierejestrowaną, z punktu widzenia pracodawcy, również na pierwszy plan wysuwają się czynniki natury ekonomicznej. Ewidentną korzyścią jest możliwość obniżenia kosztów pracy, ale wiąże się ono z ryzykiem nałożenia kary, w przypadku ujawnienia takiej sytuacji podczas kontroli Państwowej Inspekcji Pracy, chociaż z perspektywy mieszkańców województwa łódzkiego potencjalna korzyść jest większa w tym przypadku niż potencjalna strata. Problematiczne dla pracodawców zatrudniających osoby w sposób nieformalny jest również ewentualne dochodzenie swoich praw w sytuacji nagłego odejścia pracownika, bądź wyrządzenia przez niego szkody.

Skoro praca nierejestrowana, zarówno z punktu widzenia pracownika jak i pracodawcy, determinowana jest czynnikami ekonomicznymi, naturalne jest, iż postulaty rozwiązań mających na celu zmniejszenie ska-

li pracy nierejestrowanej formułowane przez mieszkańców województwa łódzkiego odnoszą się przede wszystkim do tej sfery. Kluczem ma być obniżenie kosztów pracy i obciążeń podatkowych – zarówno wobec podaźowej jak i popytowej strony rynku pracy. Działania dotyczące podaży pracy powinny przełożyć się na poprawę kondycji finansowej gospodarstw i dzięki temu zmniejszyć skalę zainteresowania pracą nierejestrowaną, tak w województwie łódzkim jak i w całej Polsce.

2. Popyt na pracę nierejestrowaną

2.1. Popyt gospodarstw domowych na pracę nierejestrowaną

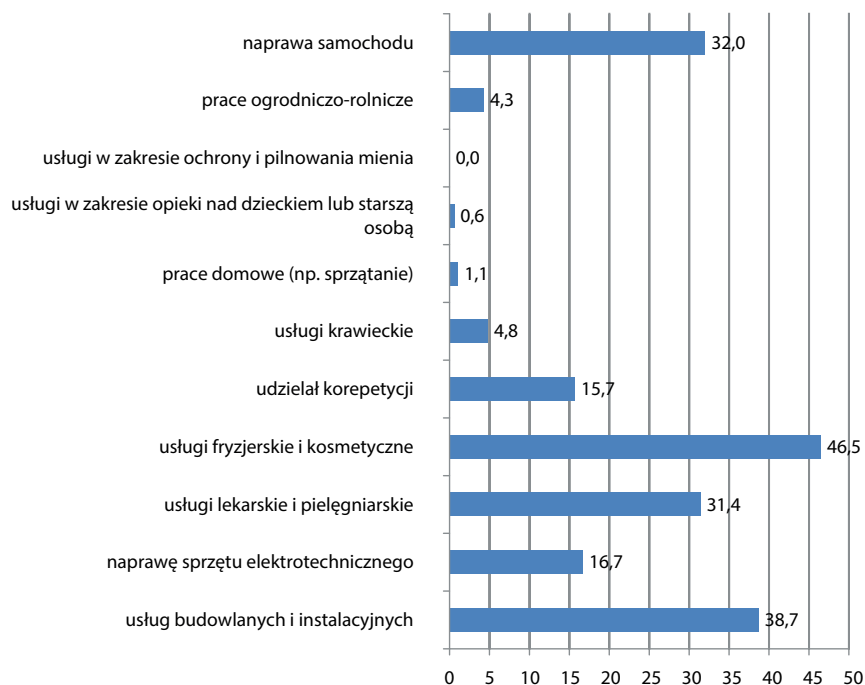
2.1.1. Skala popytu na pracę nierejestrowaną zgłaszanego przez gospodarstwa domowe

Z wyników badań modułowych GUS dotyczących pracy nierejestrowanej wynika, że to gospodarstwa domowe są podmiotami gospodarki narodowej, które najczęściej zgłaszają zapotrzebowanie na pracę nierejestrowaną. Jak już wspomniano obserwacje te dotyczą w skali kraju zbyt małej liczby gospodarstw domowych, dlatego nie można ich dezagregować na mniejsze jednostki terytorialne, w tym województwa/regiony. Z tych względów istnieje potrzeba prowadzenia dodatkowych obserwacji zjawiska pracy nierejestrowanej. Problem ten jest przedmiotem eksploracji, a jej wyniki powinny informować o skali i strukturze popytu zgłaszanego na ten rodzaj pracy w województwie łódzkim.

Badanie zjawiska pracy nierejestrowanej jest bardzo trudne, bowiem nie zawsze członkowie gospodarstw domowych chcą przyznawać się do udziału w tworzeniu szarej strefy, a praca nierejestrowana jest jednym z jej elementów. Dlatego badania rozpoczęto od ogólnego pytania dotyczącego w ogóle korzystania z pewnych usług na rzecz gospodarstwa domowego w ciągu ostatnich 12 miesięcy, a następnie zapytano się czy za świadczenie tych usług były wystawione rachunki (faktury, paragony) lub czy była zawarta na ich wykonanie umowa.

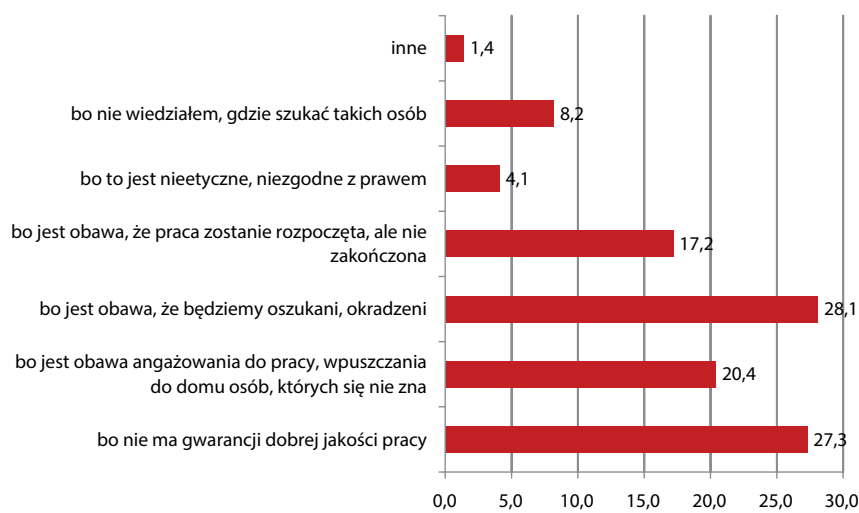
Okazało się, że z populacji badanych 2200 gospodarstw domowych tylko 462 (tj. 21,1%) korzystało w ciągu ostatniego roku z usług wyróżnionych na wykresie V.40. Z danych tych wynika, że gospodarstwa domowe najczęściej zgłaszały zapotrzebowanie na usługi fryzjerskie i kosmetyczne (46,5%), budowlano-instalacyjne (38,7%), dotyczące naprawy samochodu (32%) i medyczne (31,4%).

Spośród respondentów korzystających z różnych usług, ponad 43% nie podpisało umowy na ich wykonanie, a 35,8% nie otrzymało żadnego rachunku/faktury czy paragonu wskazującego na ich zakup. Oznacza to, że większość badanych respondentów nie tworzyła wprost szarej strefy w gospodarce nabywając wymienione na wykresie V.40 rodzaje usług, bowiem otrzymywała rachunek (58,9%) lub zawierała umowę dotyczącą realizacji zleconych zajęć/usług (29,9%).

Wykres V.40. Odsetek gospodarstw domowych korzystających z usług w ciągu ostatnich 12 miesięcy n=2200 (w %)

Z badanej grupy gospodarstw domowych 79% (tj. 1738) nie korzystało w ciągu ostatniego roku z usług, na które nie było podpisanych umów ani wystawionych rachunków. Celem było sprawdzenie, dlaczego respondenci jak i osoby z ich najbliższego otoczenia (domownicy) przyjęli taką postawę. Najwięcej odpowiedzi wskazywało na obawy, że nabywając usługi w ten sposób klienci mogą zostać oszukani/okradzeni (28,1%), na drugim miejscu wymieniano brak gwarancji dobrej jakości nabywanych usług (27,3%), a na trzecim pojawiły się obawy z tytułu wpuszczania osób obcych do domu (20,4%) (wykres V.41).

Wykres V.41. Powody niekorzystania przez członków gospodarstw domowych z usług, na które nie wystawiono faktury lub nie podpisano umowy n=1738 (w %)

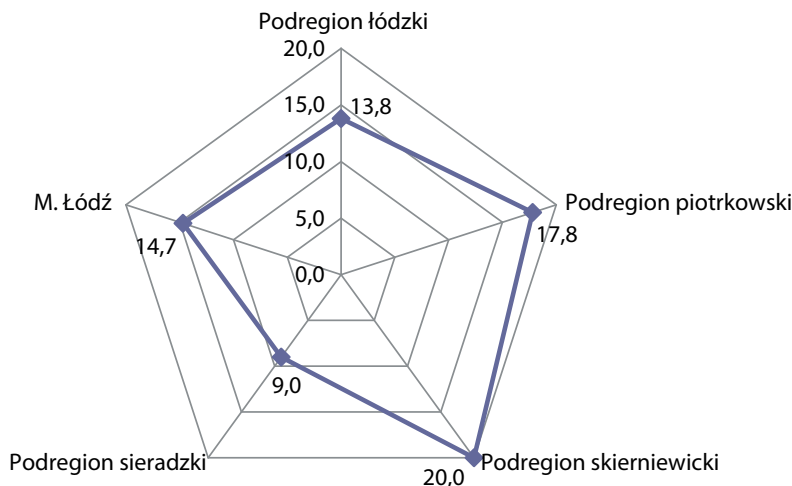
Poniżej opisano lokalizacje gospodarstw domowych, które nabywały usługi, na które nie były wystawione faktury ani nie podpisano umowy na ich realizację, i tym, które nie zawsze pobierały paragony i zawierały odpowiednie umowy na ich wykonanie (tab. V.31).

Tabela V.31. Gospodarstwa domowe, korzystające z pracy nierejestrowanej wg podregionów i formy pracy nierejestrowanej n=264 (w %)

Rodzaje pracy nierejestrowanej	Podregiony				
	łódzki	piotrkowski	skierniewicki	sieradzki	m. Łódź
prace na które nie zawarto umowy	47,8	80,4	63,6	33,0	47,2
prace za wykonanie których nie otrzymano rachunku(paragonu, faktury)	46,3	79,4	61,7	26,6	63,4

Najczęściej gospodarstwa domowe nie zawierały umów na wykonywane prace w podregionie piotrkowskim (80,4%), a najrzadziej w podregionie sieradzkim (33,0%). Podobna sytuacja wystąpiła w przypadku nie pobierania rachunku. W najszerszym zakresie zjawisko to wystąpiło w podregionie piotrkowskim (79,4%), a najrzadziej w podregionie sieradzkim (26,6%). Na podstawie powyższego zestawienia można stwierdzić, iż w większości podregionów – z wyłączeniem Łodzi – popieranie przez gospodarstwa domowe szarej strefy znajdowało odzwierciedlenie w braku umów na realizację określonych usług. Natomiast w Łodzi zjawisko to częściej było wynikiem niepobierania rachunku za wykonane prace.

W dalszej części raportu jako gospodarstwa domowe korzystające z pracy nierejestrowanej uznano te, które choć raz nie podpisały umowy na jej wykonanie i te, które choć raz nie otrzymały rachunku za usługi, które dla nich wykonano. Liczba takich podmiotów wynosiła 293 i **stanowiły one 13,3% badanych gospodarstw domowych**. Przestrzenne ich rozmieszczenie w przekroju podregionów województwa łódzkiego ilustruje wykres V.42.

Wykres V.42. Gospodarstwa domowe korzystające z pracy nierejestrowanej wg podregionów n=293 (%)

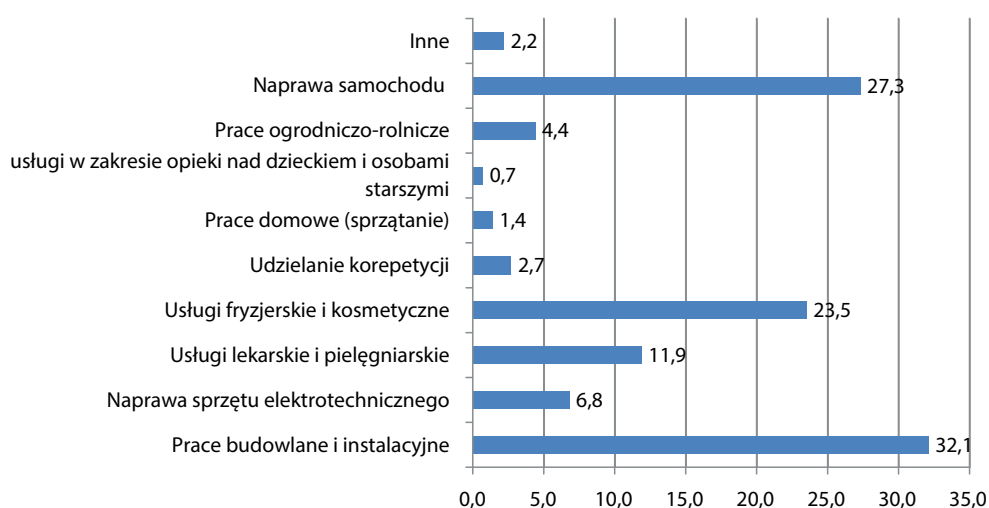
Wynika z niego, że **największy odsetek gospodarstw zgłaszających popyt na pracę nierejestrowaną wystąpił w podregionie skierniewickim – 20,0%, a najniższy w podregionie sieradzkim – 9,0%**. Różnica w natężeniu popytu zgłaszanego na pracę nierejestrowaną między regionem, w którym zjawisko to wystąpiło najszerszej a tym, w którym w najmniejszym zakresie, wynosi 11 pkt proc. W Łodzi 14,7% badanych gospodarstw domowych zaspakajają swoje potrzeby poprzez korzystanie z pracy nierejestrowanej,

a w podregionie łódzkim 13,8%. Natężenie popytu na pracę nierejestrowaną w tych jednostkach terytorialnych było najbardziej zbliżone do poziomu średniego natężenia w regionie łódzkim.

2.1.2. Charakterystyka popytu gospodarstw domowych na pracę nierejestrowaną

W tej części raportu przedstawiono kształtowanie się zapotrzebowania gospodarstw domowych na pracę nierejestrowaną w ciągu ostatnich 12 miesięcy. Analiza rozpoczyna się od charakterystyki rodzajów prac, na które był zgłaszany popyt. Wynika z niej, że gospodarstwa domowe z województwa łódzkiego zgłaszały przede wszystkim zapotrzebowanie na pracę nierejestrowaną dotyczącą zajęć wykonywanych w ramach usług budowlano-instalacyjnych (32,1%), napraw samochodów (27,3%) oraz usług fryzjerskich i kosmetycznych (23,5%). Z grupy gospodarstw tworzących popyt na pracę nierejestrowaną prawie 12% było zainteresowanych pozyskaniem usług lekarskich i pielęgniarstwa, a 6,8% naprawą sprzętu elektrotechnicznego.

Szczegółowe informacje na ten temat ilustruje zestawienie na wykresie V.43.

Wykres V.43. Gospodarstwa domowe wg rodzaju zgłaszanego zapotrzebowania na pracę nierejestrowaną n= 310 (w %)

Zarówno w kraju jak i na regionalnym rynku pracy w województwie łódzkim najczęściej gospodarstwa domowe zgłaszają zapotrzebowanie na usługi budowlano instalacyjne. W przypadku pozostałych zajęć występują pewne różnice w natężeniu wskazań w skali makroekonomicznej i obserwowanego województwa¹¹¹. W regionie łódzkim na kolejnych miejscach plasują się prace dotyczące naprawy samochodu (27,3%), usługi fryzjerskie (23,5%), usługi lekarskie i pielęgniarstwa (11,9%). Stosunkowo niewielkie jest zainteresowanie usługami w zakresie opieki nad osobami starszymi i dziećmi (0,7%).

Zapotrzebowanie gospodarstw domowych na poszczególne rodzaje zajęć było zróżnicowane w województwie łódzkim w przekroju przestrzennym (tab. V.32). Wyniki obserwacji wskazują, że nie we wszystkich podregionach województwa gospodarstwa domowe zgłaszały najczęściej zapotrzebowanie na usługi budowlano-instalacyjne. Tak było tylko w dwóch podregionach tj. łódzkim (31,1%) i sieradzkim (38,7%). Na-

¹¹¹ Różnice w natężeniu wskazań prac, na które gospodarstwa domowe zgłaszały zapotrzebowanie w skali kraju i w regionie łódzkim mogą wynikać z momentu prowadzonych obserwacji. W skali kraju ostatnia obserwacja, której wyniki są dostępne była prowadzona w 2010 r. Różnice te należałoby sprawdzić z wynikami badań jakie przeprowadzono w skali kraju w ubiegłym roku, a które będą opublikowane w trzecim kwartale 2015 r.

tomiast w Łodzi, mimo że odnotowano najwyższy odsetek gospodarstw zgłaszających zapotrzebowanie na usługi budowlano-instalacyjne (40,5%), to taki sam odsetek zgłaszał popyt na naprawę samochodów (40,5%). W kolejnych dwóch podregionach tj. piotrkowskim i skierniewickim najczęstsze zapotrzebowanie gospodarstwa domowe kierowały na usługi fryzjerskie i kosmetyczne, odsetek takich podmiotów wynosił odpowiednio 36,5% i 27,1%, natomiast w Łodzi zainteresowanie tym rodzajem prac w ramach nieoficjalnego zapotrzebowania deklarowało tylko 6,3% gospodarstw domowych.

Dużą polaryzację w ramach zgłaszanego przez gospodarstwa domowe popytu na pracę nierejestrowaną widać jeszcze w przypadku usług lekarskich i medycznych. Najczęściej popyt na ten rodzaj usług zgłaszały gospodarstwa domowe z podregionu piotrkowskiego (25,9%), a najrzadziej z podregionu łódzkiego (2,2%).

W podregionie sieradzkim stosunkowo duży odsetek gospodarstw domowych, w porównaniu do innych jednostek terytorialnych, był zainteresowany nieoficjalnym zatrudnianiem pracowników do zajęć ogrodniczo-rolnych (12,9%). Ten rodzaj popytu może wynikać z rozwiniętego na tym obszarze rolnictwa czyli jego funkcji gospodarczych.

Tabela V.32. Gospodarstwa domowe korzystające z pracy nierejestrowanej w ciągu ostatnich 12 miesięcy wg jej rodzajów i podregionów n=372 (w %)

Rodzaje działalności	Podregiony				
	łódzki	piotrkowski	skierniewicki	sieradzki	m. Łódź
prace budowlane i instalacyjne	31,1	15,3	16,9	38,7	40,5
naprawa sprzętu elektro-technicznego	13,4	4,7	3,4	3,2	6,3
usługi lekarskie i pielęgniar-skie	2,2	25,9	6,8	3,2	6,3
usługi fryzjerskie i kosme-tyczne	15,6	36,5	27,1	25,8	6,3
udzielanie korepetycji	2,2	2,3	5,1	3,2	0
prace domowe (np. sprzą-tanie)	0	1,2	5,1	0	0
usługi w zakresie opieki nad dzieckiem i osobami starszymi	0	0	3,4	0	0
prace ogrodniczo-rolnicze	6,6	2,3	6,8	12,9	0
naprawa samochodów	26,7	11,8	20,3	6,5	40,5
inne	2,2	0	5,1	6,5	0,1
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Z danych zawartych w tabeli V.32 wynika, że w województwie łódzkim są rodzaje zajęć, na które gospodarstwa domowe z poszczególnych podregionów nie zgłaszały popytu, a które dość często wymieniane są w obserwacjach makroekonomicznych, jako te związane z szarą gospodarką. Należą do nich przede wszystkim usługi dotyczące opieki nad dzieckiem i osobami starszymi. Były one wymienione tylko w jednym podregionie województwa łódzkiego tj. skierniewickim. Również rzadko wskazywano na nieoficjalne korzystanie przez gospodarstwa domowe z usług dotyczących prac domowych typu sprzątanie. Popyt na te usługi był wskazany tylko przez respondentów z dwóch podregionów tj. skierniewickiego (5,1%) i piotrkowskiego (1,2%). Brak wskazań zapotrzebowania gospodarstw domowych na wymienione rodzaje usług w innych podregionach budzi pewne wątpliwości, co do wiarygodności udzielonych odpowiedzi.

Gospodarstwa domowe z województwa łódzkiego korzystając z pracy nierejestrowanej wykonywanej w ciągu ostatnich 12 miesięcy, w ramach poszczególnych jej rodzajów stawały się pracodawcami tak dla pojedynczych, jak i wielu osób. Z więcej niż jednego pracownika korzystały one np. w ramach prac budow-

lano-instalacyjnych, prac ogrodniczo-rolnych, usług lekarskich, usług fryzjerskich i kosmetycznych oraz naprawy samochodów. W przypadku dwóch pierwszych wymienionych rodzajów prac liczba zatrudnionych pracowników wynosiła powyżej czterech. Zwiększone zatrudnienie przy pracach budowlanych i instalacyjnych należy powiązać z ich specyfiką. Prace te obejmują drobne naprawy murarskie, które mogą być wykonane przez pojedyncze osoby, jak i mogą obejmować budowę całych obiektów czy ich wykończenie, a to zaś wymaga zatrudnienia większej liczby pracowników. Natomiast w przypadku prac ogrodniczo-rolnych należy zwrócić uwagę na ich sezonowy charakter, co mogło implikować zwiększoną liczbę osób, podobnie jak przy pracach budowlanych.

Najczęstsze korzystanie z usług pojedynczych osób odnotowano w ramach usług fryzjerskich i medycznych. Zjawisko to wiąże się z charakterem prac wykonywanych w ramach tych usług. Najczęściej bez względu na to czy usługi te są wykonywane oficjalnie czy też nie, można zauważyć, iż klienci czy też pacjenci mają swoich lekarzy, fryzjerów. Jeśli osoby te spełnią ich oczekiwania to przy każdym następnym korzystaniu z tych usług starają się, żeby one były realizowane przez te same osoby.

Uwzględniając częstotliwość zgłaszanego zapotrzebowania na prace nierejestrowane można wskazać te, które są systematycznie wykonywane, i te, które sporadycznie pojawiają się w strukturze zgłaszanego popytu (tab. V.33).

Tabela V.33. Popyt na pracę nierejestrowaną wg rodzajów prac i częstotliwości ich wykonywania n= 293 (w %)

Rodzaje prac	systematycznie codziennie	systematycznie raz lub dwa w tygodniu	systematycznie raz lub dwa w miesiącu	sezonowo	sporadycznie według potrzeb, nie częściej niż 2-3 razy w roku	trudno powiedzieć
prace budowlane i instalacyjne	41,5	2,1	1,1	1,1	35,1	19,1
naprawa sprzętu elektrotechnicznego	0,0	0,0	0,0	0,0	90,0	10,0
usługi lekarskie i pielęgniarskie	0,0	0,0	5,7	2,9	68,6	22,9
usługi fryzjerskie i kosmetyczne	1,4	1,4	27,5	5,8	63,8	0,0
korepetycje	0,0	75,0	12,5	0,0	12,5	0,0
prace domowe (np. sprząatanie)	0,0	25,0	25,0	0,0	50,0	0,0
opieka nad dzieckiem lub starszą osobą	50,0	0,0	50,0	0,0	0,0	0,0
prace ogrodniczo-rolnicze	7,1	7,1	0,0	57,1	21,4	7,1
naprawa samochodów	0,0	0,0	0,0	5,0	95,0	0,0

Do usług sporadycznie wykonywanych w ramach pracy nierejestrowanej można zaliczyć: naprawę samochodów (95%), naprawę sprzętu elektrotechnicznego (90%). Natomiast zajęcia systematycznie wykonywane należy podzielić na te, na które popyt pojawia się codziennie i te, na które popyt jest zgłaszany cyklicznie – raz w tygodniu, raz na dwa tygodnie, raz w miesiącu. Do pierwszej grupy należy zaliczyć opiekę nad osobami zależnymi (50%) i prace instalacyjno-budowlane (41,5%). Natomiast systematycznie raz lub dwa razy w tygodniu na rzecz gospodarstw domowych są realizowane usługi z zakresu korepetycji (70%). Natomiast systematycznie raz w miesiącu gospodarstwa domowe korzystają z opieki nad osobami zależnymi, w tym dziećmi (50%) i z pracy osób, które świadczą usługi fryzjerskie (27,5%).

Typowo sezonowymi pracami są te o charakterze ogrodniczym, 57,1% gospodarstw domowych zgłaszających popyt na ten rodzaj zajęć tak je określiła. Jest niewielka grupa gospodarstw, które na ten rodzaj pracy zgłasza systematycznie zapotrzebowanie, stanowi ją ponad 14% odbiorców tej usługi.

Osoby świadczące pracę nierejestrowaną na rzecz gospodarstw domowych otrzymywały wynagrodzenie, które mogło im być wpłacane po zakończeniu pracy, raz na tydzień, raz na dwa tygodnie, raz na miesiąc, co ilustruje poniższe zestawienie (tab. V.34). Najczęściej przyjęto zadaniowy sposób rozliczania realizowanej pracy. We wszystkich typach zajęć odnotowano ten fakt. W przypadku świadczenia takich usług jak fryzjerskie, kosmetyczne, naprawa sprzętu elektrotechnicznego, czy prace domowe, tylko w ten sposób gospodarstwa domowe rozliczały się z ich realizatorami.

Tabela V.34. Gospodarstwa domowe wg sposobu rozliczania się z wykonawcami poszczególnych rodzajów usług n= 293 (w %)

Rodzaje prac	po wykonaniu określonej pracy	raz na tydzień	raz na dwa tygodnie	raz na miesiąc	Inne
prace budowlane i instalacyjne	85,1	4,3	7,4	1,1	2,1
naprawa sprzętu elektrotechnicznego	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0
usługi lekarskie i pielęgniarские	94,3	0,0	0,0	2,9	2,9
usługi fryzjerskie i kosmetyczne	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0
korepetycje	87,5	0,0	0,0	12,5	0,0
prace domowe (np. sprząatanie)	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0
opieka nad dzieckiem lub starszą osobą	50,0	0,0	0,0	0,0	50,0
prace ogrodniczo-rolnicze	78,6	7,1	0,0	7,1	7,1
naprawa samochodów	98,8	0,0	0,0	0,0	1,3

Najbardziej zróżnicowane sposoby rozliczania się odnotowano w przypadku prac budowlanych i instalacyjnych oraz prac ogrodniczo-rolnych. W tym przypadku było to możliwe ze względu na niejednorodny charakter zajęć, jakie były w ramach tych usług realizowane. Mogły być to prace wykonywane przez kilka godzin i kilkaset, co determinowało sposób zapłaty za świadczone usługi. Takiego zróżnicowania czasowego nie odnotowano w pozostałych rodzajach usług, na które respondenci zgłaszali zapotrzebowanie. Miesięczny okres rozliczeń występował obok prac budowlano-instalacyjnych i ogrodniczych jeszcze w przypadku korepetycji i usług medycznych. Należy jednak podkreślić, iż wszystkie te przypadki miały charakter jednostkowy.

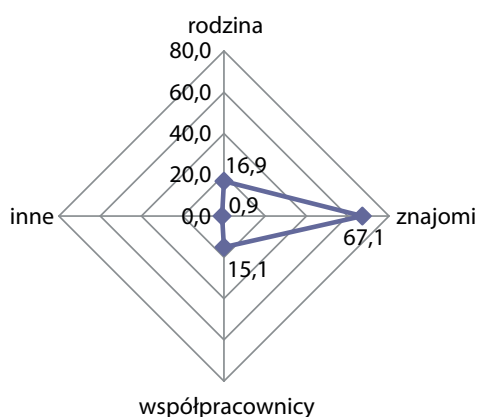
Wysokość stawek godzinowych była determinowana złożonością świadczonych usług, do wykonania których niezbędny jest potencjał kwalifikacyjny czyli wiedza i umiejętności. Dlatego w przypadku usług medycznych, do wykonywania których niezbędny jest wysokiej jakości kapitał ludzki odnotowano najwyższy odsetek stawek (57,1%) o najwyższym poziomie, przekraczającym 50 zł (tab. V.35). Również wyższe stawki były często obserwowane w ramach korepetycji, dla ¾ gospodarstw domowych będących odbiorcą tej usługi stawka wynosiła od 21 do 50 zł. Dochód godzinowy na tym poziomie był również często wypłacany przez gospodarstwa domowe osobom naprawiającym samochody (68,8%). Natomiast w przypadku prac prostych jakie mogą pojawić się w usługach dotyczących opieki nad osobami zależnymi połowa oferowanych stawek godzinowych nie przekraczała kwoty 5zł. Ponad 40% gospodarstw domowych korzystających z prac ogrodniczo-rolnych najczęściej również oferowało stawkę godzinową na tym poziomie.

Tabela V.35. Gospodarstwa domowe wg wysokości stawek godzinowych wypłacanych za pracę nierejestrowaną i według jej rodzajów n=293 (w %)

Rodzaje prac	od 1 do 5 zł	od 6 do 10 zł	od 11 do 15 zł	od 16 do 20 zł	od 21 do 50 zł	51 zł i więcej	nie wiem trudno powiedzieć
prace budowlane i instalacyjne	0,0	18,1	19,1	0,0	35,1	4,3	23,4
naprawa sprzętu elektrotechnicznego	0,0	5,0	5,0	0,0	75,0	5,0	10,0
usługi lekarskie i pielęgniarskie	0,0	2,9	2,9	0,0	37,1	57,1	2,9
usługi fryzjerskie i kosmetyczne	0,3	29,0	11,6	0,0	37,7	15,6	5,8
korepetycje	0,0	12,5	12,5	0,0	75,0	0,0	0,0
prace domowe (np. sprząatanie)	3,0	72,0	0,0	0,0	25,0	0,0	0,0
opieka nad dzieckiem lub starszą osobą	50,0	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
prace ogrodniczo-rolnicze	40,3	10,0	0,0	0,0	0,0	14,0	35,7
naprawa samochodów	0,0	1,3	3,8	0,0	68,8	17,5	8,8
inne prace	3,0	50,0	0,0	0,0	30,3	0,0	16,7

Stawki godzinowe były również zróżnicowane w przekroju podregionów. Najniższe stawki – do 5 zł najczęściej oferowano w podregionie sieradzkim (15,7%), stawki od 6 do 10 zł były przede wszystkim oferowane przez gospodarstwa z podregionu piotrkowskiego (30,7%), który to jako jedyny wyróżniał się wypłatą stawek powyżej 51 zł (15,5%). Natomiast stawki od 11 do 15 zł najczęściej wypłacali gospodarstwa domowe z podregionu skierniewickiego (50%), a od 21 do 50 zł z Łodzi (51,8%). W podregionach piotrkowskim, skierniewickim i w Łodzi w ogóle nie pojawiły się stawki poniżej 5 złotych. Najwyższe stawki występowały tam, gdzie przeciętne wynagrodzenie brutto jest najwyższe w skali województwa łódzkiego, czyli w podregionie piotrkowskim i w Łodzi.

Analizując sposoby kontaktu gospodarstw domowych z osobami skłonnyymi do wykonywania pracy nierejestrowanej można zauważyć, że pokrywają się one z tymi, które na ogół są wykorzystywane w rekrutacji w ramach oficjalnego zatrudnienia (wykres V.44).

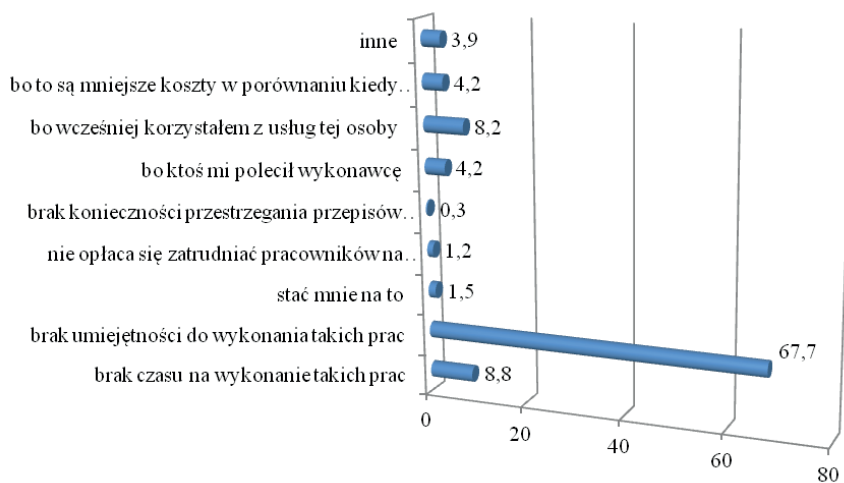

Wykres V.44. Gospodarstwa domowe wg sposobu nawiązywania kontaktu z osobami wykonującymi pracę nierejestrowaną n= 293 (w %)

Najczęściej zatem korzystano z sieci kontaktów. W tym przypadku realizatorów poszczególnych zajęć polecali znajomi (67,1%). Wśród nich mogły być takie osoby, które wcześniej korzystały z usług wykonywanych w sposób nieformalny i miały pozytywne doświadczenia. Problem ten zostanie jeszcze omówiony w dalszej części raportu. Innymi choć rzadziej stosowanymi kanałami rekrutacji była rodzina (16,9%) i współpracownicy (15,1%). Żaden z respondentów nie wskazał ogłoszeń jako sposobu nawiązania kontaktu z potencjalnymi wykonawcami usług. Można dostrzec pewne zróżnicowanie kanałów rekrutacji w przekroju poszczególnych rodzajów zajęć. I tak rodzina była głównym źródłem rekrutacji pracowników do sprawowania opieki nad osobami zależnymi i wykonywania prac domowych. Znajomi najczęściej byli wykorzystywani do zlecenia usług takich jak korepetycje, naprawa samochodów, prace budowlano-instalacyjne. Natomiast współpracownicy byli źródłem kontaktu do korzystania z usług fryzjerskich i kosmetycznych.

2.1.3. Determinanty popytu gospodarstw domowych na pracę nierejestrowaną

Badana grupa gospodarstw domowych kierowała się różnymi powodami, zgłaszając zapotrzebowanie na usługi, które były wykonywane w ramach pracy nierejestrowanej (wykres V.45). Było ich kilka, ale najczęściej przez respondentów był wymieniany brak umiejętności realizacji określonych prac (67,7%). W mniejszym stopniu jako powód wymieniano brak czasu na wykonanie takich prac (8,8%) czy wcześniejsze korzystanie z usług osoby świadczącej pracę w sposób niesformalizowany (8,2%). W kilku przypadkach jako powód wskazano polecenie danej osoby do realizacji zadania (4,2%) i niższe koszty zakupu usługi wykonanej na nieoficjalnym rynku pracy (4,2%).

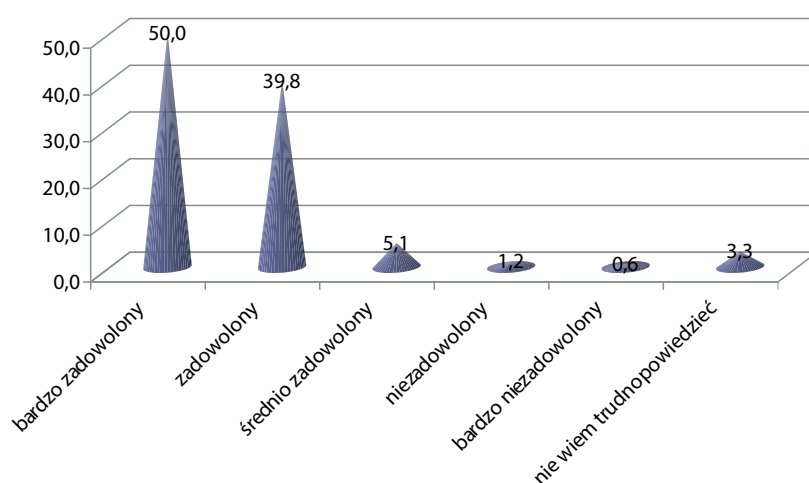
Wykres V.45. Gospodarstwa domowe wg powodów korzystania z pracy nierejestrowanej n=293 (w%)

Brak umiejętności jako powód zgłaszania popytu na pracę nierejestrowaną najczęściej pojawiał się w przypadku większości usług jakie zostały zdiagnozowane jako te, które w sposób nieformalny wykonywano. Nie był on podstawową determinantą w przypadku zajęć dotyczących opieki nad osobami zależnymi, prac ogrodniczo-rolnych i prac domowych. Gospodarstwa domowe na te rodzaje zajęć zgłaszały popyt najczęściej ze względu na brak czasu. Nie były zatem w stanie samodzielnie ich wykonać ze względu na deficyt czasu, dlatego zlecały usługi na zewnątrz. Niższe koszty jako przyczynę zapotrzebowania na pracę nierejestrowaną wymieniano przede wszystkim przy naprawie samochodów (50%) i przy pracach budowlano-instalacyjnych (30%), a także w pojedynczych przypadkach przy zakupie usług fryzjerskich i kosmetycznych oraz pracach ogrodniczo-rolnych.

Rozkład przyczyn zlecenia usług w ramach pracy nierejestrowanej jest zróżnicowany w przekroju podregionów. Brak czasu był przede wszystkim wymieniany przez mieszkańców podregionu łódzkiego (42%),

a na brak umiejętności wskazało 80% gospodarstw domowych zgłaszających popyt na ten rodzaj pracy z podregionu sieradzkiego. Natomiast dla 20% gospodarstw domowych z podregionu skierniewickiego to mniejsze koszty zakupu usług powodowały, że nabywano je poza oficjalnym rynkiem.

Stopień zadowolenia bądź nie z usług świadczonych w ramach zatrudnienia nierejestrowanego ilustrują dane zawarte na wykresie V.46. Dowodzą one, że blisko 90% gospodarstw domowych było z nich zadowolonych, połowa stopień satysfakcji oceniła bardzo wysoko. Tylko 1,8% respondentów było niezadowolonych z wykonanych prac a 5,1% wystawiło średnią ocenę. Negatywne oceny nie pojawiły się przy następujących usługach: naprawa sprzętu elektrotechnicznego, usługi medyczne, korepetycje, opieka nad osobami zależnymi, prace domowe, prace ogrodniczo-rolne. Ich brak może być w przyszłości podstawą do tego, że gospodarstwa domowe zdecydują się po raz kolejny zlecić wykonanie pewnych prac osobom spoza oficjalnego rynku pracy. Jest to prawdopodobne, bowiem wcześniej wskazano, że pozytywne doświadczenia z korzystania z pracy nierejestrowanej implikowały popyt na ten rodzaj pracy.

Wykres V.46. Gospodarstwa domowe wg stopnia zadowolenia z usług świadczonych w ramach zatrudnienia nierejestrowanego n=293 (w %)

W największym stopniu z usług świadczonych na podstawie pracy nierejestrowanej były usatysfakcjonowane gospodarstwa domowe, które zlecały opiekę nad osobami zależnymi. W tym przypadku wystawiono tylko oceny bardzo dobre. Wysoki stopień satysfakcji odnotowano jeszcze w ramach usług dotyczących napraw sprzętu elektrotechnicznego i korepetycji. Średni stopień zadowolenia z usług świadczonych poza oficjalnym rynkiem pracy pojawiał się stosunkowo rzadko i dotyczył prac budowlano-instalacyjnych, usług fryzjerskich i kosmetycznych, usług medycznych, napraw samochodów i prac ogrodniczo-rolnych.

2.1.4. Negatywne skutki korzystania z pracy nierejestrowanej – perspektywa gospodarstw domowych

Praca nierejestrowana niesie ze sobą określone ryzyka dla osób ją świadczących jak i tych którzy są odbiorcami jej rezultatów. Dlatego zapytano respondentów czy korzystając z tej formy angażowania pracowników do różnych zajęć pojawiły się dla nich jakieś negatywne doświadczenia. Na ich wystąpienie wskazywało tylko 5,8% odpowiedzi udzielonych przez respondentów, natomiast z 76,8% wynikało, że tego typu sytuacje nigdy się nie zdarzyły. Z kolejnych 17,4% wypowiedzi wynikało, że respondenci mieli problemy z ustosunkowaniem się do tego pytania. Strukturę negatywnych doświadczeń ilustrują dane zawarte w tab. V.36.

Tabela V.36. Gospodarstwa domowe wg negatywnych doświadczeń wynikających z korzystania z pracy nierejestrowanej n=292 (w %)

Negatywne doświadczenie z tytułu korzystania z pracy nierejestrowanej	zdarzyło się	nigdy się nie zdarzyło	nie wiem, nie pamiętam
pracownik wykonał nierzetelnie powierzoną pracę	9,6	80,2	10,2
pracownik nie dotrzymał warunków wykonania pracy (termin)	11,3	78,8	9,9
pracownik żądał wyższego wynagrodzenia	13,3	77,1	9,6
pracownik wziął zaliczkę i już się więcej nie pojawił	2,4	87,7	9,9
pracownik przyszedł nietrzeźwy do pracy	2,7	87,0	10,2
zostałem przez niego okradziony	0,7	89,1	10,2
inne	0,3	37,5	62,1

Wynika z nich, że analizowane doświadczenia dotyczyły najczęściej takich sytuacji kiedy pojawiał się konflikt na tle finansowych warunków pracy. Należy przypomnieć, że w badanej grupie gospodarstw domowych dominował zadaniowy sposób rozliczania się z wykonanej pracy, a więc po jej zakończeniu pracownicy domagali się wyższego wynagrodzenia od tego, które wynikało ze wstępnych ustaleń. Na drugim miejscu wymieniano niedotrzymanie terminu wykonania pracy. Na przykładzie tych odpowiedzi można stwierdzić, iż negatywne doświadczenia najczęściej wynikały z rozbieżności dotyczących oczekiwań. Sprzedający swoje usługi oczekiwali wyższego wynagrodzenia a kupujący spodziewali się wykonania pracy w innym terminie, najprawdopodobniej występujący tu problem oznaczał, iż realizacja usługi została znacznie wydłużona. Kilka osób podkreśliło fakt nierzetelnego wykonania pracy. Natomiast w pojedynczych przypadkach wskazano na takie sytuacje, które dowodziłyby, że pracownik okradł zlecającego zadanie, czy też wziął zaliczkę na wykonanie pracy i już więcej się nie pojawił.

W przypadku analizy trudności w przekroju świadczonych rodzajów prac to można zauważyć, że wystąpiły one przede wszystkim przy wykonaniu prac budowlano-instalacyjnych (14 przypadków) i usług dotyczących naprawy samochodów (12 przypadków). W kilku odpowiedziach wyróżniono usługi fryzjerskie i kosmetyczne (5 przypadków), prace rolno-ogrodnicze (2 osoby) i naprawę sprzętu elektrotechnicznego (2 osoby), usługi medyczne (1 osoba). Zebrane dane nie wskazują na negatywne doświadczenia w przypadku prac dotyczących opieki nad osobami zależnymi, sprzątaniami i korepetycji. Należy jednak podkreślić, iż liczba gospodarstw domowych korzystających z tych zajęć była niska. Ponadto osoby wykonujące te prace były najczęściej polecane z kręgu rodzinnego.

2.1.5. Potencjalna skłonność gospodarstw domowych do korzystania z pracy nierejestrowanej

Jednym z problemów poruszanych podczas badań była identyfikacja skali potencjalnego zapotrzebowania gospodarstw domowych na pracowników nierejestrowanych. Na początek podjęta została próba identyfikacji potrzeb gospodarstw domowych na różnego rodzaju usługi. Okazało się, że spośród 2200 gospodarstw domowych, których reprezentanci uczestniczyli w badaniu, większość (85,6%) nie planowała korzystania z żadnego rodzaju usług.

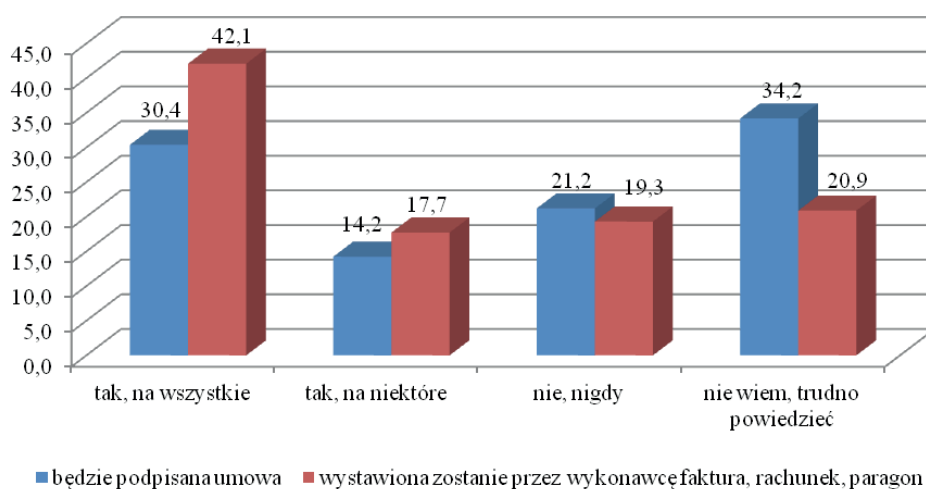
W ciągu najbliższego roku z różnego rodzaju usług planowano korzystać w 316 gospodarstwach domowych (14,4%). Zdecydowanie najczęściej członkowie gospodarstw domowych korzystać będą z usług fryzjerskich i kosmetycznych. Te usługi wskazało aż 62,7% respondentów (tab. V.37). Dwa razy rzadziej mieszkańcy województwa łódzkiego korzystać będą z usług świadczonych przez pracowników służby zdrowia. Korzystanie z nich planowano w co trzecim gospodarstwie domowym (29,1%). Z kolei co piąte gospodarstwo domowe zlecać będzie wykonanie usług budowlanych i instalacyjnych oraz naprawy samochodów na zewnątrz (po 19,6%). Najrzadziej wskazywane były przez respondentów usługi świadczone przez firmy/osoby zajmujące się ochroną budynków i mienia.

Tabela V.37. Rodzaje usług, z których korzystać będą w ciągu najbliższego roku gospodarstwa domowe (n=316)

Usługi	n wskazań	w %
usługi budowlane i instalacyjne	62	19,6
naprawy sprzętu elektrotechnicznego	12	3,8
usługi lekarskie i pielęgniarские	92	29,1
usługi fryzjerskie i kosmetyczne	198	62,7
udzielanie korepetycji	14	4,4
usługi krawieckie	6	1,9
prace domowe (np. sprząatanie)	3	0,9
usługi w zakresie opieki nad dzieckiem lub starszą osobą	3	0,9
usługi w zakresie ochrony i pilnowania mienia	1	0,3
prace ogrodniczo-rolnicze	17	5,4
naprawa samochodów	62	19,6
inne prace	1	0,3

Ponieważ respondenci wskazywali więcej niż jedną usługę udział procentowy nie sumuje się do 100 a liczba odpowiadających do 316.

Wśród gospodarstw domowych, których członkowie planowali korzystać z różnego rodzaju usług, w co trzecim świadczone będą one na podstawie podpisanej umowy (30,4%) (wykres V.47).

Wykres V.47. Skłonność do zatrudniania nierejestrowanego gospodarstw domowych (n=316) (w %)

Zamiar korzystania z nich za każdym razem bez podpisania umowy deklarował reprezentant co piątego gospodarstwa domowego (21,2%), a niepodpisywanie ich tylko w przypadku niektórych usług deklarowało 14,2% respondentów. Nieco rzadziej gospodarstwa domowe skłonne były do korzystania w ciągu najbliższego roku z usług, za które nie zostanie wystawiona faktura, rachunek lub paragon. Pobieranie za każdym razem tego rodzaju dokumentów deklarowało 42,1% uczestniczących w badaniu przedstawicieli gospodarstw domowych. Postawa taka wynikała z chęci posiadania dokumentów, mogących stanowić podstawę do dokonywania reklamacji. Dysponowanie nimi zmniejsza ryzyko, że usługa zostanie wykonana nierzetelnie. Daje również gwarancję odzyskania pieniędzy lub poprawienia błędów w przypadku nie należytego wywiązania się z jej wykonania przez osobę lub firmę, która ją będzie świadczyła. W co piątym gospodarstwie domowym planowano zlecenie wykonania usług i niepobieranie rachunków, czy faktury. Nieco niższy był odsetek gospodarstw domowych, w których tylko niektóre usługi planowano zlecić do

wykonania osobom lub firmie i nie prosić o wystawienie za nią faktury, rachunku czy paragonu. Udział tych osób wyniósł 17,7%.

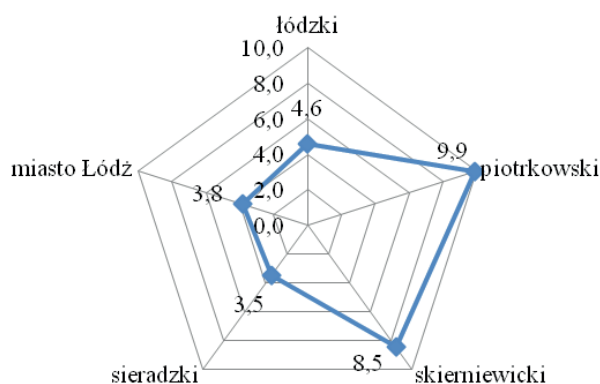
Należy w tym miejscu zwrócić uwagę na wysoki odsetek osób, które nie potrafiły określić, czy usługi, z których planują korzystać oni i ich rodzina będą wykonywane w sposób legalny czy też będą miały charakter pracy nierejestrowanej. Co trzeci nie wiedział, czy zostanie podpisana umowa na wykonanie usługi a co piąty nie potrafił powiedzieć, czy zostanie za wykonaną usługę wystawiona faktura, rachunek lub może paragon. Osoby te mogą również stanowić potencjalną grupę, która korzystać będzie z usług wykonywanych na rzecz ich gospodarstw domowych w sposób nierejestrowany. Mogli wybrać taką odpowiedź, gdyż nie chcieli, aby ktoś dowiedział się o ich planach w tym zakresie. W Polsce mamy bowiem do czynienia z cichym przyzwoleniem społecznym na tego rodzaju zachowania, ale też większość woli takie informacje zachować dla siebie, aby nie sprawiać problemów sobie i osobom, które w ten sposób zatrudniają.

Dalszej analizie poddane zostały odpowiedzi udzielone przez 135 respondentów, którzy deklarowali, że usługi, z których będą korzystać oni i ich rodzina będą wykonywane w formie pracy nierejestrowanej, tzn. nie zostanie za nie wystawiona faktura, paragon lub rachunek i/lub osoba świadcząca je na rzecz gospodarstwa domowego nie będzie miała pisemnej umowy na jej wykonanie. Poniżej opisano usługi, które będą wykonywane na rzecz gospodarstw domowych w sposób nierejestrowany.

Praca nierejestrowana w województwie łódzkim wykonywana będzie w ciągu najbliższego roku w co najmniej 6,1% gospodarstw domowych. Sformułowanie „co najmniej” użyte zostało celowo, gdyż ze względu na drażliwość analizowanej problematyki, jaką jest szara strefa rynku pracy i obawy uczestników badań przed ujawnieniem oferowania miejsc pracy nierejestrowanej lub świadczenia pracy w tej formie i ponoszeniem konsekwencji prawnych z tego tytułu, powoduje, że większość z nich nie chce mówić prawdy. Dlatego przyjmuje się, że badania tego rodzaju określają minimalną skalę występowania szarej strefy rynku pracy.

Rozkład przestrzenny natężenia pracy nierejestrowanej zaangażowanej do świadczenia usług na rzecz gospodarstw domowych w województwie łódzkim przedstawiają dane na wykresie V.48.

Największe natężenie pracy nierejestrowanej wystąpi w podregionie piotrkowskim, w którym co dziesiąty badany reprezentant gospodarstwa domowego deklarował zamiar korzystania z usług w sposób nierejestrowany. Wysoki poziom tego zjawiska wystąpi również w podregionie skierniewickim (8,5%), choć będzie on o 1,4 pkt proc. niższy niż w podregionie piotrkowskim. W najmniejszym zakresie popyt na pracę nierejestrowaną będzie zgłaszany przez gospodarstwa domowe w podregionie sieradzkim (3,5%).

Wykres V.48. Odsetek gospodarstw domowych korzystających z pracy nierejestrowanej w ciągu najbliższych 12 miesięcy wg podregionów

Większość gospodarstw domowych w województwie łódzkim będzie korzystała w sposób nierejestrowany z usług fryzjerskich i kosmetycznych (39,3%) (tab. V.38). Blisko dwa razy rzadziej usługi świadczone w ten sposób dotyczyć będą naprawy samochodów. Co dziesiąte gospodarstwo domowe korzystać będzie

z usług pracowników służby zdrowia w sposób nierejestrowany. W najmniejszym stopniu gospodarstwa domowe zainteresowane będą zatrudnianiem w ten sposób opiekunek do dzieci i osób starszych oraz korzystaniem z usług firm ochroniarskich (po 0,7%).

Tabela V.38. Gospodarstwa domowe, które będą korzystać z pracy nierejestrowanej w ciągu najbliższych 12 miesięcy wg rodzajów prac n=135

Rodzaje usług	n	w %
prace budowlane i instalacyjne	9	6,7
naprawa sprzętu elektrotechnicznego	3	2,2
usługi lekarskie i pielęgniarские	15	11,1
usługi fryzjerskie i kosmetyczne	53	39,3
korepetycje	8	5,9
prace domowe (np. sprzątanie)	3	2,2
opieka nad dzieckiem lub starszą osobą	1	0,7
ochrona i pilnowanie mienia	1	0,7
prace ogrodniczo-rolnicze	7	5,2
naprawa samochodów	28	20,7
inne prace	1	0,7
brak danych	6	4,4
Ogółem	135	100,0

Przedstawione teraz zostanie, w jaki sposób kształtować się będzie zapotrzebowanie gospodarstw domowych na poszczególne rodzaje usług w podregionach (tab. V.39). Poszczególne podregiony województwa łódzkiego różnią się przyszłym zapotrzebowaniem na usługi świadczone w sposób nierejestrowany. Gospodarstwa domowe w województwie łódzkim najczęściej będą zgłaszać zapotrzebowanie na usługi fryzjersko-kosmetyczne we wszystkich podregionach z wyjątkiem Łodzi. Warto dodać, iż w mieście tym stosunkowo niewielkie, w porównaniu do innych podregionów, zapotrzebowanie na ten rodzaj usług odnotowano również w przeszłości. W Łodzi natomiast zdecydowanie dominować będą naprawy samochodów. Odsetek gospodarstw domowych, które będą zgłaszały popyt na ten rodzaj prac wyniósł aż 75,9%. Co piąte gospodarstwo domowe w Łodzi będzie korzystało z usług fryzjerskich i kosmetycznych w sposób nierejestrowany. Należy zaznaczyć, że są to jedyne dwa rodzaje prac, które w ten sposób będą wykonywane na rzecz gospodarstw domowych zlokalizowanych w stolicy województwa łódzkiego.

Tabela V.39. Gospodarstwa domowe korzystające z pracy nierejestrowanej w ciągu ostatnich 12 miesięcy wg jej rodzajów i podregionów n=135 (w %)

Rodzaj usług	Podregiony				
	łódzki	piotrkowski	skierniewicki	sieradzki	m. Łódź
prace budowlane i instalacyjne	6,7	4,3	16,0	25,0	-
naprawa sprzętu elektrotechnicznego	6,7	2,1	-	8,3	-
usługi lekarskie i pielęgniarские	-	27,7	8,0	-	-
usługi fryzjerskie i kosmetyczne	53,3	55,3	32,0	33,3	24,1
korepetycje	6,7	6,4	8,0	8,3	-
prace domowe (np. sprzątanie)	-	-	8,0	-	-

opieka nad dzieckiem lub starszą osobą	-	-	4,0	-	-
ochrona i pilnowanie mienia	6,7	-	-	-	-
prace ogrodniczo-rolnicze	13,3	2,1	4,0	25,0	-
naprawa samochodów	6,7	-	20,0	-	75,9
inne prace	-	2,1	-	-	-

Drugim rodzajem usług, ze względu na częstotliwość wskazań, były w podregionie łódzkim i sieradzkim prace ogrodniczo-rolne. Przy czym w podregionie sieradzkim uplasowały się na drugim miejscu razem z pracami budowlano-instalacyjnymi. W podregionie piotrkowskim drugim rodzajem usług, na które najczęściej będzie zgłaszany popyt są usługi medyczne. Z kolei w podregionie skierniewickim na drugim miejscu znalazła się naprawa samochodów. Na terenie województwa łódzkiego znajdują się podregiony, gdzie gospodarstwa domowe jako jedyne będą zgłaszały wykonywanie pewnych rodzajów prac. Są to:

- ochrona i pilnowanie mienia, które wskazywano jedynie w podregionie łódzkim,
- prace domowe oraz opieka nad dzieckiem i osobą starszą, które wymieniano jedynie w podregionie skierniewickim.

Wśród gospodarstw domowych w Łódzkiem są również i takie, w których nie na wszystkie rodzaje prac będzie zgłaszane zapotrzebowanie. Są to:

- prace budowlano instalacyjne, ogrodniczo-rolne oraz korepetycje, których nie wskazywali respondenci z Łodzi,
- naprawa sprzętu elektrotechnicznego, o której nie wspominali reprezentanci gospodarstw domowych z podregionu skierniewickiego i Łodzi,
- usługi lekarskie i pielęgniarские, których nie wymieniali respondenci z podregionów: łódzkiego i sieradzkiego oraz z Łodzi,
- naprawa samochodów, której nie wskazywano w podregionach: piotrkowskim i sieradzkim.

Gospodarstwa domowe w województwie łódzkim najczęściej będą oferować miejsca pracy dla jednej osoby (tab. V.40). Tylko w przypadku usług budowlanych i instalacyjnych należy się spodziewać zapotrzebowania na większą liczbę pracowników – maksymalnie czterech. Przy czym jest to jedyny rodzaj usług, gdzie najczęściej zgłaszane będzie zapotrzebowanie na co najmniej dwóch pracowników. Oferty pracy nierejestrowanej zgłaszane przez gospodarstwa domowe dla większej liczby pracowników dotyczyć będą również prac ogrodniczo-rolnych. Praca w tej formie oferowana będzie nie tylko dla jednej czy dwóch, ale również dla trzech osób.

Tabela V.40. Gospodarstwa domowe wg planowanej liczby osób zatrudnianych w ramach pracy nierejestrowanej i wg jej rodzajów n=135

Rodzaje pracy	Liczba gospodarstw domowych deklarujących zatrudnienie:			
	1 osoby	2 osób	3 osób	4 osób
prace budowlane i instalacyjne	1	7	-	1
naprawa sprzętu elektrotechnicznego	2	1	-	-
usługi lekarskie i pielęgniarские	15	-	-	-
usługi fryzjerskie i kosmetyczne	45	7	-	-
korepetycje	7	1	-	-
prace domowe (np. sprząatanie)	3	-	-	-
opieka nad dzieckiem i osobami starszymi	1	-	-	-
ochrona i pilnowanie mienia	1	-	-	-
prace ogrodniczo-rolnicze	4	2	1	-
naprawa samochodów	28	-	-	-

Częstotliwość oferowania miejsc pracy nierejestrowanej przez podmioty gospodarcze jest zróżnicowana i zależy od rodzaju pracy (tab. V.41). Większość z tych prac będzie jednak świadczona w ten sposób wówczas, gdy członkowie gospodarstwa domowego uznają za konieczne skorzystanie z niej. Jedynie wówczas, gdy pojawi się taka potrzeba wykonywane będą w sposób nierejestrowany naprawy samochodów, zatrudniane będą opiekunki do osób starszych i dzieci, osoby wykonujące prace porządkowe oraz dokonywane będą naprawy sprzętu elektrotechnicznego. Pozostałe usługi będą wykonywane z różną częstotliwością. Prace budowlane i instalacyjne będą wykonywane w sposób nierejestrowany nie tylko wówczas, gdy pojawi się taka potrzeba, ale również systematycznie. Z usług lekarskich i pielęgniarских oraz fryzjerskich i kosmetycznych korzystać będą członkowie gospodarstw domowych zarówno wówczas, gdy pojawi się taka potrzeba, jak również systematycznie – raz lub dwa razy w miesiącu oraz sezonowo. Codziennie świadczone będą jedynie usługi ochroniarskie. Ciekawe natomiast jest to, że problem sezonowości nie pojawia się w przypadku prac budowlanych i instalacyjnych.

Tabela V.41. Gospodarstwa domowe wg planowanej częstotliwości korzystania z pracy nierejestrowanej i wg jej rodzajów n=135

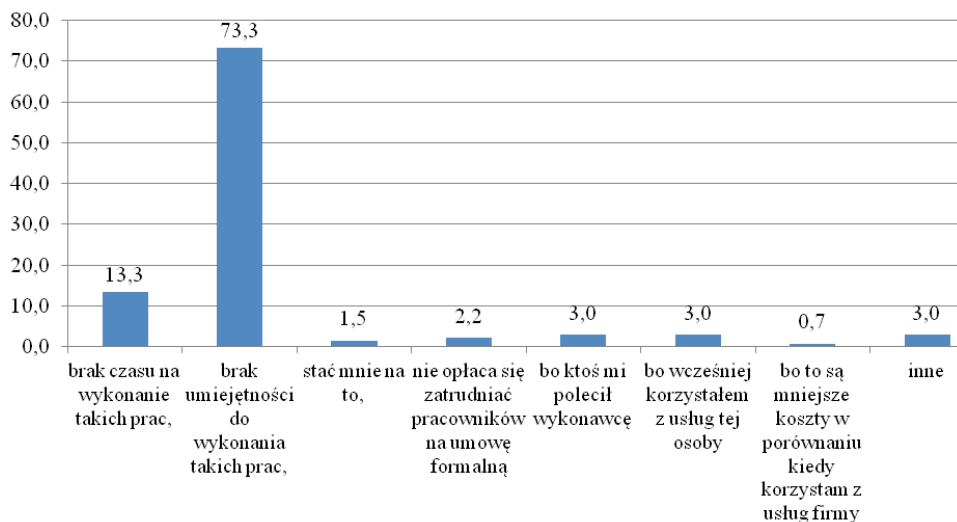
Rodzaje usług	Liczba gospodarstw domowych według częstotliwości wykonywania prac						
	systematycznie codziennie	systematycznie raz lub dwa w tygodniu	systematycznie raz lub dwa w miesiącu	sezonowo	sporadycznie według potrzeb, nie częściej niż 2-3 razy w roku	inne	nie wiem trudno powiedzieć
prace budowlane i instalacyjne	2	-	-	-	7	-	-
naprawa sprzętu elektrotechnicznego	-	-	-	-	2	-	1
usługi lekarskie i pielęgniarские	-	-	1	3	11	-	-
usługi fryzjerskie i kosmetyczne	-	-	14	3	35	-	1
korepetycji	-	4	3	-	1	-	-
prace domowe (sprząatanie)	-	2	-	-	1	-	-
opieka nad dzieckiem i osobami starszymi	-	-	-	-	1	-	-
ochrona i pilnowanie mienia	1	-	-	-	-	-	-
prace ogrodniczo-rolnicze	1	1	-	3	2	-	-
naprawa samochodów	-	-	-	-	27	1	-

Najczęściej wysokość wynagrodzenia za wykonaną pracę wahać się będzie od 21 do 50 zł netto za godzinę (wskazała ją najwięcej, bo 54 osoby) (tab. V.42). Najrzadziej wypłacana będzie stawka godzinowa za wykonaną pracę przekraczająca 51 zł netto. Nikt nie będzie wypłacał wynagrodzenia między 16 a 20 zł. Najwyższe wynagrodzenie, przekraczające 50 zł będzie wypłacane najczęściej za usługi lekarskie i pielęgniarские. Zapłatanie takiej stawki deklarował co drugi badany, który deklarował zamiar korzystania z tego rodzaju usług w sposób nierejestrowany (53,3%). Co trzecie gospodarstwo domowe, które będzie zlecało wykonanie naprawy samochodu w sposób nierejestrowany deklarowało wypłatanie wynagrodzenia za taką usługę w wysokości 51 zł netto za godzinę. Również wynagrodzenie, między 21 a 50 zł wypłacane będzie najczęściej za wykonanie tego rodzaju usługi (60,7%). Co drugi badany deklarował wypłatanie wynagrodzenia między 21 a 50 zł za usługi fryzjerskie i kosmetyczne. Najniżej wynagradzane będą osoby zatrudniane do wykonywania prac porządkowych. Większość respondentów (66,7%) deklarowała najniższą wysokość wynagrodzenia za wykonywanie na rzecz gospodarstwa domowego takich prac. Wahało się ono od 1 do 10 zł netto za godzinę.

Tabela V.42. Gospodarstwa domowe wg planowanej wysokości wynagrodzenia dla osób wykonujących pracę nierejestrowaną i wg jej rodzajów n=135

Rodzaje prac	wysokość stawki netto godzinowej w zł					
	od 1 do 10	od 11 do 15	od 16 do 20	od 21 do 50	51 i więcej	nie wiem trudno powiedzieć
prace budowlane i instalacyjne	2	3	-	3	1	-
naprawa sprzętu elektrotechnicznego	1	-	-	1	-	1
usługi lekarskie i pielęgniarские	1	1	-	4	8	1
usługi fryzjerskie i kosmetyczne	15	7	-	23	6	2
korepetycji	3	-	-	4	1	-
prace domowe (sprząatanie)	2	-	-	1	-	-
opieka nad dzieckiem i osobami starszymi	-	1	-	-	-	-
ochrona i pilnowanie mienia	-	1	-	-	-	-
prace ogrodniczo-rolnicze	2	1	-	-	1	3
naprawa samochodów	1	1	-	17	9	-

Najczęściej powodem korzystania w ciągu najbliższych 12 miesięcy przez gospodarstwa domowe w województwie łódzkim z usług w sposób nierejestrowany jest brak umiejętności do wykonania tego pewnych prac. Taki powód planowanego zatrudnienia w tej formie deklarowało aż 73,3% badanych (wykres V.49). W co dziesiątym gospodarstwie domowym korzystanie z różnego rodzaju usług w sposób nierejestrowany jest wynikiem braku czasu domowników, potrzebnego na ich wykonanie. Pozostałe powody będą miały znacznie mniejszy wpływ na skalę świadczenia na rzecz gospodarstw domowych usług i wykonywanie dla nich pewnych prac w sposób nierejestrowany. Najmniejszy wpływ będzie miał fakt, że usługi świadczone w sposób nierejestrowany są tańsze. Powód taki podało jedynie 0,7% respondentów.

Wykres V.49. Powody planowanego w ciągu najbliższych 12 miesięcy korzystania z usług przez gospodarstwa domowe w sposób nierejestrowany (n=135)

Z powodu braku czasu najczęściej zlecane będzie wykonanie w ramach pracy nierejestrowanej naprawy samochodu. Powód ten podawał co drugi respondent (50,0%), który deklarował, że właśnie w tej formie będzie korzystał z usług osób lub firm zajmujących się naprawą pojazdów. Brak umiejętności do wykonania pewnych prac najczęściej stanowić będzie bodziec do korzystania w sposób nierejestrowany z usług

fryzjerskich i kosmetycznych (tab. V.43). Dobra sytuacja materialna będzie motywem dla gospodarstw domowych deklarujących chęć zatrudnienia w ciągu roku osób do sprzątanía w domu oraz do korzystania z usług fryzjerów i kosmetyczek. Głównym powodem zatrudniania w sposób nierejestrowany pracowników do wykonywania prac ogrodniczo-rolnych i budowlano-instalacyjnych jest przekonanie, że podpisywanie z nimi umów o pracę jest nieopłacalne. Powód ten wskazywany był dwa razy rzadziej przez osoby, które deklarowały korzystanie z prac budowlano-instalacyjnych niż w przypadku prac ogrodniczo-rolnych. Osoby z polecenia zatrudniane będą do wykonywania prac budowlano-instalacyjnych, ogrodniczo-rolnych, opieki nad osobami zależnymi oraz świadczenia usług fryzjersko-kosmetycznych. Również doświadczenia wyniesione z wcześniejszych kontaktów będą miały wpływ na zatrudnianie przez gospodarstwa domowe pracowników nierejestrowanych. Wcześniejsze korzystanie z takich usług stanowić będzie przesłankę do korzystania z usług fryzjerskich i kosmetycznych dla co drugiego gospodarstwa domowego i korzystania z korepetycji oraz osób wykonujących prace ogrodniczo-rolne w co czwartym gospodarstwie domowym. Mniejsze koszty stanowić będą motywację jedynie do zlecenia wykonania w sposób nierejestrowany naprawy samochodów.

Tabela V.43. Gospodarstwa domowe wg powodu planowania korzystania z usług w sposób nierejestrowany i wg jej rodzajów (n=135)

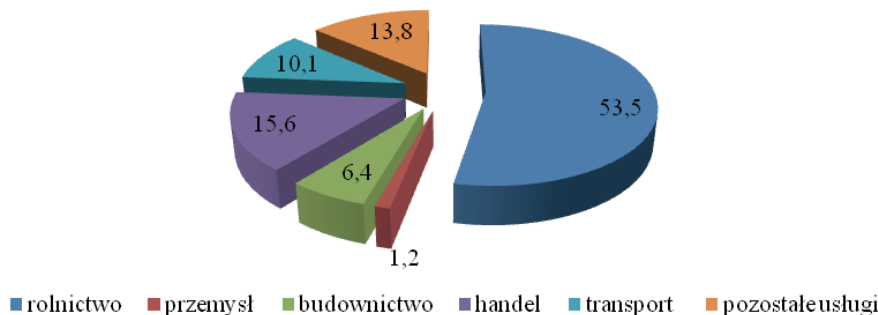
Rodzaje usług	Powody							
	brak czasu na wykonanie takich prac	brak umiejętności do wykonania takich prac	stać mnie na to	nie opłaca się zatrudnić pracowników na umowę formalną	bo ktoś mi polecił wykonać	bo wcześniej korzystałem z usług tej osoby	bo to są mniejsze koszty w porównaniu kiedy korzystam z usług firmy	inne
prace budowlane i instalacyjne	16,7	6,1	-	33,3	25,0	-	-	-
naprawa sprzętu elektrotechnicznego	5,6	2,0	-	-	-	-	-	-
usługi lekarskie i pielęgniarskie	-	15,2	-	-	-	-	-	-
usługi fryzjerskie i kosmetyczne	5,6	47,5	50,0	-	25,0	50,0	-	25,0
korepetycje	5,6	6,1	-	-	-	25,0	-	-
prace domowe (np. sprzątanie)	5,6	1,0	50,0	-	-	-	-	-
opieka nad dzieckiem lub starszą osobą	-	-	-	-	25,0	-	-	-
ochrona i pilnowanie mienia	-	1,0	-	-	-	-	-	-
prace ogrodniczo-rolnicze	11,1	1,0	-	66,7	25,0	25,0	-	50,0
naprawa samochodów	50,0	19,2	-	-	-	-	100,0	0,0

2.2. Popyt pracodawców na pracę nierejestrowaną

2.2.1. Charakterystyka osób prowadzących działalność gospodarczą

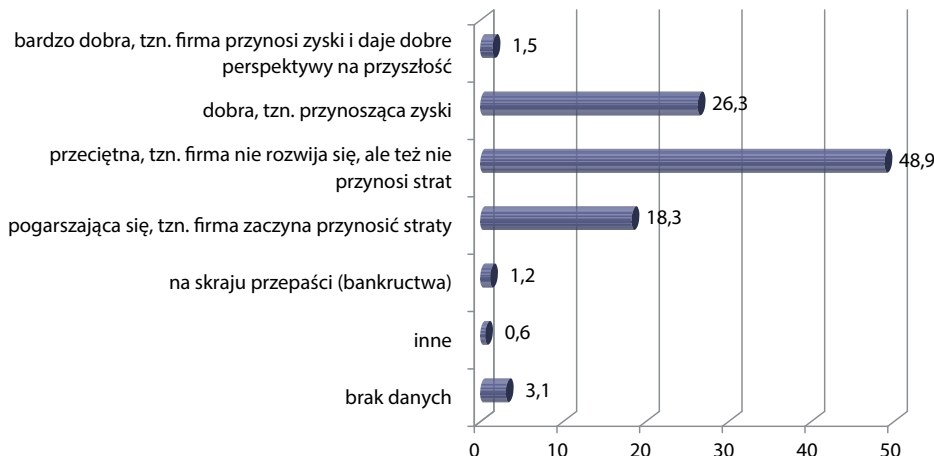
W tej części raportu analiza popytu pracodawców na pracę nierejestrowaną będzie prowadzona na podstawie danych dotyczących osób będących głowami obserwowanych gospodarstw domowych, którzy prowadzili rolniczą i/lub pozarolniczą działalność gospodarczą.

W badanej zbiorowości pełnoletnich, aktywnych zawodowo głów gospodarstw domowych znalazło się 327 osób (14,9% całej badanej zbiorowości), które w momencie badania prowadziły rolniczą lub pozarolniczą działalność gospodarczą. Co druga spośród nich (53,5%) prowadziła rolniczą działalność gospodarczą (wykres V.50). Dwie osoby łączyły prowadzenie tego rodzaju działalności z działalnością handlową. Drugą pod względem liczebności grupę stanowiły osoby, które zajmowały się handlem 15,6%. Najmniej liczną grupę stanowili właściciele lub współwłaściciele przedsiębiorstw przemysłowych (1,2%).

Wykres V.50. Struktura respondentów, którzy prowadzili działalność gospodarczą wg sektorów gospodarki narodowej (n=327)

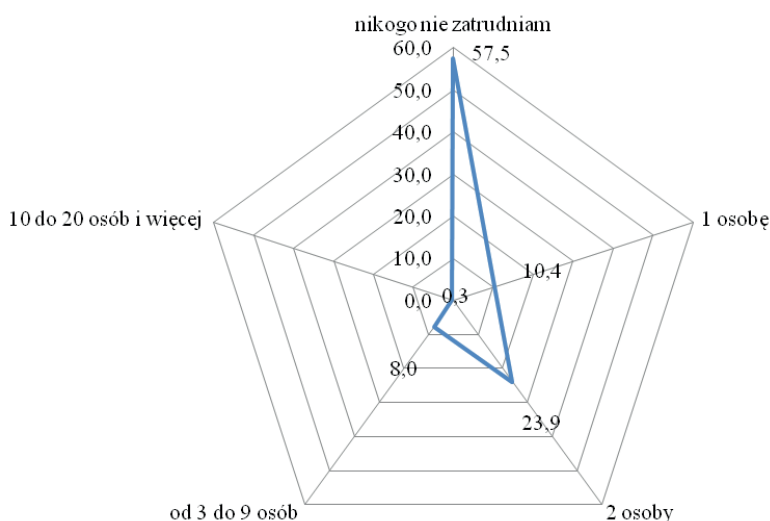
W badanej zbiorowości znalazł się również znaczny odsetek osób, które świadczyły różnego rodzaju usługi (13,8%). Najczęściej prowadzona działalność związana była z usługami dla osób prowadzących działalność rolniczą – wskazało je 7 osób. Nieco rzadziej prowadzona działalność polegała na świadczeniu usług medycznych – 6 osób. Trzy osoby świadczyły usługi informatyczne a dwie krawieckie. Pozostałe rodzaje usług wskazywane były przez pojedyncze osoby.

Wykres V.51. Sytuacja ekonomiczna podmiotu gospodarczego prowadzonego przez respondentów (n=327)

Respondenci prowadzący rolniczą lub pozarolniczą działalność gospodarczą nie oceniali sytuacji ekonomicznej swojej firmy optymistycznie. Większość z nich (48,9%) określiła ją jako przeciętną (wykres V.51). Prowadzona przez nich firma znajdowała się w stagnacji, nie rozwijała się, ale też nie przynosiła strat. Blisko co piąty badany (19,6%) uważał, że sytuacja ekonomiczna jego firmy jest zła, czyli zaczyna przynosić straty lub też podmiot znajduje się na skraju bankructwa. Wśród respondentów znaleźli się również przedsiębiorcy, którzy oceniali sytuację ekonomiczną swojej firmy lub gospodarstwa rolnego bardzo optymistycznie. Blisko co trzeci badany (27,8%) ocenił sytuację swojej firmy wysoko – 1,5% deklaruowało, że firma przynosi zyski i daje dobre perspektywy na przyszłość, a 26,5% uważało, że prowadzona przez nich działalność jedynie przynosi zysk.

Większość uczestniczących w badaniu przedsiębiorców to osoby prowadzące mikropodmioty, zatrudniające co najwyżej 9 pracowników. Tylko jeden respondent prowadził małą firmę, w której zatrudniał 10 lub więcej osób. Uczestniczący w badaniu przedsiębiorcy najczęściej prowadzili jednoosobową działalność gospodarczą (57,5%) (wykres V.52). Co dziesiąty (10,4%) zatrudniał jedną osobę a 23,9% zatrudniało dwóch pracowników.

Wykres V.52. Wielkość podmiotów gospodarczych prowadzonych przez respondentów (w %) (n=327)

Respondentów, którzy prowadzili rolniczą lub pozarolniczą działalność gospodarczą zapytano o to czy oferowali miejsca pracy w ramach szarej strefy rynku pracy oraz czy planują zatrudniać pracowników w taki sposób. Kolejny podrozdział opisuje, jak wyglądała ich dotychczasowa i potencjalna skłonność do zatrudniania pracowników w sposób nierejestrowany.

2.2.2. Dotychczasowa skłonność do oferowania miejsc pracy nierejestrowanej

Dotychczasowa skłonność uczestniczących w badaniu przedsiębiorców do oferowania miejsc pracy nierejestrowanej była niewielka. Większość uczestniczących w badaniu pełnoletnich, aktywnych zawodowo głów gospodarstw domowych prowadzących działalność gospodarczą nie zatrudniała w ciągu ostatnich pięciu lat pracowników w sposób nierejestrowany (290 osób, tj. 88,7%).

Niepokojący jest natomiast najczęściej wskazywany przez nich powód takiej decyzji. Większość z nich nie oferowała tego rodzaju miejsc pracy, bo nie odczuwała takiej potrzeby. Odpowiedź taką wskazało aż 40% respondentów (tab. V.44).

Można wysunąć więc przypuszczenie, że gdyby pojawiła się potrzeba szybkiego zatrudnienia pracownika na krótki okres, osoby takie mogłyby zdecydować się na zatrudnienie w sposób nierejestrowany. Wy-

daje się, że strach przed konsekwencjami prawnymi i karami za zatrudnianie nierejestrowane pracowników nie ma większego znaczenia przy podejmowaniu decyzji o formie zatrudnienia pracowników. Co trzeci badany zwracał uwagę na to, że oferowanie miejsc pracy w ramach szarej strefy rynku pracy jest niezgodne z prawem a jedynie 13,8% obawiało się kar i konsekwencji, jakie niesie ze sobą wykrycie tego rodzaju nieprawidłowości. Od zatrudniania pracowników w ten sposób w niewielkim stopniu odstraszały problemy, które mogą się pojawić gdy pracownik taki ulegnie wypadkowi podczas wykonywania swoich obowiązków zawodowych. Co dziesiąty respondent nie zdecydował się na zatrudnienie pracownika nierejestrowanego, ponieważ bał się konsekwencji, które musiałby ponieść gdyby taka sytuacja zaistniała. Pracodawcy w najmniejszym stopniu boją się problemów związanych z egzekwowaniem od pracownika rzetelnego wykonywania powierzonych mu prac oraz przestrzegania zasad obowiązujących w firmie. Na obawy z dyscyplinowaniem pracownika nierejestrowanego wskazywało jedynie 4,5% badanych przedsiębiorców.

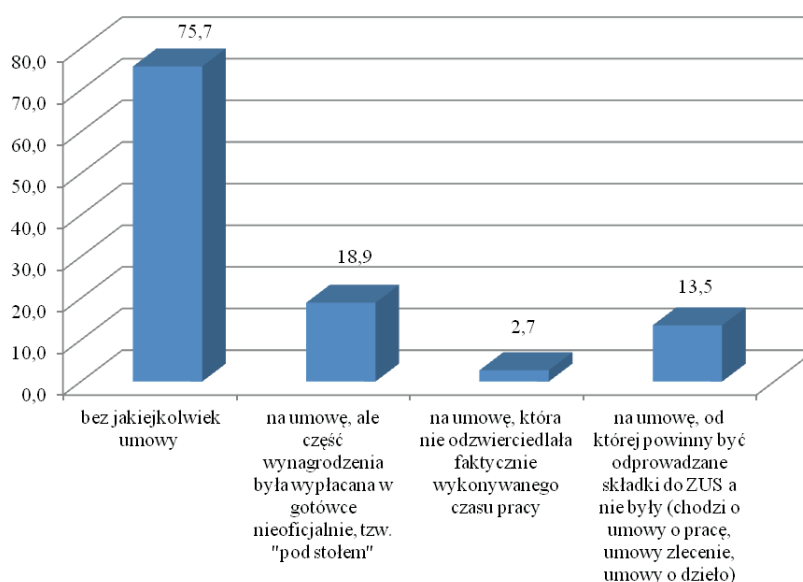
Tabela V.44. Powody niezatrudniania pracowników w sposób nierejestrowany (n=290)

Powody	n wskazań	w %
bo to jest niezgodne z prawem	89	30,7
boję się konsekwencji, kary	40	13,8
boję się problemów, w sytuacji kiedy pracownik ulegnie wypadkowi	30	10,3
bo pracownik może odejść z dnia na dzień	19	6,6
zatrudnienie w tej formie utrudnia dyscyplinowanie pracownika	13	4,5
nie było takiej potrzeby	116	40,0
bo mnie nie stać	18	6,2
inne	22	7,6
brak danych	11	3,8

Respondenci mogli wybierać więcej niż jedną odpowiedź więc udziały procentowe wskazań nie sumują się do 100 a suma wszystkich odpowiedzi do 290

W ciągu ostatnich pięciu lat pracowników nierejestrowanych zatrudniał ok. co dziesiąty uczestniczący w badaniu przedsiębiorca (11,3%, tj. 37 osób). Najczęściej decydowali się na zatrudnienie całkowicie nierejestrowane, czyli bez podpisywania jakiegokolwiek umowy o pracę (75,7% wskazań) (wykres V.53). Zatrudnienie częściowo nierejestrowane oraz unikanie płacenia składek na ZUS były stosowane znacznie rzadziej. Podpisywanie umów z pracownikiem, w których wpisywana wysokość wynagrodzenia była niższa od rzeczywiście wypłacanego pracownikowi była stosowana trzy razy rzadziej niż zatrudnienie pracownika bez jakiegokolwiek pisemnej umowy o pracę. Na stosowanie tego rodzaju praktyk wskazywał blisko co piąty (18,9%) badany przedsiębiorca zatrudniający pracowników w sposób nierejestrowany. Najrzadziej decydowali się na podpisywanie umów, w których wpisany czas pracy pracownika był znacznie niższy niż ten, który w rzeczywistości poświęcał na wykonywanie powierzonych mu zadań.

Pracownicy, z którymi nie podpisywali pisemnej umowy o pracę najczęściej zatrudniani byli przez pracodawców z podregionu skierniewickiego i stolicy województwa łódzkiego. Tę formę zatrudnienia stosowało 8 uczestniczących w badaniu pracodawców z regionu skierniewickiego (4 pracodawców z powiatu łęczyckiego, 2 z powiatu kutnowskiego i po 1 z powiatu łowickiego i skierniewickiego) i 7 z Łodzi. Nieco rzadziej zatrudniali w ten sposób pracowników uczestniczący w badaniu pracodawcy z podregionu sieradzkiego. Pisemnych umów ze swoimi pracownikami nie podpisywało w ciągu pięciu ostatnich pięciu lat sześciu pracodawców, którzy prowadzili swoją działalność na terenie podregionu sieradzkiego (3 z powiatu wieluńskiego, po 1 z powiatów wierszowskiego i sieradzkiego oraz poddębickiego) Najrzadziej tę formę zatrudnienia stosowali pracodawcy z podregionów: łódzkiego i piotrkowskiego – odpowiednio po 5 i 3 wskazania. W podregionie łódzkim taką formę zatrudnienia stosowało 3 pracodawców z powiatu zgierskiego oraz po 1 z powiatu łódzkiego wschodniego i brzezińskiego). W podregionie piotrkowskim wszyscy pracodawcy, którzy zatrudniali w ten sposób pracowników prowadzili działalność na terenie Piotrkowa Trybunalskiego.

Wykres V.53. Skłonność pracodawców do oferowania miejsc pracy w szarej strefie rynku pracy (w %) (n=37)

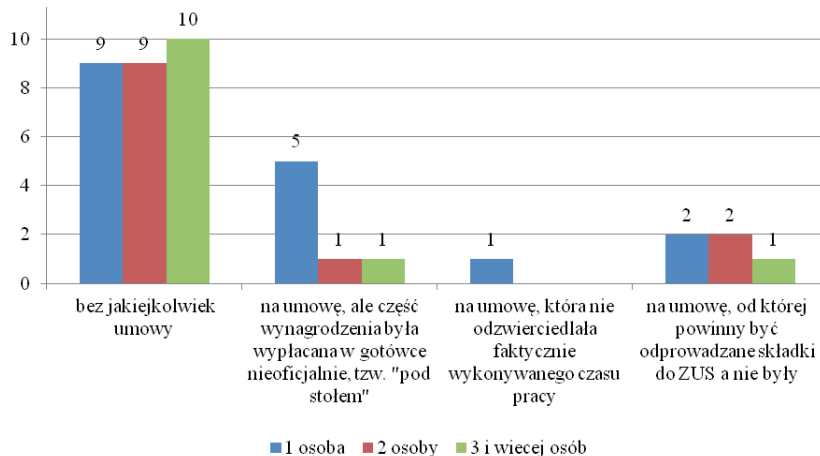
Respondenci mogli wybierać więcej niż jedną odpowiedź więc udziały procentowe wskazań nie sumują się do 100

Nieco inaczej wyglądała sytuacja w przypadku zatrudnienia częściowo nierejestrowanego. Umowy pisemne z pracownikami, w których wpisana była niższa kwota wynagrodzenia niż ta, którą wypłacano w rzeczywistości nie były zawierane przez pracodawców z podregionu sieradzkiego i z Łodzi. Umowy takie najczęściej podpisywali pracodawcy z podregionu łódzkiego (5 wskazań), przy czym czterech spośród nich prowadziło działalność na terenie powiatu zgierskiego a 1 w powiecie brzezińskim. Pojedyncze przypadki takiej formy zatrudnienia pracowników dotyczyły pracodawców z podregionu piotrkowskiego (Piotrków Trybunalski) i skierniewickiego (powiat kutnowski). Z kolei zawarcie umowy pisemnej, w której wpisany czas pracy pracownika był niższy niż w rzeczywistości, deklarował tylko jeden uczestniczący w badaniu pracodawca, który swoją działalność prowadził na terenie podregionu łódzkiego, w powiecie zgierskim. Odprowadzania należnych składek do ZUS unikało po dwóch pracodawców z podregionu łódzkiego i sieradzkiego oraz jeden prowadzący działalność gospodarczą na terenie podregionu skierniewickiego (powiat łowicki). W podregionie łódzkim był to 1 pracodawca z powiatu łódzkiego wschodniego i 1 z powiatu zgierskiego. Pracodawcy z podregionu sieradzkiego, którzy nie odprowadzali należnych składek do ZUS prowadzili działalność na terenie powiatu sieradzkiego.

Pracodawcy, którzy zatrudniają pracowników nierejestrowanych nie ograniczają się jedynie do jednej formy zatrudnienia nierejestrowanego lub częściowo nierejestrowanego. Wśród uczestniczących w badaniu pracodawców, którzy deklarowali, że w ciągu pięciu ostatnich lat zatrudniali pracowników w sposób nierejestrowany, osoby, które zatrudniały pracowników bez podpisania jakiegokolwiek umowy o pracę zatrudniały również pracowników na umowę o pracę, w której wpisywali niższą wysokość wynagrodzenia niż tą, którą wypłacali pracownikowi w rzeczywistości (4 osoby). Znalazł się wśród nich również jeden pracodawca, który zatrudniał również osoby na podstawie pisemnej umowy nieodzwierciedlającej faktycznie wykonywanego czasu pracy. Z kolei jeden respondent, zatrudniał pracowników, którym w umowie wpisał zarówno zaniżoną wysokość wynagrodzenia, jak również krótszy niż faktycznie przepracowany czas pracy.

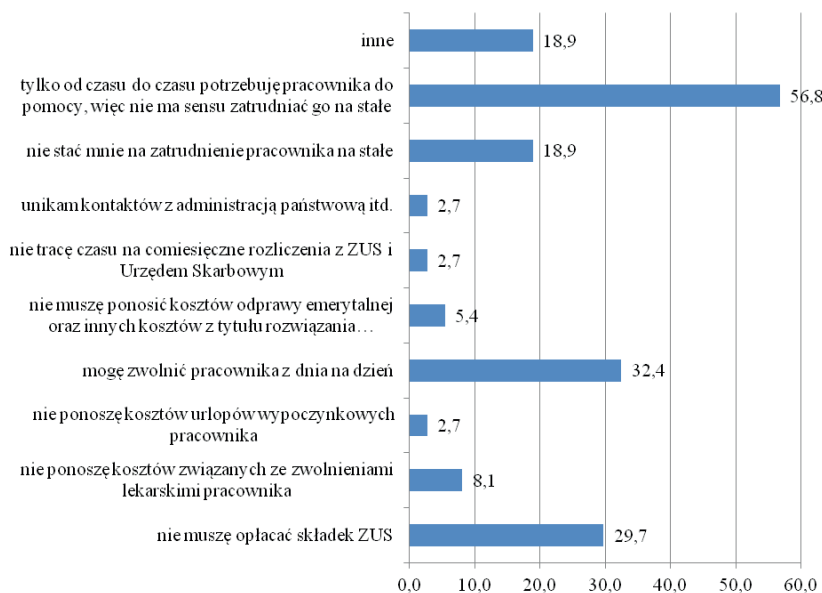
Wyniki badań wskazują, że pracodawcy zatrudniający pracowników na umowę ustną nie boją się kar w przypadku wykrycia tego rodzaju nieprawidłowości. Nie mają oporów przed zatrudnianiem w ten sposób większej liczby pracowników. Dziewięciu zatrudniało w ten sposób w ciągu ostatnich pięciu lat dwie

osoby a dziesięciu oferowało pracę bez podpisywania jakiegokolwiek umowy pisemnej co najmniej trzem osobom (trzy osoby zatrudniało dwóch pracodawców, cztery osoby zatrudnił jeden a siedmiu badanych przedsiębiorców zatrudniało w tej formie aż 30 osób) (wykres V.54). Na zatrudnienie częściowo nierejestrowane pracodawcy nie tylko decydują się rzadziej, ale również liczba zatrudnianych w ten sposób osób jest znacznie mniejsza. Na umowę, w której wpisane było niższe wynagrodzenie od tego, które w rzeczywistości wypłacane było pracownikowi, respondenci zatrudniali najczęściej jedną osobę.

Wykres V.54. Liczba osób, które w ciągu ostatnich 5 lat były zatrudniane przez respondentów prowadzących działalność gospodarczą w sposób nierejestrowany wg charakteru zatrudnienia

Najczęściej pracodawcy decydują się na zatrudnienie pracowników nierejestrowanych wówczas, gdy pojawi się chwilowy wzrost zapotrzebowania na oferowane przez firmę produkty lub usługi. W rolnictwie może to być związane z koniecznością pomocy w wykonaniu krótkotrwałych prac sezonowych. Co drugi uczestniczący w badaniu pracodawca (21 osób) jako powód zatrudnienia pracownika nierejestrowanego wskazywał właśnie potrzebę zatrudnienia pracownika do pomocy na krótki okres (wykres V.55).

Wykres V.55. Powody zatrudniania pracowników nierejestrowanych (w %) (n=37)

Ponieważ respondenci mogli wskazywać co najwyżej trzy odpowiedzi udział procentowy nie sumują się do 100

W przypadku pojawienia się takiej potrzeby najczęściej stosowaną formą było zatrudnienie bez podpisania jakiegokolwiek umowy o pracę. Wśród respondentów, którzy wskazali ten powód przeważającą większość (19 osób) stanowiły osoby, które zatrudniały w ciągu ostatnich pięciu lat pracowników jedynie na podstawie ustnej umowy o pracę. Pracodawcy doceniają również możliwość szybkiego rozstania się z pracownikiem, z którego pracy nie są zadowoleni. Co trzeci badany wskazywał jako powód zatrudnienia pracownika nierejestrowanego właśnie możliwość zwolnienia go z dnia na dzień (12 osób). Powód ten wskazywany był najczęściej przez osoby, które zatrudniały pracowników bez podpisania jakiegokolwiek umowy pisemnej (11 osób). Praca wykonywana wyłącznie na podstawie umowy ustnej nie tylko daje możliwość szybkiego pozbycia się niechcianego pracownika, ale również oszczędza pracodawcy wypłacenia odprawy czy też pamiętania o okresie wypowiedzenia. Nieco niższy był udział osób, które wskazywały jako powód zatrudnienia pracowników w sposób nierejestrowany oszczędności dzięki pomijaniu obowiązku wpłacania za taką osobę składek do ZUS. Ten powód oferowania miejsc pracy nierejestrowanej wskazało 11 respondentów (wykres V.51). Brak obowiązku niepłacenia składek do ZUS wskazywany był przez co drugą osobę, która w ciągu ostatnich pięciu lat zatrudniała pracowników, z którymi nie zawierała umowy pisemnej (6 osób). Trzy osoby, które wskazały to wyjaśnienie zatrudniały w ciągu ostatnich pięciu lat pracowników na umowę, w której wpisana wysokość wynagrodzenia była niższa od rzeczywiście otrzymanego i 3 osoby, które nie odprowadzały zatrudnionym na podstawie pisemnej umowy o pracę pracownikom składek do ZUS (tab. V.45).

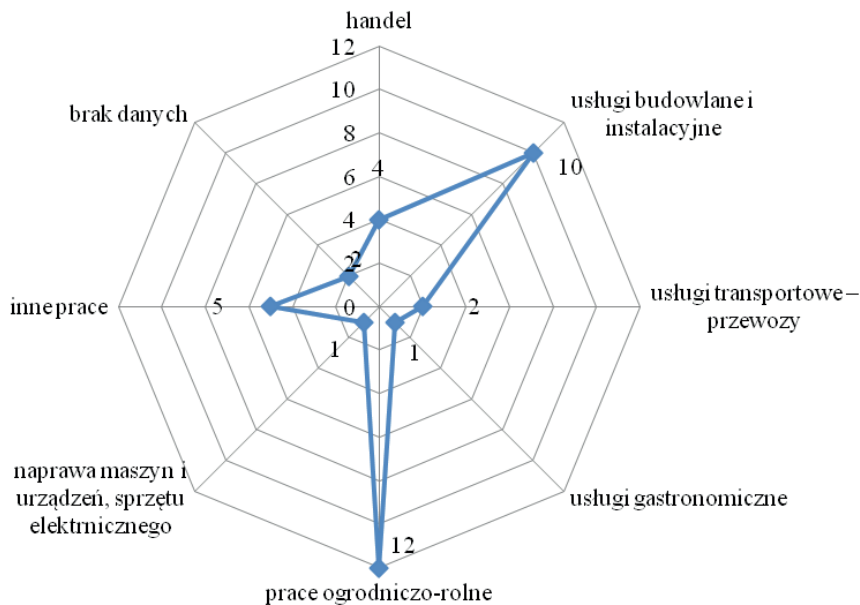
Tabela V.45. Formy zatrudnienia pracowników nierejestrowanych stosowane w ciągu ostatnich pięciu lat w porównaniu z powodem ich stosowania

Powody	Formy zatrudnienia			
	bez jakiegokolwiek umowy	na umowę, ale część wynagrodzenia była wypłacana w gotówce nieoficjalnie, tzw. „pod stołem”	na umowę, która nie odzwierciedlała faktycznie wykonywanego czasu pracy	na umowę, od której powinny być odprowadzane składki do ZUS a nie były
nie muszę opłacać składek ZUS	6	3		3
nie ponoszę kosztów związanych ze zwolnieniami lekarskimi pracownika	1	1		2
nie ponoszę kosztów urlopów wypoczynkowych pracownika	1	0		
mogę zwolnić pracownika z dnia na dzień	11	2		
nie muszę ponosić kosztów odprawy emerytalnej oraz innych kosztów z tytułu rozwiązania stosunku pracy	1	1		
nie tracę czasu na comiesięczne rozliczenia z ZUS i Urzędem Skarbowym	1	0		1

unikam kontaktów z administracją państwową itd.	1	0		
nie stać mnie na zatrudnienie pracownika na stałe	4	2		2
tylko od czasu do czasu potrzebuję pracownika do pomocy, więc nie ma sensu zatrudniać go na stałe	19	3	1	2
inne	5	2	1	2

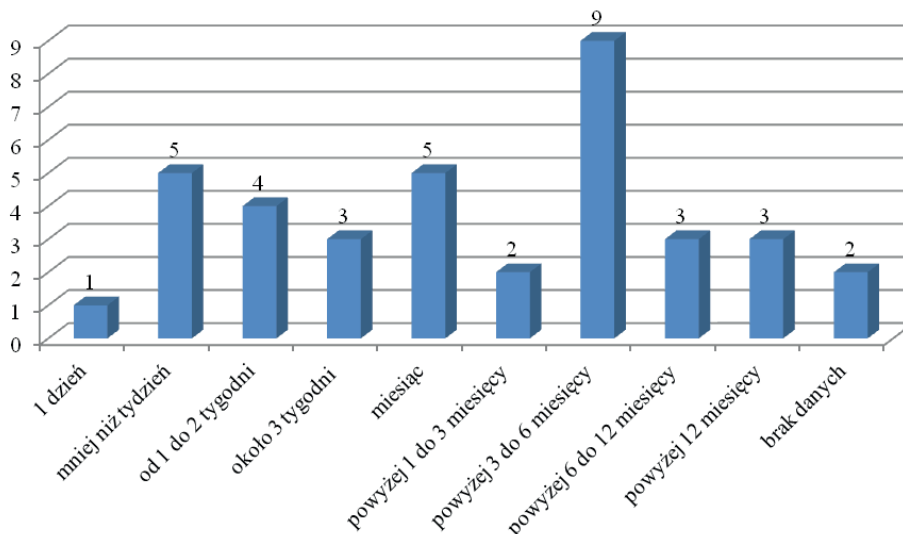
Zła sytuacja ekonomiczna firmy czy gospodarstwa rolnego oraz chęć uniknięcia kosztów wynikających z uprawnień pracowniczych do płatnego urlopu wypoczynkowego, zwolnienia lekarskiego na czas choroby czy kosztów odprawy osób przechodzących na emeryturę, mają mniejszy wpływ na podejmowanie decyzji o zatrudnieniu nierejestrowanym pracownikom. Powody te były wskazywane znacznie rzadziej (wykres V.55). Zła sytuacja ekonomiczna firmy, czy prowadzonego gospodarstwa rolnego nie stanowiła przesłanki do zatrudniania pracowników na umowę o pracę, w której wpisany czas pracy nie odzwierciedlał faktycznie przepracowanego (tab. V.45). Brak środków na zatrudnienie pracownika częściej był powodem zatrudniania pracowników na podstawie umowy ustnej (4 osoby) niż wpisania w umowie niższej kwoty wynagrodzenia niż wypłacane w rzeczywistości (2 osoby) czy też nieodprowadzania składek do ZUS (2 osoby). Brak konieczności ponoszenia kosztów związanych z płatnym urlopem wypoczynkowym pracowników wskazał tylko jeden pracodawca, który w ciągu ostatnich pięciu lat powierzał wykonanie zadań zawodowych pracownikom, z którymi nie podpisywał umowy o pracę. Unikanie ponoszenia kosztów związanych z pobytem pracownika na zwolnieniu lekarskim było powodem unikania płacenia składek do ZUS w przypadku dwóch osób. W ten sposób uzasadniła zatrudnienie pracownika bez podpisania umowy o pracę jedna osoba i jedna osoba wskazała go, jako powód zatrudnienia pracownika na umowę, w której wpisana została niższa wysokość wynagrodzenia niż to, które w rzeczywistości było pracownikowi wypłacane. Unikanie ponoszenia kosztów odprawy emerytalnej i innych związanych z rozwiązaniem stosunku pracy stanowiło powód zatrudnienia pracownika jedynie na umowę ustną w przypadku jednego pracodawcy. Powód ten stanowił również przesłankę do zatrudnienia pracownika na podstawie pisemnej umowy o pracę, w której wpisana wysokość wynagrodzenia nie odzwierciedlała faktycznie wypłacanego.

Pracownicy najczęściej zatrudniani byli w sposób nierejestrowany do wykonywania różnego rodzaju prac w gospodarstwach rolnych. Wpływ na to ma zapewne specyfika wykonywanej w nich pracy, związana z sezonowością i najczęściej krótkim okresem zatrudnienia. Nazatrudnianie w formie pracy nierejestrowanej osób do wykonania prac ogrodniczo-rolnych wskazało 12 uczestniczących w badaniu przedsiębiorców oferujących takie miejsca pracy (wykres V.56). Drugim rodzajem prac, do wykonania których pracodawcy najczęściej zatrudniają pracowników nierejestrowanych są usługi budowlane i instalacyjne. W przypadku tych prac miejsca pracy w ramach szarej strefy rynku pracy oferowało 10 uczestniczących w badaniu przedsiębiorców. Najmniej liczną grupę stanowili respondenci, którzy zatrudniali pracowników nierejestrowanych do wykonania napraw maszyn i urządzeń oraz w gastronomii (po 1 wskazaniu).

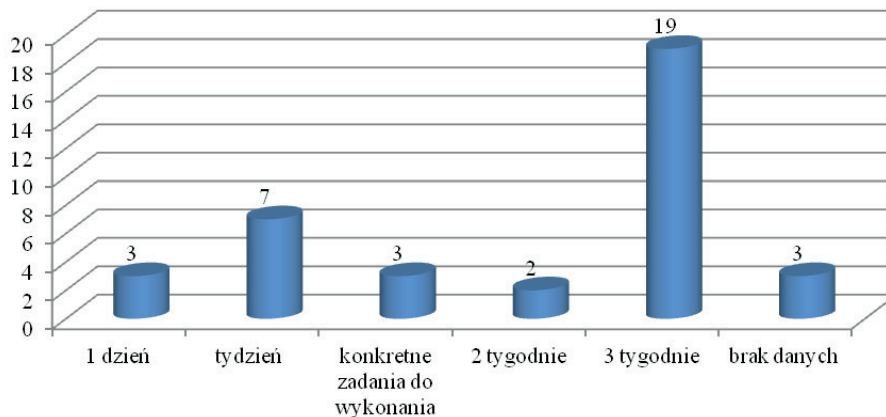
Wykres V.56. Prace wykonywane przez zatrudnionych w sposób nierejestrowany pracowników (n=37)

Pracownicy nierejestrowani nie zawsze zatrudniani są w ten sposób na krótki okres. Zdarza się, że świadczą pracę w ten sposób przez pół roku a niekiedy nawet rok lub dłużej. Uczestniczący w badaniu pracodawcy, którzy zatrudniali pracowników nierejestrowanych angażowali ich w ten sposób najczęściej co najmniej przez tydzień, ale nie dłużej niż miesiąc (wykres V.57). Niewiele mniej liczną grupę stanowili respondenci, którzy zatrudniali pracowników w tej formie dłużej, od 3 miesięcy do pół roku. Co najwyżej na jeden dzień pracownicy zatrudniani byli przez 6 respondentów. Tyle samo wyniosła liczba badanych, którzy zatrudniali pracowników nierejestrowanych dłużej niż pół roku.

Wykres V.57. Okres, na który najczęściej byli zatrudniani pracownicy nierejestrowani (n=37)

Pracownicy nierejestrowani byli w różny sposób wynagradzani za wykonywaną pracę. Różny był bowiem średni czas pracy, za jaki pracownicy nierejestrowani otrzymywali wynagrodzenie. Najczęściej uczestniczący w badaniu pracodawcy zatrudniający w ten sposób pracowników wypłacali im wynagrodzenia po trzech tygodniach pracy. Taki okres deklarowało 19 respondentów (wykres V.58). Nieco mniej liczna była grupa osób, które wypłacały wynagrodzenie swoim nierejestrowanym pracownikom po tygodniu pracy (7 osób) oraz tych które wypłacały je tego samego dnia lub zaraz po wykonaniu powierzonego zadania (6 osób).

Wykres V.58. Średni czas pracy pracowników nierejestrowanych, za który otrzymywali wynagrodzenie (n=37)

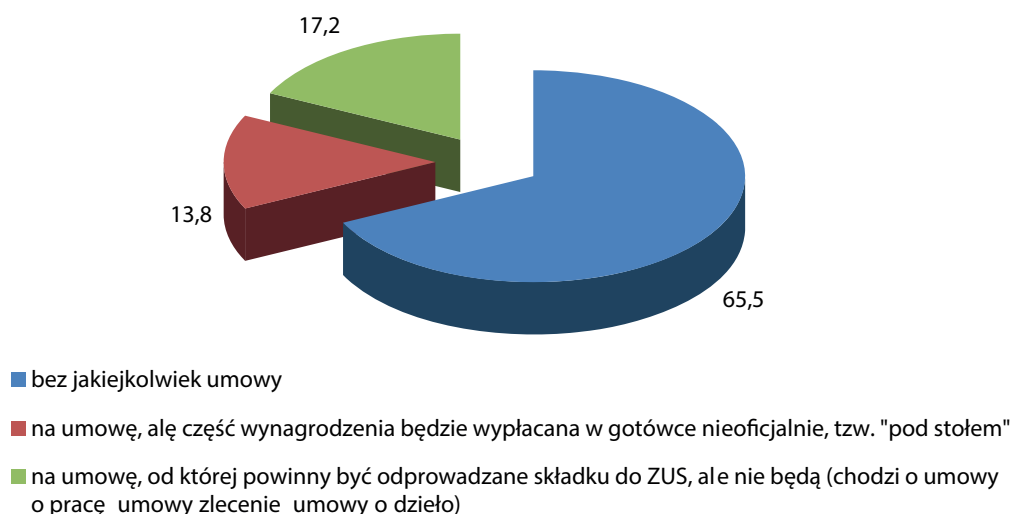
Przeważnie pracownicy nierejestrowani otrzymywali wynagrodzenie w stałej wysokości, które wypłacane było co miesiąc. Taką formę wynagrodzenia finansowego stosowało najczęściej 14 uczestniczących w badaniu przedsiębiorców, którzy zatrudniali pracowników nierejestrowanych. Najczęściej wysokość wypłacanego wynagrodzenia wynosiła 400 zł – wypłacało je 7 respondentów. Pięć osób deklarowało, że wypłacana stawka comiesięcznego wynagrodzenia wahała się od 1000 zł do 1800 zł. Jeden wypłacał pracownikowi nierejestrowanemu co miesiąc wynagrodzenie w wysokości 2000 zł. Wynagrodzenia wypłacane w odstępach tygodniowych były niższe niż te wypłacane co miesiąc. Taką formę finansową wynagrodzenia stosowało 6 uczestniczących w badaniu respondentów, którzy zatrudniali pracowników nierejestrowanych. Czterech spośród nich wypłacało co tydzień wynagrodzenie w stałej kwocie, która wahała się od 155 zł do 400 zł. Wysokość wypłacanego w tej formie wynagrodzenia przez dwóch respondentów wynosiła w pierwszym przypadku 500 zł a w drugim 600 zł. Codziennie wynagrodzenie w stałej kwocie wypłacało swoim nierejestrowanym pracownikom tylko 4 respondentów. Dwóch spośród nich wypłacało wynagrodzenie w tej formie w wysokości 150 zł. Pozostałych dwóch nie podało kwoty wynagrodzenia.

Drugą najliczniejszą grupą byli uczestniczący w badaniu pracodawcy, którzy ustalali ze swoimi pracownikami nierejestrowanymi stawkę godzinową i w takiej formie naliczali i wypłacali wysokość wynagrodzenia. Ten sposób rozliczania pracowników nierejestrowanych stosowało 10 respondentów. Wysokość tej stawki była różna. W przypadku trzech respondentów wysokość ustalonej stawki godzinowej wynosiła 6 zł. Również w trzech przypadkach wysokość stawki godzinowej wynosiła 10 zł. Dwóch uczestniczących w badaniu pracodawców za godzinę pracy pracownika nierejestrowanego płaciło 7 zł, jeden płacił złotówkę i jeden 15 zł. Trzech respondentów nie podało stosowanej najczęściej formy wynagrodzenia pracowników nierejestrowanych.

2.2.3. Potencjalna skłonność do oferowania miejsc pracy nierejestrowanej

Uczestniczące w badaniach pełnoletnie, aktywne zawodowo osoby, które prowadziły rolniczą lub pozarolniczą działalność gospodarczą zostały zapytane o to, czy w ciągu najbliższego roku planują zatrudnić

pracowników w sposób nierejestrowany. Liczba osób, które miały w planach oferowanie miejsc pracy nierejestrowanej była niższa niż osób, które w ciągu ostatnich pięciu lat zatrudniały pracowników nierejestrowanych. Posiadanie takich planów deklarowało 29 respondentów (8,9%). Nikt spośród badanych pracodawców nie planował w ciągu najbliższych 12 miesięcy zatrudnić pracownika na podstawie pisemnej umowy, w której wpisany czas pracy byłby niezgodny z rzeczywistością przepracowanym przez pracownika (wykres V.59). Najczęściej planowano oferowanie miejsc pracy całkowicie nierejestrowanej. Większość (65,6%, tj. 19 wskazań) deklarowała zamiar zatrudniania pracowników, z którymi nie zostanie podpisana jakakolwiek umowa o pracę. Pięciu respondentów (17,2%) planowało co prawda podpisanie z pracownikiem umowy o pracę, ale nie zamierzali oni odprowadzać składek do ZUS. Niewiele mniej liczna była grupa osób, które deklarowały zamiar zatrudnienia pracownika na podstawie umowy o pracę, w której wpisana wysokość wynagrodzenia będzie niezgodna z rzeczywistością wypłacanym. Na posiadanie takich planów wskazywało 4 respondentów. Analiza udzielonych odpowiedzi wskazuje na to, że pracodawcy planujący stosowanie różnego rodzaju form pracy częściowo nierejestrowanej biorą pod uwagę nie jedną, ale co najmniej dwie formy takiego zatrudnienia. W badanej zbiorowości 5 osób brało pod uwagę zatrudnienie pracowników na podstawie umowy, w której wpisane wynagrodzenie nie odzwierciedlałoby wysokości rzeczywistości wypłacanego oraz nieodprowadzanie należnych z tytułu zawarcia pisemnej umowy o pracę składek do ZUS. Osoby, które deklarowały zamiar zatrudniania pracowników bez podpisywania z nimi umów o pracę nie planowały stosowania żadnej dodatkowej formy zatrudnienia częściowo nierejestrowanego, czy też nieodprowadzania składek do ZUS. Świadczyć to może o sile i trwałości postaw pracodawców stosujących zatrudnienie całkowicie nierejestrowane. Potwierdza to analiza deklarowanej liczby pracowników, których planuje się w ten sposób zatrudnić.

Wykres V.59. Respondenci, którzy planowali w ciągu najbliższych 12 miesięcy zatrudnić pracowników nierejestrowanych wg formy zatrudnienia (w %) (n=29)

Ponieważ respondenci mogli wskazywać więcej niż jedną odpowiedź udziały procentowe nie sumują się do 100

Uczestniczący w badaniu pracodawcy, którzy deklarowali zamiar zatrudnienia w najbliższym czasie pracowników, z którymi nie zostanie podpisana umowa o pracę najczęściej planowali zatrudnić w ten sposób dwie osoby (12 wskazań). O połowę mniej liczna była grupa pracodawców, którzy planowali w ten sposób zatrudnić 1 pracownika. Zamiar zatrudnienia jedynie na podstawie ustnie sformułowanych ustaleń dotyczących wykonywanej pracy deklarował 1 respondent. Pracodawcy planujący zatrudnienie pracowników na podstawie pisemnej umowy o pracę, która nie będzie odzwierciedlała wysokości faktycznie

wypłacanego wynagrodzenia deklarowali zamiar zatrudnienia w ten sposób tylko jednej osoby (3 wskazania). Skłonnością do zatrudniania większej liczby pracowników nierejestrowanych charakteryzowali się pracodawcy, którzy planowali nie odprowadzać zatrudnianym na podstawie pisemnej umowy o pracę pracownikom składek do ZUS. Trzech respondentów zamierzało podjąć takie działania w odniesieniu do jednego pracownika a dwóch deklarowało zamiar nieodprowadzania składek do ZUS w przypadku dwóch pracowników.

Najczęściej zatrudnienie pracowników bez jakiegokolwiek pisemnej umowy o pracę planowali pracodawcy prowadzący swoją działalność w Łodzi (7 osób). Nieco rzadziej deklaracje takie padały ze strony pracodawców z podregionów sieradzkiego i skierniewickiego (po 5 osób). W podregionie sieradzkim takie oferty pracy planowało złożyć trzech pracodawców prowadzących działalność na terenie powiatu wieluńskiego i po jednym z powiatów poddębickiego i sieradzkiego. Natomiast w podregionie skierniewickim zatrudnić pracowników bez podpisywania jakiegokolwiek umowy o pracę planowało: 3 pracodawców z powiatu łęczyckiego, po 1 z powiatów łowickiego i kutnowskiego. Zatrudnienie w takiej formie pracowników planowało dwóch pracodawców z podregionu łódzkiego – po jednym z powiatu brzezińskiego i łódzkiego wschodniego.

Zatrudnienie pracowników na podstawie pisemnej umowy o pracę, w której wpisana kwota będzie się różniła od rzeczywiście wypłacanej planowało trzech pracodawców z podregionu łódzkiego (wszyscy z powiatu zgierskiego) i 1 z podregionu piotrkowskiego (Piotrków Trybunalski). Plany związane z nieodprowadzaniem składek do ZUS za zatrudnianych na podstawie pisemnej umowy pracowników deklarowało po dwóch pracodawców prowadzących działalność na terenie podregionów łódzkiego i skierniewickiego oraz 1 z podregionu sieradzkiego (powiat sieradzki). W podregionie łódzkim zamiar podjęcia tego rodzaju działań deklarował jeden przedsiębiorca z powiatu łódzkiego wschodniego i jeden z powiatu zgierskiego. Deklaracje taką złożył również jeden pracodawca z powiatu łowickiego.

Najczęściej powodem planowanego zatrudnienia pracownika nierejestrowanego jest nieregularny wzrost ilości pracy czy zapotrzebowania na świadczone usługi, którą należy wykonać w krótkim okresie. Ponieważ potrzebni są wówczas pracownicy niemalże od zaraz, jedynie na krótki okres czasu, a wskazanie dokładnego terminu, w którym pojawia się potrzeba ich zatrudnienia jest bardzo trudna do przewidzenia najwygodniejszym rozwiązaniem dla pracodawców jest właśnie zatrudnienie pracownika nierejestrowanego. Powód ten wskazało 18 respondentów (tab. V.46). Była to, podobnie, jak w przypadku pracodawców, którzy zatrudniali pracowników nierejestrowanych, najczęściej wskazywana przyczyna planowania zaofiarowania miejsc pracy w ramach szarej strefy rynku pracy. Powód ten zdecydowanie najczęściej wskazywany był przez przedsiębiorców, którzy deklarowali zamiar zatrudnienia pracowników bez podpisywania z nimi jakiegokolwiek umowy o pracę (15 osób). Stanowił on przesłankę do planowania zatrudnienia pracownika na pisemną umowę o pracę z wpisaną niższą kwotą wynagrodzenia niż ta, która będzie faktycznie wypłacana w przypadku jednego respondenta. Również w przypadku jednego pracodawcy powód ten motywował do zatrudnienia pracownika na podstawie pisemnej umowy o pracę, ale bez odprowadzania składek do ZUS.

Tabela V.46. Powody planowanego oferowania miejsc pracy nierejestrowanej (n=29)

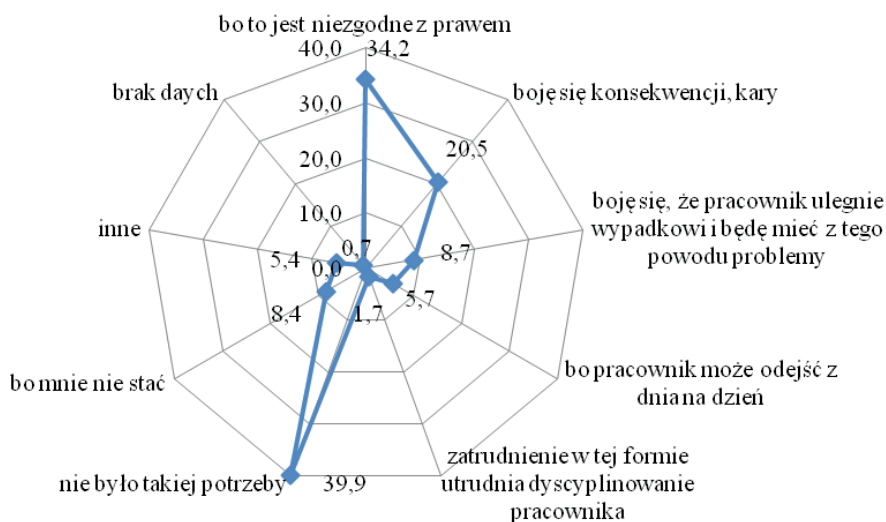
Powody	n wskazań	w %
nie muszę opłacać składek ZUS	6	20,7
nie ponoszę kosztów związanych ze zwolnieniami lekarskimi pracownika	3	10,3
nie ponoszę kosztów urlopów wypoczynkowych	1	3,4
mogę zwolnić pracownika z dnia na dzień	2	6,9
nie muszę ponosić kosztów odprawy emerytalnej oraz innych kosztów z tytułu rozwiązania stosunku pracy	2	6,9
nie ponoszę kosztów szkoleń obowiązkowych np. BHP	1	3,4
nie tracę czasu na comiesięczne rozliczenia z ZUS i Urzędem Skarbowym	1	3,4
unikam kontaktów z administracją państwową itd.	1	3,4

nie stać mnie na zatrudnienie pracownika na stałe	7	24,1
tylko od czasu do czasu potrzebuję pracownika do pomocy więc nie ma sensu zatrudniać go na stałe	18	62,1
inne	2	6,9

Respondenci mogli wybierać więcej niż jedną odpowiedź więc udziały procentowe wskazań nie sumują się do 100 a suma wszystkich odpowiedzi do 29

Dość duże znaczenie ma również sytuacja ekonomiczna podmiotu gospodarczego oraz brak konieczności odprowadzania składek do ZUS, co z kolei również pozwala pracodawcy na obniżenie kosztów pracy (tab. V.46). Brak środków pozwalających na zatrudnienie pracownika na stałe, jako powód planowanego zatrudnienia nierejestrowanego pracowników wskazywał co czwarty respondent. Powód ten wskazały dwie osoby, które deklarowały chęć zatrudnienia pracowników bez podpisania jakiegokolwiek umowy o pracę i dwie, które planowały nie odprowadzać od podpisanych umów o pracę składek do ZUS. Powód ten stanowił przesłankę dla jednej osoby do planowania zatrudnienia pracownika na podstawie pisemnej umowy o pracę, w której wpisana kwota wynagrodzenia będzie niższa od rzeczywiście wypłacanego. Co piąty respondent uważał, że dzięki zatrudnieniu pracownika w sposób nierejestrowany będzie mógł ominąć obowiązek odprowadzania składek do ZUS. Powód ten wskazały 3 osoby, które deklarowały chęć nieodprowadzania pracownikom zatrudnionym na podstawie pisemnej umowy o pracę składek do ZUS. Wskazała go również jedna osoba, która planowała zatrudnić pracowników, z którymi nie zostanie podpisana jakakolwiek umowa o pracę i jedna osoba, która deklarowała chęć zatrudnienia pracownika na podstawie umowy o pracę, w której wpisana kwota nie odzwierciedlałaby wysokości faktycznie wypłacanego wynagrodzenia.

Uczestniczący w badaniu pracodawcy, którzy deklarowali, że w ciągu najbliższego roku nie będą zatrudniać pracowników nierejestrowanych poproszeni zostali o podanie powodu braku tego rodzaju planów. Struktura uzyskanych odpowiedzi rozłożyła się w podobny sposób, jak w przypadku pytania o powody nieoferowania miejsc pracy nierejestrowanej w ciągu ostatnich pięciu lat. Większość przedsiębiorców, którzy nie planowali zatrudnienia pracowników nierejestrowanych po prostu nie potrzebowała zatrudniać pracowników w ten sposób (33,6%) (wykres V.60).

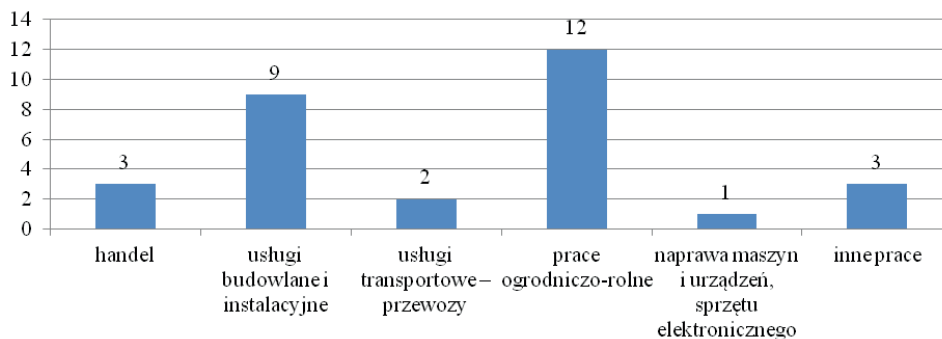

Wykres V.60. Powody nieoferowania miejsc pracy nierejestrowanej przez pracodawców w % (n=298)

Ponieważ respondenci wskazywali więcej niż jedną odpowiedź odsetki nie sumują się do 100

Należy jednak podkreślić, że osoby te prowadziły małe gospodarstwa rolne lub jednoosobową działalność gospodarczą i nie zatrudniały pracowników, gdyż prace wykonywali sami lub z pomocą innych członków gospodarstwa domowego. Powstaje zatem pytanie, co by zrobili, gdyby ilość prac lub usług zwiększyła się do takiego stopnia, że musieliby zatrudnić pracowników? Czy planowaliby zatrudnić pracowników w sposób legalny, czy może jednak zastanawialiby się nad ich zatrudnieniem w sposób nierejestrowany lub częściowo nierejestrowany? Odpowiedzi udzielane przez osoby, które zatrudniały pracowników w sposób nierejestrowany, oraz tych, którzy planowali zaoferować takie miejsca pracy świadczą o tym, że większość tych przedsiębiorców może stanowić potencjalną grupę pracodawców oferujących miejsca pracy w ramach szarej strefy rynku pracy, gdyby pojawiła się potrzeba szybkiego zatrudnienia pracownika na krótki okres. Drugim najczęściej wskazywanym powodem nieplanowania zatrudnienia pracowników w sposób nierejestrowany był fakt, że takie zachowanie jest niezgodne z obowiązującym prawem (34,2%). Na konsekwencje, jakie niesie ze sobą wykrycie takich nieprawidłowości wskazywało 20,5% respondentów. Pracodawcy w najmniejszym stopniu obawiają się, że mogą mieć problemy z egzekwowaniem od pracowników nierejestrowanych odpowiedniej jakości pracy czy dyscyplinowaniem oraz porzucenia przez nich pracy z dnia na dzień. Problemy z dyscyplinowaniem pracowników nierejestrowanych jako powód nieplanowania zatrudnienia pracownika nierejestrowanego wskazało jedynie 1,7% respondentów. Nieco bardziej obawiali się porzucenia pracy z dnia na dzień przez zatrudnioną w sposób nierejestrowany osobę. Jako przyczynę zniechęcającą do zatrudniania pracowników nierejestrowanych w przyszłości wskazało go 5,7%.

Prace ogrodniczo-rolne są tym rodzajem, do wykonania których najczęściej zatrudniani będą pracownicy nierejestrowani. Zatrudnienie ich w takiej formie deklarowało 12 pracodawców (wykres V.61). Wynika to zapewne ze specyfiki pracy w gospodarstwach rolnych, gdzie czas, który można poświęcić na poszukiwanie pracowników oraz okres wykonywania pracy najczęściej jest krótki a wynagrodzenie niskie. To powoduje, że pracodawcy chętniej decydują się na zatrudnienie do wykonania tego rodzaju prac pracowników nierejestrowanych a osoby podejmujące taką pracę nie mają oporów przed jej świadczeniem w ten sposób.

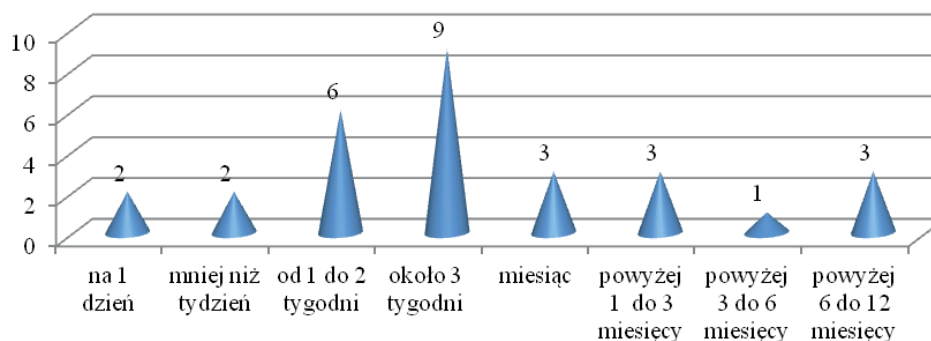

Wykres V.61. Prace, do których wykonania planowano zatrudnić pracowników nierejestrowanych (n=29)

Ponieważ respondenci wskazywali więcej niż jedną odpowiedź odsetki nie sumują się do 100

Drugim rodzajem prac, do wykonania których będą najczęściej zatrudniani pracownicy nierejestrowani są usługi budowlane i instalacyjne. Na te prace wskazało 9 badanych. W przypadku tego rodzaju prac mamy również do czynienia z sezonowością i brakiem ciągłości zatrudnienia. Osoby prowadzące podmioty gospodarcze, świadczące tego rodzaju usługi, niejednokrotnie zatrudniają pracowników dopiero wówczas, gdy pojawi się zlecenie wykonania prac budowlanych, remontów czy rozprowadzenia instalacji elektrycznych, sanitarnych czy centralnego ogrzewania. Ponadto prace takie rzadko prowadzone są w sezonie zimowym. Najrzadziej pracownikom nierejestrowanym powierzana będzie naprawa maszyn i urządzeń czy sprzętu elektronicznego.

Okres na jaki planują zatrudnić pracowników nierejestrowanych jest krótszy niż ten na jaki najczęściej zatrudniali w ten sposób pracowników w przeszłości. Pracownicy w sposób nierejestrowany najczęściej zatrudniani będą na okres maksymalnie trzech tygodni (19 wskazań). Krótki okres ich zatrudniania wynika z rodzajów prac, do wykonania których respondenci planowali zatrudnienie pracowników w takiej formie. Były to głównie prace sezonowe. Pracownicy w sposób nierejestrowany będą również zatrudniani na okres co najmniej pół roku (3 wskazania). Zatrudnienie w ten sposób pracowników, od miesiąca do pół roku, deklarowało 4 pracodawców.

Wykres V.62. Planowany okres zatrudnienia pracowników nierejestrowanych (n=29)

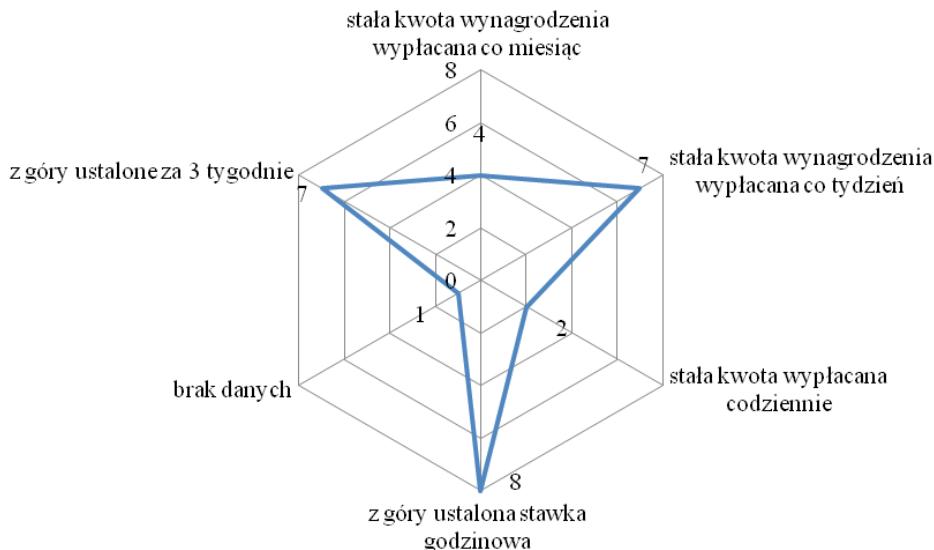
Przeciętny czas pracy pracowników nierejestrowanych najczęściej wynosić będzie tydzień lub trzy tygodnie (wykres V.63). Tak długi średni okres wykonywania pracy w ten sposób planowało po ośmiu badanych pracodawców. Mniej liczna była grupa pracodawców deklarujących chęć zatrudnienia pracowników nierejestrowanych na okres około miesiąca.

Wykres V.63. Planowany przeciętny czas pracy pracowników nierejestrowanych (n=29)

Osobom świadczącym pracę w sposób nierejestrowany wynagrodzenie najczęściej liczone będzie na podstawie ustalonej z pracodawcą stawki godzinowej. Wysokość uzyskiwanego wynagrodzenia zależeć będzie od przepracowanego czasu pracy w przypadku 8 pracodawców (wykres V.64). Deklarowana wysokość stawki jest bardzo zróżnicowana. Po dwóch respondentów planowało płacić pracownikowi nierejestrowanemu 7 zł i 6 zł za godzinę pracy. Pozostałe stawki były podawane przez pojedyncze osoby i wynosiły 1 zł, 5 zł, 10 zł i 15 zł. Drugą, bardzo często stosowaną formą rozliczania pracy pracownika nierejestrowanego będzie stosowanie następujących dwóch sposobów: wypłacanego co tydzień w stałej wysokości wynagrodzenia lub wypłacanie z góry ustalonego wynagrodzenia za trzy tygodnie pracy. Zastosowanie tych dwóch form finansowych rozliczenia wykonanej pracy z pracownikiem nierejestrowanym planowało zastosować po siedmiu pracodawców. Stała stawka wynagrodzenia, które będzie wypłacane pracownikom nierejestrowanym co tydzień była bardzo zróżnicowana. Dwóch pracodawców planowało wypłacać w ten sposób

wynagrodzenie w wysokości 500 zł. Pozostałe stawki deklarowane były przez pojedyncze osoby i wynosiły: 155 zł, 200 zł, 300 zł, 600 zł oraz 999 zł.

Wykres V.64. Planowane finansowe formy wynagrodzenia dla pracowników zatrudnionych w sposób nierejestrowany (n=29)

Najrzadziej pracownicy nierejestrowani wynagradzani będą codziennie. Taką formę rozliczenia planowało tylko dwóch pracodawców. Deklarowali zamiar wypłacania wynagrodzenia w wysokości 120 zł i 150 zł. Wypłacanie pracownikom nierejestrowanym wynagrodzenia w stałej wysokości co miesiąc planowało 4 pracodawców. Trzech spośród nich określiło wysokość wypłacanego w ten sposób wynagrodzenia na 1800 zł, a jeden na 2000 zł.

2.2.4. Znajomość konsekwencji zatrudniania pracowników nierejestrowanych

Większość uczestniczących w badaniu osób prowadzących rolniczą lub pozarolniczą działalność gospodarczą wie, jakie niesie ze sobą negatywne skutki zatrudnianie pracowników bez podpisywania jakiegokolwiek umowy o pracę (73,1%). Przy czym częściej konsekwencje te znają pracodawcy, którzy zatrudniają pracowników nierejestrowanych w ten sposób, jak również ci, którzy stosują różne formy zatrudnienia częściowo nierejestrowanego niż ci, którzy nie oferują takich miejsc pracy. Konsekwencje te znało 79,3% przedsiębiorców, którzy zatrudniali pracowników jedynie na podstawie umowy ustnej i 72,6% tych, którzy nie stosowali takiej formy zatrudnienia (tab. V.47). Są one również częściej znane przez pracodawców, którzy planują zatrudniać w ten sposób pracowników. Znało je 88,9% pracodawców, którzy planowali w ciągu najbliższego roku zatrudnić pracowników bez podpisywania z nimi umowy pisemnej i 72,2% pracodawców, którzy takich planów nie mieli (tab. V.48). Częściej znali je również pracodawcy, którzy planowali zatrudniać pracowników na umowy, w których wpisana wysokość wynagrodzenia nie odzwierciedlałaby wypłacanego w rzeczywistości oraz deklarowali zamiar nieodprowadzania składek na ZUS w przypadku zatrudnionych pracowników na umowy, których taki obowiązek dotyczy. Świadczyć to może o słabym oddziaływaniu kar czy odczuwanego dyskomfortu w przypadku powstania sytuacji konfliktowych między pracodawcą a zatrudnionym w ten sposób pracownikiem. Pracodawcy zatrudniający pracowników w sposób całkowicie nierejestrowany są świadomi konsekwencji, jakie to może ze sobą nieść i najwyraźniej są gotowi je ponieść. Wygląda na to, że zysk, jaki niesie dla nich stosowanie tej formy jest wyższy niż potencjalne straty w wymiarze finansowym i psychicznym.

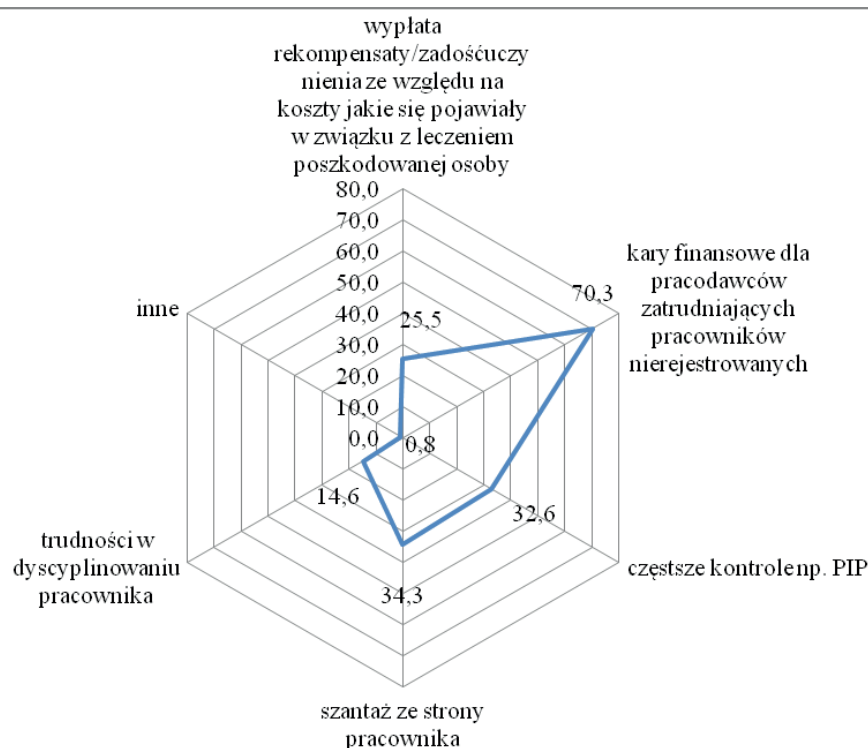
Tabela V.47. Formy zatrudnienia pracowników nierejestrowanych stosowane w ciągu ostatnich pięciu lat w porównaniu ze znajomością negatywnych skutków zatrudnienia pracowników bez podpisywania jakiegokolwiek umowy o pracę (n=327)

Znajomość negatywnych skutków zatrudnienia pracowników bez jakiegokolwiek umowy o pracę	Formy zatrudnienia pracowników w sposób nierejestrowany lub częściowo nierejestrowany							
	bez jakiegokolwiek umowy pisemnej		na umowę z wpisanym wynagrodzeniem niższym niż wypłacane		na umowę, która nie odzwierciedla faktycznie przepracowanego czasu pracy z wpisanym wynagrodzeniem niższym niż wypłacane		na umowę, od której powinny być odprowadzane składki na ZUS a nie są	
	tak	nie	tak	nie	tak	nie	tak	nie
tak	79,3	72,6	100,0	72,5	100,0	73,0	50,0	73,6
nie	20,7	27,4	0,0	27,5	0,0	27,0	50,0	26,4
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Tabela V.48. Formy zatrudnienia pracowników nierejestrowanych, które planują zastosować w ciągu najbliższego roku w porównaniu ze znajomością negatywnych skutków zatrudnienia pracowników bez podpisywania jakiegokolwiek umowy o pracę (n=327)

Znajomość negatywnych skutków zatrudnienia pracowników bez jakiegokolwiek umowy o pracę	Formy zatrudnienia pracowników w sposób nierejestrowany lub częściowo nierejestrowany					
	bez jakiegokolwiek umowy pisemnej		na umowę z wpisanym wynagrodzeniem niższym niż wypłacane		na umowę, od której powinny być odprowadzane składki na ZUS a nie są	
	tak	nie	tak	nie	tak	nie
tak	88,9	72,2	100,0	72,8	60,0	73,3
nie	11,1	27,8	0,0	27,2	40,0	26,7
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Najczęściej przedsiębiorcy posiadają wiedzę o rodzaju i wysokości kar finansowych, jakie mogą zostać nałożone na pracodawcę w przypadku wykrycia zatrudnienia pracowników bez podpisanej umowy o pracę. Tego rodzaju negatywne konsekwencje zatrudnienia pracowników jedynie na podstawie ustnej umowy wskazało aż 70,3% respondentów (wykres V.65). Wiedza o pozostałych negatywnych skutkach zatrudnienia pracowników w ten sposób nie jest już tak powszechna. Dwa razy mniejszy był odsetek osób, które do negatywnych konsekwencji zatrudnienia pracowników bez pisemnej umowy o pracę zaliczyli ryzyko szantażu ze strony pracującego w ten sposób pracownika oraz częstszych kontroli inspektorów pracy PIP. Każdą z tych dwóch negatywnych konsekwencji wskazał co trzeci respondent (odpowiednio 34,3% i 32,6% wskazań). Co czwarty przedsiębiorca (25,5% wskazań) do negatywnych konsekwencji zatrudnienia pracowników bez pisemnej umowy zaliczył niebezpieczeństwo wypłaty odszkodowania, jeśli pracownik taki ulegnie wypadkowi podczas wykonywania powierzonych mu zadań zawodowych. Niewielu pracodawców zdecydowało się zaliczyć do negatywnych konsekwencji problemy z przywoływaniem zatrudnionych w ten sposób pracowników do porządku. Przy czym należy podkreślić, że sytuacje takie raczej rzadko są uważane przez osoby zatrudniające pracowników w sposób nierejestrowany za negatywne konsekwencje stosowania tej formy zatrudnienia. Wskazało na nie jedynie czterech pracodawców, którzy zatrudniali w ciągu ostatnich pięciu lat pracowników w ten sposób. Ryzyko ponoszenia kosztów związanych z leczeniem pracownika świadczącego pracę jedynie na podstawie ustnej umowy, który uległ podczas wykonywania swoich zadań zawodowych wypadkowi również nie stanowi czynnika, który mógłby pracodawców odstraszać od stosowania tej formy zatrudnienia. Do negatywnych skutków zatrudnienia pracowników bez podpisania pisemnej umowy o pracę zaliczyło go jedynie 5 osób.

Wykres V.65. Negatywne skutki zatrudniania pracowników nierejestrowanych (n=239)

Ponieważ respondenci wskazywali więcej niż jedną odpowiedź odsetki nie sumują się do 100

Najczęściej przedsiębiorcy zatrudniający pracowników bez pisemnej umowy o pracę do negatywnych skutków stosowania tej formy zatrudnienia zaliczyli kary finansowe (15 wskazań). Nieco rzadziej wskazywali na ryzyko częstszych kontroli inspektorów pracy PIP oraz szantażowania pracodawcy przez zatrudnionego w ten sposób pracownika (po 12 wskazań).

Część VI

Wyniki i wnioski syntetyczne

We współczesnych gospodarkach regulowanych precyzyjnie mocą stanowionego prawa, funkcjonują enklawy wyjęte spod ścisłych unormowań, rozwijające się żywiołowo, pod wpływem czystych, nieskażonych interwencją państwa parametrów rynkowych. Używa się wobec nich wielu określeń: „szara strefa gospodarki”, „szara gospodarka”, „gospodarka nieformalna”, „gospodarka zacieniona”. Generuje ona konkretny popyt na pracę oferując miejsca pracy, obejmowane przez pracujących o różnym statusie, tworząc tym samym wyodrębniony segment rynku pracy, określane jako „nieformalny rynek pracy”, bądź „szara strefa rynku pracy”, na którym stroną podażową stanowią osoby świadczące „pracę nierejestrowaną”. Dociekania badaczy oraz dotychczas przeprowadzone badania doprowadziły do sformułowania zespołu uwarunkowań, przyczyn, skutków i innych aspektów pracy nierejestrowanej. Wspólną cechą analiz teoretycznych i empirycznych w tym obszarze jest podejście o charakterze agregatowym, osadzone na gruncie ujęć makroekonomicznych. Szczególnie w Polsce względnie systematyczne badania pracy nierejestrowanej prowadzone są w skali całego kraju, ich wyniki nie dają się uogólnić w przekrojach regionalnych, nie mówiąc już o lokalnych. Badania w skali mezoekonomicznej podejmowane są incydentalnie, nie tworząc kompleksowego i komplementarnego zasobu wiedzy na temat szarej strefy rynku pracy.

Próbą wypełnienia tej luki jest badanie podjęte w projekcie „*Praca nierejestrowana - charakterystyka zjawiska w województwie łódzkim*”.

1. Uwarunkowania świadczenia i oferowania pracy nierejestrowanej w województwie łódzkim

Województwo łódzkie jest regionem zróżnicowanym wewnątrznie pod względem gospodarczym i społecznym. Zarówno to zróżnicowanie, jak i niektóre jego charakterystyki, powodują iż – jak wynika z dociekań teoretycznych i wyników innych badań – jest szczególnie podatne na tworzenie się szarej strefy rynku pracy, a więc oferowanie pracy nierejestrowanej przez pracodawców i jej świadczenie przez pracowników. Cechami, które czynią region szczególnie podatnym na istnienie zjawiska pracy nierejestrowanej są przede wszystkim:

- 1. Struktura podmiotowa gospodarki.** W województwie łódzkim w strukturze tej dominują mikro- i małe podmioty gospodarcze, które w największym zakresie generują zapotrzebowanie na pracę nierejestrowaną. Generalnie popytu na nią nie zgłaszają w ogóle podmioty duże, a w małym zakresie – podmioty średnie. Jest ogólną prawidłowością, iż zapotrzebowanie na pracę nierejestrowaną słabnie wraz ze wzrostem wielkości podmiotu gospodarczego.
- 2. Struktura rodzajowa gospodarki.** W regionie stosunkowo wysoki jest udział zarówno w tworzeniu PKB, jak i wśród pracujących sektora rolnego, który tradycyjnie tworzy zapotrzebowanie na pracę nierejestrowaną, szczególnie o charakterze sezonowym. W regionie łódzkim ma to duży wpływ na wielkość szarej strefy rynku pracy, ponieważ dominują w nim małoobszarowe gospodarstwa indywidualne o charakterze często rodzinnym. Dodać trzeba, że nie są one z reguły wysoko rentowne, tworzą zatem tak podaź, jak i popyt na pracę nierejestrowaną.
- 3. Sytuacja na regionalnym i lokalnych rynkach pracy.** Niezależnie od okresowych fluktuacji, sytuacja na regionalnym rynku pracy w województwie łódzkim w dalszym ciągu wskazuje na istnienie bezrobocia. W zbiorowości bezrobotnych od wielu już lat wysoki udział mają bezrobotni długookresowo, najczęściej pozbawieni prawa do zasiłków. Dla nich praca nierejestrowana jest często zatrudnieniem „ostatniej szansy”, umożliwiającym egzystencję. Dodać trzeba, iż sytuacja na regionalnym rynku pracy jest silnie zróżnicowana przestrzennie, a zróżnicowanie to jest trwałe, spetryfikowane przez czynniki sprawcze o charakterze najczęściej endogenicznym, a w skali niektórych lokalnych rynków pracy województwa można mówić o nierównowadze permanentnej. Dotyczy to np. powiatu kutnowskiego czy łaskiego. W takiej sytuacji na ogół występuje wysoka podaź pracy nierejestrowanej i towarzyszący jej popyt okazjonalny.

- 4. Sytuacja materialna gospodarstw domowych.** Poziom wynagrodzeń w województwie łódzkim jest stosunkowo niski, sugerujący złą sytuację materialną gospodarstw domowych i – ponownie – bardzo zróżnicowany przestrzennie. I jedna i druga cecha są czynnikami pobudzającymi powstanie i utrwalającymi istnienie szarej strefy rynku pracy. Niski poziom wynagrodzeń i dochodów z pracy skłania do podjęcia zajęć dodatkowych w formie pracy nierejestrowanej, tworząc jej podaż. Zaś – symetrycznie – wysoki poziom wynagrodzeń i dochodów (z pracy, ale nie tylko) pobudza popyt na pracę nierejestrowaną gospodarstw domowych. A te – jak wiadomo – tworzą jego część największą. Innymi słowy (rzecz mocno uogólniając) – wysokość dochodów pozyskiwanych przez gospodarstwa domowe działa na rozwój szarej strefy rynku pracy w dwóch kierunkach: niskie dochody są potencjalnym czynnikiem wypychającym (zgodnie z jego określeniem przyjętym w części II p 5.1 niniejszego raportu) do niej, przez co następuje zwiększanie podaży pracy nierejestrowanej, zaś wysokie – czynnikiem skłaniającym do oferowania w nich miejsc pracy, a zatem zwiększającym popyt na pracowników nierejestrowanych.
- 5. Przyzwolenie społeczne dla pracy nierejestrowanej.** W województwie łódzkim, podobnie jak w całej Polsce, społeczeństwo generalnie nie ocenia źle zatrudniania pracowników nierejestrowanych, zwłaszcza w gospodarstwach domowych. Co więcej, często tego typu zachowania są akceptowane, a nawet traktowane jako przejaw racjonalności i swego rodzaju sprytu ekonomicznego. Innymi słowy – praca nierejestrowana nie jest postrzegana jako naruszenie obowiązującego prawa i wykroczenie popełniane tak przez nierejestrowanych pracowników, jak i ich pracodawców.

2. Skala pracy nierejestrowanej w województwie łódzkim i jej charakterystyka

Celem głównym badania była identyfikacja skali zjawiska pracy nierejestrowanej w województwie łódzkim. Jego wyniki pozwoliły na wyznaczenie skali świadczenia pracy nierejestrowanej w odniesieniu do dwóch populacji:

- aktywnych zawodowo, pełnoletnich mieszkańców regionu oraz
- gospodarstw domowych w regionie.

W pierwszym przypadku określa ją **odsetek respondentów (głów gospodarstw domowych) świadczących pracę nierejestrowaną w ciągu pięciu lat poprzedzających moment przeprowadzenia badania.**

Dla uzyskania pełnych informacji o gospodarstwach domowych, w których zamieszkują osoby świadczące pracę nierejestrowaną, badaniami objęto także innych niż respondenci, członków gospodarstw domowych. Informacji o nich udzielali respondenci (czyli głowy gospodarstw domowych). Dotyczyły one jednego członka z każdego gospodarstwa domowego, o którym respondent mógł jak najwięcej powiedzieć. Na tej podstawie wyznaczony został **odsetek gospodarstw domowych, w których przynajmniej jedna osoba (głowa gospodarstwa domowego lub/i członek gospodarstwa domowego) świadczyła pracę nierejestrowaną w ciągu pięciu lat poprzedzających moment przeprowadzenia badania.**

2.1. Mieszkańcy

W świetle wyników badań, **około co siódmy aktywny zawodowo pełnoletni mieszkaniec województwa łódzkiego świadczył w ciągu ostatnich pięciu lat przynajmniej raz pracę nierejestrowaną** (14,2% respondentów). Skala ta wydaje się duża, jeżeli porównać ją z wynikami badań modułowych prowadzonych w skali całego kraju. Badania te wykazały bowiem, iż w 2010 r. pracę nierejestrowaną świadczyło 4,6% ogółu pracujących¹¹². Tego rodzaju porównanie jest jednak mocno ułomne, ze względu na odmienny

¹¹² Praca nierejestrowana w Polsce w 2010 r., op. cit..

sposób pozyskiwania informacji, np. w badaniu GUS brano pod uwagę aktywność respondentów w ciągu 9 miesięcy poprzedzających badania, a w województwie łódzkim okres ten obejmował aż pięć lat.

Praca nierejestrowana świadczona jest przez mieszkańców regionu najczęściej bez jakiegokolwiek umowy pisemnej, rzadziej w oparciu o umowę, ale bez odprowadzania od wynagrodzeń należnych zobowiązań wobec ZUS oraz w warunkach umowy przewidującej wynagrodzenia niższe, niż otrzymywane w rzeczywistości.

Dla większości mieszkańców regionu praca nierejestrowana jest pracą główną, znacznie rzadziej jest pracą dodatkową, uzupełniającą dochody z pracy rejestrowanej bądź z niezarobkowych źródeł utrzymania. Najczęściej wymienianymi przyczynami podejmowania i świadczenia pracy nierejestrowanej są trudności z podjęciem pracy legalnej oraz zbyt niskie wynagrodzenie za jej świadczenie.

W świetle wyników badań, charakterystyka socjodemograficzna zbiorowości osób świadczących pracę nierejestrowaną w województwie łódzkim nie odbiega zasadniczo od charakterystyki analogicznej zbiorowości w całym kraju. I tak pracę nierejestrowaną świadczą:

1. częściej mężczyźni niż kobiety,
2. częściej osoby nisko kwalifikowane, niż wysoko kwalifikowane, najczęściej osoby z wykształceniem zasadniczym zawodowym,
3. częściej osoby w wieku 25-34 lata, niż w pozostałych grupach wiekowych,
4. częściej osoby bezrobotne, niż pracujące i bierne zawodowo,
5. częściej była zgodna z kwalifikacjami zawodowymi osoby ją świadczącej, niż niezgodna.

Praca nierejestrowana podejmowana jest przez mieszkańców regionu w wielu przypadkach wielokrotnie. Jej podjęcie jest najczęściej skutkiem zwolnienia z dotychczasowego miejsca pracy, ale stosunkowo często również miało miejsce w warunkach świadczenia pracy rejestrowanej. Z ubolewaniem należy stwierdzić, iż była ona także podejmowana bezpośrednio po ukończeniu cyklu kształcenia szkolnego, stając się pierwszym miejscem pracy.

Mieszkańcy województwa łódzkiego najczęściej podejmowali pracę nierejestrowaną wykonując usługi budowlano-instalacyjne oraz handlowe. Rzadziej pracując w tej formie opiekowali się dziećmi lub innymi osobami zależnymi, wykonywali prace ogrodniczo-rolne, prace domowe (sprzątanie) oraz usługi transportowe (przewozy). Pozostałe rodzaje zajęć podejmowane były sporadycznie.

Zwraca uwagę, iż praca nierejestrowana świadczona przez mieszkańców województwa łódzkiego wykonywana jest dość systematycznie, mianowicie większość respondentów poświęcało jej po kilka godzin codziennie, w znacznie mniejszym zakresie miała charakter zadaniowy. Podkreślić również należy stosunkowo wysoki poziom jej wynagradzania. Stawki godzinowe na bardzo niskim poziomie, nieadekwatnym do wynagrodzenia minimalnego w Polsce, otrzymywał bowiem relatywnie mały odsetek respondentów (średnio ok. 12%), pozostali uzyskiwali stawki wyższe, nawet na poziomie powyżej 20 zł za godzinę. W tym przypadku jednak mamy do czynienia ze znacznym zróżnicowaniem przestrzennym. Najwyższe stawki godzinowe płacone były w Łodzi, zaś najniższe w podregionie sieradzkim.

Świadczenie pracy nierejestrowanej w regionie łódzkim generalnie jest silnie zróżnicowane przestrzennie.

Najczęściej świadczona była przez mieszkańców **podregionu sieradzkiego**, w którym podejmował ją ok. co piąty (19,1%) i **skierniewickiego** (15,6%). Najrzadziej świadczyli ją mieszkańcy Łodzi (11,1%) oraz podregionów **piotrkowskiego** i łódzkiego (po 12,8%).

Z jeszcze większym zróżnicowaniem miano do czynienia w tym zakresie w powiatach województwa. Najczęściej pracę nierejestrowaną świadczyli mieszkańcy powiatu **wieruszowskiego** (26,7%) wchodzącego w skład podregionu sieradzkiego oraz **Piotrkowa Trybunalskiego** (26,1%; podregion piotrkowski), a także powiatu łaskiego (22,5%; podregion sieradzki), **skierniewickiego** (20,0%; podregion skierniewicki) oraz **zduńskowolskiego** (19,6%; podregion sieradzki). Najrzadziej pracę nierejestrowaną świadczyli mieszkańcy powiatu **opoczyńskiego** (1,7%; podregion piotrkowski) oraz **Skierniewic** (2,3%). Stosunkowo rzadko mieli z nią również do czynienia respondenci z powiatu **tomaszowskiego** (10,0%; podregion piotrkowski) oraz **pabianickiego** (10,1%; podregion łódzki).

O ile daje się dość łatwo wyjaśnić różnice w natężeniu pracy nierejestrowanej w poszczególnych podregionach województwa, gdzie można je odnieść do odmiennej sytuacji na rynku pracy oraz struktury podmiotowej i rodzajowej gospodarki, to zróżnicowanie w tym zakresie między powiatami regionu nie poddaje się prostym objaśnieniom. Dalszych badań wymagałoby przede wszystkim rozpoznanie uwarunkowań o charakterze endogenicznym, takich jak np. mobilność przestrzenna mieszkańców, dostępność i rozwój sieci komunikacyjnych, czy – choćby – efektywność działania lokalnych instytucji rynku pracy.

2.2. Gospodarstwa domowe

W województwie łódzkim w ciągu ostatnich pięciu lat pracę nierejestrowaną świadczyły osoby z 403 gospodarstw domowych, czyli **18,3%** badanych. Jak widać – prawie w co piątym gospodarstwie domowym regionu zamieszkiwały osoby, mające styczność w różnych okresach swej biografii zawodowej z szarą strefą rynku pracy. Odsetek ten należy ocenić jako wysoki. Porównywalne badania przeprowadzone w województwie mazowieckim w 2014 r. wskazały, iż pracę nierejestrowaną świadczyły osoby zamieszkałe w ok. co 10 mazowieckim gospodarstwie domowym¹¹³.

Liczbę gospodarstw domowych generujących podaż pracy nierejestrowanej wyznaczono dodając do zbiorowości zasadniczej (głów gospodarstw domowych świadczących pracę nierejestrowaną) zbiorowość dodatkową (członków gospodarstw domowych świadczących pracę nierejestrowaną w gospodarstwach, w których nie podejmowały jej głowy gospodarstw domowych). Z natury rzeczy zatem liczba gospodarstw domowych, w których świadczone pracę nierejestrowaną, przewyższa liczbę mieszkańców ją podejmujących, wskazaną w poprzednim fragmencie raportu. Tym niemniej okazało się, iż charakterystyki socjodemograficzne zbiorowości zasadniczej i dodatkowej są bardzo zbieżne. Różnicą największą jest to, iż świadczący pracę nierejestrowaną członkowie gospodarstw domowych są nieco młodszy, co jest dość oczywiste.

Przy całej tej zbieżności należy zwrócić uwagę i podkreślić ponownie silne zróżnicowanie nasilenia pracy nierejestrowanej w poszczególnych podregionach województwa łódzkiego. Najczęściej świadczyli ją członkowie gospodarstw domowych w **podregionie sieradzkim** (24,7%) i w **podregionie łódzkim** (22,0%). Podkreślić trzeba, iż w podregionach tych występuje najwyższa stopa bezrobocia w województwie, co w znacznej mierze może wyjaśnić konieczność podejmowania pracy nierejestrowanej przez członków gospodarstw domowych zlokalizowanych na ich obszarach. Najrzadziej natomiast świadczyli pracę nierejestrowaną członkowie gospodarstw domowych w **Łodzi** (14,7%) i podregionie **piotrkowskim** (16,4%).

Zróżnicowanie to ma miejsce także w poszczególnych powiatach. Największym udziałem gospodarstw domowych oferujących podaż pracy nierejestrowanej charakteryzował się powiat **wieruszowski** i miasto **Piotrków Trybunalski**. W obu tych przypadkach miano do czynienia z sytuacją, kiedy w ponad jednej trzeciej gospodarstw domowych zamieszkiwały osoby pracujące w przeszłości lub obecnie w szarej strefie rynku pracy (odpowiednio: 36,7% i 34,3%). Na zbliżonym poziomie udział ten kształtował się jeszcze w powiecie zgierskim (31,2%), skierniewickim (30,8%) i zduńskowolskim (30,4%). Najniższy natomiast odsetek gospodarstw domowych, w których zamieszkiwały osoby mające do czynienia z szarą strefą występował w **powiecie opoczyńskim** (3,4%), mieście **Skierniewice** (4,8%) oraz **powiecie piotrkowskim** (7,4%).

3. Wykorzystanie pracy nierejestrowanej

Zapotrzebowanie na pracę zarejestrowaną zgłaszają gospodarstwa domowe i podmioty gospodarcze, przy czym – jak wynika z badań modułowych GUS – popyt tych pierwszych jest znaczniejszy, niż tych drugich. Badania przeprowadzone w projekcie „**Praca nierejestrowana – charakterystyka zjawiska**

¹¹³ Zob. E. Kryńska, I. Kukulak-Dolata, I. Poliwczak, M. Pierzchała, S. Grabias, *Praca nierejestrowana na Mazowszu jej skala, charakter...*, op. cit.

w województwie łódzkim” objęły jedynie gospodarstwa domowe, a zatem na ich temat uzyskano wyniki, które mogą zostać uogólnione na całą zbiorowość gospodarstw domowych w regionie. Ponieważ jednak w próbie znalazły się wśród respondentów (głów gospodarstw domowych) osoby prowadzące rolniczą i/lub pozarolniczą działalność gospodarczą, pozwoliło to na sformułowanie wniosków mających charakter jedynie sondażowy, ale mogących stać się przyczynkiem do dalszych badań zapotrzebowania podmiotów gospodarczych na pracę nierejestrowaną.

3.1. Zapotrzebowanie gospodarstw domowych

W ciągu roku poprzedzającego badanie zapotrzebowanie na pracę nierejestrowaną zgłaszało **13,3%** gospodarstw domowych w województwie łódzkim. Wyniki porównywalnego badania przeprowadzonego w województwie mazowieckim w 2014 r. wskazały, iż tam około co siódme gospodarstwo domowe deklaruje angażowanie pracowników nierejestrowanych (dokładnie 14,4%)¹¹⁴, a więc nieco więcej, co może być wynikiem tak różnicy w zamożności mieszkańców, jak i struktury gospodarczej obu regionów. I w jednym i w drugim województwie trudno byłoby zapotrzebowanie to ocenić jako masowe, jest jednak znaczne w odniesieniu do danych ogólnokrajowych: w całym kraju w 2010 r. odsetek gospodarstw domowych zlecających wykonanie pracy nierejestrowanej wyniósł 3,8%.

Zapotrzebowanie na pracę nierejestrowaną gospodarstw domowych w województwie łódzkim było zróżnicowane w przekroju podregionów. Popyt na pracę nierejestrowaną najczęściej wystąpił w **podregionie skierniewickim**, a najrzadziej w **podregionie sieradzkim**.

Gospodarstwa domowe najczęściej zgłaszały zapotrzebowanie na usługi: prace budowlane i instalacyjne, naprawę samochodu, fryzjerskie, lekarskie i pielęgniarstwo. W przekroju podregionów województwa łódzkiego istnieje zróżnicowanie popytu na poszczególne rodzaje zajęć wykonywanych w ramach pracy nierejestrowanej. Różnice w strukturze rodzajowej zajęć dotyczą tych prac, które ze względu na natężenie są zlecane najczęściej i rzadziej. Niejednorodność rodzajów zlecanych prac jest pochodną charakteru poszczególnych podregionów i rozwiniętych w nich funkcji gospodarczych. Powoduje to, że w podregionie sieradzkim częściej niż w innych zlecane są prace ogrodniczo-rolne. Natomiast w podregionach bardziej zurbanizowanych (zwłaszcza w Łodzi) częściej zlecane są naprawy samochodów. W województwie łódzkim dostrzega się różnice w rodzajach popytu gospodarstw domowych w porównaniu do obserwacji ogólnokrajowych. W Łódzkiem jest o wiele mniejsze zapotrzebowanie na opiekę nad osobami zależnymi i na prace domowe typu sprzątanie.

Ze względu na cykliczność zgłoszeń przez gospodarstwa domowe zapotrzebowania na usługi, popyt ich na pracę nierejestrowaną można podzielić na zgłaszany systematycznie i bardzo rzadko (okazjonalnie). Do usług okazjonalnych można zaliczyć naprawę samochodów i naprawę sprzętu elektrotechnicznego, natomiast zajęcia wykonywane systematycznie można podzielić na codzienne i cykliczne (raz w tygodniu, raz na dwa tygodnie, raz w miesiącu). Do pierwszej grupy należy zaliczyć opiekę nad osobami zależnymi i prace instalacyjno-budowlane. Natomiast systematycznie, raz lub dwa razy w tygodniu, na rzecz gospodarstw domowych są realizowane usługi z zakresu korepetycji, a raz w miesiącu – opieka nad osobami zależnymi oraz usługi fryzjerskie i kosmetyczne.

O poziomie wypłat za usługi świadczone na rzecz gospodarstw domowych decyduje sposób rozliczania prac, ich złożoność oraz czas i miejsce lokalizacji. Uwagę zwraca zróżnicowanie stawek godzinowych. Wysokość ich jest determinowana głównie złożonością świadczonych usług. Dla tych rodzajów prac, w których dużą rolę pełni wiedza i umiejętności, stawki są wysokie, natomiast dla tych, w których kwalifikacje są mniej istotne, stawki są niskie. Najwyższe stawki występują w przypadku usług medycznych, korepetycji i naprawy samochodów, a najniższe za opiekę nad osobami zależnymi i prace ogrodniczo-rolne.

¹¹⁴ Zob. E. Kryńska, I. Kukulak-Dolata, I. Poliwczak, M. Pierzchała, S. Grabias, *Praca nierejestrowana na Mazowszu jej skala, charakter...*, op. cit.

Są dwie zasadnicze przyczyny zgłaszania popytu na pracę nierejestrowaną przez gospodarstwa domowe: brak umiejętności wykonania prac, na które zgłaszane jest zapotrzebowanie oraz brak czasu na ich realizację. Istnieją różnice w natężeniu ich występowania w przekroju rodzaju prac i przestrzennym. Brak umiejętności najczęściej wymieniano w ramach usług wymagających specjalistycznej wiedzy typu budowlano-instalacyjne, korepetycje, naprawa sprzętu elektrotechnicznego. Natomiast brak czasu pojawił się przy takich pracach jak sprzątanie, opieka nad osobami zależnymi, prace ogrodniczo-rolne. Przyczyny natury ekonomicznej, typu niższe koszty zakupu usług, były stosunkowo rzadko wskazywane.

Gospodarstwa domowe z województwa łódzkiego były na ogół zadowolone z efektów pracy nierejestrowanej. Rzadko wskazywano na negatywne skutki jej wykorzystania. Sporadycznie dotyczyły wysokości wynagrodzenia oraz terminu zakończenia pracy.

W ciągu najbliższego roku należy spodziewać się mniejszej niż dotychczas skłonności gospodarstw domowych do korzystania z pracy nierejestrowanej. Podregionem, w którym gospodarstwa domowe najczęściej będą zgłaszać popyt na pracę nierejestrowaną będzie podregion piotrkowski, a najrzadziej podregion sieradzki.

3.2. Zapotrzebowanie podmiotów gospodarczych

Wśród 2200 respondentów było 327 osób (14,9% całej badanej zbiorowości), które w momencie badania prowadziły rolniczą lub pozarolniczą działalność gospodarczą. W ciągu ostatnich pięciu lat zatrudnienie pracowników nierejestrowanych deklarowało jedynie 37 z nich (11,3%). Jak zatem widać – uczestniczące w badaniu osoby prowadzące rolniczą lub pozarolniczą działalność gospodarczą charakteryzowały się niską skłonnością do oferowania miejsc pracy nierejestrowanej (a przynajmniej tak deklarowały). Najczęściej powodem nieoferowania takich miejsc pracy był brak odczuwania takiej potrzeby. W badanej zbiorowości pracodawców większość stanowiły osoby prowadzące jednoosobową pozarolniczą działalność gospodarczą lub małe gospodarstwa rolne. Nie zatrudniali więc pracowników, a prace wykonywali sami lub z pomocą innych członków gospodarstwa domowego.

Ze względu na mały rozmiar próby, nieuprawnione byłoby wyciąganie daleko idących wniosków z badań. Dla porządku warto jednak przytoczyć niektóre jego wyniki:

1. Pracodawcy znają, ale w niewielkim stopniu boją się konsekwencji prawnych i kar za zatrudnianie nierejestrowanych pracowników czy płacenia odszkodowania pracownikowi nierejestrowanemu, który uległ wypadkowi podczas wykonywania swoich obowiązków zawodowych.
2. Pracodawcy nie mają większych problemów z dyscyplinowaniem pracowników zatrudnianych w sposób nierejestrowany lub częściowo nierejestrowany.
3. Pracodawcy nie ograniczają się do stosowania jednej formy zatrudnienia nierejestrowanego. Najczęściej wykorzystywaną formą zatrudnienia nierejestrowanego jest zatrudnianie pracowników na podstawie ustnych ustaleń. Formy zatrudnienia częściowo nierejestrowanego stosowane są rzadziej.
4. Zatrudnianie pracowników nierejestrowanych wydaje się być zachowaniem trwałym i powielanym. Pracodawcy wielokrotnie decydują się na zatrudnianie pracowników w dwóch różnych formach oraz większej liczby pracowników.
5. Pracownicy nierejestrowani najczęściej byli angażowani przez prowadzących gospodarstwa rolne oraz do wykonania prac budowlano-instalacyjnych, a więc prac charakteryzujących się sezonowością i najczęściej krótkim okresem zatrudnienia.

Spostrzeżenia te warto uzupełnić wnioskami płynącymi z kontroli legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej oraz przestrzegania przepisów ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy, przeprowadzonych w województwie łódzkim przez pracowników OPI w Łodzi. Wynika z nich, iż wykroczenia popełniane przez regionalnych pracodawców są podobne, do wykrywanych najczęściej w skali całego kraju. Wykrywane podczas kontroli nieprawidłowości w regionie najczęściej do-

tyczyły bowiem niezgłoszenia lub nieterminowego zgłoszenia osób zatrudnionych lub wykonujących inną pracę zarobkową do ubezpieczenia społecznego, nieterminowego opłacania składek na Fundusz Pracy oraz niepodpisania z pracownikiem pisemnej umowy o pracę. O ile więc zakres wykrytych nieprawidłowości jest w województwie łódzkim niejako „standardowy”, to trzeba mówić o niebezpiecznej tendencji związanej ze zwiększaniem się ich liczby w latach 2010-2013.

Obserwowanym tak w regionie łódzkim, jak i w całym kraju jest to, iż najwięcej nieprawidłowości wykrywa się w mikropodmiotach. W regionie dotyczy to zwłaszcza mikropodmiotów prowadzących działalność usługową, funkcjonujących na terenie powiatów **poddębickiego, zduńskowolskiego, łowickiego, wieruszowskiego, radomszczańskiego kutnowskiego** oraz w Łodzi.

4. Segmentacja szarej strefy rynku pracy

Analiza wyników przeprowadzonych dotychczas badań szarej strefy rynku pracy oraz przeprowadzonych w projekcie **„Praca nierejestrowana – charakterystyka zjawiska w województwie łódzkim”** pozwala na wyróżnienie czterech grup pracodawców i pracobiorców ze względu na postawy wobec pracy nierejestrowanej oraz skłonność do jej podejmowania i oferowania. Te grupy to:

1. **„praworządni”** – do tej grupy należy zaliczyć tych wszystkich pracodawców i pracowników, którzy nie są zainteresowani pracą nierejestrowaną. Ich system wartości nie dopuszcza możliwości stosowania takich form zatrudnienia, gdyż są niezgodne z prawem i ich sumieniem. Zachowania takie uważają za karygodne. Niestety jest to najmniej liczna zbiorowość.
2. **„cichociemni”** – do tej kategorii należą pracownicy świadczący pracę w sposób nierejestrowany, jak również pracodawcy oferujący takie miejsca pracy. Członkowie tej grupy zabiegają o zachowanie w tajemnicy faktu funkcjonowania w szarej strefie rynku pracy. Charakteryzuje ich bowiem niski poziom zaufania społecznego. W tej grupie znajdują się (między innymi) osoby łączące wykonywanie pracy nierejestrowanej z pobieraniem różnego rodzaju świadczeń społecznych np. zasiłku dla bezrobotnych.
3. **„zdeterminowani”** – do tej kategorii również należą pracodawcy zatrudniający pracowników nierejestrowanych, jak również osoby wykonujące w takiej formie pracę. Odróżnia ich natomiast od poprzedniej grupy to, że nie starają się ukrywać stosowania takich praktyk. Nie boją się również kar, które mogą zostać na nich nałożone w przypadku wykrycia takich nieprawidłowości. Przeprowadzony bowiem przez nich bilans strat i zysków wskazuje, że stosowanie pracy nierejestrowanej bardziej im się opłaca nawet wówczas, gdy będą zmuszeni zapłacić karę. Uważają również, że odprowadzanie składek na ubezpieczenie społeczne i zdrowotne jest pozbawione sensu ze względu na złą sytuację w służbie zdrowia i niskie świadczenia emerytalne.
4. **„przymusowi”** – do tej grupy należą osoby aktywne zawodowo, znajdujące się na rynku pracy od dłuższego czasu lub też dopiero na niego wchodzące, które nie mogą znaleźć innej pracy legalnej. Wydłużający się okres bezowocnych poszukiwań obniża ich poziom niechęci do świadczenia pracy nierejestrowanej. W efekcie, z powodu braku innych ofert, decydują się na jej podjęcie. Do tej grupy należą również pracodawcy, do których zgłaszają się pracownicy niezainteresowani legalnym zatrudnieniem. Sytuacja taka zmusza ich wówczas do zmiany planów i zatrudnienia pracownika w sposób nierejestrowany.

Cechą wspólną wszystkich trzech kategorii pracodawców i pracobiorców działających w ramach szarej strefy rynku pracy jest wypracowany cały katalog sposobów i wybiegów, których celem jest przechytrzenie kontrolerów z PIP.

5. Weryfikacja hipotez badawczych

Wyniki badania pozwoliły na weryfikację pięciu hipotez badawczych.

Hipoteza 1. mówiła, iż świadczenie pracy nierejestrowanej stanowi sposób na **uzupełnienie dochodów gospodarstwa domowego pochodzących z wykonywania pracy głównej lub łączenie ich z pobieranymi różnego rodzaju świadczeniami**.

Badanie nie dostarczyło wyników pozwalających na jej pozytywną weryfikację. Okazało się bowiem, iż praca nierejestrowana dla większości osób wykonujących ją w regionie łódzkim jest **pracą główną, a nie dodatkową** (tylko dla co czwartego badanego wykonywanie pracy nierejestrowanej odbywało się równoległe do pracy legalnej)¹¹⁵. To ważna konstatacja, ponieważ świadczy o skali i znaczeniu szarej strefy rynku pracy w województwie.

Hipoteza 2. mówiła, iż **praca nierejestrowana wpływa na podziały wewnętrzne zbiorowości osób aktywnych zawodowo w województwie łódzkim, wyróżnić można segmenty (grupy) osób, od których wręcz oczekuje się podejmowania pracy w sposób nierejestrowany ze względu na jej charakter czy okres wykonywania**.

Hipoteza ta została zweryfikowana pozytywnie. Na rynku pracy daje się wyraźnie wyodrębnić grupy osób, które częściej świadczą i częściej mają oferty świadczenia pracy nierejestrowanej. Są to osoby wykonujące prace związane z potrzebami incydentalnymi lub sezonowymi tak podmiotów gospodarczych, jak i gospodarstw domowych. Często są to osoby nisko kwalifikowane (sprzątające, pomagające w gospodarstwie rolnym), ale znajdują się wśród nich także profesjonaliści (np. korepetytorzy, czy technicy dokonujący napraw czy wykonujący prace budowlane). Praca nierejestrowana bywa również „pracą ostatniej szansy” dla podejmujących zatrudnienie po zakończeniu cyklu nauki szkolnej.

Hipoteza 3. mówiła, iż **wysokość uzyskiwanego dochodu z pracy nierejestrowanej zależy nie tylko od jej charakteru i częstości wykonywanej pracy nierejestrowanej, ale również jest zróżnicowana przestrzennie (niższe wynagrodzenia wypłacane są w powiatach, gdzie większość obszaru zajmują tereny wiejskie a wyższe na obszarach wysoko zurbanizowanych)**.

Hipoteza ta została zweryfikowana pozytywnie. Wyższe stawki wynagrodzenia za pracę nierejestrowaną oferowane były w obszarach, gdzie oczekiwać można lepszej sytuacji materialnej gospodarstw domowych (o wyższych poziomach wynagrodzeń) oraz na terenach zurbanizowanych.

Hipoteza 4. mówiła, iż **rodzaj pracy nierejestrowanej, oferowanej przez gospodarstwa domowe w województwie łódzkim, jest zróżnicowany w zależności od tego, czy dotyczy obszarów wiejskich, czy też obszarów miejskich**.

Hipoteza ta została zweryfikowana pozytywnie. Na terenach wiejskich częściej niż miejskich występuje zapotrzebowanie na prace ogrodniczo-rolne, natomiast na obszarach miejskich najczęściej występuje popyt na naprawę samochodów oraz prace budowlano-instalacyjne.

Hipoteza 5. mówiła, iż **skłonność do świadczenia pracy w sposób nierejestrowany determinowany jest statusem na rynku pracy (pracujący/bezrobotny) i miejscem zamieszkania (obszary miejskie/wiejskie)**.

Hipoteza ta została zweryfikowana pozytywnie w jednej części. Wyniki badań wskazują, iż skłonność do podejmowania i świadczenia pracy nierejestrowanej jest silnie uzależniona od statusu na rynku pracy: najczęściej podejmują ją osoby bezrobotne, rzadziej pracujący i bierni zawodowo. Natomiast nie ma podstaw do pozytywnej weryfikacji części drugiej. Jak się bowiem okazało, najczęściej pracą nierejestrowaną podejmują w województwie łódzkim mieszkańcy miast średnich, w których zamieszkuje od 20 do 50 tys. mieszkańców. Mieszkańcy obszarów wiejskich podejmują ją z podobną częstotliwością, co mieszkańcy miast małych.

¹¹⁵ W podobnym badaniu przeprowadzonym w 2014 r. w województwie mazowieckim wynik był odmienny. Tam traktowanie pracy nierejestrowanej jako głównej wystąpiło rzadziej – prawie równie często wykorzystywano ją jako główne źródło dochodu, jak i jako uzupełnienie dochodów z pracy rejestrowanej. Zob. E. Kryńska, I. Kukulak-Dolata, I. Poliwczyk, M. Pierzchała, S. Grabias, *Praca nierejestrowana na Mazowszu jej skala, charakter...*, op. cit.

Bibliografia

Literatura przedmiotu

- Almeida R., Carneira P., *Enforcement of Labour and Firm Performance*, Center for Microdata Methods and Practice, Working Paper 2006;
- Bednarski M., Kryńska E., Pater K., Walewski M. (red.), *Przyczyny pracy nierejestrowanej w Polsce*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2008;
- Bednarski M., *Szara strefa gospodarcza a dobre rządzenie w Polsce* [w:] *Jakość rządzenia w Polsce. Jak ją badać, monitorować, poprawiać?* pod red. J. Wilkina, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa 2013;
- Bernabe S., *Informal Employment in Transition: A conceptual framework*, Centre for Analysis of Social Exclusion, London School of Economic, London 2002;
- Cichocki S., *Metody pomiaru szarej strefy*, Gospodarka Narodowa, nr 1-2, 2006;
- Fleming M. H., Roman J., Farrell G., *The Shadow Economy*, Journal of International Affairs, Spring 2000, 53, no. 2;
- Gajdka J., *Wybrane teoretyczne aspekty decyzji podejmowanych przez podmioty gospodarcze funkcjonujące w warunkach szarej strefy* [w:] E. Stawasz (red.) *Zarządzanie wzrostem małych i średnich przedsiębiorstw w kontekście szarej strefy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2008;
- Głodek P., *Szara strefa – zakres pojęcia i podstawowe obszary badań* [w:] E. Stawasz (red.) *Zarządzanie wzrostem małych i średnich przedsiębiorstw w kontekście szarej strefy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2008;
- Grabowski M., *Nielegalne zatrudnienie w MSP w Polsce*, [w:] *Pracodawcy - pracobiorcy w sektorze prywatnym*, PARP, Warszawa 1997;
- Jaroński W., *Przegląd metod szacunku rozmiarów szarej strefy* [w:] *Szara strefa gospodarki (wybrane problemy)* GUS, PAN. Z prac ZBSE zeszyt 233, Warszawa 1995;
- Kacprowicz G. (red.) *Zjawisko długotrwałego bezrobocia w województwie podlaskim*, WUP w Białymstoku, Białystok 2011;
- Kałaska M., Kostrubiec S., Witkowski J., *Praca nierejestrowana w Polsce w 1995 r.* GUS, Warszawa 1996;
- Kostrubiec S. (red.) *Praca nierejestrowana w Polsce w 1998 r.* GUS, Warszawa 1999;
- Łapiński K., Peterlik M., Wyżnikiewicz B., *Szara strefa w polskiej gospodarce*, IBnGR, Warszawa, kwiecień 2014;
- Maloney W. F., Bosch M., *The Informal Market in Montion: Dynamics, Cycles and Trends* [w:] *Informality: Exit and Exclusion*, The World Bank 2007;
- Meon P. G., Schneider F., Weil L., *Does Taking The Shadow Economy Into Account to Measure Aggregate Efficiency?* Working Paper nr 07-18. 2007;
- Mróz B., *Gospodarka nieoficjalna w systemie nieekonomicznym*, Oficyna Wydawnicza Szkoły Głównej Handlowej, Warszawa 2002;
- Pasternak-Malicka M., *Zatrudnienie nierejestrowane w kontekście problematyki bezrobocia w Polsce*, w *Studia BAS* nr 4(36) 2013;
- Renoy P., Ivarsson S. D., Wusten-Grisati O., Meijer R., *Undeclared Work in an enlarged Union*, Komisja Europejska, Bruksela 2004;
- Schneider F., Burger CH., *Formal and Informal Labour Markets: Chalanges and Policy in the Central Eastern European. New EU Members and Candidate Countries*, CESifo Studies n. 8, 2005;
- Sendrowicz B., *Po szarej stronie rynku*. GazetaPraca.pl, Dodatek do Gazety Wyborczej z 11 maja 2015;
- Szafranec K., Boni M. (red.) *Młodzi 2011*, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, Warszawa 2011;
- Szulc A., *Przyczyny i skutki zatrudnienia nierejestrowanego w Polsce*, CeDeWu.pl, Warszawa 2013.

Akty prawne

- *Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 lipca 1999 r. w sprawie sposobu i metodologii prowadzenia i aktualizacji rejestru podmiotów gospodarki narodowej, w tym wzorów wniosków, ankiet i zaświadczeń, oraz szczegółowych warunków i trybu*

współdziałania służb statystyki publicznej z innymi organami prowadzącymi urzędowe rejestry i systemy informacyjne administracji publicznej (Dz. U. 1999 nr 69 poz. 763 z późn. zm.);

- Ustawa z dnia 13 kwietnia 2007 r. o Państwowej Inspekcji Pracy (Dz. U. 2012 poz. 404, z późn. zm.);
- Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (Dz. U. 2014, poz. 1146);
- Załącznik do zarządzenia nr 7 Marszałka Sejmu z dnia 27 sierpnia 2007 r. w sprawie nadania statutu Państwowej Inspekcji Pracy (M. P. 2007 Nr 58, poz. 657 z późn. zm.).

Źródła statystyczne i inne

- *Communication of the Commission on Undeclared Work*, European Commission, COM (98);
- *OECD Employment Outlook*, 2004;
- *Praca nierejestrowana w Polsce w 2004 r.*, GUS, Warszawa 2006;
- *Praca nierejestrowana w Polsce w 2009 r.*, GUS, Warszawa 2010;
- *Praca nierejestrowana w Polsce w 2010 r.*, GUS, Warszawa 2011;
- *Rachunki narodowe według sektorów i podsektorów instytucjonalnych 2008 – 2011*, GUS, Warszawa, lipiec 2013;
- *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2014*, GUS, Warszawa 2015;
- *Rocznik Statystyczny Województwa Łódzkiego 2014*, GUS 2015;
- *Sprawozdanie z działalności Państwowej Inspekcji Pracy w 2013 r.*, PIP, Warszawa 2014;
- *Województwo Łódzkie, podregiony powiaty, gminy 2014*, GUS, Łódź 2014.

Netografia

- Heritage Foundation, *Methodology for the 10 Economic Freedoms, 2009, Index of Economic Freedom Appendix*; www.heritage.org/index/download
- Kryńska E, Kukulak-Dolata I., Poliwczyk I., Pierzchała M., Grabias S., *Praca nierejestrowana na Mazowszu jej skala, charakter i skutki społeczne*, Wojewódzki Urząd Pracy w Warszawie, Mazowieckie Obserwatorium Rynku pracy, Warszawa 2014 r.
- [http://obserwatorium.mazowsze.pl/pliki/files/SS_MAZ_FINAL__2_2014\(1\)\(1\).pdf](http://obserwatorium.mazowsze.pl/pliki/files/SS_MAZ_FINAL__2_2014(1)(1).pdf)
- *Program badań statystycznych statystyki publicznej na rok 2014* Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, 2013, <http://bip.stat.gov.pl/dzialalnosc-statystyki-publicznej/program-badan-statystycznych/pbssp-2014/>
- *Projekt regionalnego planu działań na rzecz zatrudnienia w województwie łódzkim w roku 2015*
- *Regionalna Strategia Innowacji dla Województwa Łódzkiego – „LORIS 2030”* http://infopro.euris-programme.eu/wp-content/uploads/2013/03/RIS-LORIS-2030_final_EN.pdf
- *Regionalny plan działań na rzecz zatrudnienia w województwie łódzkim w roku 2014*, <http://wuplodz.praca.gov.pl/documents/58203/817713/Regionalny%20Plan%20Dzia%C5%82a%C5%84%20na%20Rzecz%20Zatrudnienia%20w%20wojew%C3%B3dztwie%20%C5%82%C3%B3dskim%20na%20rok%202014.pdf?version=1.0&t=1406288128107>
- Schneider Friedrich, *The Shadow Economy in Europe 2013* [online], Linz, 2014 <https://www.atkearney.com/documents/10192/1743816/The+Shadow+Economy+in+Europe+2013.pdf>
- Sochańska-Kawiecka M., Makowska-Belta E., Ziewiec P., Milczarek D., *Analiza treści ofert pracy zamieszczonych w Internecie. Raport końcowy*, WUP Łódź 2014, http://obserwatorium.wup.lodz.pl/images/stories/Raporty/analiza_ofert_raport_2014.pdf
- *Sprawozdanie Okręgowego Inspektoratu Pracy w Łodzi z działalności Okręgowego Inspektoratu w Łodzi za rok 2014 r.*, <http://lodz.pip.gov.pl/pl/f/v/121860/Sprawozdanie%202014.pdf>
- *Strategia Rozwoju Województwa Łódzkiego 2020*
- http://www.strategia.lodzkie.pl/images/srwl_2020_uchwalona_26_02_2013.pdf

Spis tabel

Tabela II.1. Osoby wykonujące pracę nierejestrowaną według liczby przepracowanych dni w latach 1995-2010 (w tys.)	30
Tabela II.2. Osoby wykonujące pracę nierejestrowaną według rodzaju zajęć (w odsetkach ogółu pracujących w szarej strefie)	34
Tabela II.3. Przeciętny miesięczny dochód z pracy nierejestrowanej w Polsce według płci i miejsca zamieszkania (w zł) w latach 1995-2010.	38
Tabela II.4. Osoby wykonujące pracę nierejestrowaną według jej charakteru i zleceniodawcy (w %)	41
Tabela II.5. Struktura gospodarstw domowych według intensywności korzystania z pracy nierejestrowanej (w %)	46
Tabela II.6. Struktura gospodarstw korzystających z pracy nierejestrowanej wg rodzajów prac (%)	47
Tabela II.7. Koszty i korzyści zatrudnienia nierejestrowanego	48
Tabela II.8. Podstawowe czynniki determinujące pracę nierejestrowaną.	50
Tabela II.9. Podstawowe działania na rzecz ograniczenia szarej strefy rynku pracy	53
Tabela III.1. Produkt krajowy brutto (PKB) na 1 mieszkańca w Polsce, województwie łódzkim i podregionach województwa łódzkiego w latach 2010-2012.	62
Tabela III.2. Wartość dodana brutto na 1 pracującego w Polsce, województwie łódzkim i podregionach województwa łódzkiego w latach 2010-2012.	64
Tabela III.3. Liczba podmiotów gospodarki narodowej wpisanych do rejestru REGON w Polsce, województwie łódzkim i podregionach województwa łódzkiego w latach 2009-2013 w tys.	65
Tabela III.4. Liczba podmiotów gospodarki narodowej przypadających na 10 tys. mieszkańców w wieku produkcyjnym w Polsce, województwie łódzkim i podregionach województwa łódzkiego w latach 2009-13.	66
Tabela III.5. Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w Polsce, województwie łódzkim i jego podregionach w latach 2009-2013 w zł.	81
Tabela III.6. Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w relacji do średniej krajowej w województwie łódzkim i jego podregionach (w %)	82
Tabela IV.1. Kontrole, które wykazały wystąpienie naruszenia przepisów dotyczących legalności zatrudnienia oraz przestrzegania przepisów ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku odnotowane podczas kontroli inspektorów OIP w Łodzi w latach 2010-2013 (w %)	103
Tabela IV.2. Struktura naruszeń przepisów dotyczących legalności zatrudnienia oraz ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku racy odnotowane podczas kontroli inspektorów OIP w Łodzi w latach 2010-2013 (w %)	105
Tabela V.1. Respondenci według formy zatrudnienia nierejestrowanego i wg krotności jej wykonywania n=312 (w %)	119
Tabela V.2. Osoby świadczące pracę nierejestrowaną wg płci i form pracy n=312 (w %)	121
Tabela V.3. Osoby świadczące pracę nierejestrowaną wg wieku i form pracy n=312 (w %)	123
Tabela V.4. Osoby świadczące pracę nierejestrowaną wg poziomu wykształcenia i form pracy n=312 (%)	123
Tabela V.5. Rodzaj wykonywanych zajęć w ramach świadczenia pracy nierejestrowanej ze względu na liczbę zatrudnienia nierejestrowanego	125
Tabela V.6. Struktura pracy nierejestrowanej wg rodzajów zajęć i podregionów województwa łódzkiego n=312 (w %)	127
Tabela V.7. Moment podjęcia pracy przez osoby funkcjonujące nie oficjalnym rynku pracy (w %).	127
Tabela V.8. Charakter wykonywanej pracy nierejestrowanej wg krotności jej wykonywania (w %).	128
Tabela V.9. Struktura pracy nierejestrowanej wg krotności i częstotliwości jej wykonywania (w %)	130
Tabela V.10. Osoby wykonujące pracę nierejestrowaną w przekroju wysokości stawek godzinowych i krotności świadczenia takiej pracy (w %)	130
Tabela V.11. Osoby wykonujące pracę nierejestrowaną wg wysokości stawek godzinowych i podregionów województwa łódzkiego n=312 (w %)	131
Tabela V.12. Osoby wykonujące pracę nierejestrowaną w przekroju wysokości stawek godzinowych i klas miejscowości n=312 (w %)	131
Tabela V.13. Powody podejmowania pracy nierejestrowanej wg podregionów n=312 (w %)	133
Tabela V.14. Charakter pracy nierejestrowanej wykonywanej w przyszłości (w %)	139
Tabela V.15. Częstotliwość świadczenia pracy nierejestrowanej w przyszłości (w %)	139

Tabela V.16. Oczekiwane stawki godzinowe z tytułu świadczonej pracy nierejestrowanej (w %)	139
Tabela V.17. Liczba osób w gospodarstwach domowych wg statusu (n=1585)	142
Tabela V.18. Członkowie gospodarstw domowych wg statusu i podregionów (w %)	142
Tabela V.19. Liczba członków gospodarstw domowych wykonujących pracę nierejestrowaną (n=198)	143
Tabela V.20. Rodzaj pracy nierejestrowanej świadczonej przez członków gospodarstwa domowego w ciągu minionych 5 lat (n=198)	144
Tabela V.21. Członkowie gospodarstw domowych świadczący pracę nierejestrowaną wg branż, podregionów i klasy miejscowości.	145
Tabela V.22. Moment podjęcia pracy nierejestrowanej (n=198)	147
Tabela V.23. Struktura członków gospodarstw domowych, którzy wykonywali pracę nierejestrowaną wg podregionów (w %)	149
Tabela V.24. Struktura wykształcenia członków gospodarstw domowych, którzy wykonywali pracę nierejestrowaną wg podregionów (w %)	151
Tabela V.25. Gospodarstwa domowe, których członkowie świadczyli pracę nierejestrowaną (n=1585) (%)	151
Tabela V.26. Skłonność do dokonywania nierejestrowanych transakcji (n=2200)	158
Tabela V.27. Postawy wobec wybranych aspektów zatrudnienia (w %)	160
Tabela V.28. Straty związane ze świadczeniem pracy nierejestrowanej (n=2135)	162
Tabela V.29. Straty związane z zatrudnianiem pracowników nierejestrowanych (n=1756)	163
Tabela V.30. Rozwiązania służące ograniczeniu skali zatrudnienia nierejestrowanego	165
Tabela V.31. Gospodarstwa domowe, korzystające z pracy nierejestrowanej wg podregionów i formy pracy nierejestrowanej n=264 (w %)	168
Tabela V.32. Gospodarstwa domowe korzystające z pracy nierejestrowanej w ciągu ostatnich 12 miesięcy wg jej rodzajów i podregionów n=372 (w %)	170
Tabela V.33. Popyt na pracę nierejestrowaną wg rodzajów prac i częstotliwości ich wykonywania n= 293 (w %).	171
Tabela V.34. Gospodarstwa domowe wg sposobu rozliczania się z wykonawcami poszczególnych rodzajów usług n= 293 (w %)	172
Tabela V.35. Gospodarstwa domowe wg wysokości stawek godzinowych wypłacanych za pracę nierejestrowaną i według jej rodzajów n=293 (w %).	173
Tabela V.36. Gospodarstwa domowe wg negatywnych doświadczeń wynikających z korzystania z pracy nierejestrowanej n=292 (w %)	176
Tabela V.37. Rodzaje usług, z których korzystać będą w ciągu najbliższego roku gospodarstwa domowe (n=316)	177
Tabela V.38. Gospodarstwa domowe, które będą korzystać z pracy nierejestrowanej w ciągu najbliższych 12 miesięcy wg rodzajów prac n=135	179
Tabela V.39. Gospodarstwa domowe korzystające z pracy nierejestrowanej w ciągu ostatnich 12 miesięcy wg jej rodzajów i podregionów n=135 (w %)	179
Tabela V.40. Gospodarstwa domowe wg planowanej liczby osób zatrudnianych w ramach pracy nierejestrowanej i wg jej rodzajów n=135.	180
Tabela V.41. Gospodarstwa domowe wg planowanej częstotliwości korzystania z pracy nierejestrowanej i wg jej rodzajów n=135.	181
Tabela V.42. Gospodarstwa domowe wg planowanej wysokości wynagrodzenia dla osób wykonujących pracę nierejestrowaną i wg jej rodzajów n=135	182
Tabela V.43. Gospodarstwa domowe wg powodu planowania korzystania z usług w sposób nierejestrowany i wg jej rodzajów (n=135)	183
Tabela V.44. Powody niezatrudniania pracowników w sposób nierejestrowany (n=290)	186
Tabela V.45. Formy zatrudnienia pracowników nierejestrowanych stosowane w ciągu ostatnich pięciu lat w porównaniu z powodem ich stosowania	189
Tabela V.46. Powody planowanego oferowania miejsc pracy nierejestrowanej (n=29)	194
Tabela V.47. Formy zatrudnienia pracowników nierejestrowanych stosowane w ciągu ostatnich pięciu lat w porównaniu ze znajomością negatywnych skutków zatrudnienia pracowników bez podpisywania jakiegokolwiek umowy o pracę (n=327).	199
Tabela V.48. Formy zatrudnienia pracowników nierejestrowanych, które planują zastosować w ciągu najbliższego roku w porównaniu ze znajomością negatywnych skutków zatrudnienia pracowników bez podpisywania jakiegokolwiek umowy o pracę (n=327)	199

Spis wykresów

Wykres II.1. Liczba osób wykonujących pracę nierejestrowaną (w tys.)	27
Wykres II.2. Osoby wykonujące pracę nierejestrowaną w poszczególnych miesiącach w latach 1995-2010 (w tys.)	28
Wykres II.3. Osoby wykonujące pracę nierejestrowaną wg miejsca zamieszkania w latach 1995-2010 (w tys.)	29
Wykres II.4. Osoby wykonujące pracę nierejestrowaną wg płci (w %)	31
Wykres II.5. Osoby wykonujące pracę nierejestrowaną wg wieku (w %)	32
Wykres II.6. Osoby wykonujące pracę nierejestrowaną wg poziomu wykształcenia (w %)	33
Wykres II.7. Osoby zamieszkałe w miastach, wykonujące pracę nierejestrowaną wg rodzaju zajęć w 1995 r. i w 2010 r. (w odsetkach ogółu pracujących w szarej strefie)	36
Wykres II.8. Osoby zamieszkałe na wsi, wykonujące pracę nierejestrowaną wg rodzaju zajęć w 1995 r. i w 2010 r. (w odsetkach ogółu pracujących w szarej strefie)	37
Wykres II.9. Przeciętne wynagrodzenie za pracę nierejestrowaną główną i dodatkową (w zł)	38
Wykres II.10. Opinie na temat przyczyn podejmowania pracy nierejestrowanej w latach 1995-2010 (w %).	39
Wykres II.11. Wykonujący pracę nierejestrowaną wg jej charakteru w latach 1995-2010 (w %)	40
Wykres II.12. Podmioty zgłaszające zapotrzebowanie na pracę nierejestrowaną (w %)	41
Wykres II.13. Liczba gospodarstw domowych korzystających z pracy nierejestrowanej w latach 1995-2010 (w tys.)	43
Wykres II.14. Odsetek gospodarstw domowych korzystających z pracy nierejestrowanej wg kryterium ich lokalizacji (w %)	44
Wykres II.15. Struktura gospodarstw domowych* korzystających z pracy nierejestrowanej wg typu gospodarstw (w %)	44
Wykres II.16. Gospodarstwa domowe korzystające z pracy nierejestrowanej wg liczby osób w gospodarstwie domowym (w tys.)	45
Wykres II.17. Struktura gospodarstw domowych korzystających z pracy nierejestrowanej wg liczby dni pracy (w %)	46
Wykres III.1. Struktura wartości dodanej brutto wg rodzajów działalności w Polsce, w województwie łódzkim i podregionach województwa łódzkiego w 2012 r. (w %)	63
Wykres III.2. Struktura podmiotów gospodarki narodowej wpisanych do rejestru REGON w województwie łódzkim wg podregionów w 2013 r. (w %)	66
Wykres III.3. Struktura podmiotów gospodarki wg sektorów ekonomicznych w Polsce, województwie łódzkim i podregionach województwa łódzkiego w 2013 r. (w %)	67
Wykres III.4. Struktura podmiotów gospodarki wg klas wielkości w Polsce, województwie łódzkim i podregionach województwa łódzkiego w 2013 r. (w %)	69
Wykres III.5. Zmiany w strukturze podmiotów gospodarki wg klas wielkości w Polsce, województwie łódzkim i podregionach województwa łódzkiego w latach 2009-2013	70
Wykres III.6. Zmiana liczby pracujących w Polsce, województwie łódzkim i podregionach województwa łódzkiego w latach 2005-2013 r.	71
Wykres III.7. Struktura pracujących w podregionach województwa łódzkiego w latach 2009-2013 (w %)	72
Wykres III.8. Struktura pracujących wg sektorów ekonomicznych w Polsce, Łódzkiem i jego podregionach w 2013 r. (w %)	73
Wykres III.9. Zmiany liczby pracujących wg sektorów ekonomicznych w Polsce, województwie łódzkim i jego podregionach w latach 2009-2013 (w %)	74
Wykres III.10. Stopa bezrobocia rejestrowanego w Polsce, województwie łódzkim i jego podregionach w latach 2009-2014	76
Wykres III.11. Stopa bezrobocia w powiatach województwa łódzkiego w 2014 r.	77
Wykres III.12. Zmiany stopy bezrobocia rejestrowanego w Polsce, województwie łódzkim i jego podregionach w latach 2009-2013 w pkt proc.	78
Wykres III.13. Zmiana liczby bezrobotnych wg okresu poszukiwania pracy w latach 2009-2013 (w %)	79
Wykres III.14. Struktura bezrobotnych wg okresu poszukiwania pracy w Polsce, województwie łódzkim i jego podregionach w 2014 r. (w %)	80
Wykres III.15. Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w relacji do średniej krajowej w powiatach województwa łódzkiego w 2009 r. i 2013 r.	83

Wykres IV.1. Liczba kontroli legalności zatrudnienia lub innej pracy zarobkowej przeprowadzonych w województwie łódzkim w latach 2010-2013.	94
Wykres IV.2. Kontrole legalności zatrudnienia osób przeprowadzone w podregionach województwa łódzkiego w latach 2010-2013 (w %)	96
Wykres IV.3. Zmiany liczby przeprowadzonych kontroli legalności zatrudnienia w powiatach województwa łódzkiego w latach 2010-2013 (w %)	97
Wykres IV.4. Kontrole legalności zatrudnienia i innej pracy zarobkowej przeprowadzone w podregionie łódzkim w latach 2010-2013 (w %)	98
Wykres IV.5. Kontrole legalności zatrudnienia osób przeprowadzone w podregionie piotrkowskim w latach 2010-2013 (w %)	98
Wykres IV.6. Kontrole legalności zatrudnienia osób przeprowadzone w podregionie sieradzkim w latach 2010-2013 (w %)	99
Wykres IV.7. Kontrole legalności zatrudnienia osób przeprowadzone w podregionie skierniewickim w latach 2010-2013 (w %)	100
Wykres IV.8. Kontrole legalności zatrudnienia osób przeprowadzone wg wielkości podmiotów w województwie łódzkim w latach 2010-2013 (w %)	100
Wykres IV.9. Kontrole legalności zatrudnienia osób przeprowadzone w województwie łódzkim wg sektorów ekonomicznych w latach 2010-2013 (w %)	101
Wykres IV.10. Liczba kontroli, podczas których wykryto nieprawidłowości w zakresie legalności zatrudnienia oraz przestrzegania przepisów ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku podczas kontroli legalności zatrudnienia w latach 2010-2013 w województwie łódzkim.	102
Wykres IV.11. Liczba osób, których dotyczyły wykryte różnego rodzaju nieprawidłowości w zakresie legalności zatrudnienia oraz przestrzegania przepisów ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku podczas kontroli legalności zatrudnienia w latach 2010-2013 w województwie łódzkim.	105
Wykres V.1. Struktura gospodarstw domowych wg liczby ich członków n=2200 (w %)	114
Wykres V.2. Respondenci wg wieku n=2200 (w %).	115
Wykres V.3. Respondenci wg poziomu wykształcenia n=2200 (w %)	115
Wykres V.4. Status respondentów na rynku pracy n=2200 (w %).	115
Wykres V.5. Ocena sytuacji rynku pracy w województwie łódzkim n=2200 (w %).	116
Wykres V.6. Problemy dotyczące podjęcia pracy w województwie łódzkim n=1718* (w %).	117
Wykres V.7. Ocena sytuacji materialnej gospodarstw domowych n=2200 (w %)	117
Wykres V.8. Gospodarstwa domowe, których członkowie korzystali i nie korzystali ze świadczeń finansowanych ze środków publicznych n=2200 (w %)	118
Wykres V.9. Formy zatrudnienia nierejestrowanego osób będących głowami gospodarstwa domowego* (%)	118
Wykres V.10. Odsetek osób świadczących pracę nierejestrowaną w przekroju podregionów województwa łódzkiego n=312 (w %)	119
Wykres V.11. Odsetek osób świadczących pracę nierejestrowaną w przekroju powiatów województwa łódzkiego n=312 (w %)	121
Wykres V.12. Osoby świadczące pracę nierejestrowaną wg wieku n=312 (w %)	122
Wykres V.13. Osoby świadczące prace nierejestrowana wg miejsca zamieszkania n=312 (w %)	124
Wykres V.14. Status społeczny osób świadczących pracę nierejestrowaną n=312 (w %)	124
Wykres V.15. Ocena zgodności wykonywania pracy nierejestrowanej z kwalifikacjami zawodowymi n=312 (w %)	129
Wykres V.16. Odsetek respondentów świadczących prace nierejestrowaną wg charakteru umowy jej wykonywania n=309 (w %)	129
Wykres V.17. Przyczyny podejmowania pracy nierejestrowanej przez głowy gospodarstw domowych n=311 (w %)	132
Wykres V.18. Czy gospodarstwa domowe byłyby w stanie utrzymać się bez dochodów pochodzących z pracy nierejestrowanej? n=312 (w %)	134
Wykres V.19. Powody niepodejmowania starań o pracę rejestrowaną wśród osób wykonujących prace nierejestrowaną n=224 (w %)	134
Wykres V.20. Opinie respondentów na temat negatywnych skutków wynikających z zatrudnienia pracowników bez jakiegokolwiek umowy n=2200 (w %)	136

Wykres V.21. Skłonność respondentów do podejmowania pracy nierejestrowanej w przyszłości n=235 (%)	137
Wykres V.22. Powody niepodejmowania pracy nierejestrowanej przez respondentów w przyszłości* n=1965 (w %)	137
Wykres V.23. Rodzaje nierejestrowanych prac wykonywanych w przyszłości n=235 (w %)	138
Wykres V.24. Rodzaj pracy nierejestrowanej wykonywanej przez członków gospodarstw domowych (n=198)	143
Wykres V.25. Zgodność wykonywanej pracy z kwalifikacjami (w %, n=198)	146
Wykres V.26. Średnia stawka płacy (pierwsza praca) według podregionów i klas miejscowości (w zł).	147
Wykres V.27. Sytuacja materialna gospodarstwa domowego a świadczenie pracy nierejestrowanej przez jego członków	148
Wykres V.28. Status członków gospodarstw domowych, którzy świadczyli pracę nierejestrowaną w momencie badania (n=198)	149
Wykres V.29. Wiek członków gospodarstw domowych, którzy wykonywali pracę nierejestrowaną wg podregionów (w %)	150
Wykres V.30. Skala pracy nierejestrowanej (we wszystkich analizowanych formach) wg podregionów	152
Wykres V.31. Skala pracy nierejestrowanej ze względu na klasę miejscowości	153
Wykres V.32. Gospodarstwa domowe tworzące podaż pracy nierejestrowanej w województwie łódzkim wg powiatów n= 403 (w %)	155
Wykres V.33. Odsetek gospodarstw domowych tworzących podaż pracy nierejestrowanej w województwie łódzkim wg klasy miejscowości n=403	156
Wykres V.34. Osoby świadczące pracę nierejestrowaną w województwie łódzkim wg wieku n=510 (%)	157
Wykres V.35. Osoby świadczące prace nierejestrowaną wg poziomu wykształcenia n=510 (%).	157
Wykres V.36. Grupy społeczne, które nie powinny korzystać z pracy nierejestrowanej (n=2200).	159
Wykres V.37. Korzyści związane ze świadczeniem pracy nierejestrowanej (n=1165).	161
Wykres V.38. Korzyści związane z zatrudnianiem pracowników nierejestrowanych (n=1431)	163
Wykres V.39. Ocena ryzyka związanego z zatrudnianiem pracowników bez umowy	164
Wykres V.40. Odsetek gospodarstw domowych korzystających z usług w ciągu ostatnich 12 miesięcy n=2200 (w %)	167
Wykres V.41. Powody niekorzystania przez członków gospodarstw domowych z usług, na które nie wystawiono faktury lub nie podpisano umowy n=1738 (w %)	167
Wykres V.42. Gospodarstwa domowe korzystające z pracy nierejestrowanej wg podregionów n=293 (%)	168
Wykres V.43. Gospodarstwa domowe wg rodzaju zgłaszanego zapotrzebowania na pracę nierejestrowaną n= 310 (w %)	169
Wykres V.44. Gospodarstwa domowe wg sposobu nawiązywania kontaktu z osobami wykonującymi pracę nierejestrowaną n= 293 (w %)	173
Wykres V.45. Gospodarstwa domowe wg powodów korzystania z pracy nierejestrowanej n=293 (w%)	174
Wykres V.46. Gospodarstwa domowe wg stopnia zadowolenia z usług świadczonych w ramach zatrudnienia nierejestrowanego n=293 (w %)	175
Wykres V.47. Skłonność do zatrudniania nierejestrowanego gospodarstw domowych (n=316) (w %).	177
Wykres V.48. Odsetek gospodarstw domowych korzystających z pracy nierejestrowanej w ciągu najbliższych 12 miesięcy wg podregionów	178
Wykres V.49. Powody planowanego w ciągu najbliższych 12 miesięcy korzystania z usług przez gospodarstwa domowe w sposób nierejestrowany (n=135)	182
Wykres V.50. Struktura respondentów, którzy prowadzili działalność gospodarczą wg sektorów gospodarki narodowej (n=327).	184
Wykres V.51. Sytuacja ekonomiczna podmiotu gospodarczego prowadzonego przez respondentów (n=327)	184
Wykres V.52. Wielkość podmiotów gospodarczych prowadzonych przez respondentów (w %) (n=327)	185
Wykres V.53. Skłonność pracodawców do oferowania miejsc pracy w szarej strefie rynku pracy (w %) (n=37)	187
Wykres V.54. Liczba osób, które w ciągu ostatnich 5 lat były zatrudniane przez respondentów prowadzących działalność gospodarczą w sposób nierejestrowany wg charakteru zatrudnienia	188
Wykres V.55. Powody zatrudniania pracowników nierejestrowanych (w %) (n=37)	188
Wykres V.56. Prace wykonywane przez zatrudnionych w sposób nierejestrowany pracowników (n=37)	191

Wykres V.57. Okres, na który najczęściej byli zatrudniani pracownicy nierejestrowani (n=37)	191
Wykres V.58. Średni czas pracy pracowników nierejestrowanych, za który otrzymywali wynagrodzenie (n=37)	192
Wykres V.59. Respondenci, którzy planowali w ciągu najbliższych 12 miesięcy zatrudnić pracowników nierejestrowanych wg formy zatrudnienia (w %) (n=29)	193
Wykres V.60. Powody nieoferowania miejsc pracy nierejestrowanej przez pracodawców w % (n=298)	195
Wykres V.61. Prace, do których wykonania planowano zatrudnić pracowników nierejestrowanych (n=29)	196
Wykres V.62. Planowany okres zatrudnienia pracowników nierejestrowanych (n=29)	197
Wykres V.63. Planowany przeciętny czas pracy pracowników nierejestrowanych (n=29)	197
Wykres V.64. Planowane finansowe formy wynagrodzenia dla pracowników zatrudnionych w sposób nierejestrowany (n=29)	198
Wykres V.65. Negatywne skutki zatrudniania pracowników nierejestrowanych (n=239)	200

„Należy podkreślić unikatowy charakter tych badań, które umożliwiły rozpoznanie zjawiska pracy nierejestrowanej na poziomie regionalnym, podczas gdy dotychczasowe badania pozwalały na diagnozowanie tego zjawiska na poziomie kraju, bez zróżnicowania przestrzennego.

Wnioski i rekomendacje z badań będą z pewnością przydatne z punktu widzenia nauki i praktyki, ale także powinny stanowić wsparcie dla działań władz samorządowych w rozpoznaniu i ograniczaniu zjawiska zatrudnienia nierejestrowanego w województwie łódzkim.”

prof. dr hab. Walentyna Kwiatkowska

„(...)chcę podkreślić wysoki poziom opracowania, staranność i wnikliwość z jaką autorzy podeszli do przedmiotu badań. Z pewnością zawarte w nim wnioski będą przydatne dla polityki rynku pracy w wymiarze regionalnym i lokalnym, a także uzupełnią wiedzę o istocie zjawiska.”

dr hab. Bogusława Urbaniak prof. nadzw. UŁ